

de Helling

Hét parochieblad voor de linkse kerkdinger · NR 1 · LENTE 2011 · €1,20

NARR

THEMA:

YES MEN

LIVE
Otatem con nullabo restrum hilique-
Pudition nes quate cumquaenam
exeres accaboreic temque num qui
dit aut adit. opta provit aceruptas aut
re volut fugiandi rersperion pelit rer-
fera solupta vollupt aeprae lacidunt
apide simil in cus aut omniatibus eos
quatinu lparchitius. utem soluptatis
rest de ipsum evel ide prem quatem-
porest quam voluptatios et et invenim
Ipidunt qui demquisite quae. Sinctae

MARTIJN ENGELBREGT

Ontwerper-kunstenaar Martijn Engelbregt bespot het moderne gezicht van de macht: formulieren en andere quasi-neutraal-vormgegeven communicatieprocedures. Onder dekmantel Regoned (gefinancierd door De Balie) stuurde hij in 2007 duizenden formulieren naar burgers met het verzoek om illegalen aan te geven.

Registratie Orgaan Nederland is bezig met een inventarisatie van illegalen in Nederland. Ook als u niet illegaal bent wijzen wij u erop dat u dit formulier dient te retourneren. Geef antwoord op de vragen en stuur het formulier per omgaande retour.

*Aankruisen hetgeen op u van toepassing is | *Deze vragen zijn niet verplicht indien u het Nederlands niet machtig bent verzoeken we u hulp te vragen bij uw buurman

25

Aangifte

Van hoeveel mensen in uw omgeving weet u dat zij illegaal zijn?

Wat bent u voor/van deze illegalen?*

vriend werkgever kennis familie verhuurder klant

buurman /-vrouw* anders, nl. _____

Postcode _____

Woonplaats* **AMSTERDAM**

E-mail adres* _____

Van hoeveel mensen in uw omgeving vermoedt u dat zij illegaal zijn?

Wat bent u voor/van deze (vermoedelijke) illegalen?*

vriend werkgever kennis familie verhuurder klant

buurman /-vrouw* anders, nl. _____

Wilt u deze (vermoedelijke) illegalen aangeven? ja nee N.V.T.

Waarom doet u deze aangifte? _____

Ik verklaar deze aangifte duidelijk, steilig en zonder voorbehoud te hebben ingevuld.

datum **29/12/2003**

handtekening

BBC WORLD

BHOPAL LEGACY

"Dow accepts full responsibility"

bbcnews.com

BUSINESS 7-WEEK LOW WITH BRENT CRUDE SLIPPING BELOW \$40

550 woorden - n de eerste plaats bleken degene aan wie we onmiddellijk denken als de meest directe verwanten van de narren, de cabaretiers – hoewel, zij zijn niet in dienst van een koning of machthebber, tenzij je de managers in de amusementsindustrie als zodanig wilt betitelen – , niet erg bereid zich met een politiek blad als het onze af te geven. De enige die u aantreft is afkomstig uit een land waar politieke satire altijd al een grotere plaats heeft ingenomen dan in het moralistische Nederland: Frankrijk.

In de tweede plaats, en dat lijkt me nog veel erger, valt er weinig te lachen in dit nummer. Of het nu ligt aan dat zedenprekende karakter of aan de stemming in het land, aan de geestesgesteldheid van ondergetekende of misschien toch aan de humorloosheid van links: de kritische geesten die we wel vonden uiten vaak bittere kritiek en het loopt bovendien nogal eens fout met ze af... Daarnaast bleken verschillende veronderstelde narren bij nader inzien 'gewoon' doodernstige kritische denkers.

Tenslotte, en dat maakt de uitkomst van onze zoektocht dan toch weer interessant, blijkt de nar helemaal niet zo'n geliefde figuur in linkse kring. Sommigen betogen dat we de zot niet meer nodig hebben, want in onze samenleving kan ieder zeggen wat hij wil en hoeft geen verkapte kritiek (onder een zotskap) te leveren. De nar is overbodig, want Erasmus heeft zijn werk aan het begin van de moderniteit al voor ons gedaan. Anderen beweren dat we weinig aan de nar hebben als we echt iets willen veranderen. Het narrenfeest bij uitstek, dat het Zuiden van het land net weer achter de rug heeft, maakt dat duidelijk genoeg. Wie zich tijdens het carnaval kortstondig overgeeft aan alles wat god

verboden heeft, kan zich daarna gelouterd en opgefrist weer in het gewone dagelijkse ritme voegen. Dat is de zwakte van de narrenfiguur: hij verandert weinig aan de orde der dingen, hij maakt die alleen dragelijker. Tot meer is hij ook niet in staat, want hij dient de macht en kan geen tegenmacht organiseren. Of zoals iemand in dit nummer zegt: hij is de kritiek van het systeem op zichzelf, zodat het als systeem kan blijven voortbestaan. Zo gezien kun je – en sommige auteurs deinzen daar niet voor terug – de nar zelfs als een machteloze collaborateur ontmaskeren. Wat moet je nog met de nar als de veronderstelde representanten van de macht, de politici, zelf narren blijken te zijn? Kortom, aan narren heb je niets als het om echte degelijke linkse politiek gaat. Verschillende auteurs voeren dan ook andere kritische figuren ten tonele: idioten, parrèsias en zelfs martelaren. Hier worden we herinnerd aan het klassiek linkse debat tussen reformisme en revolutie: de nar kan hooguit reformeren, bijsturen en verlichten, maar wie echte verandering wilt, heeft geen narren nodig, maar revolutionairen, die het systeem ondermijnen en omver gooien. Zoals de nieuwe generatie hackers doet, en zoals de betogers in Egypte deden.

De nar blijkt een dwaasheid, net als de hoop dat hij ons kan helpen in ons verlangen naar vreugdevolle chaos, naar dat frisse lentebriesje dat de mogelijkheid opent van een andere wereld. Die hoop is met ouderwets linkse argumenten de kop ingedrukt. Precies datgene wat wij nu juist zo charmant vonden aan de nar, namelijk het feit dat hij alleen vrij kan spreken omdat hij geen formele macht bezit, blijkt ook de reden van zijn politieke nutteloosheid. Wie wel macht heeft moet op zijn

RENZO MARTENS

Otatem con nullabo restrum hilique-
 Pudition nes quate cumquaernam
 exeres accaboreic temque num qui
 dit aut adit. opta provit aceruptas aut
 re volut fugiandi rersperion pelit rer-
 fera solupta vollupt aeprae lacidunt
 apide simil in cus aut omniatibus eos
 quatnu lparchitius. utem soluptatis
 rest de ipsum evel ide prem quatem-
 porest quam voluptatios et et invenim
 susanda ecaectur?
 Ipidunt qui demquisite quae. Sinctae

REGONED

Registratie Orgaan Nederland
 Postbus 94462
 1090 GL Amsterdam

e-mail: aangifte@regoned.nl
 tel. 020 - 6205833
 fax 020 - 6207817

Bent u uw aangifteformulier kwijt, of heeft u geen aangifteformulier ontvangen: surf naar www.regoned.nl en vraag een nieuwe aan!

Uw gegevens worden vertrouwelijk verwerkt conform de Wet Bescherming Persoonsgegevens.

Ik vind deze actie erg chaguerend!
 het zijn nazi- en statie-gedachten die
 U geïnspireerd hebben tot dit initiatief
 U misleidt de inwoners van ons land
 en toont weinig respect voor onze
 allochtone medeburgers
 zonder verblijfvergunning!
 ik kan alleen maar minachting voor U
 voelen en hoop van ganser harte dat er
 veel negatieve publiciteit komt en U daardoor
 aan het denken gezet wordt.
 In de geest van Uw groep, handelik als ik U meld, dat ik amonien
 wil blijven!

Lachen in

Humor moet tegenwoordig in de politiek, maar echte narren zijn er niet meer. De ernst waarmee hij contrasteert, bestaat niet meer in de politiek. Eigenlijk is de politicus zelf tot nar geworden, een machteloze, ironische figuur die bitter weinig zeggenschap heeft over onze levensomstandigheden en verhult waar de macht zich werkelijk bevindt. Een donkere visie op de lach.

Wellicht de meest legendarische grap uit de Nederlandse politiek stamt van Hans Wiegel. Bij een op voorhand verhit debat met Joop den Uyl voor een publiek van linkse studenten in Huize Maas in Groningen, betrat Wiegel het podium. Iemand riep 'lul', waarop instemmend gejuich volgde. Het woord vatte zowel de grimmigheid van de avond als de waardering voor Wiegel samen. Een keiharde aanval die Wiegel voor de rest van de avond buitenspel had kunnen zetten. Maar Wiegel reageerde even afgewekt als adrem met de woorden: 'Aange-naam, ik ben Wie-gel'. Het effect van deze grap was een zekere sympathie voor Wiegel die dat zeker niet met argumenten had kunnen bewerkstelligen. Daarin schuilt de kracht van de retoriek ten opzichte van de filosofie. Maar Wiegel was geen nar. De nar is van het politieke podium verdwenen, evenals het ernstige spreken.

Ondanks het feit dat humor een zéér populaire stijfiguur is in de Nederlandse cultuur – Rutte prees na het aangekondigde vertrek van Halsema onmiddellijk haar humor – is het onmogelijk de nar in de hedendaagse politiek aan te wijzen. De nar spreekt namens niemand tot de soeverein. In onze tijd is de politiek zelf ironisch geworden. Het is niet altijd duidelijk namens wie zij spreekt (Shell, of het electoraat). De politicus moet reageren op actualiteiten die hij niet langer dicteert. Overall zien we politici gedienschtig opdagen om gevat commentaar te leveren, van RTL-Boulevard tot Pauw en Witteman. Maar de nar is afwezig omdat de ernst ontbreekt waarmee zij contrasteert.

Ik kom hier aan het eind van mijn betoog op terug. Eerst is een goed begrip nodig van de functie van de lach en daartoe duiken we nu achtereenvolgens de retorica, de filosofie en de sociale wetenschap in.

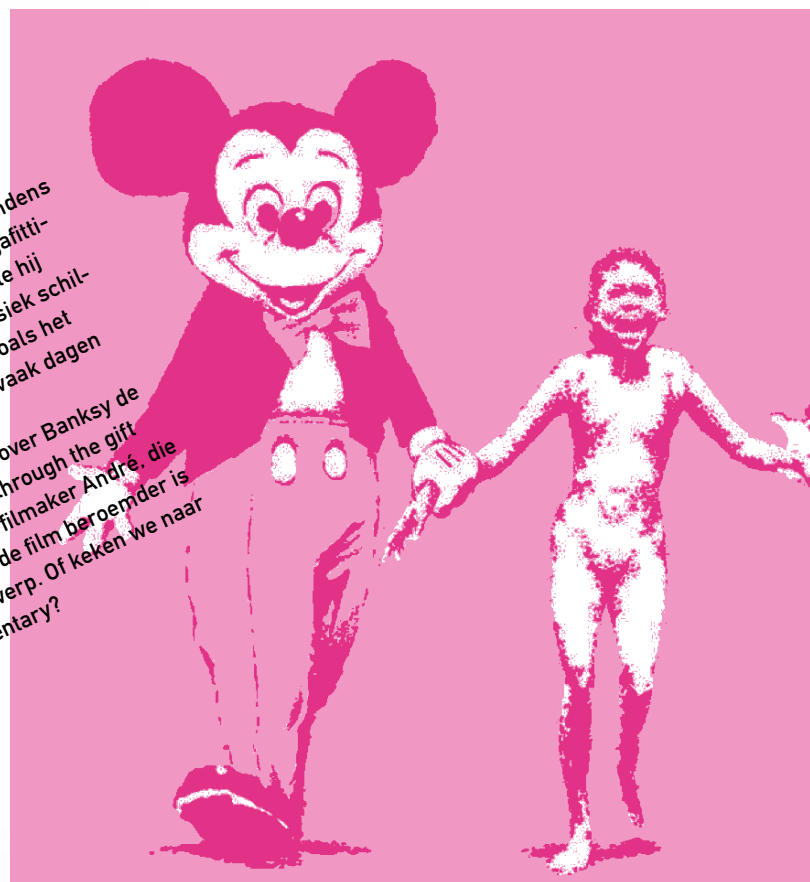
Vluchtig en onredelijk

Humor is in de retorica vanaf het begin als krachtig middel

BANKSY

Banksy werd beroemd in de Londens straten met zijn sardonische graffiti en sjabloonkunst. Ook maakte hij moderne varianten op klassiek schilderijen, die hij in musea zoals het Louvre ophing, waar ze vaak dagen bleven hangen.
Vorig jaar verscheen over Banksy de documentaire 'Exit through the gift shop' van amateurfilmaker André, die aan het eind van de film beroemder is dan zijn onderwerp. Of keken we naar een mockumentary?

de politiek

erkent. In de eerste eeuw wijdt de Romeinse retoricus Marcus Quintilianus een van de twaalf boeken van zijn *Opleiding tot redenaar* aan het gebruik ervan. Humor kan worden ingezet om sombere emoties te doen verdwijnen, de rechter uit verveling op te frissen of om de aandacht af te leiden van de feiten. Mogelijkheden die van onschatbare waarde zijn in de rechtspraak. Maar het lachen blijft voor Quintilianus hoogst problematisch. Lachwekkende uitspraken zijn volgens de Romein meestal niet waar, dikwijls opzettelijk verdraaid en nooit e...

Mensen barsten vaak in lachen uit zonder het te willen, waarbij hun hele lichaam schokt. Gevoelens van haat en woede kunnen erdoor worden doorbroken, maar het lachen kan ook gemakkelijk escaleren in hilariteit, waardoor de ernst van een betoog verloren gaat en de spreker zich tot nar maakt. Quintilianus houdt het erop dat niemand precies weet wat lachen werkelijk is.

Anders dan in de retorica, waar het effect van woorden telt, is humor in de filosofie, waar de betekenis en waarheid telt, vanaf het allereerste moment gewantwoord. Het voorbeeld van Wiegel toont dat humor groot effect kan sorteren zonder zich op het domein van de argumentatie te begeven. Vandaar dat bijvoorbeeld Plato weinig op heeft met het lachen. Filosofen zijn geen lachebekjes in hun radicale trouw aan de waarheid, die wordt gedacht als iets onveranderlijks. Zij is universeel en tijdloos en mist de vluchtigheid en veranderlijkheid van de lach.

Een zeer serieuze studie van het komische komt van een filosoof die onlosmakelijk met het pessimisme verbonden is: Arthur Schopenhauer (1788 – 1860). In hoofdstuk acht van boek één uit zijn hoofdwerk *De Wereld als Wil en Voorstelling* (1819) zet hij zijn theorie van het komische uiteen tegen de achtergrond van het menselijk kenvermogen. Kort samengevat komt dat op het volgende neer: Schopenhauer beschouwt de mens als een wezen dat de wereld louter via empirische, zintuiglijke indrukken kan kennen. Pas daarna worden deze indrukken

geordend in abstracte concepten, waarmee de mens – anders dan het dier – kan reflecteren. Deze concepten (abstracte voorstellingen) moeten terug te voeren zijn tot empirische indrukken (aanschouwelijke voorstellingen), anders zijn ze leeg. Begrippen als trouw, vriendschap, wraak, betekenis, loyaliteit etc. zijn abstracte voorstellingen die maar zeer losjes 'passen' op de overvloedige aanschouwelijke realiteit. Vergissingen hebben altijd alleen te maken met onze concepten en niet met de aanschouwelijke wereld.

De oorsprong van het komische ligt in de paradox die voortvloeit uit de afstemming tussen de abstracte en aanschouwelijke voorstelling. De lach komt voort uit de plotselinge waarneming van een incongruentie tussen een abstractie en het bijbehorende reële object. Hoe groter en onverwachter deze incongruentie in de opvatting van de lacher is, des te uitbundiger zal zijn lach uitvallen. Logisch gesproken is er sprake van een sluitrede met een onbetwistbare major en een onverwachte, op slinkse wijze geponeerde minor. De combinatie van die twee geeft de conclusie een komisch karakter.

Het is daarom dat een goede grap weliswaar niet de waarheid verkondigt, maar toch deels aanhaakt bij waarachtige uitgangspunten. Alleen in de meest extreme vormen van absurdisme is dit niet het geval. Het zijn vooral adolescenten, druk doende hun ontlukende rede te verkennen, die om de redeloosheid van het absurdisme kunnen lachen. Alleen kinderen met een nog onvolgroeide rede en mensen van bescheiden cognitieve vermogens kunnen lachen om de meest primitieve vorm van humor: de tegenspraak. Alleen zij lachen wanneer iemand in de stromende regen zegt: lekker weertje vandaag. De aanschouwing en de abstracte voorstelling zijn hier zo duidelijk incongruent dat dit komisch effect sorteert. De triomf van het aanschouwelijke over het denken doet ons plezier, want het aanschouwen is de oorspronkelijke (met de dierlijke natuur verbonden) wijze van kennen. De aanschouwing is het medium

Lachen in de politiek

van het hier en nu, van het genot en de vrolijkheid. Het lachen is, evenals de gelukkigste momenten in het leven, een moment waarop er geen morgen of gisteren bestaat. Daarom realiseren wij ons het geluk en het plezier altijd pas als het is afgelopen.

Schopenhauer vertelt een grap over een stel soldaten, die in een wachtlokaal een zojuist binnengeleide arrestant laten mee kaarten, maar hem, wanneer hij vals blijkt te spelen, op straat gooien. Zij laten zich leiden door het algemene begrip 'slecht gezelschap zet men buiten de deur', maar vergeten dat hij arrestant is, dat wil zeggen iemand die ze in bewaring moeten houden. Deze grap lijkt op die van Wiegel, die, toen hij voor lul werd uitgescholden, de spreker beleefd benaderde volgens het algemene begrip dat mensen zich bij een eerste ontmoeting aan elkaar dienen voor te stellen, waardoor de belediging op de spreker terugsloeg.

Uitsluitend en agressief

De sociale betekenis van humor wordt een kleine eeuw na Schopenhauer (die zich alleen bezighield met de waarheid en dus niet met de politiek) doordacht door Henri Bergson (1859-1941) in zijn beroemde studie *Le rire* (1901). Net als Quintilianus houdt Bergson een definitie van het lachen voor onmogelijk. Hij beschrijft de sociale situaties waarin het lachen de kop opsteekt. Bergson wijst erop dat er buiten de menselijke subjectiviteit niets komisch bestaat. Landschappen en weersgesteldheden zijn niet komisch en dieren slechts dan wanneer wij er menselijk gedrag in herkennen. Belangrijk bij het lachen is de menselijke ongevoeligheid. Emoties van empathie en medelijden worden opgeschort wanneer we lachen om iemand die valt of zich verspreekt. De lach sluit compassie uit. Wanneer wij een groep mensen zien lachen kunnen we onmogelijk in het plezier meegaan en voelen we ons onherroepelijk buitengesloten.

Wanneer we lachen, lachen we – aldus Henri Bergson – om een abrupte verandering van houding. Wanneer iemand op

straat valt, lachen we. In plaats van de verwachte soepelheid en spontaniteit, zien we een mechanische starheid die ons doet lachen. Mensen die niet over die soepelheid (in woord en daad) beschikken zijn niet adrem (fysiek of communicatief) en zijn daarom sneller het slachtoffer van lachers. Degene die uitgelachen wordt, wordt uitgelicht als anders (lees zwakker) en is gedwongen om zich aan te passen. De lach dwingt mensen tot aanpassing aan een principieel onevenwichtige samenleving. De lach corrigeert de zeden van een persoon, wat in het geval van Wiegel onmisbaar duidelijk is. De lach kan de kloof tussen de 'eigen' groep en de 'ander' gemakkelijk vergroten, wat eenvoudig te illustreren is met de enorme hoeveelheid racistische grappen die in iedere gemeenschap aanwezig zijn. Voor Bergson is het lachen dan ook een vorm van sociale agressie en daar is niets grappigs aan.

Met deze aandacht voor de sociale werking van het lachen zijn we in het politieke domein aanbeland, het domein van het spreken en handelen. Voor een goed begrip van wat een politieke gemeenschap vandaag de dag eigenlijk inhoudt, richten we onze aandacht nu op een hedendaagse politieke filosoof, namelijk de radicale democraat Jacques Rancière (1940).

In navolging van Aristoteles meent Rancière dat de mens een politiek dier is omdat hij kan spreken. De burger is iemand die middels het spreken deelneemt aan de handeling van het regeren en geregeerd worden. Maar daaraan gaat iets anders vooraf, dat Rancière het sensible noemt. Een gemeenschap kent een systeem van 'gedeelde, waarneembare vanzelfsprekendheden' die bepalen welke plaats mensen erin innemen. Hierdoor wordt bepaald wie het woord krijgt en deelneemt aan het gesprek. Iedere samenleving brengt op haar eigen wijze mensen voort die serieus genomen worden wanneer zij spreken en anderen die niet gehoord worden. In het spreken wordt vastgesteld wat eervol, moedig, waardevol en wat lachwekkend,

10

Otatem con nullabo restrum hilique-
 Pudition nes quate cumquaernam
 exeres accaboreic temque num qui
 dit aut adit. opta provit aceruptas aut
 re volut fugiandi rersperion pelit rer-
 fera solupta vollupt aeprae lacidunt
 apide simil in cus aut omniatibus eos
 quatinu lparchitius. utem soluptatis
 rest de ipsum evel ide prem quatem-
 porest quam voluptatis et invenim
 susanda ecaectur?
 Ipidunt qui demquisite quae. Sinctae

gruwelijk en laakbaar is. De verandering in waardering voor gedrag ontstaat door een veranderende sensibele wereld en brengt die weer voort. Denk aan de veranderde mentaliteit ten aanzien van uitkeringsgerechtigden van slachtoffers van automatisering, naar economische parasieten.

Om deze verandering überhaupt te kunnen registreren moet zij bespreekbaar zijn. In het spreken (ongeacht via welk medium) delen we de sensibele wereld op in concepten. Op die manier wordt bepaald wat zichtbaar en dus bespreekbaar is; wie spreekt en over wie wordt gesproken. Pas nu het spreken is emancipatie mogelijk, want wie geen stem heeft, wordt niet gehoord.

Dit opdelen in concepten is esthetisch en dus niet, zoals vaak gedacht wordt, essentieel of natuurlijk. Het feit dat jongeren *en masse* beroemd willen worden (via 'Idols'), terwijl ze vroeger wetenschapper wilde worden, is een uitdrukking van een veranderde sensibele wereld van de gemeenschap. Dat heeft repercussies op de manier waarop mensen praten over (concepten als) wat eervol, wat schoon, wat begerens- of afkeurenswaardig is, etc. En binnen die gemeenschappelijke consensus kiezen mensen hun mentaliteit, ambities en levenswandel.

Er is dus niets 'natuurlijks' of 'gewoons' aan. Sterker nog, de strijd om 'wat 'gewoon' is, is de politieke strijd. Zo bezien zijn vrijwel al onze problemen met moslims in Nederland ten diepste esthetisch. De Rotterdamse jurist Mohammed Faizel Ali Enait, die weigert op te staan voor de rechter en vrouwen een hand te geven, tart onze esthetica. Enait's begroeting van rechters en vrouwen is wel degelijk respectvol, maar voor critici valt respect en de sensibele uitingsvorm daarvan (opstaan en een hand geven) volkomen samen. Zoals de Afrikaanse filosoof Romuald Tchibozo ooit zei: "It's hard to accept the contingencies of one's origin."

Machteloze figuur

Gewapend met de inzichten van Schopenhauer, Bergson en Rancière, kunnen we ons nu opnieuw buigen over de figuur van de nar. In de Europese culturen was er sinds de middeleeuwen sprake van een soeverein die de verpersoonlijking van de (doorgaans religieus gelegitimeerde) macht was. De machtshiërarchie en alle posities in de gemeenschap lagen vast. In Rancière's termen: de distributie van het sensibele met de deling van de politieke posities ligt hier muurvast. Het 'gewone' valt samen met de waarheid. De macht legitimeert zich in het vanzelfsprekende, en valt dan ook samen met de waarheid. De kans is klein dat iemand het woord zal nemen en iets radicaal 'anders' zal zeggen. Het zal niet 'gehoord' worden en is bovendien gevaarlijk. Een oude Nederlandse hofwijsheid luidt: 'Op het bal ontbreekt wie niet van dansen houdt, en aan het hof wie zegt wat hij denkt'. Spreken is een gevaarlijke bezigheid omdat ieder woord de distributie van het sensibele kan aantasten, met alle gevolgen van dien. In *die* situatie is de nar een onontbeerlijke figuur die alles kan zeggen, maar daarbij niets aan de werkelijkheid verandert.

Quintilianus vertelt van twee Tarentijnse jongelieden die tijdens een banket grof hadden gesproken over koning Pyrrus. Ter verantwoording geroepen bij de koning konden zij dit ontkennen, noch verklaren, maar door hilariteit ontsprongen zij de dans. Een van hen reageerde op de aantijgingen met de woorden: "Sterker nog koning, als de fles niet leeg was, hadden we u zelfs vermoord." Koning Pyrrus lachte en beloofde de jongens met wijn. Door hun woorden als dronkemanspraak voor te stellen was de angel uit de belediging. Een retorische geste die hun levens redde. Zij namen op dat moment de positie van de nar in door moedig te spreken vanuit een positie van machteloosheid.

De nar is een machteloze figuur, oorspronkelijk vaak iemand met een al dan niet geveinsde verstandelijke handicap of een misvormd lichaam, die de macht ronduit adresseert. Hij is iemand van wier woorden geen enkele daadkracht uitgaat

Lachen in de politiek

omdat zijn lot in handen van de koning ligt. Alles uit zijn mond is grappig omdat zijn woorden geen consequentie hebben, zelfs als hij beledigende, bedreigende of kwetsende opmerkingen maakt. Precies dat maakt hem lachwekkend. De nar is een pseudo-politieke figuur die opstaat wanneer de distributie van het sensibele glashelder is. Hoe beter de nar de ernst van de hofrituelen kent, hoe meer ernst hij zich in zijn grappen kan veroorloven.

In onze cultuur is macht echter niet solide verankerd, maar zeer dynamisch. De mogelijkheden zich politiek uit te spreken liggen eerder in de media dan in 'Den Haag'. Een grappenmaker als Youp van het Hek was een krachtiger politieke actor toen hij de falende klantenservice van T-mobile in de media aan de kaak stelde dan legio politici die hetzelfde probleem aankaartten. Hij was echter géén nar.

De laatste nar uit de Nederlandse geschiedenis is waarschijnlijk Wim Kan, omdat politici zich zelfs gekwetst voelden als zij *niet* in zijn oudejaarsconferentie werden genoemd. Maar let wel, destijds werden politici nog met 'excellentie' aangesproken. In zo'n stabiele gemeenschap heeft de machtsdrager nog wel eens behoefte aan iemand die de distributie van het sensibele belachelijk kan maken, zonder de distributie als zodanig aan te tasten. En toch was ook Kan geen klassieke nar. Zijn show 'Er leven haast geen mensen meer die het kunnen naver-tellen.' in reactie op het bezoek van keizer Hirohito van Japan in 1971 moet de politici destijds toch even hebben doen slikken.

Lot in handen

We kunnen nu terugkeren op ons uitgangspunt en het volgende concluderen: ondanks het feit dat humor een populaire stijlfiguur is in de Nederlandse politiek, is het onmogelijk de nar in de hedendaagse politiek aan te wijzen omdat deze zelf ironisch is geworden. De lach steekt niet meer af tegen de ernst van de macht. De grap uit het hart van de (populistisch geworden) poli-

tiek doet in feite enkel wat Quintilianus zegt: zij doet sombere emoties verdwijnen (denk aan de even absurde als geruststellende grap(?) van klimaatproblematiek als links complot), zij frist op uit verveling en leidt af van de feiten. Maar ze is zeker geen breekijzer die de politieke werkelijkheid verandert. Het is zelfs een politieke doodzonde geworden om géén humor te hebben, zoals Agnes Kant heeft mogen ervaren. Humor moet, en dat is iets dat vooral rechts, dat zich comfortabel voelt in het almachtige neoliberale paradigma, lijkt te hebben begrepen. Jezelf niet serieus nemen is een deugd, zelfs onder de representanten van de macht. Ik noem Piet Hein Donner die als 'The Don featuring Meester G.' de jeugd bedreigde in een rap of Balkenende die het presteerde in een persconferentie nog even zijn spijt uit te spreken over de scheiding tussen 'Jan en Yolante'.

Ironie maakt politici minder kwetsbaar voor kritiek (het was immers ironisch bedoeld), maar onderstreept tevens hun machteloosheid. De politiek wil graag retorisch 'naar de burger toe', maar de burger weet zo langzamerhand ook wel dat politici niet zo gek veel voor hen kunnen doen. De ironische politicus is symbool voor het onvermogen van de Nederlandse politiek om haar lot in eigen handen te nemen. *De figuur van de politicus en de nar vallen samen*. De waarheid én de lach versmelten tot een gevatte oneliner die de bestaande verhoudingen bevestigt, maar de werkelijke actor van de macht blijft verhullen.

Geert Wilders als een hedendaagse nar beschouwen, is daarom een ernstige vergissing. De nar spreekt namens niemand, Wilders geeft wel degelijk woorden aan een reëel maatschappelijk verschijnsel: ressentiment. Het manifeste ressentiment in de hedendaagse cultuur wordt politiek gemunt in de xenofobe retoriek van het populisme. Het gevaar daarvan is niet zozeer het spook van het fascisme, waar Rob Riemen in *De eeuwige Wederkeer van het fascisme* ons zo stompzinig voor waarschuwde, omdat *we de facto* te geïndividualiseerd zijn om ons door authentiek racisme – het geloof dat het ene ras ten

MOCKUS

Kan een politicus een waarachtige nar zijn? Antalas Mockus, onlangs bij Wintergasten te zien, was burgesmeester van Bogota van 1995 to XXX. Hij zette 500 mimespelers in bij chaotische kruispunten: clowns die het agressieve gedrag van verkeersdeelnemers spiegeldden...

ene malen beter is dan het andere – politiek te laten mobiliseren. Het ressentiment wordt veroorzaakt door de sluimerende intuïtie dat wij niet werkelijk ons lot in handen hebben. Dat onze politici – hoewel ze spreken – niet *werkelijk* invloed op onze levensomstandigheden hebben. Dat veroorzaakt een gevoel van onveiligheid en vergroot de vatbaarheid voor zondebokken (de politieke islam) waar populisten op inspelen. Dat populisme leidt een complete gemeenschap af van de onderliggende crisis in ons financiële systeem die onze werkelijkheid tot in de haarvaten doordringt. Op de beurs worden de lijnen uitgezet en daar hebben wij, hoe prudent we ook spreken, wie we ook zijn, geen enkele zeggenschap over of we nu ernstig spreken of de nar uithangen. Al jaren zijn er klimaatconferenties waar nooit meer dan goede intenties worden uitgesproken; bij het uitbreken van de kredietcrisis hadden westerse leiders zes weken nodig om eensgezind te besluiten de banken te redden. Toen waren de miljarden opeens wél voorhanden. Dát en niets anders, toont het kloppend hart van de macht en die ligt buiten de democratie. Politici, zeker Nederlandse, zijn gedwongen aan de logica van dit systeem deel te nemen. Niet als representant van de macht, maar als dienaar.

De legendarische Joodse bankier sprak de waarheid toen hij ooit zei: 'sta mij de controle over het geld in een land toe, en het maakt mij niet uit wie haar wetten maakt.' Die ontstellende waarheid wordt langzamerhand steeds duidelijker. Wat we ermee moeten en hoe we erop moeten reageren is verre van duidelijk. Maar zeker is dat de komende jaren ernst nodig hebben, als politici die niet kunnen opbrengen, zullen jongere generaties hen niet langer serieus gaan nemen als gesprekspartner. En wie lacht er dan?

=

Literatuur

Arthur Schopenhauer, *De wereld als wil en voorstelling*, oorspr. *Die Welt als Wille und Vorstellung*, (1819/1844), verschillende Nederlandse edities.

Henri Bergson, *Het Lachen*, Uitgeverij Boom 2010 (oorspr. *Le Rire, Essai sur la signification du comique* (1900).

Jacques Rancière, *La mésentente, politique et philosophie*, Galilée, Paris 1995 ; J.

Rancière, *Le partage du sensible, esthétique et politique*, La fabrique, Paris 2000 ;

in het Nederlands verschenen: J. Rancière, *Het esthetische denken*, Valiz, Amsterdam 2007.

Wim Kan: 'Er leven haast geen mensen meer die het kunnen navertellen', zie: <http://lirama.net/song/59726> en <http://www.youtube.com/watch?v=Q2Qu3O4EsVU>

Slavoj Žižek, *Living in the End Times*, Uitgeverij Verso 2010.

PYTHON

Monty Python's speelfilm 'Life of Brian' gaat over de joodse schlemiel Brian die per ongeluk voor messias wordt aangezien (1979).

De Pythons spelen vrouwen die zich vermommen als mannen, om mee te mogen doen aan een populaire oosterse happening: het stenigen. De scene loopt uit de hand en de dienstdoende rabbijn wordt doodgegooid.

“Een Franse Revolutie in

Heeft de islamitische wereld behoefte aan narren? Of is het meer een tijd van revolutionairen? De martelaars lijken in elk geval hun tijd te hebben gehad, gezien de gebeurtenissen in Egypte. Een gesprek over verschillende vormen van maatschappij- en religiekritiek.

Met een brede glimlach begroet hij mij, vol van de val van Moebarak in Egypte en opgetogen over de beweging van verandering die door het Midden-Oosten trekt. Mariwan Kanie geeft als politicoloog aan de Universiteit van Amsterdam college over democratie en dictatuur in het Midden-Oosten, maar dat is zeker niet de enige reden dat hij de gebeurtenissen daar op de voet volgt. In zijn land van herkomst, Iraaks Koerdistan, is Kanie een gevreesd en gezien opiniemaker. Hij is medeoprichter van een van de meest gelezen kritische tijdschriften *Rahand* (Dimensie) en schrijft wekelijks een column voor de krant *Awena*. Zijn laatste boek *Religie en de wereld*, dat in januari in het Koerdisch verscheen, werd een bestseller. Onlangs werd Kanie aangeklaagd wegens smaad, omdat hij zich kritisch uitliet over het bewind. Dat proces is inmiddels gewonnen. Het lijkt erop dat er overal in het Midden-Oosten meer ruimte komt voor vrije gedachtevorming.

Is er in deze context behoefte aan komische kritiek op de macht? Zit de Arabische wereld te wachten op politieke narren en de islam op een eigen *Lof der Zotheid*? Kanie heeft zich vooral beziggehouden met de tegenpool van de nar: de zelfmoordterrorist, die zich offert voor een hoger ideaal. In december promoveerde hij in Amsterdam op een onderzoek naar martelaarschap in Koerdistan.

Toch ziet Kanie overeenkomsten. Zowel narren als martelaars kritiseren de gevestigde macht. En hij onderscheidt nog een derde figuur: degene die de *parrèsia* beoefent, een Grieks begrip voor vrijmoedig de waarheid spreken. Deze drie vormen van kritiek zijn er in de geschiedenis altijd geweest, aldus Kanie. Tijd voor nadere uitleg.

“Ook in de Arabische wereld bestaat de figuur van de nar. De ‘bahlul’ is degene die door de machthebber is aangesteld om hem te amuseren en een spiegel voor te houden.

Hij kan zeggen wat normaal niet gezegd wordt. De bahlul wordt ook wel gezien als een gek, die je net als kinderen niet verantwoordelijk kunt houden voor zijn daden en woorden. Narren stappen eigenlijk uit hun volwassenheid, buiten het gebied van de rede. De woorden en de daden van de nar zijn niet in harmonie met elkaar. Hij doet niet wat hij zegt en hij zegt niet wat hij bedoelt. Dat ligt heel anders voor iemand die kritiek oefent volgens het concept van *parrèsia*. Hij stelt zich met lijf en ziel garant voor wat hij zegt. Hij spreekt openlijk en onverhuld de waarheid en neemt daarmee risico, omdat degene die de waarheid hoort vrijwel altijd macht heeft over degene die de waarheid vertelt. Het kan slecht met hem aflopen. Dat geldt ook voor de nar. Maar als die onthoofd wordt, betekent dat eigenlijk dat hij zijn werk niet goed heeft gedaan. De *parrèsia'stes* kan gestraft of gedood worden als gevolg van zijn woorden en hij aanvaardt dat ook. Hij uit zijn kritiek op eigen gezag, omdat zijn geweten hem daartoe verplicht. Anders dan bij narren is er geen sprake van dubbele bodems, knipogen en verdraaiingen. De nar vertegenwoordigt de kritiek van het systeem op zichzelf zodat het als systeem kan blijven functioneren, terwijl de *parrèsia'stes* een individu is die het systeem van buitenaf kritiseert. Denk bijvoorbeeld aan zo iemand als Noam Chomsky. Na 9/11 verzette hij zich in de Verenigde Staten tegen het radicale patriottisme en werd vervolgens voor verrader uitgemaakt.

Dan is er nog de figuur van de martelaar, en ik denk hier met name aan de zelfmoordenaar. Dit is iemand die deel uitmaakt van een beweging die de wereld wil veranderen. Door zichzelf op te offeren bevestigt hij dat zijn geloof of ideaal de waarheid is. In het martelaarschap zit een dodelijke, fatale vorm van liefde besloten. Bij de nar is de dood een bedrijfsongeval, bij de *parrèsia'stes* kan de dood worden aanvaard als consequentie, maar bij de martelaar is de dood onderdeel van de boodschap zelf. De dood wordt hier een politiek concept, een communicatiemiddel met de rest van de wereld.

De nar en de martelaar hebben beide een theateraantal karakter. Ze hebben publiek nodig om te kunnen functioneren. Voor de *parrèsia'stes* geldt dat minder, die spreekt van mens tot mens. De nar spreekt tot de hofhouding, de politieke wereld, terwijl de martelaren tot de samenleving als geheel en soms zelfs tot de hele wereld spreken. Maar alle drie kritiseren ze de bestaande orde.”

Op welk van deze figuren zitten we nu het

meest te wachten in de westerse wereld?

“Martelaarschap is in de liberale democratie geen bruikbare categorie. Het behoort tot een predemocratische manier van politiek bedrijven. Dood als politiek concept, als strategie, dat moeten we niet hebben. Wat betreft de nar: die is in onze samenleving onderdeel geworden van de entertainment-industrie. Er zijn nog wel kritische cabaretiers, maar door de lach verliest hun kritiek een deel van zijn radicaliteit. De lach zwakt de kritiek af. In onze samenleving hoeft je je niet te verbergen achter de lach; je kunt openlijk spreken. Je zou daarom zeggen dat je ook de *parrèsia* niet nodig hebt in een goed functionerende liberale democratie, er bestaat immers vrijheid van meningsuiting. Toch zou ik zeggen dat de *parrèsia* in deze tijd van populisme weer belangrijk is, maar dan op een andere manier. Het is niet zo zeer nodig de waarheid te zeggen tegen de politieke leiders, maar juist tegen de samenleving en de burgers. De Nederlandse staat is veel fatsoenlijker dan de Nederlandse samenleving. Er zijn goede regels en wetten, maar tegelijk is er volop discriminatie en racisme uit naam van de vrijheid van meningsuiting. De kritische strategieën moeten zich dus richten op de samenleving in plaats van op de staat.”

“Het probleem is volgens mij dat de politiek is meegegaan met het populistische betoog en uit electorale overwegingen de dingen niet meer bij de naam durft te noemen. Ook GroenLinks is daar veel te voorzichtig in. Er is moed voor nodig om tegen mensen te zeggen: wanneer je op deze manier praat maak je je schuldig aan racisme en uitsluiting. Politici moeten weer zeggen waar ze echt zelf in geloven, vooral linkse politici. Ze verliezen dan misschien eerst een of twee zetels, maar ze winnen enorm aan overtuigingskracht.”

En welke van de drie kritische figuren is het meest nodig in de Arabische wereld?

“Wat zo bijzonder is aan de gebeurtenissen in Egypte, is dat het een breuk is met het verleden. Het martelaarschap dat in de Iraanse revolutie zo belangrijk was, speelde nu geen rol. Mensen gingen niet uit naam van iets of iemand de straat op om te doden en zich op te offeren. Er zijn wel een paar zelfverbrandingen geweest, maar dat waren individuele protestacties die niet tot doel hadden anderen te doden. Er werd geen bevrijding gezocht door middel van geweld. De betogers in Egypte spraken een liberale taal, zonder dat ze het liberalisme als politiek kader gebruikten. Ze willen namelijk ook zaken die

het Midden-Oosten!”

Foto: Peter Valckx

12 Mariwan Kanie

het liberalisme niet biedt, zoals rechtvaardigheid, een minimum inkomen en eerlijke sociale verhoudingen. Ze willen sociaal liberalisme, eigenlijk een echte groenlinkse revolutie. De eenpartijstaat is failliet. Cruciaal is ook dat men de buitenwereld niet meer de schuld geeft van de eigen problemen, maar die zelf aanpakt. En daarbij spelen de grote ideologieën van de afgelopen decennia in het Midden-Oosten geen rol. Panarabisme, islamisme en linkse socialistische ideologieën hebben uitgediend. Wellicht komt dat ook omdat het geen opstand van een stedelijke elite was, maar van verschillende sociale groepen en klassen; zowel van de grote stad als van kleinere steden en dorpen. Dat maakte het oncontroleerbaar. Als ik me heel optimistisch wil uitdrukken dan zeg ik: dit is de Franse Revolutie van het Midden-Oosten. Ik denk dat de invloed van Egypte op het Midden-Oosten net zo groot zal zijn als die van Frankrijk op de rest van Europa na 1789.”

De Franse Revolutie had zijn Robespierre. Europa was juist ook in die periode heel gewelddadig.

“Ja, dat is zo. Ik geloof niet dat het in Egypte zo zal gaan. De regio is al vijftig jaar in geweld verzonken: de ene oorlog na de andere, de ene opstand na de andere. De mensen hebben er genoeg van, daar gaat het nu juist om. Ze geloven niet meer in geweld. En het feit dat er geen charismatische politieke leider is, vind ik eigenlijk heel positief. Er is een grote politieke energie vrij gekomen in Egypte. Er zijn allerlei discussies, groepen die zich verzamelen. Als het ze lukt zichzelf een politieke vorm te geven en er komen zes partijen die een coalitie moeten vormen, dan zou dat heel gezond zijn. Er moet nu niet weer een nieuwe Moebarak komen. Ja, ik ben hoopvol.”

Erasmus wordt met zijn Lof der Zotheid gezien als een belangrijke hervormer, hij kritiseerde de kerk en inspireerde Luther tot de reformatie. Heeft de islam, in aansluiting op deze politieke revolutie, narren nodig die de islam relativeren door er de gek mee te steken?

“Het is moeilijk om de geschiedenis van het christendom te vergelijken met die van de islam omdat de islam geen kerk heeft. In de moskee is geen hiërarchie en geen clerus. Iedereen kan imam spelen. Er is in de geschiedenis van de islam heel veel religiekritiek geweest. In de soefitraditie wordt bijvoorbeeld gezegd dat het hele stelsel van formele begrippen van gelovigen en ongelovigen, afvalligen, haram en halal niets betekent, maar dat het gaat om de persoonlijke relatie met God. Zelfs bidden en vasten wor-

den niet gezien als noodzakelijke rituelen om een goed gelovige te zijn.”

Toch wordt dat voortdurend gezegd: de islam moet leren om zichzelf te lachen, zich te relativeren etc. Een spotprent over Jezus kan, maar een over Mohammed is uitgesloten.

“Je moet goed bedenken dat deze hardheid in de islam van het Midden-Oosten nieuw is. Ze dateert van na de Iraanse revolutie. Er zijn tal van narren en spotters geweest in het verleden. Mijn opa is een bekende koerdische dichter. In de jaren vijftig schreef hij een gedicht waarin hij het paradijs volkomen belachelijk maakt als een plek waar je niet wilt zijn omdat het er vol zit met oude vrouwen en leugenaars. Hij kon dat schrijven en publiceren en er gebeurde niets. Als ik nu in Koerdistan hetzelfde zou doen zou ik voor de rechtbank komen. De radicalisering van de religie is heel recent. In Egypte heeft Sayyid Qutb, de belangrijkste theoreticus van de fundamentalisten, gezegd dat de hele wereld, zowel de islamitische als de rest van de wereld in de jahiliah verkeert, dat is de toestand van afwezigheid van religie, oorspronkelijk het tijdperk voor de islam. Hij heeft dus ook de islamitische samenlevingen als ongelovige samenlevingen bekritiseerd. In 1966 is hij opgehangen door Nasser vanwege zijn denkbeelden. Daarna kwamen er groepen die zijn ideeën overnamen en radicaliseerden; toen kregen we te maken met groepen als Al Kaida. Ook het martelaarschap van zelfmoordterroristen is een recent verschijnsel. Het is in feite een seculier concept met een religieus sausje. De leermeester van Ghomeini, Ali Shariati, bestudeerde in Parijs marxistische ideeën over het bevrijdend karakter van geweld. Denk aan de uitspraak van Marx dat geweld de vroedvrouw van de geschiedenis is en denk aan Frantz Fanon, die begreep dat geweld ook een therapeutische daad van zelfbevestiging kan zijn en die hoopte op een derde weg tussen kapitalisme en socialisme. Voor Shariati was dat de islam. Daar komt de invloed van het nationalisme nog bij. Vanaf de negentiende eeuw is het nationalistische martelaarschap enorm toegenomen, denk aan de Europese soldaten die zingend de Grote Oorlog van 1914 introkken en alle patriottistische dodenherdenkingen. In de grondslag van het huidige sjiiïtische model van martelaarschap dat is ontwikkeld in de jaren zeventig en ook is overgenomen door de soennitische beweging, zie je duidelijk de invloed van radicaal linkse westerse seculiere denkers terug.”

Moet het oude islamitische tijdperk van narren dan niet weer tot leven worden gewekt?

“Ik denk niet dat dat een oplossing is. Er is

nu geen ruimte voor narren, die worden meteen uit de weg geruimd. Het is onmogelijk geworden om religie op een komische manier te kritiseren. Er is revolutie nodig, zoals in Egypte.”

Kan de Egyptische revolutie deze radicale islam de wind uit de zeilen nemen?

“Hoop dat ja, ik hoop dat er een nieuwe gezamenlijke taal wordt gevonden waarin ruimte is voor pluralisme. En dat bereik je niet door religie belachelijk te maken. Dat werkt averechts. Je moet ook bedenken dat de massamedia een nieuwe wereld hebben gecreëerd waarin alles heel gemakkelijk gepolitiseerd raakt. Iets wat in een kleine gemeenschap grappig is, kan nu door miljoenen mensen worden bekeken en heel anders worden opgevat.

Je moet religie dwingen om democratisch te zijn door middel van discussies en debatten; met *parrèsia* dus. Ik ben zelf een voorbeeld van iemand die religie kritiseert, maar omdat ik niet de taal gebruik die vernederend is voor mensen, kan dat. Ik zeg dat er religieuze waarheid is, maar dat er daarnaast andere waarheden zijn. Religiekritiek in de Arabische wereld moet heel serieus zijn. Humor en satire werkt op dit moment niet. Vroeger bestond het, maar nu is dat een gevaarlijke en niet productieve strategie.”

Leven we dan in een humorloze wereld? Zowel in het Westen als in het Midden-Oosten is de figuur van de nar op dit moment blijkbaar niet aan zet.

“Er zijn momenten in de geschiedenis dat je met humor niet verder komt. Ik geloof niet dat we nu zitten te wachten op de lach. Populisten en islamisten kun je niet bestrijden met lachen. Er is een *parrèsiaanse* houding nodig waarmee je de samenleving met de waarheid durft te confronteren in plaats van haar naar de mond te praten.”

=

Literatuur

- Michel, Foucault *Parrèsia. Vrijmoedig spreken en waarheid*, (verschillende vertalers), Uitgever Parrèsia 2004 (1983).
- Frantz Fanon, *De verworpenen der aarde*, oorspr. Les Damnés de la terre (1961), Bruna 1973, vertaling Han Meyer (niet meer in de handel).
- Sayyid Qutb, *Milestones*, Indianapolis, American Trust Publications 1990.
- Mariwan Kanie, *Martelaarschap tussen natie en religie. Politieke liefde, poëzie en zelfopoffering in Koerdisch nationalisme*, 2010 (proefschrift UvA, nog niet in de handel).

Steeds meer kiezers kiezen steeds vaker voor steeds wisselende partijen, heet het. Meer wisselvalligheid, wispelturigheid en onvoorspelbaarheid van de politiek is het gevolg. Telkens nieuwe partijen, telkens andere partijen die populair zijn. Maar het landschap versnipperd niet, het verrechtst.

We laten de dieren en overtuigde christenen voor wat ze zijn. Wat we zien zijn twee van zelfvertrouwen blakende rechtse partijen, VVD en PVV. Dan twee zwalkende middenpartijen, CDA en PvdA. En dan nog wat partijtjes met een zeteltje of acht of tien, min of meer aan de linkerkant. SP, D66 en Groenlinks. Niet zo vreemd dat in deze omstandigheden werd nagedacht over een nieuwe progressieve beweging.

We vergeten het regelmatig, maar partijen komen en gaan. De levensduur van een politieke partij is een jaar of veertig. Niet alleen aan D66 maar ook aan SP en Groenlinks kleeft een bezadigd imago - lekker de stad meebesturen, af en toe een burgemeester scoren en verder hopen op regeringsdeelname. Maar alle mensen die denken dat Nederland beter verdient dan de PVV zijn daar niet echt mee geholpen. Mogelijk wel met serieuze beweging op links. Met een nieuw program (een punt of vier, vijf), met nieuwe logo's en ook wat nieuwe mensen zou zo'n partij voor flink wat ruimte om te ademen kunnen zorgen.

Omdat er baantjes, reputaties en erfenissen op het spel staan, is het een lastig onderwerp. Vergaderen in de luwte is de logische koers. Het was dan ook wonderlijk om te zien dat tot twee keer toe Groenlinks dusdanig krachtige schoten voor de boeg loste, dat de andere betrokkenen kopschuw werden. Eerst stelde Femke Halsema dat de PvdA moest kiezen tussen conservatief ('de SP') en progres-

sief ('Groenlinks'), later stelde Dick Pels dat D66 niet durfde. En passant hielp GroenLinks de meest rechtse regering die Nederland ooit kende aan een meerderheid voor een militaire operatie. Jeetje, wat gek. Daarna wilde niemand meer.

If you break it you own it. In het Nederlands: de vervuiler betaalt. De last rust op Groenlinkse schouders om de luchtverfrisser door het progressieve nest te blazen. Te weinig macht om in de regering te raken, maar net genoeg invloed om vernieuwing bij links tegen te houden, dat is geen ontspannen profiel.

Los van de carrièreplannen van actieve politici is er één hindernis voor een tamelijk brede progressieve volkspartij in Nederland. Dat is niet het onderscheid tussen progressief-conservatief. Het debat binnen links over vernieuwing van de verzorgingsstaat bestaat uit verschillen die door de liberaler georiënteerde partijen (GroenLinks, D66) in de media uitvergroot werden om hun 'modernere' profiel te onderstrepen. Nu Pechtold en Sap de cheerleaders van Rutte dreigen te worden, zullen ze hun liberale knopen wel weer eens natellen.

De cruciale hindernis is het onderscheid tussen pak en trui. De in the closet corpsballen van D66 vermoeden bij sommige Groenlinkers nog dat ze een das kunnen strikken. Maar van de rare accenten van SP'ers worden ze nerveus. En dat geldt vice versa voor de SP, waar men één goudgerand brilletje nog wel verdraagt, maar dan alsjeblijft geen Van Bommels eronder. Het is een cultureel wantrouwen, dat minder met opleiding of sociaal-economische oriëntatie te maken heeft dan met nestgeur. Maar dit is een pathetisch onderscheid. De tegenstellingen binnen het Amerikaanse Democratische kamp of binnen het Britse

Labour, zijn beduidend groter dan het getut over toilet versus wc. Omdat er in Nederland veel partijen bestaan, worden er veel opdrachten tot kiezersonderzoek gegeven, en daar komen dan veel verschillende 'profielen' uit, van allerlei groepen met totaal uit elkaar liggende 'wereldbeelden' en 'leefstijlen'. Alsof je niet in een halve dag van Baarn naar Oss fietst.

De kern is dat de tijdgeest en de demografie tegen links zijn. Rechtse politici lijken een persoonlijk offer te brengen, linkse politici lijken vooral op voordelen te vlassen. En er komen steeds meer oudere mensen die eerder wat te verliezen dan te winnen hebben. Er blijven genoeg groepen mensen die nog vooruit willen. De opgave is om die jongeren, vrouwen, migranten, verlichte bestuurders, maatschappijcritici en doorsnee werknemers in de marktsector, tot één coalitie te smeden. De bal ligt nu bij Groenlinks om dat op een bescheiden manier aan het uiteenlopende kader uit te leggen. Wanneer ze de spagaat tussen een met gezichtsringen doortimmerde veganistische achterban en een dossiervretende partijtjop kan volhouden, moet Jolande Sap toch ook wel een rookworst in het pochet van Rinnooy Kan kunnen schuiven?

Doorsukkelen is een leuk alternatief. Want wie weet word je zelf nog eens burge-meester. En ik geef het meteen toe: mij lijkt het ook wel wat, een beetje zwaaien naar de burgers en handen schudden.

=

Menno Hurenkamp is volkomen onafhankelijk journalist en politicoloog en bovendien hoofdredacteur van S&D, maandblad van de wiardi beckman stichting?

Rookworst

MENNO HURENKAMP VANUIT MOSKOU

Wij zijn

Is Geert Wilders de nar van het huidige politieke bestel? Als dat zo is, is iedereen zot. Want Wilders zijn we zelf. De komische personages van satirici als Schippers en Jiskefet zijn werkelijkheid geworden. En of er dan nog wat te lachen valt....

De oplossing voor het probleem Geert Wilders, of voor wat het oprukkende populisme in de politiek, de kunsten en de cultuur wordt genoemd, begint met de simpele erkenning dat niet Geert Wilders, maar wij zelf het probleem vormen – en ik bedoel dat in het geheel niet moralistisch. Ik bedoel gewoon dat wij in feite Geert Wilders zijn.

Om dat te begrijpen is het goed om allereerst vast te stellen wat wij *niet of niet meer* zijn – beter: niet meer *kunnen* zijn.

Wij zijn niet langer in staat Rob Riemen te zijn. Rob Riemen is de directeur van de stichting *Nexus*, een onafhankelijke maar ook gesubsidieerde stichting die het intellectuele debat maar vooral ook de westerse beschaving verdedigt tegen de barbarij, tegen het populisme, tegen verplating en vertrossing, tegen culturrelativisme, wansmaak en verloedering. Rob Riemen heeft onlangs een essay geschreven waarin hij stelt dat Wilders en de PVV simpelweg *fascistisch* zijn. Wie

Wilders zegt, zegt tegelijk Mussolini, Hitler, NSB, enzovoorts. Dat kwaad, die barbarij, is maar met één middel te bestrijden: grof geweld. Dat laatste zegt Riemen niet, maar dat is wel de manier waarop het fascisme uiteindelijk is verslagen. Het is in ieder geval niet de beschaving, de rede of het fatsoen, de Verlichting of de *adel van de geest*, zoals Rob Riemen dat zelf noemt, die het fascisme ten val hebben gebracht. Misschien zou je moeten erkennen dat zonder de massale opofferingsgezindheid van de geallieerde legers en misschien ook zonder het verzet van delen van de Europese bevolking het fascisme nooit verslagen zou zijn. Maar je kunt met bijna evenveel recht zeggen dat het fascisme nooit zou zijn verslagen zonder de niets ontziende vernietigingskracht van de bombardementen op Dresden, Hamburg, Berlijn en de atoombommen die op Hiroshima en Nagasaki zijn gegooid.

Terug naar Rob Riemen, want het is juist de beschaving die hij zegt te verdedigen als enig antidotum tegen de verloedering, die niet meer bestaat – of beter wellicht: die nooit bestaan heeft op de manier waarop Rob Riemen zich dat voorstelt. Zijn 'adel van de geest' verwijst naar een culturele elite van burgers die met de partituur op schoot naar Mahler luisteren, die zelf pianosonates van Mozart spelen en die bedachtzaam door het museum schuifelen om tenslotte 's avonds voor het naar bed gaan nog een hoofdstuk uit de *Toverberg* van Thomas

Mann te lezen. We hebben het hier over de zelfverzekerde burgerlijke elite van het opkomende kapitalisme van de negentiende en vroege twintigste eeuw. Die elite is niet meer, en de massapolitiek van het fascisme was in zekere zin haar Waterloo. Dat fascisme was zoveel als het onderbewustzijn van de beschaafde burgerij – het verving fatsoen door gehoorzaamheid, beschaving door kadaverdiscipline en de openheid van het moderne publieke leven door de geborgenheid en eenheid van de ene Natie. De belangrijkste waarde van het fascisme was solidariteit in eenheid: één natie, één volk, één leider. Het individu hield op te bestaan, of loste op in de veilige collectiviteit van Partij en Beweging, iets wat het fascisme deelde met het communisme, maar ook met socialistische experimenten als de kibboetsim, of de soms ook uiterst beklemmende beslotenheid en geborgenheid van de christelijke zuilen in het vooroorlogse Nederland.

Sjef van Oekel

Aan die werkelijkheid hebben wij – en daarmee bedoel ik de drie generaties die na de Tweede Wereldoorlog zijn geboren, een eind gemaakt. Dankzij het mei '68 van de babyboomers, het no future van de lost generation, en de neoliberale newconomy van de netwerkgeneratie leven we inmiddels in een nieuwe, tweede moderniteit, de vloeibare moderniteit, waarin vrijheid opgevat als flexibiliteit en mobiliteit de dominante

Wilders

waarde en machtsfactor is geworden. In die realiteit moet het huidige populisme gesitueerd en begrepen worden. Zoals de fascistische discipline het andere gezicht van het burgerlijke fatsoen was, zo is de populistische bothed het andere gezicht van de postmoderne vrijheid, flexibiliteit en vlotheid. Er is sprake van een vloeiende overgang tussen de onbekommerde nikszeggendheid van Matthijs van Nieuwkerk en de botte humor van Paul de Leeuw en de kopvoddentaks van Geert Wilders of het 'Ik zeg wat ik denk, en doe wat ik zeg' van Pim Fortuyn. Niet voor niets doen de PVV kamerleden die momenteel van het ene in het andere schandaal vallen, zo ontzettend denken aan personages die rondliepen in Wim T. Schippers' postmoderne antitelevisie rond Sjef van Oekel, Barend Servet en Evert van der Pik, of aan de pitbullsmokings uit Jiskefet. Nu ontdekken we dat de personages die voortkwamen uit het absurdisme en de ironische overdrijving van Schippers en Jiskefet deel van onze politieke en culturele werkelijkheid zijn geworden. Geert Wilders is geen product van de straat, maar van de hyperrealiteit van de media. Zijn stem des volks is geen stem van het volk, maar van minimaal twee groepen, die beide product zijn van de vloeibare of flexibele, hypermobile wereld van de neoliberale moderniteit, door Henk Hofland aangeduid als de coalitie van patsers en plebejers. De patsers zijn de relatieve winnaars van de neoliberale economie, flitskapitalisten en nieuwe rijken die het wel afkunnen zonder overheid, plebejers de

relatieve verliezers van diezelfde economie: zij die niet meekunnen in de kenniseconomie en zich in de steek gelaten voelen door de politiek als zodanig en door de sociaaldemocratie in het bijzonder. Beide groepen stellen tegenstrijdige eisen aan overheid en politiek: ze willen zoveel mogelijk vrijheid (net als wij), ze willen kunnen zeggen wat ze denken (net als wij), maar ze willen ook bescherming en veiligheid, dat wil zeggen behoud van de klassieke verzorgingsstaat dan wel meer controle en zero tolerance, en vooral bescherming tegen vreemdelingen die de banen inpikken en de buurt verpesten, maar dan toch ook weer meer vreemdelingen om het nederige werk te doen. Over dat laatste denken wij doorgaans anders, en dat komt omdat wij gemiddeld hoger opgeleid zijn en geen moeite hebben met de flexibiliteit en mobiliteit van de internationale kenniseconomie. Daarom hebben de populisten vooral aan ons de pest – waarbij 'ons' kan staan voor 'linkse kerk', 'Den Haag', 'de politiek', 'de elites', de 'grachtengordel', en tenslotte voor 'subsidieslurpers'.

Maar hoe duidelijk deze kloof ook is, toch zijn wij net als zij: ook wij houden er een hedonistische levensstijl op na (niet via kiloknallers maar via slow food en goede wijn), ook wij zijn fanatieke consumenten (niet van kamervullende flatscreens, maar van iPads), ook wij downloaden onze muziek gratis van internet (ook wij zijn dus dieven), ook wij houden van popmuziek (niet van Jan Smit, maar wel van Prince of Amy Winehouse), ook wij koesteren

onze vrijheid en ook wij hebben soms behoefte aan bescherming door een verzorgende dan wel straffende of controlerende overheid.

ADHD

Geert Wilders is kortom niet veel meer dan ons slechte geweten, ons zwakkere zelfbeeld, hij is aan de ene kant een soort ADHD-uitvoering van wie wij zelf zijn, en aan de andere kant onze ergste nachtmerrie over wat er van ons kan worden: niet geslaagd, miskend, achtergelaten, vergeten. En daarom is er geen eenduidige oplossing voor het populisme dat Wilders vertegenwoordigt. Hooguit kunnen we stellen dat we in al onze flexibiliteit en vrijheidsdrang de verzorgingsstaat wat al te makkelijk uit handen hebben gegeven, dat we ons wat al te makkelijk hebben uitgegeven voor de kosmopoliet die overal thuis is en alles begrijpt, dat we de beperkingen en bekrompenheden van onze eigen cultuur en ons eigen wereldbeeld te weinig hebben ingezien. Wie een week avond aan avond naar 'De Wereld Draait Door' kijkt met een beetje antropologische blik, zal heel langzaam inzien hoe treffend de Wilderiaanse beeldspraak over 'linkse kerk', 'grachtengordel' en 'subsidieslurpers' feitelijk is. En wat je dan vooral ziet (afgezien van het feit dat je vooral naar jezelf kijkt), is dat de hoofdrolspelers nergens meer voor staan – dan voor zichzelf. En vooral dat zij dat zelf niet beseffen. Het is nog maar de vraag of wij het wel beseffen – en in die zin is er geen simpele oplossing voor de populistische uitdaging. Anders dan die

Deze tekst sprak René Boomkens uit bij een van de opvoeringen van 'Geert Wilders - the musical' van toneelgroep mightysociety onder regie van Erik de Vroedt (meer over deze musical in de vorige Helling).

Lof der Zot

Bijtende spot in een quasi lachwekkend jasje: Erasmus wist precies hoever hij kon gaan. Leo Molenaar leidt *De lof der zothed* in en vraagt zich af of dergelijke narrentaal vandaag nog wenselijk en mogelijk is.

Vijfhonderd jaar geleden publiceerde Erasmus de *Lof der Zotheid*, een boek dat hem de kop had kunnen kosten. Een paar jaar later schreef hij een satire over paus Julius II, de mecenas van Rafael en Michelangelo, die met zijn 'aflatenhandel' de Romeinse Sint Pieter en de Sixtijnse Kapel kon financieren. Erasmus heeft deze collaborateurskunst nooit kunnen waarderen. In deze *Julius Exclusus* komt de overleden legeraanvoerder en kerkvader bij de hemelpoort, met tienduizende engelen die hij het paradijs had beloofd, om door sleutelhouder Petrus te worden weggebonjourd. Erasmus publiceerde dit anoniem, en bezwoer bij herhaling, als de apostel Petrus op Gethsemane, dat hij er niets mee te maken had ("ik ken dat boek niet"). Hij haalde zich de haat op de hals van de theologen van de Parijse Sorbonne, en moest vrezen voor de pauselijke en de keizerlijke justitie. Erasmus sprak zich eerder uit voor de opheffing van het celibaat - "bestaat er een verderfelijker gesel of vloek die de hemel of de hel op ons af kan sturen" - , waarbij hij toespelingen maakte op het seksuele misbruik: "ik zou ervan gaan blozen als ik vertelde tot welke dieptes van perversie mannen die zich tegen de natuur verzetten, vaak zinken". Later propageerde Erasmus de 'belijdenis' van christenen als vrije bevestiging van hun doop. Omdat dit de mogelijkheid opende van een herroeping van het geloof, verklaarde de Sorbonne dat hij een ketter was.

Frontale aanval

Erasmus, bastaardzoon van een priester en een apotheker-assistente, was, na het overlijden van beide ouders aan de pest, tegen zijn wil in een klooster opgenomen. Hij ontsnapte door zijn verbijsterende geleerdheid, waarmee zijn meerderen op hun reizen pronkten. Hij kende de klassieke Latijnse en Griekse schrijvers en had Grieks geleerd om het *Nieuwe Testament* te kunnen vertalen. Deze basistekst voor het christelijk geloof was duizend jaar ervoor door kerkvader Hieronymus in het Latijn vertaald. De geest van de Renaissance, 'terug naar de bronnen', had Erasmus bezielde om het evangelie te voorzien van inzichten op taalkundig gebied. Toen hij in *Lof der Zotheid* de bijbel op de korrel nam, koos hij voorbeelden van dwaasheid uit de teksten over Christus. Een paar jaar later verscheen inderdaad Erasmus' vertaling, en stond hij in Europa op een eenzame hoogte van geleerdheid. Hij correspondeerde met paus Leo X en was raadshere van koning Frans I, koning Hendrik VIII en de Habsburgse koning en Duitse keizer Karel V. Zijn lenige Latijn, de taal die alle geletterden in Europa begrepen, maakte school.

De Europese wereld werd beheerst door de theocratie van Rome en de oorlogen van de christelijke vorsten. De kritiek op de misbruiken van de kerk was algemeen. Erasmus, een goede veertiger toen, besloot tot een frontale aanval met behulp van zijn vrouwelijke nar *Stultitia, Zotheid*. In een opdracht aan Thomas More, wiens naam in het Grieks *Moria*, eveneens zothed betekent, wees hij zijn voorgangers aan: Lucianus, Homerus, Vergilius, Ovidius en Seneca. Hij kende hun werk grondig, had hen in de historische uitweidingen bij duizenden *Spreekwoorden (Adagia)* aangehaald. De boekdrukkunst was uitgevonden en Erasmus' brieven vonden hun weg in druk door Europa. Hij dacht dat 'Rome' door

heid 1511-2011

kritiek van binnen uit hervormd kon worden. Als tegenstanders van *Zotheid* haar van ketterij betichtten, vroeg Erasmus hun wat ze konden verwachten van een zottin? Hij schreef More: "Altijd heeft men aan het vernuft de grootste vrijheid gelaten om straffeloos op geestige wijze de spot te drijven met het dagelijkse leven der mensen, mits die vrijheid niet in bandeloosheid ontaardde". Erasmus, die voor eigen rekening schreef, keerde zich tegen de machthebbers: tegen de paus, tegen de christelijke vorsten, tegen verwaarde theologen en gulzige monniken, tegen geldbeluste bisschoppen en kardinalen, maar ook tegen verwaande taalmeesters en wetenschapsmensen.

Wijze dwaasheid

De *Lof der Zotheid* is een lofredde van de godin *Stultitia* op zichzelf. En op haar dienaressen zoals Eigenliefde, Vleierij, Vergeetachtigheid, Werkschuweid, Genotzucht, Onverstand en Weelderigheid. Zij begint met het behandelen van kindsheid en ouderdom, huwelijk en hartstocht, liefde en vriendschap, oorlog en wetenschap: overal ontwaart zij dwaasheid. Ieder vleit zichzelf en verwerft door pluimstrijkerij zijn eigen gunst. En hoe vermeerderen deze men-

van Rome. De menselijke geest is zo gevormd dat schijn veel meer vat op hem heeft dan de waarheid, beweert *Zotheid*: woon eens een kerkdienst bij. Als de preek over een ernstig onderwerp handelt vallen de mensen in slaap, "maar als de schreeuwer een of ander oudewijvenverhaaltje begint, worden allen wakker, richten zich op en luisteren met open mond". Over godgeleerden, monniken en boetepredikers gaat *Zotheid* tientallen pagina's uit haar dak: alles wat in de hel geschiedt kunnen zij zo haarfijn afschilderen, dat zij daar wel een tijd moeten hebben doorgebracht. Ook bij de pausen staat Zij lang stil: alsof er verderfelijker vijanden bestaan dan goddeloze pausen, die door hun verpestend levensgedrag Christus vermoorden. Vergeleken met de kritiek op de clerus komen de vorsten en de hovelingen, "de meest kruipende, slaafse, laffe en lage wezens", er goed van af, hoewel er weinig van hen overblijft.

Na deze tirade, met een houdbaarheid van eeuwen, volgt een 'christelijk' einde dat veel mensen thans ten onrechte overslaan. De theologen van Parijs en Leuven noemden dat slot destijds godslasterlijk. *Zotheid* geeft daarin voorbeelden die duidelijk maken dat zowel de klassieke literatuur als het *Nieuwe Testament* veel dwaasheid bevat. In de evangeliën koestert Christus een voorliefde voor kinderen, vrouwen en simpele vissers. Van de redeloze dieren voelt hij voor dieren die niets hebben van de slimheid van vossen: hij rijdt op een ezel en bestemt het schaap voor het onsterfelijke leven, het dwaaste dier van alle. Christus ziet zichzelf als schaapherder en stemt in als de apostel Johannes hem aanduidt als 'Iam Gods': "Wat verkondigen deze woorden anders dan dat alle mensen dwaas zijn, ook de vromen? Dat ook Christus zelf om de dwaasheid der mensen tegemoet te komen, ofschoon hij de wijsheid des Vaders was, toch in zekere zin dwaas is geworden." Hij had de zonden weggenomen door middel van de dwaasheid van het kruis, "door zotte en domme apostelen aan wie hij ijverig dwaasheid voorschrijft, hen van de wijsheid afschrikkend, terwijl hij hen

HOLLAND'S BANKROET DOOR DADA

■ N.B. Thuisbezorging
zonder prijsverhoging.

sen zichzelf, zijn daarbij redelijke organen betrokken zoals het oog, het oor of de hand? Maar nee, "veeleer plant het deel, dat zo dwaas en zo belachelijk is, dat men het zelfs niet zonder lachen kan noemen, het menselijk geslacht voort". Zij concludeert dat er geen wijsheid is zonder zotheid, en dat alleen de *Zotheid* het leven dragelijk maakt. Als bekwaam dialecticus verkeert *Stultitia* alle begrippen in hun tegendeel. Zij speelt dat klaar door 'wijsheid' te reduceren tot 'rede', waardoor Haar kritiek vrij spel heeft. Zij heeft de lachers op Haar hand, en kan een potje breken bij de lezers.

In het tweede deel geeft Zij kritiek op de bovenlagen van de samenleving, vooral de geestelijkheid. *Stultitia* geeft lachwekkende voorbeelden van heiligenverering, pelgrimstochten, wijgeschenken, "zo zoet is het volslagen gemis van wijsheid dat de mensen bidden van alles eerder bevrijd te worden dan van de zotheid". Het leven van de christenen krioelt van dolheden, die de priesters bevorderen omdat zij daarbij baat hebben. *Zotheid* stelt de "onware aflatbrieven" aan de kaak, die de kopers zouden bevrijden van hun zonden en immense rijkdom leverden voor de kerk

I.K. BONSET

In 1920 debuteert in het tijdschrift *de Stijl* een opvallende nieuwe medewerker. Het is ene I.K. Bonset, die de levensvisie van Dada propageert. "Wanneer achter 'onzin' een diepere zin schuilt dan die van de norm, is 'onzin' niet slechts geoorloofd maar zelfs noodzakelijk. Zo zal het Dadaïsme nieuwe onverwinnelijke normen scheppen."

Bonset brengt onverwachte spot en anarchie in het serieuze blad waarmee Theo van Doesburg de Mondriaan-stijl propageert. Jaren later blijkt I.K. Bonset een alter ego van Van Doesburg, de naam een verhaspeling van 'ik ben zot'. Op een gepubliceerde foto van Bonset, blijkt Doesburg's verkleede vrouw te staan, de jazz-pianiste Nelly van Doesburg.

Samen met Kurt Schwitters organiseren ze een Dada-veldtocht langs Nederlandse theaters met declamaties van onbegrijpelijke gedichten en dierengeluiden, waar de media direct opspringen en veelal schande van spreken.

Lof der Zotheid 1511-2011

wijst op het voorbeeld van kinderen, leliën, mosterdzaad en mussen, domme en redeloze zaken die alleen naar de leiding der natuur, zonder enige kunst of zorg, hun leven doorbrengen". *Zotheid* concludeert dat "de christelijke godsdienst verwantschap vertoont met de zotheid". Immers, "knappen, grijsaards, vrouwen en gekken scheppen meer dan alle anderen vermaak in heilige en godsdienstige zaken, en staan daarom het dichtst bij de altaren". De stichters van godsdiensten zijn dan ook verbazend onnozel, "en de bitterste vijanden van de wetenschap". Het spreekt vanzelf dat God, de schepper van de wereld, de mensen verbood om te proeven van de vruchten van de boom der kennis, want kennis vergiftigt het geluk. Geen wonder ook dat Christus aan het kruis voor zijn onnozele moordenaars bad: "zij weten niet wat ze doen".

De hoogste zaligheid voor christenen is een soort van waanzin. Wat voor leven in de hemel wensen de vrome zielen? De joodse profeet beloofde hun in het *Oude Testament* "hetgeen het oog niet heeft gezien, en het oor niet heeft gehoord, en in het hart des mensen niet is opgeklimmen, hetgeen God bereid heeft voor die hem liefhebben". Zij die deze zaligheid aan den lijve ervoeren "spreken enkele vrij onsamenhangende woorden en dat niet op de gewone mensenmanier, maar zij geven geluiden zonder zin, vervolgens verandert telkens de uitdrukking van hun gelaat geheel en al; nu eens zijn zij vrolijk, dan weer neerslachtig, nu eens ziet men hen wenen, dan weer lachen, een andere keer zuchten zij: kort en goed, zij zijn in waarheid geheel buiten zichzelf." Later zeiden zij dat zij eeuwig op deze wijze waanzinnig wensten te zijn, en loofden aldus *Zotheid*. Erasmus' lezers waren zich bewust van de gelijkenis met de uitstorting van de Heilige Geest, de kern van het Pinksterfeest, een van de meest heilige passages van het *Nieuwe Testament*.

In dit slot dreef Erasmus de spot met sleutelteksten van de bijbel. Die waren voor hem niet heilig, maar mensenwerk en dus vatbaar voor discussie. Achteraf begrijpt de

DADA I.K.B.

HOLLANDE

MANIFEST 0,96013

Je suis sans nom sans tronc sans importance
je suis tout et rien sans sexe et sans aucune ambition
je suis Rasta-raté Bandit et isolé
Avec mes pieds ma pipe et mon cigare mes gants et mes souliers
je **crache** sur tous les jeunes qui ont l'imbécilité de croire à l'amour l'art ou la science je hais ces 3 dimensions de la sottise des mondes vaques et des enfants précoces avec leurs crânes de **celluloïd**
je crache sur tous les phylosopes ces **Sypholoques**
je crache sur Dieu-Jésus-Marx avec leurs prêtres les eunouques de **bambou** plus embêtant comme les

Als antwoord op den Vraag van

H.H.Redakteuren en Journalisten

of de sokken door den heer

THÉO VAN DoesBURG

OP de DADA-soiRÉE'S IN HOLLAND
gedragen

WIT WAREN

Kunnen wij mededeelen. dat thans als zeker kan
worden vastgesteld datDEZE SOKKEN
NIET WIT

Waren maar

Gris-PERLE (Fil d'Ecosse)

Zij die op deze sokken reflecteeren kunnen tegen toezending van
20 FR (= Fl 3,-) aan ons bureau, Rue du Moulin vert 51 ter, Paris XIV,
een paar bekomen.

immense invloed, die Erasmus' boek heeft uitgeoefend. Zelfs ingewijden zien daar soms overheen. Een vertaalster van de *Lof*, Petty Bange, protesteerde in *Trouw* recentelijk tegen het nodeloos verheffen van het boekje: "Het is een zeer leesbaar geheel, geestig, spits en soms ook wel een beetje vilein boek. Maar een van de meest invloedrijke werken, dat lijkt me toch niet." In actuele politieke debatten wordt het als een gegeven aanvaard dat christenen, anders dan veel moslims, gewend zijn aan kritische opvattingen over hun bijbel en dat zelfspot hen niet vreemd is. De bijbel is een historisch boek, en met de tijd veranderen de zeden en gebruiken. De *Lof* legt de grondslag voor de moderne opvatting dat een verantwoordelijk christen zelf mag wikken en wegen over een goddelijke tekst. Hij mag ondanks Onan aan geboortebeperving doen, en zij mag homoseksueel zijn ook al zagen de schrijvers van de bijbel dat twee- en drieduizend jaar geleden heel anders.

Erasmus toont in de *Lof* een lijst kenmerken van universele beschaving: een onbevangen oordeel, nietsontziende kritiek, sublieme zelfspot, wetenschappelijke integriteit, dapperheid en weldadige humor. Het boek heeft veel strijdbare drukkers en vertalers op de brandstapel gebracht. De 'reislustige' Erasmus, om het eufemistisch te zeggen, heeft die stapels steeds ontlopen.

Erasmus heeft de *Lof* geschreven als onderdeel van een krachtmeting van geleerden, zijn 'Republiek der Letteren', voor een betere wereld. Omdat de kritiek op de theocratie algemeen was, werd Erasmus' kritiek onder geletterden, van laag tot hoog, onderschreven. Hij zette koers op een daadkrachtige hervorming van de katholieke kerk. Zijn project werd tijdens zijn leven doorkruist door twee kerkscheuringen. Een 'protestantse' van onderop door de radicale Maarten Luther, door Erasmus' *Lof* gestimuleerd, die zou leiden tot een honderdjarige oorlog in Duitsland en een tachtigjarige om de godsdienstvrijheid van onze Spaanse Nederlanden. En een Anglicaanse scheuring van bovenaf door Hendrik VIII, omwille van een zoveelste maîtresse, waarbij Erasmus' boezemvriend Thomas More werd gedood. De *Lof* was een vermetele literaire zet van een machteloze, die door de kerkscheuringen werd weggevaagd. Zijn werk werd twintig jaar na zijn dood door de Romeinse curie op de *Index* van verboden boeken geplaatst, met vooraan *Lof der Zotheid*.

Porseleinen toverwereld

Heeft de nar nog betekenis voor de actuele maatschappijkritiek? Natuurlijk hoeft kritiek niet steeds dezelfde vorm aan te nemen. Toch was de *Lof* de proeftuin voor een van de meest geslaagde Nederlandse satires: die van de Haagse nar-

dada

Legen Sie Ihr Geld in dada an!

Komm

dada zegt!

He, he, Sie junger Mann
Dada ist keine Kunstrichtung

den
-den
diesden!

Die große

Welt
dada

Trotz dada bei.

HANNAH HOCH

Voor een deel van de Dadaïsten loopt absur-
disme over in sociale kritiek en revoluti-
onaire aspiraties. Van de Duitse Dadaïst
Hannah Hoch is de vileine foto-assemblage
'Cut wit the kitchen knife' (1919). Na de Eerste
Wereldoorlog is de vrouwenwereld voorgoed
opengebroken.

SCHON VIELE BENUTZEN

DAS

ABER nur wenige

VERSTEHEN ES

Van buiten kwadraat van binnen Biedermeier

ren Jacobse en Van Es, de oprichters van de *Tegenpartij*. Van Kooten en De Bie schiepen personages die k  hhagde maatschappijkritiek uitspuugden. Hun scheppers voelden aan dat er een ongezond grote tegenstelling was ontstaan tussen wat er op straat gezegd werd, en wat er in politiek Den Haag gaande was. Als ‘correcte’ kijkers geschokt reageerden op hun teksten, konden zij erop wijzen dat het slechts narren waren. Net als Erasmus deed met *Zotheid*. Twintig jaar voor Fortuyn en Wilders analyseerden zij in literaire teksten wat er aan de hand was, en smeekten zij om een politiek antwoord. Die echte Haagse wereld van de *Tegenpartij* werd niet begrepen door de bewoners van het Binnenhof. Die houden zich nog steeds bezig met een porseleinen toverwereld van ongefundeerd idealisme, zoals bleek bij de instemming van Groenlinks op een politiemissie met F16’s in Afghanistan. Toen het publiekssucces van het incorrekte wereldbeeld van Jacobse en Van Es hun ontwerpers de neus uitkwam, liquideerden zij hen bij een aanval op Het Binnenhof (1982). Die *Tegenpartij*, partij van vrije Hollandse jongens, beleeft nu al twee spraakmakende afleveringen.

Een andere vraag is of de vorm van Erasmus’ satire nog actueel nut kan hebben. Het is dan een voorwaarde voor de satiricus dat er een totalitaire ideologie bestaat, waartegen een wijdverbreide oppositie bestaat waaraan hij kan appelleren, waarbij de anonimiteit van de nar hem/haar helpt te overleven. Het christendom heeft zijn Erasmus al gehad. Denk eens aan het financierkapitalisme dat van binnenuit beschreven zou kunnen worden, waarbij de monsterlijke gevolgen voor mens en natuur van het functioneren van deze wereldwijde moloch zouden worden belicht. De verkoopsuccessen met onthullingen van kleine visjes zoals Ahold of ABNAMRO maken duidelijk wat voor immense behoefte er zou bestaan aan een dergelijke publicatie. Wat de godsdiensten betreft wacht ik met smart op een satire van binnen de islam: dat een ‘nar’ nodig is, heeft Rushdie duidelijk gemaakt. Die schreef meeslepend over de oorsprong van Mohammeds islam en over de drie vrouwelijke goden die Allah in Medina voorgingen: het boek had niet de ridiculiserende strekking van de *Lof*, maar toch waren de rapen gaar. Wat een intense belangstelling zou hiervoor zijn: die zou die van de koranhertalingen van Kader Abdolah ver te boven gaan. De satiricus kan wijzen, net als Erasmus deed, op de vreedzame islam onder het wrede masker van de fundamentalisten. Of neem het communisme van Mao’s China, waar een anonieme ‘nar’ van binnenuit een beeld geeft van de weldadige uitgangspunten van het marxisme in wisselwerking met het huidige staatskapitalisme. Een en ander gelardeerd met de geschiedenis van de communistische partij en voorzitter Mao. Ik kan me dus een stapeltje narrenboeken voorstellen, dat ik niet ongelezen zou laten.

=

Bronnen

Erasmus, Athenaeum, deel 2, *Lof en Blaam* (2004), bevat *Lof van het huwelijk* (over het celibaat), *Lof der Zotheid*, *Brief aan Van Dorp* (verweer tegen kritiek op *De Lof*) en *Julius buiten de hemelpoort*. Voor €14,95, bij De Slegte. Ik gebruik de vertaling van Kan met de jeugdplaatjes van Holbein. Naast Erasmus schilderde hij de hofhouding van Frans I en Hendrik VIII: brood op de plank, net als bij Michelangelo.

Polemieken van auteur rond Erasmus op www.leomolenaar.nl/nieuws/erasmus zoals *De eerroof van Erasmus*, *Rotterdams Jaarboekje*, 2010 (met citaten over de belijdenis) tegen Kisch, Oberman en dominee Jansen. Overgenomen door *De Vrijdenker*.

HET

IS

WIM ● SCHIPPERS

Op donderdag 16 december 1999 werd in het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) dit kunstwerk van Wim T. Schippers onthuld. Na een maandenlange samenwerking met de Technische Universiteit Delft is het gelukt om de zwaartekracht door stemmen schijnbaar op te heffen. In de vier zijden van de sokkel staan de titel van het beeld gegraveerd: 'Het' · 'Is' · 'Me' · 'Wat' ·
De zwevende steen is te zien in het Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam. Hij staat in het entreegebied van het museum en is daarom gratis te bezichtigen.

WAT

ME

Een

groene nar?

Is groei en vooruitgang de grootste zothed van deze tijd? Ton Lemaire vindt van wel. Hij keerde de academische filosofie de rug toe en wordt daardoor door wetenschappers nauwelijks nog serieus genomen. Ook werkt hij op de lachspieren van menig moderne groene activist. Is Lemaire een nar?

Ton Lemaire, Nederlands groenste filosoof, is een prachtige nar van de groene beweging. Dat moet ik meteen nuanceren. Ik verzet me tegen het clowneske beeld waarmee Lemaire's critici hem belachelijk maken. Lemaire wordt te gemakkelijk weggezet als de geitenwollensokkenfilosoof die ons tot vervelends toe vertelt dat we onze eigen biologische groenten moeten verbouwen. Ik begrijp waar deze karikatuur vandaan komt, maar meen dat deze Lemaire geen recht doet. Lemaire is te intelligent om als dwaas weggezet te kunnen worden. Zijn cultuurkritiek is radicaal, maar niet zot. En Lemaire heeft misschien de neiging tot preken, maar is daarmee nog altijd geen nar die er simpelweg op los scheldt. Lemaire voldoet dus niet aan beeld van de nar zoals we dat uit de middeleeuwen kennen. Desondanks beweer ik dat Lemaire een echte nar is. Misschien wel het belangrijkste kenmerk van de nar is namelijk dat hij de vorst of de gevestigde orde haar eigen dwaasheid laat inzien. En dat is Lemaire ten voeten uit. Hij is een ware nar als hij de westerse samenleving een spiegel voorhoudt, zonder zelf buiten schot te blijven.

In het voorjaar van 2010 verscheen Lemaire's veertiende en voorlopig laatste boek *De val van Prometheus. Over de keerzijden van de vooruitgang*. Hij bekritiseert hierin het irrationele vertrouwen in vooruitgang, de zotte idee dat wetenschappelijke progressie en technologische innovatie tot een politiek, cultureel of moreel betere wereld zouden leiden. In oppositie met de gangbare overtuiging dat de maatschappij alsmear vooruit moet en dat economische groei hier logischerwijs de motor van is, pleit Lemaire juist voor een 'economie van

het genoeg'. Hij bepleit geen vergroening van onze economie, maar een radicale omslag in ons denken en handelen, waarbij 'consuminderen' de leidraad is. Op zijn boerderij, midden in de Franse Dordogne, probeert Lemaire zoveel mogelijk volgens de principes van zijn eigen boeken te leven. Hij doet wat hij schrijft, en vice versa.

Johan Cruijff

Lemaire werd ooit de Johan Cruijff van de Nederlandse filosofie genoemd, omdat er een aantal uiterlijke overeenkomsten zijn. Ik meen echter dat de vergelijking verder gaat. Beiden kozen voor een leven in het Zuiden van Europa, om vanuit daar Nederland van voetbalcommentaar dan wel van cultuurkritiek te voorzien. Als letterlijke en figuurlijke buitenstaanders kunnen ze spreken zonder rekening te hoeven houden met de gevestigde orde waar ze zelf ooit deel van uitmaakten. Voor Cruijff is dat de professionele voetballerij, voor Lemaire de universitaire filosofie. Bevrijd van ieder dienstverband kunnen ze vrijuit, vrijmoedig en eerlijk spreken. En dat is precies de houding van waaruit de nar tot zijn vorst spreekt. We lachen dan ook hard om Cruijff's wijsheden ("De Argentijnen kennen niet van jouw winnen maar je ken wel van hun verliezen; das logisch."), maar voetbalminnend Nederland neemt zijn mening intussen nog altijd uiterst serieus.

De altijd serieuze Lemaire is minder vanzelfsprekend een nar dan Cruijff, maar ook hij manoeuvreerde zich in een positie van waaruit hij vrijuit kan spreken. De nar kan zeggen wat hij wil en precies daarom hoeven we hem –zoals Cruijff duidelijk maakt– niet altijd serieus te nemen. Vrijmoedig spreken betekent dus niet altijd vrijmoedig *waarheid* spreken. De beroemde Franse filosoof Michel Foucault sprak tijdens een aantal van zijn colleges over *parrèsia* en laat zien dat dit begrip al in het oude Griekenland verschillende connotaties had. Eén betekenis is babbelen, zonder voorbehoud zeggen wat men denkt. Dergelijke narrentaal is niet aan Lemaire besteed, die zijn woorden juist met de grootste zorg kiest. Als Lemaire *parrèsia* gebruikt dan is dat in de betekenis van *vrijmoedig waarheid spreken*, waarbij het opvalt dat waarheid wordt opgevat als *gedrag*. Degene die vrijmoedig waarheid spreekt, de *parrèsia*stes, is volgens Foucault "iemand die alles zegt wat hij denkt: hij verbergt niets [...] overtuigt niet door gebruik van retorische trucs, maar door zo openhartig mogelijk te laten blijken wat hij zelf gelooft." De *parrèsia*stes, zo stelt Foucault, is geloofwaardig omdat

hij volgens zijn eigen boodschap handelt. Volgens deze definitie is Lemaire de *parrèsia*stes bij uitstek. Hij heeft werk en privé nooit kunnen scheiden: Zijn marxistische dagindeling –overdag een buitenmens, 's avonds een boekenwurm– voldoet volledig aan het ritme dat hij in het boek *Met open zinnen* beschrijft. En zoals vele anderen is Lemaire een hartstochtelijk wandelaar, maar hij schreef er in de avonduren een boek over.

Edele wilde

In *De val van Prometheus* koppelt Lemaire ons rotsvaste vertrouwen in vooruitgang aan de ecologische crisis: hoe kan het dat we in de kracht van technologie en kapitalisme blijven geloven, terwijl het bondje tussen die twee juist tot de vernietiging van ons milieu leidde? Hij ontmaskert het vertrouwen in een technologische oplossing voor de ecologische crisis als een fictie, daar de geschiedenis keer op keer aanwijst dat iedere vooruitgang zijn schaduwzijden heeft: zonder de moderne transport- en communicatiemiddelen waren de concentratiekampen van de Nazi's ondenkbaar geweest. Om nog maar te zwijgen over de atoombom. Er is geen enkele reden om te menen dat de mens nu ineens wel in staat zou zijn de ongewenste neveneffecten van economische en technologische vooruitgang te voorkomen. Het is het tragische lot van de mens dat goed bedoelde initiatieven vaak slecht uitpakken. *De val van Prometheus* staat vol met originele observaties van alledaagse fenomenen, die Lemaire knap aan de geschiedenis van de menselijke hoogmoed knoopt. De grote lijn van het boek verrast daarentegen nauwelijks: Lemaire herkauwt oude thema's, zoals de kritiek op het vooruitgangsoptimisme, waarover hij ook al schreef in zijn studie over Jean-Jacques Rousseau.

Rousseau schrijft in zijn *Vertoog over de ongelijkheid* hoe de mensheid in de loop van de geschiedenis steeds verder van zichzelf en zijn omgeving vervreemde. Onze beschavingsgeschiedenis, zo zegt hij, wordt eerder gekenmerkt doorerval en ontaarding, dan door vooruitgang. Critici hebben er altijd op gewezen dat Rousseau de meest oorspronkelijke, minst geciviliseerde staat van zijn – de natuurtoestand – sterk idealiseerde. De 'edele wilde', zo zeggen zij, heeft nooit bestaan en het getuigt van een naïef, want utopisch denken als Rousseau een 'terug naar de natuur' predikt. Lemaire laat echter duidelijk zien dat Rousseau dit niet voor ogen had toen hij de natuurtoestand als

24 Een groene nar?

conceptueel begin van zijn ‘genealogie van de ontarding’ poneerde. Rousseau begreep zeer goed dat de geschiedenis niet om te draaien is en dat een terugkeer naar een premoderne, ongecivileerde samenleving onmogelijk is. De natuur staat fungeert enkel als het begin van zijn gefingeerde geschiedenis, niet als haar utopische eindstation. Desondanks is het beeld van de naïeve romanticus altijd aan Rousseau blijven kleven. Ironisch genoeg werd Lemaire later tot precies dezelfde karikatuur veroordeeld, terwijl hij nu juist zijn best deed om Rousseau serieus te nemen. Dat komt doordat Lemaire zelf ook niet ongevoelig is voor de mythe van de edele wilde. Van jongs af aan is hij gefascineerd door de archaische leefwijze van de Indianen. Als kind oefende hij dagelijks om Indiaan te worden. De volwassen Lemaire reisde naar Amerika af om een tijdlang bij een groep Sioux verblijven. Als geëngageerd antropoloog onderwierp hij zich zelfs aan een uitputtende zweethutceremonie. Daar ondervond hij dat hij nooit ‘Indiaan met de Indianen’ zal worden, omdat hij nu eenmaal vastzit aan zijn westerse, wetenschappelijke bril. Lemaire’s boek *De Indiaan in ons bewustzijn* laat overtuigend zien hoe het westerse beeld van de Indianen altijd al gekleurd werd door Europese idealen én dat de culturele antropologie als discipline pas kon ontstaan juist dankzij de ontmoeting met de Nieuwe wereld. *De Indiaan in ons bewustzijn* is dus tevens te lezen als een kritisch zelfonderzoek. De ware nar houdt zichzelf niet buiten schot.

Boskabouter

Vervreemding is bij uitstek Lemaire’s thema. Het komt in bijna al zijn boeken terug, bijvoorbeeld in *Filosofie van het landschap*, dat Lemaire schreef toen hij nog aan de universiteit van Nijmegen doceerde. *Filosofie van het landschap* beschrijft de teloorgang van het mythische landschap ten gunste van een meer objectief beschouwde natuur, vanaf de Italiaanse Renaissance tot en met de twintigste eeuw. Lemaire beschrijft het proces van een natuur die steeds verder onttoverd raakt en de mens die een vreemde in zijn eigen omgeving wordt, die zich er niet meer vanzelfsprekend thuis voelt. En dat is precies wat hem zelf gebeurde. Als klein jongetje verhuisde hij met zijn ouders van Rotterdam naar een dorpje in Limburg, waar zijn vader stationschef werd. Al vroeg voelde de jonge Ton zich beter thuis in de bossen en de velden dan tussen de mensen en gebouwen. School was als een gevangenis

en hij wist niet hoe snel hij zich er uit de voeten moest maken, om in de bossen zijn zelfontworpen training tot Indiaan te volgen. Lemaire ging hartstochtelijk van deze grond, deze streek houden en besloot om na zijn studies - culturele antropologie en filosofie - aan de universiteit van Nijmegen te werken, maar in Limburg te wonen. Hij zocht daar de rust die hij in de stad niet vond. Maar de idylle ging niet op. Het Limburgse platteland bleek zwaar verontreinigd door de omringende bio-industrie, de lucht vervuild met de herrie die vele straaljagers er achterlieten. De zeer gevoelige Lemaire kon er steeds minder goed tegen, kreeg een burn-out en besloot zowel Nederland als de universitaire filosofie achter zich te laten. In de autobiografisch getinte essaybundel *Binnenwegen* laat Lemaire weten zich altijd al een buitenstaander gevoeld te hebben, zowel in Nederland als bij de Indianen. Door te emigreren werd hij officieel een vreemdeling.

De Franse Dordogne gaf Lemaire het leefritme dat hem past: overdag werkt hij op en rond de boerderij, ’s avonds is het tijd voor reflectie, voor studie en het schrijven van boeken. Het grootste deel van zijn tijd in Frankrijk woont Lemaire alleen op zijn afgelegen boerderij. De man die ooit debuteerde met een ‘filosofie voor verliefden’ - getiteld *De tederheid* - geeft toe dat dit hem niet altijd gemakkelijk valt. En ook hier, in de *middle of* de Europese *nowhere*, is de menselijke beschaving dichterbij dan gedacht. Ook hier vervuilen straaljagers van de Franse luchtmacht het luchtruim, tot grote ergernis van Lemaire. Deze ergernis is zichtbaar in de boeken die Lemaire na zijn vertrek uit Nederland schreef. Hij toont zich steeds pessimistischer over de staat van de wereld en vult steeds grotere delen van zijn boeken met troostrijke natuurlyriek. Zijn observaties zijn nog altijd genuanceerd en nauwgezet, maar Lemaire ontwikkelde in de loop der jaren helaas ook de neiging om te gaan preken en moraliseren. En dat komt vervelend over uit de mond van iemand die zelf gemakkelijk praten heeft: op het Franse platteland, ver weg van de hectiek van alledag is een ecologische en contemplatieve levensstijl nu eenmaal dichterbij dan in Amsterdam-Zuidoost. Ik zou Lemaire’s leefritme graag willen overnemen, maar kan het me simpelweg niet veroorloven om als een god in Frankrijk op mijn eigen boerderij te wonen. En dat geldt waarschijnlijk voor het gros van zijn lezerspubliek. Het gedrag van de nar kan aanstootgevend zijn en Lemaire roept weerstand op. Zijn oud-collega Hans

Achterhuis suggereert in een scherp en op de persoon gespeeld essay zelfs dat Lemaire zich opzettelijk arbeidsongeschikt liet verklaren om de middelen te vergaren ‘waarmee hij naar Frankrijk kon vluchten’. Hij noemt Lemaire ook nog een ‘Franse boskabouter’ en daarmee is de toon gezet voor verdere ridiculisering van Lemaire’s

Ik meen dat Lemaire deze karaktermoord niet verdient en sluit me liever aan bij de ‘vroege Achterhuis’ die nog vol bewondering over Lemaire schrijft en spreekt. Ik ben Lemaire dankbaar dat zijn prachtige boek *Filosofie van het landschap* me ooit verleide om filosofie te gaan studeren en zie hem vooral als een oprecht en moedig man die het aandurft om tegen de *common sense* in de hoognodige vergroening van onze cultuur te bepleiten. Lemaire verkondigt een impopulaire boodschap als hij stelt dat we onze verhouding tot de natuur radicaal zullen moeten wijzigen, voordat we totaal vervreemd zijn van het leefmilieu dat we zelf vervuilden. Als de nar te ver gaat, loopt hij het risico onthoofd te worden. Lemaire loopt het risico onschadelijk gemaakt te worden door als boskabouter aan de kant te worden gezet. Ten onrechte: Lemaire is een mooie nar van de groene filosofie, niet haar clown.

=

Literatuur

- Ton Lemaire, *De tederheid: gedachten over de liefde*. Baarn 1968
 Ton Lemaire, *Filosofie van het landschap*. Baarn 1970
 Ton Lemaire, *Het vertoog over de ongelijkheid van Jean-Jacques Rousseau, of: De ambivalentie van de vooruitgang*, Baarn 1980
 Ton Lemaire, *De indiaan in ons bewustzijn. De ontmoeting van de Oude met de Nieuwe wereld*, Baarn 1986
 Ton Lemaire, *Binnenwegen: essays en excursies*, Baarn 1988
 Ton Lemaire, *Wandelenderwijs: sporen in het landschap*, Amsterdam 1997
 Ton Lemaire, *Met open zinnen: natuur, landschap, aarde*, Amsterdam 2002
 Ton Lemaire, *De val van Prometheus: over de keerzijden van de vooruitgang*, Amsterdam 2010
 Jean-Jacques Rousseau, *Vertoog over de ongelijkheid*, Amsterdam 1983, Vert. van: *Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes*.
 Michel Foucault, *Parrèsia: Vrijmoedig spreken en waarheid*. Vert. van: *Discourse and truth: the problematization of parrhesia* (bandopname), Amsterdam 1989.
Twijfel aan Europa, een gefilmd portret van Ton Lemaire, Stichting ReRun Producties, Amsterdam, 1998, te zien op de website www.dailymotion.com

Zie voor de polemiek tussen Achterhuis en Lemaire het oktobernummer van *de Gids* uit 1996 en het februarinummer van *de Gids* uit 1997.

Zie de website www.lachmee.nl voor meer uitspraken van Johan Cruiff.

politiek van hemel en aarde

Als politiek inderdaad de kunst van het mogelijke is, dan staat koorddanser Philippe Petit diametraal tegenover de politiek, want hij bedrijft al jarenlang de kunst van het onmogelijke.

Wie ooit de beelden heeft gezien van dat iele figuurtje dat zich 450 meter boven de grond tussen de fameuze Twin Towers van het World Trade Center in New York op een stalen kabel heen en weer beweegt, danst en zelfs hoog in de lucht op zijn rug ligt, zonder vangnet of bescherming, die weet: deze man is volkomen zot. Hij is gek, in de zin dat hij zich buiten de menselijke orde beweegt. Hij tart de menselijke maat. Maar juist daardoor belichaamt hij

alleen letterlijk verbindt hij de uitersten van twee gebouwen, brugpijlers of torens met elkaar, ook figuurlijk leeft hij op de rand. Petit is een perfectionist. Als je het er levend af wilt brengen als koorddanser, kun je niets aan het toeval overlaten. De kleinste beweging kan je fataal worden. Het optreden tussen de Twin Towers op 7 augustus 1974 kostte zes jaar voorbereiding en acht jaar oefening in het koorddansen. Maar ondanks dit perfectionisme zegt Petit het vreselijk saai te vinden om een leven te leiden waarin alles perfect in het gelid staat: "Breaking the rules is part of my life." Optimale beheersing en zucht naar avontuur gaan bij Petit hand in hand. Met zijn kunst daagt hij de vaste orde

breuken en onvolkomenheden dus in, in plaats van uit. De maakbaarheid van de kunstenaar van het onmogelijke is er een die de mens niet zozeer beschouwt als de heerser over de dingen, maar als een deel ervan. Petit legt zijn wil op aan een stalen kabel, maar kan dat alleen door de kabel alle ruimte te geven. Een tegenstrijdige aangelegenheid: "De koorddanser moet tegelijkertijd vechten en zich ontspannen." "De ademhaling van de koorddanser en de beweging van het koord vormen samen een concert, waarbij de adem van de een de beweging van de ander op geen enkele manier belemmert." De relatie met de werktuigen waarmee Petit zijn wonderwerken

moet vertonen, niet de ijle hemel waar Petit zijn werkterrein heeft. Maar de verhouding van hemel en aarde, het onmogelijke en het mogelijke, is voldoende reden om als politicus toch te luisteren naar de inzichten van de koorddanser. Ook de kunst van het mogelijke zit vol verrassingen en krijgt af en toe te maken met het ondenkbare. Muren vallen, dictatoren worden verjaagd, kiezers veranderen. Petit wijst op de gelijkheid van doel en middelen, respect voor zowel mensen als dingen en de erkenning van de vrijheid van elk individu en van elk werktuig waarmee je die vrijheid wilt bereiken. Het diepe bewustzijn dat mensen afhankelijk zijn van de grondstoffen, het materi-

een onmisbaar symbool voor de politiek: hij opent de horizon. "De horizon is geen stip, maar een heel continent", schrijft Petit in zijn boek *Traité du Funambulisme* (1997). Hij toont de tomeloze kracht van een mens met visie. Hij brengt het onvoorstelbare binnen bereik. Door zijn dans tussen de Twin Towers – en door tal van andere acties – toont hij dat dromen werkelijkheid kunnen worden, zelfs de meest buitenissige. In die zin is hij politicus par excellence, koning van de maakbaarheid, belofte dat alles mogelijk is.

Maakbare kunst

Waaruit bestaat de kunst van de Petit? Hij zou gemakkelijk kunnen worden ingezet om de slogan te verkondigen die in onze cultuur in allerlei variaties aanwezig is: je kunt wat je wilt, dus doe wat je wilt. Inderdaad is Petit vaak gevraagd reclamespots te doen, maar dat heeft hij altijd afgewezen. Evenmin laat hij zich sponsoren door welk bedrijf dan ook: "I would have lost my soul, I would have killed my art", aldus Petit in een interview december j.l. voor GrifTV New York.

Philippe Petit is niet zo maar een profeet van het ongebreidelde geloof in eigen kunnen. Wie hem glorieus tussen hemel en aarde ziet balanceren voelt de kleinheid en kwetsbaarheid van de mens. Hij/Zij wordt gegrepen door de angst te pletter te slaan of eenvoudigheid door de wind te worden meegevoerd om voor altijd in het niets te verdwijnen. Petits hemelse kunst confronteert de toeschouwer paradoxaal genoeg met zijn gebondenheid aan de aarde. Maar tegelijkertijd wekt het ongehoorde van zijn voorstellingen bij de kijker het verlangen naar grootse daden en de drang om boven zichzelf en de eigen beperkingen uit te stijgen.

Het geheim van Philippe Petit bestaat in het verbinden van extremen. Niet

der dingen uit. Wanneer hij de politie ontwaart die hem vanaf het dak van het World Trade Center sommeert van het touw te komen zodat kan worden gearresteerd, zie je (in de documentaire *Man on Wire*) een pesterige glimlach op zijn gezicht verschijnen. Hij komt dichterbij, maar vlakbij het dak keert hij om en gaat terug het koord op, waar hij onbereikbaar is voor de lange arm van het gezag. Natuurlijk is alleen al het feit dat hij er met zijn team in geslaagd is in het geheim bijna een ton aan materiaal naar boven te krijgen en de kabel te bevestigen, een klap in het gezicht van het veiligheidsbeleid van de Twin Towers, die in 1974 al wel in gebruik, maar nog niet helemaal voltooid zijn.

Petit heeft zichtbaar plezier in de 'coup'. Hoewel hij na de inrekening in New York nogal bruut de trap naar beneden wordt afgeduwd – volgens hemzelf het gevaarlijkste moment van de hele onderneming – vertelt de agent zichtbaar ontroerd over de dansende wetbreker. Zijn straf blijft beperkt tot het geven van een gratis voorstelling. Hij zal in zijn leven nog vaak worden gearresteerd, (in 2011 al zo'n 500 keer), vooral voor illegale optredens op straat. In een samenwerking waar een ontspannen omgang met de wet bestaat waarbij vooral de geest ervan in het oog wordt gehouden, is ruimte voor acties als die van Petit en zijn team. Zodra een samenleving haar wetten en regels krampachtig handhaaft, is er minder ruimte voor creativiteit. Vandaag zou Petit nooit door de beveiliging van een gebouw als het WTC heenkomen. Tootdat de Twin Towers het symbool werden van dood en angst, hadden ze dankzij Petit een zweem van poëzie over zich, wat de in het begin onpopulaire gebouwen wel konden gebruiken.

Terug naar het perfectionisme van Petit. Dit is gebaseerd op het voortdurend ondervragen van het bestaande, op constante vernieuwing, het sluit

verricht is intens: "The life of your art is in those tools." Hij spreekt over het temmen van het koord zoals een ruiter over een wild paard, dat je om vergeving moet vragen omdat je hem inzet voor jouw doel. Tenslotte is een stalen kabel veel sterker dan een mens. "Wanneer ik de kabel niet respecteer en liefheb om wat hij is, een levend dier, dan kan ik er niet op lopen. Dat gaat alleen wanneer mijn lichaam en geest, mijn lichaam, mijn hart en ziel in volkomen gemeenschap zijn. Dit is het wezen van de kunst van het koorddansen." Het is deze houding die hem een veiligheid biedt die veel groter is dan een nylon vangnet. "I never take a risk, I don't live a dangerous life".

Ondenkbare politiek

Wie een poging doet Petits kunst een politieke vertaling te geven lijkt al snel op het terrein van de utopie terecht te komen, daar waar de idealen ver verwijderd zijn van de werkelijkheid, van de wereld waarin de vaardigheid om compromissen te sluiten beslissend is voor succes. Is er überhaupt voor een politicus iets te leren van een koorddanser? Dat is bepaald niet vanzelfsprekend. Om te beginnen lijkt er sprake van een essentieel verschil. Petit maant de beginnende koorddanser om daarboven vooral de grond uit zijn gedachten te bannen, "de grond, die de ziel verlamt en gevaarlijk is". De politicus kan deze raad niet opvolgen. Al is de dagelijkse taaië werkelijkheid inderdaad al te vaak een reden om maar niet te dromen, al moet je je verwijderen van die realiteit om een nieuw vergezicht te ontwikkelen, toch kan de politicus de wereld van de beperkte mogelijkheden niet uitbannen. Hij moet er uiteindelijk weer naar terug, zoals ook Petit natuurlijk uiteindelijk weer terug moet naar de aarde. Het verschil is: die wereld beneden is de plek waar de politicus zijn kunsten

aal en de andere mensen waarmee ze hun aspiraties verwerkelijken. De mate waarin de politicus deze uitgangspunten erkent, is bepalend voor het niveau van zijn werk. Het 'alles kan, als je maar wilt' blijkt daarmee omgeven te zijn door voorwaardelen. De realisatie van de (politieke) droom, de maakbaarheid van het ideaal van een betere wereld ligt alleen binnen bereik wanneer je je diep bewust bent van de fragiliteit en voorlopigheid van het bestaan. Alleen wie de donkere kant van het leven insluit is geloofwaardig als voorvechter van grote visioenen. Misschien is er daarom wel zo sterk aan dromen en idealen in de politiek, omdat onze samenleving zich liever afkeert van die duistere kanten dan dat ze de confrontatie ermee aangaat.

Volgens Petit is het een kwestie van de eerste stap zetten. En dat is een grote stap, één waarmee je over je eigen schaduw moet springen. De eerste stap op de kabel, weg van de vaste grond, van de rand van het dak, is de moeilijkste, aldus Petit. Hij maakt de vergelijking met een rots, die feitelijk is opgebouwd uit zandkorrels. Die kun je wegblazen en laten vliegen. Je kunt je wil er aan opleggen. Toen hij de Twin Towers voor het eerst van nabij zag, ging zijn droom om daarboven door de lucht te lopen aan scherven: onmogelijk, het leek absoluut onmogelijk. Een paar dagen later slaagde Petit erin ongezien het dak op te komen en zei daar toen:

"This is clearly impossible. So let's get to work."

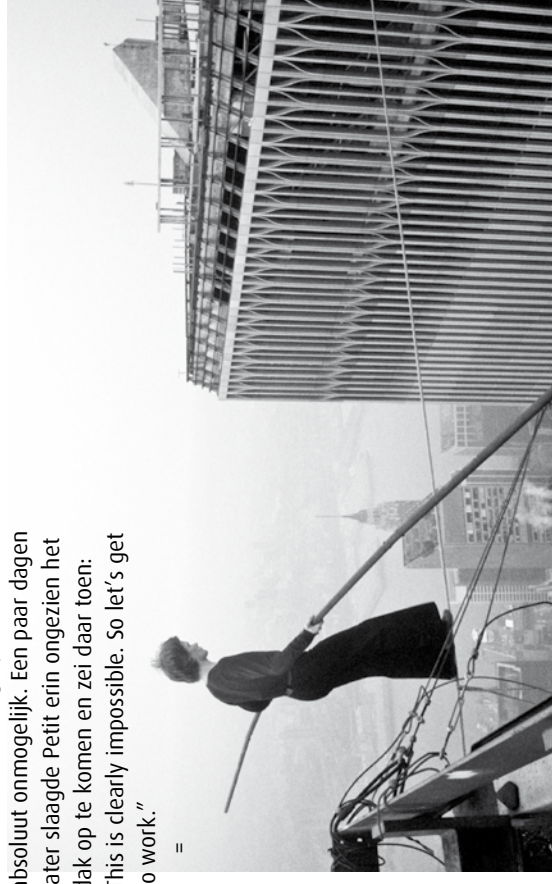
De nar en de zot waren in de middeleeuwen deel van een rondreizende troep van kunstenaars die mensen. Autodidact Philippe Petit (Frankrijk, 1949) is als koorddanser, jongleur, goochelaar en zakkenroller een directe afstammeling van deze middeleeuwse potsenmakers. Wie zijn werk ziet, begrijpt de aantrekkingskracht die deze kunsten in de middeleeuwen op mensen gehad moeten hebben: ze confronteren in al hun adembenemendheid met dood, angst en vergankelijkheid en verlossen daar weer van door de lach die ze losmaken.

Bronnen

Philippe Petit, *Traité du Funambulisme*, Actes du Sud 1997 (herziene uitgave van *The High Wire*, New York 1985)

Man on Wire, film van regisseur James Warsh, 2007.

'Philippe Petit, somebody has to trespass', interview with Laura Flanders on GrifTV New York, 24.12.2010. (<http://www.grifTV.org/>)

Hackers:

De affaire rond Wikileaks legde een nieuwe wereld bloot. Hackers zetten regeringen te kijk en ondermijnen informatiesystemen: zijn zij de nieuwe narren? In elk geval doen ze alsof en verdoezelen zo het feit dat ze een nieuwe politieke beweging vormen. Duik in de wondere wereld van anonieme plaaggeesten en creatieve idioten.

De Joker uit 'Batman' en Guy Fawkes uit 'V for Vendetta'. Deze twee emblematische figuren zijn onlosmakelijk verbonden met de anonieme *netizens* die onder de noemer *Anonymous* schuilgaan. In de recente commotie rond *Wikileaks* en de opstanden in de Arabische staten vielen zij de websites van staatsorganen en bedrijven aan. Hun imago van de joker lokt de vraag bijna uit. Zijn *hackers* de nieuwe narren? De meeste commentatoren en experts beschrijven deze online demonstranten inderdaad als narren: puberale, maar daardoor niet minder criminele grapjurken. Door in te spelen op dit culturele stereotype laten zij de politieke betekenis van deze *anons* echter liggen. En misschien is dat wel precies de bedoeling van de activisten: dankzij hun narrijge maskers kunnen ze daarachter doen wat ze willen. In werkelijkheid vallen hun acties namelijk radicaal buiten de gebruikelijke orde; daarom is wat mij betreft de nar een minder passende typering. Die zit immers altijd vast aan de macht. Een betere figuur is de idioot, die alleen bezig is met wat hij zelf maakt en doet.

In de filosofie is de idioot van oudsher degene die zich richt op het eigene. Voor Gilles Deleuze en Félix Guattari zijn de nar en de idioot geen stereotypen, maar 'conceptuele figuren'. De eigenschappen van zo'n gedachtefiguur variëren per tijdperk en per gebruiker. Zo gebruikt de Duitse denker Hannah Arendt de idioot in de oude, negatief-kritische zin als een afschrikwekkende figuur die uitsluitend voor zichzelf wil bepalen wat de werkelijkheid is. De idioot van Deleuze en Guattari daarentegen is een affirmerende en onrepresenteerbare

figuur. Dat wil zeggen dat hij niet iets bestaands vertegenwoordigt, noch op zoek is naar ondeelbare waarheid, maar juist naar het absurde. Het allerhoogste vermogen van het denken is namelijk creëren, aldus de twee denkers. De nieuwe idioot wil datgene bereiken wat voorbij het al gedachte ligt. De nar maakt de koning belachelijk tegen de prijs dat zijn mening buiten het politieke domein valt. Hij creëert niet, maar kritiseert. Toch moet hij oppassen, want de beul is nooit ver en de koning fijngevoelig. De nar is niemand verantwoordelijkheid verschuldigd, behalve zijn eigen nek. De idioot laat zich leiden door de vreugde van het maken, terwijl de nar altijd de schaduw van de koning met zich meedraagt. En dat gaat ver, want wie iemand anders een nar noemt, roept de kroon over zichzelf af. En ook voor de koning is de hakbijl altijd nabij. De huidige afkeer van de links-elitaire 'cultuurpauzen' is dan ook genoeg reden om de nar niet als politiek leidende gedachtefiguur te kiezen. Want jezelf in ernst uitroepen tot nar is hoogmoed en de ander een nar noemen betekent jezelf wegzetten in de benarde positie van de elite.

Scriptkiddies

Wat is eigenlijk een *hacker*? Voor computerprogrammeurs heeft *hacken* minstens drie betekenissen: uitvinden, computerprogramma's schrijven en sleutelen aan digitale veiligheidssystemen. Volgens deze definitie is Henry Ford een hacker en Bill Gates ook. Na de introductie van wetten voor computercriminaliteit is de laatste groep, de beveiligingsenthousiasten, opgedeeld in *white hat*, *grey hat* en *black hat* hackers. Alleen die laatste breken in met kwade bedoelingen. Withoedjes en grijskappen breken ook in, maar laten vervolgens de eigenaar van het systeem weten dat er iets mis is. Een soort slotentesters, maar dan zonder lijfelijke aanwezigheid.

Desondanks heeft de term *hacker* sterk criminele connotaties. Misschien is dat een van de redenen dat oudere hackers de nieuwe generatie afdoen als onwetende pubers. In hun haast zich te distantiëren van de jongere hackers gebruiken de ouderen vaak het denigrerende *scriptkiddies*. Deze *kids* programmeren niet (alles) zelf, maar maken programma's en applicaties door de juiste onderdelen bij elkaar te harken. De oudere hackers beweren dat de kids geen plannen hebben, noch echte technologische kennis. Het zijn geen echte hackers en daarmee is de kous af.

Ook Rop Gonggrijp, Nederlandse hacker van het eerste uur, oprichter van *Xs4all*

narren of

en succesvol criticaster van de stemcomputer en de OV chipkaart, zet de kids weg als narren en maant deze plaaggeestjes zich volwassen te gedragen. Een gemiste kans, zeker omdat de Amerikaanse justitie inmiddels zijn twittergegevens heeft opgeëist vanwege zijn connecties met *Wikileaks*. Technologisch gezien heeft Gonggrijp misschien weinig gemeen met de kids, maar politieke affiniteit lijkt er wel degelijk te zijn. Is het onderscheid *hacker-scriptkid* wel van wezenlijk belang als het enige verschil technologische kennis is? Immers, de grollen van deze vermeende internetrollen zijn voor de meeste toeschouwers net zo onbegrijpelijk als andere, nog buitenissiger digitale capriolen. En dat de één een kast koopt en de ander hem zelf maakt is nog geen reden om de kopers te kleineren. Waarschijnlijk heeft de minachtende benaming ook te maken met een verschil in opvatting over tactiek en strategie. De *scriptkids* zijn namelijk berucht om hun aanvallen op allerlei websites, iets waarvan de meeste oudgedienden (zegen te) gruwen.

Keldertrollen

Ook *Wikileaks* kreeg te maken met het negatieve imago van hackers. Dat de organisatie zich weinig aantrekt van de wil van de gevestigde macht is inderdaad zonneklaar. Julian Assange probeerde de organisatie echter acceptabel te maken voor het grote publiek door zich in 2009 op te werpen als woordvoerder, terwijl dat niet overeenkomt met de diffusie werkwijze van *Wikileaks*. Het leek even te werken: sinds Assange het publieke gezicht van *Wikileaks* werd, is de organisatie snel in faam gegroeid (ook de belangrijke nieuwsfeiten die *Wikileaks* blootlegde droegen daar uiteraard aan bij). Assange slaagde er een tijd lang in om het imago van de hacker in het voordeel van *Wikileaks* om te buigen. Hackers werden (weliswaar obscure) strijders voor de goede zaak, in plaats van keldertrollen die porno kijken en bankrekeningen plunderen op de maat van hun modem.

Maar dat veranderde snel na de publicatie van de *Collateral Murder* video en de nog steeds voortdurende druppelpublicatie van 200.000 diplomatieke *cables* van de Verenigde Staten. Binnen de kortste keren maakte het stereotype van de kwaadaardige hacker weer opgang.

De commentatoren wisten niet hoe snel ze de activisten van *Wikileaks* moesten afdoen als fundamentalistisch-anarchistische hackers en elitaire nepjournalisten. Machtige Republikeinen, zoals de voormalige voorzitter van het Huis van Afgevaardig-

den Newt Gingrich, schilderden Assange af als terrorist en *enemy combatant*. Dat is niet zo vreemd, aangezien zij zich al sinds Nixon succesvol tegen niet-traditionele waarden keren. Zij schetsen een *culture war* waarbij twee Amerika's – het ene democratisch, elitair, goddeloos en promiscue, het andere republikeins, patriottistisch en godvrezend – om de macht strijden. In Nederland doen Wilders, de christenpartijen en de VVD dat bijna twintig jaar later nog eens dunnetjes over. Door de tegenstanders van de traditionele republikeinse waarden consistent af te schilderen als elitaire freaks, binden de Republikeinen dat deel van de natie aan zich dat zich niet met de culturele revolutie van '68 vereenzelvigd. Met deze populistische tactiek behalen de Republikeinen de macht om krachtige sociale en economische hervormingen naar neoliberale snit door te voeren. De markt krijgt voorrang boven *big government*.

Dit soort culturele en marktgeleide argumenten zijn sterk vertegenwoordigd in de kritiek op *Wikileaks*. Heeft het ideaal van 'gratis nieuws' er niet toe geleid dat Europese journalisten massaal hun baan zijn kwijtgeraakt? Die vraag stelt Jaron Lanier, technojournalist en voormalig hacker, zonder hem overigens te beantwoorden. De Britse socioloog Frank Furedi vindt *Wikileaks* gevaarlijk omdat de site klokkenluiden – eens een moedige daad – te makkelijk maakt. Hij maant tot vertrouwen in de instituties en wantrouwt de anonieme critici ervan. Hij benadrukt de institutionele noodzaak tot geheimhouding en zegt dat het publiek genoeg moet nemen met ('recht heeft op') openbaar debat. Men moet niet willen weten wat er achter dat debat schuilt. Lanier beweert ook dat burgers overheden en instituties dankbaar moeten zijn voor hun geheimhouding. Die maakt immers dat burgers zich geen zorgen hoeven te maken over de planning van bijvoorbeeld militaire, diplomatieke of macro-economische zaken. En dankzij dit soort gebabbel weten we inmiddels meer over het symbool Assange en de interne strubelingen van *Wikileaks* dan we weten over de nieuwsfeiten die de neoklokkenluiders de wereld in hebben geholpen. De oude idioot spreekt over de nieuwe idioot zonder ook maar iets van hem te begrijpen: na een korte oplaring zijn hackers weer de vijand geworden. De strategie van *Wikileaks* om zich voor te doen als een conventionele organisatie en zo de populistische argumenten van de *culture war* voor te zijn, heeft gefaald. De cultuur van informatievrijheid en transparantie van de macht waar *Wikileaks*

idioten

voor staat, is te schimmig gebleken om met een snelle mediastunt te kunnen claimen.

Anonymous

Wikileaks kreeg al snel steun van zogenaamde *anons* die deel uit maken van de online beweging *Anonymous*. In reactie op de media-aanvallen tegen *Wikileaks* trokken verschillende strategisch belangrijke bedrijven hun handen van de organisatie af. Daarop richtte de toorn van *Anonymous* zich op die bedrijven en op overheidsinstanties die *Wikileaks* verketterden. Onder de vlag van *Anonymous* vielen deze *kids* de websites van onder andere Visa, Mastercard, Amazon en Zweedse overheidsinstanties aan en legden ze plat met behulp van DDoS-aanvalen. Dat zijn aanvallen op een website of computernetwerk door zoveel toegangsverzoeken te versturen dat de server tijdelijk onbereikbaar raakt of crasht. Niet lang daarna ontbrandden de opstanden in Tunesië en Egypte en nam *Anonymous* ook de overheidssites van die landen onder vuur. De hackers haalden daar niet alleen sites uit de lucht, ook hackten zij *nodes* (communicatieknooppunten op internet) van de regering. Die stelden zij open voor het twitterende en facebookende publiek. En om de aanvallen makkelijker te maken, ontwikkelden technisch aangelegde *anons* het *Low Orbit Ion Cannon*, een readymade aanvalapplicatie (LOIC). De DDoS aanvallen mogen niet veel meer dan online *sit-ins* zijn, deze minuscule vergripen zijn ontzettend uitvergroot onder de wetten tegen computercriminaliteit.

Anonymous is een identiteitsloze, constant veranderende zwerm, een 'ongroep' waar bezoekers anoniem projectvoorstellen doen en ze even anoniem afbranden of oppikken. De orde die ontstaat, is spontaan en tijdelijk. Er zijn geen leiders, hoogstens initiatiefnemers. Per actie verandert de samenstelling en motivatie van de deelnemers. Een beetje zoals neoliberalen zich voorstellen dat de vrije markt werkt. Maar waar cultureel, intellectueel en economisch kapitaal de machtsverhoudingen op de markt scheeftrekken en houden, geldt dat op de communicatiekanalen die de *anons* gebruiken in veel mindere mate. In de discussies op de vrij toegankelijke IRC kanalen (Internet Relay Chat, een chatvorm die groepscommunicatie mogelijk maakt) gebruikt vrijwel iedereen een pseudoniem of blijft anoniem, een bekend fenomeen van indymedia.nl en geenstijl.nl. Gebruikmakend van *collaborative editing platforms* schrijven verschillende mensen aan de geleidende tekst bij een actie, die anderen

onmiddellijk vertalen. Justus Uitermark, die als socioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam recent geïnteresseerd is geraakt in *Anonymous*, noemt deze vorm van communicatie in een interview met ondergetekende dan ook "een benadering van de machtsvrije communicatie van Jurgen Habermas".

Radicaal liberalisme

De vergelijking met *GeenStijl* is ook belangrijk omdat *Anonymous* is opgericht door bezoekers van allerlei *messageboards* en fora die enige gelijkenis vertonen met *GeenStijl*. De grootste Engelstalige site 4chan.org is van deze boards het bekendste. Op dit hyperonderbewuste van het internet lopen politieke discussies, grappen, porno, tekeningen, weetjes, nieuwtjes en videoclippen door elkaar. Een favoriet thema is 'Doing it for the lulz'. Dingen doen – een foto van je kat schieten of Osama bin Laden te kakken zetten – om door de grond te gaan van de lach. En 'doing it for the lulz' is ook een leidende beweegreden voor *Anonymous*. Toch zijn de *anons* geen narren.

"4Chan," zegt Uitermark, "is een kweekvijver voor een radicaal liberalisme dat de grenzen van het betamelijke en juridisch toelaatbare opzoekt en overschrijdt." De massale avatardinvasie van online hotels met *nigra's* – zwarte mannen met Afrokapsels en discokleding – was de eerste, absurdistische actie. In de loop der tijd is een groter deel van de acties gericht op het uitdragen van dat radicale liberalisme met directe online actie. "De absurdistische en puberale elementen zijn nog volop aanwezig, maar de doelwitten hebben in de loop der tijd een steeds duidelijker politiek profiel gekregen." Van een aanval op een online spelletje richtte men zich achtereenvolgens tegen een hiphop site, de Scientology Kerk, bedrijven die bescherming bieden tegen digitale piraterij, anti-*Wikileaks* bedrijven en tenslotte de regeringen van Tunesië en Egypte (een completere lijst staat op en.wikipedia.org). De zogenaamde *script-kiddies* mogen zichzelf dan verschuilen achter beelden van narren zoals The Joker en Guy Fawkes, in feite vormen zij "de eerste politieke beweging die internet niet gebruikt als reclamemiddel voor iets in de wereld, maar die eisen formuleert die exclusief te maken hebben met de manier waarop wij het internet dagelijks gebruiken." Overigens gaat er onder de naam *The Jester* ook een echte *hacker* schuil die *Anonymous* bekritiseert en soms zelfs tegenwerkt – een teken van serieuze politieke discussie binnen deze online community.

Anonymous neemt de mogelijkheden van het internet als onderwerp van een politieke claim. *Wikileaks* doet hetzelfde. Beide eisen de rechtvaardige verspreiding en verdeling van informatie. Beiden richten zich op de vrijheid van meningsuiting en keren zich op een bepaalde manier tegen het intellectuele eigendomsrecht. De *script-kids* zijn geen hackers in de technische zin van het woord, maar dat is van ondergeschikt belang met betrekking tot hun politieke oriëntatie. Als ware piraten slaan zij hun enterhaken in de flanken van het establishment. En wat is een hacker anders dan iemand die ergens bij aanhaakt en het subverteert? Alles wat de communicatie verhindert, krijgt de LOIC op zich gericht. Zowel de private sector, bedrijven, als de publieke sector, overheidsorganen, moeten het ontgelden. Deze nieuwe hackers creëren een nieuwe sfeer van gedeeldheid en gemeenschappelijkheid waarover overheid noch bedrijven iets te zeggen hebben. Ze sluiten daarmee aan bij een politiek concept dat filosoof Hans Achterhuis 'gemeenschap' heeft genoemd. Ze zijn bereid deze te verdedigen en delen die gedeelde communicatiesfeer ook met anderen, zoals in Tunesië en Egypte. Zo vertegenwoordigen zij een nieuw politiek bewustzijn, waarvoor geen ultieme technische kennis nodig is om er aan mee te doen. Inloggen, rondkijken en mee discussiëren staat iedereen vrij.

Door zichzelf te verbergen achter het imago van de nar blijven de nieuwe hackers en de vele niet-hackers van *Anonymous* beschermd tegen juridische vervolging voor hun DDoS aanvallen en hun pogingen internettoegang en toegang tot informatie veilig te stellen voor zichzelf en anderen. Dat imago maakt geen aanspraak op waarheid, maar functioneert als afleidingsmanoeuvre om hun identiteit te verbergen. Waar *Wikileaks* nog faalde in de poging om mee te doen met het imagospel, heeft *Anonymous* zich met het lege beeld van de nar een niet kapot te krijgen imago aangemeten, juist omdat dit imago niets over hen zegt. Dankzij dit masker ontkomt deze internetcultuur aan de val van de *culture wars*. Want in werkelijkheid zijn de *anons* geen narren, maar onrepresenteerbare idioten die onder de oppervlakte van Facebook en Twitter nieuwe politieke technieken verkennen met verregaande gevolgen voor de manier waarop staten, bedrijven en individuen zich tot elkaar verhouden. Idioten waar we zowel qua tactieken als technieken nog wat van kunnen leren.

=

Bronnen

Hans Achterhuis, *Het rijk van de schaarste. Van Hobbes tot Foucault*, Ambo, Amsterdam 2003, 1988.

Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago 1958.

Gilles Deleuze en Félix Guattari, *Qu'est-ce que la philosophie?* Les Éditions de Minuit, Paris 1991.

Frank Furedi, "Het belang van het lek" in: *De Groene Amsterdammer*, nr. 49, 2010.

Ryan Gallagher, (2011), "What Wikileaks has told us op: <http://frontlineclub.com/blogs/RyanGallagher/2011/02/what-wikileaks-has-told-us.html>

Jaron Lanier, "De gevaren van 'de suprematie van de nerd'" in: *De Groene Amsterdammer*, nr. 1, 2011.

www.collateralmurder.com

http://en.wikipedia.org/wiki/Low_Orbit_Ion_Cannon

www.nettime.org

<http://sourceforge.net/projects/loic/>

<http://wikileaks.indymedia.org>

Verder lezen & kijken

Boekie Woekie: boeken van en voor narren

Boekie Woekie, books by artists, opende in 1986 zijn deuren in een miniscuul winkeltje in het centrum van Amsterdam. Zes kunstenaars wilden hun eigen werk zichtbaar maken in plaats van het thuis opgeborgen in dozen onder het bed laten staan. Vijf jaar en vele wilde gebeurtenissen later trokken de drie overgebleven kunstenaars, Henriëtte van Egten, Rúna Thorkelsdóttir en Jan Voss, naar een grotere winkel en begonnen behalve hun eigen werk ook dat van anderen aan te bieden.

Dicht opeengepakt vindt de bezoeker er zo'n 7000 titels. Wie er rondkijkt valt van de ene verbazing in de andere; hier zien de boeken er heel anders uit dan in een gemiddelde boekhandel, omdat ze vrijwel allemaal in eigen beheer zijn uitgebracht en zich onttrekken aan de standaards van de commerciële handel. De boeken komen uit vrijwel alle streken van de wereld en zijn met veel liefde en meestal zonder veel commerciële overwegingen gemaakt.

In Europa en daarbuiten is Boekie Woekie bij kunstenaars bekend als de oudste plek waar kunstenaarsboeken te krijgen zijn, onafhankelijk van de faam van de maker. Alle kunstenaars, beroemd of obscuur, worden er gelijk behandeld. Maar Boekie Woekie is meer dan een boekwinkel, het is evenzeer een ontmoetingsplaats en expositieruimte. Voor de drie kunstenaars is de plek een levend kunstwerk in wording, een permanente performance.

Boekie woekie books by artists
Berenstraat 16, 1016 GH Amsterdam
www.boekiewoekie.com
Dagelijks open van 12.00 tot 18.00

3 van de 7000 titels
in Boekie Woekie:

The boy and the bird

Emmett Williams, 1979

Emmett Williams (Greenville USA 1925-Berlijn 2007) sloeg een brug tussen de dichtkunst, het theater en de beeldende kunst, bijvoorbeeld door woorden tot visuele kunst te maken. Tussen 1949 en 1966 woonde hij in Europa en was daar ondermeer de Europese coördinator van de Fluxus beweging, de groep avantgarde kunstenaars die met speelse interventies in de publieke ruimte kritisch en vrolijk verwarring wilde zaaien.

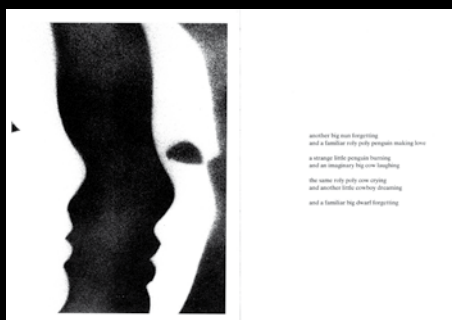
In het boek *The boy and the bird* combineert hij tekst en beeld op een wijze die pendelt tussen verhalend en abstract.

Pas op voor zombies!

Iratxe Jaio + Klaas van Gorkum (red.), *Quedense dentro y cierran las ventanas/ Stay inside. Close windows and doors*, Artisticos, producer of art projects 2008-2009.

Anti-consumentistische zombie-manifestaties in Utrecht Overvecht en het Spaanse Barakaldo. Zombie-optochten in warenhuizen en supermarkten, geïnspireerd door o.a. Zygmunt Bauman.

Het tweetalige boek dat je voortdurend op zijn kop moet houden om te kunnen lezen. Je leest het van links naar rechts en van rechts naar links, van onder naar boven en vice versa. Je leest er over Zombies, de levende doden, als tragische antihelden, reïncarnaties van de oude Joker die een spiegel ophouden voor onze visie op menselijkheid en burgerschap. Een oproep tot een melancholieke revolutie zonder leiders en zonder richting.

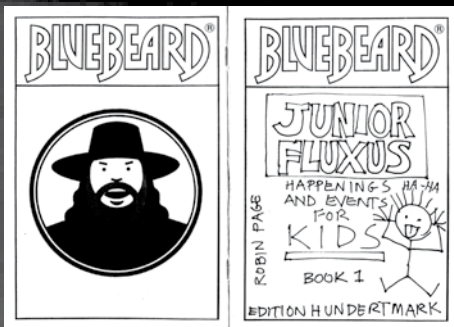

Fluxus voor kinderen

Robin Page, Bluebeard. *Junior Fluxus. Happenings and events for kids, book 1*, Edition Hundertmark 1995

"Wonderlijke gebeurtenis: snij een gat in de teddybeer van je broertje en trek al het vuysel eruit, vul hem dan op met zand en grint en gooi hem in zijn badwater. Als hij drijft, is het een wonder."

Tien handgeschreven pagina's met blauwbaardadviezen voor kinderen, in de absurdistische narrige traditie van de Fluxus beweging. Misschien ook leuk voor PVV'ers: "Ring and Run event: schijt in een krant en duw die door de brievenbus van de burens. Trek aan de bel en ren weg." Nog een dan: "Stille gebeurtenis II: haal de kanarie door de gehakmolen en doe hem terug in zijn kooi."

Francis Alÿs

Expositie tot 27 maart in het Bonnefantenmuseum museum in Maastricht.

Hij duwt een blok ijs door de straten van Mexico-stad, totdat na negen en een half uur alleen nog een plasje water op straat ligt. Een zinloze, zotte actie, zo op het eerste gezicht. Het project heet dan ook *Paradox of Praxis*. En de ondertitel *Sometimes making something leads to nothing* benadrukt nog eens de vluchtigheid ervan. Toch wordt de duwer van het ijsblok ook heroïsch, omdat hij ondanks de zinloosheid doorgaat.

De Antwerpse kunstenaar Francis Alÿs (1959) woont al vijfentwintig jaar in Mexico. Zijn interventies en beelden zijn dromerig en poëtisch en soms absurd, maar ze hebben vaak een politiek-maatschappelijke lading. Zo liep hij in 2004 onder de titel *The Green Line* met een lekkend potje groene verf door Jeruzalem over de lijn die in 1949 was besloten als grens tussen Jordaan en Israëlië gebied. In 2002 verplaatste hij met vijfhonderd vrijwilligers in Peru een kleine berg tien centimeter. Hij noemde dit project *When faith moves mountains*.

In 2010 kreeg Alÿs het BACA Laureaat, de enige belangrijke prijs voor internationale beeldende kunst in Nederland.

Op www.francisalys.com is o.a. het filmpje te zien waarin hij het blok ijs door de stad duwt:

FRANÇOIS MOREL

In Frankrijk is er altijd meer dan in Nederland sprake geweest van een politieke traditie van satire. Dit sprookje van de komiek François Morel is daar een voorbeeld van. Tijdens zijn wekelijkse column voor radio France Inter op 11 februari 2011 sprak hij over 'de koning' van Frankrijk.

Er was eens een koning...

Er was eens een koning die zich graag amuseerde. Op de dag van zijn kroning gaf hij een groot feest met zijn rijkste vrienden. Hij maakte een tochtje op een boot die hij van een van hen had geleend. In een luciferdoosje bewaarde hij een kikkertje. Het was het enige wezen in zijn hele rijk dat frank en vrij tegen hem durfde praten. "Sire", zei de kikker, "het volk is opstandig. Uw imago leidt schade. Het volk zou kunnen denken dat u een parvenu bent. Dat doet uw zaken geen goed." "Je hebt gelijk, daar had ik niet aan gedacht...", reageerde de koning grootmoedig, "En dat terwijl ik een onberispelijke overheid wil. Ik verorden dat er voortaan geen Fouquets meer zijn en geen cruises." En hij borg de kikker op in het doosje. Op een dag benoemde de koning zijn zoon, die nog student was, aan het hoofd van een rijke graafschap. "Sire, zei de kikker, het volk is onrustig. Uw imago leidt schade. Het benoemen van uw zoon zou de indruk kunnen wekken dat hij een voorkeursbehandeling krijgt. Dat doet uw zaken geen goed." "Je hebt gelijk", zei de koning begripvol, "daar had ik niet aan gedacht. En dat terwijl ik een onberispelijke overheid wil, zonder voortrekkerij. Ik zal mijn zoon opdracht geven dat hij zijn studie afmaakt." En hij borg de kikker op in het doosje.

Op een dag benoemde de koning een minister die sigaren rookte. Hij hield zo van sigaren dat hij ze met honderden, nee duizenden tegelijk kocht, ze aanbood, uitdeelde en rookte. Het volk zag al die arrogante en kostbare rookpluimen boven het paleis door hun trieste hemel kringelen. "Sire", zei de kikker, het volk ergert zich. Uw imago leidt schade. Al dat geld dat in rook opgaat. Het volk zou kunnen denken dat u profiteurs aanstelt die het publiek belang minachten. Dat doet uw zaken geen goed." "Je hebt gelijk", reageerde de koning ruimhartig, "daar had ik niet aangedacht. En dat terwijl ik een onberispelijke overheid wil: ik zal deze minister afzetten en besluit dat iedereen zijn tabakswaren voortaan op eigen kosten aanschaft." En hij borg de kikker op in het doosje. Op een dag kreeg de kikker lucht van toenaaderingen tussen de schatkistbewaarder en

de meest vermogende man uit het koninkrijk, die vergat om zijn rijkdommen aan te geven. De echtgenote van de schatkistbewaarder van het rijk, die ook de schatkistbewaarder van het samenwerkingsverband van vrienden van de koning was, was in dienst van de meest vermogende man van het rijk. "Sire", zei de kikker, "het volk spreekt er schande van. Uw imago leidt schade. Al die belangenverstrengelingen in de financiële wereld op een moment dat de werkloosheid groeit en de armoede toeneemt. Dat doet uw zaken geen goed." "Je hebt gelijk", zei de koning welwillend, daar had ik niet aan gedacht. En dat terwijl ik een onberispelijke overheid wil. Ik besluit vandaag nog om mijn schatkistbewaarder te ontslaan." En hij borg de kikker op in het doosje.

Op een dag stelde de minister van diplomatie en verre landen aan een bevriende dictator voor om een opstand in dat land neer te slaan met de politie van de koning. De volgende dag werd vermeld dat ze voor haar vervoer door de lucht had geprofiteerd van de vrijgevigheid van een goede vriend van de dictator. Alleen de eerste kamerheer van de koning verdedigde haar nog, maar toen werd bekend dat hij zelf op vakantie was geweest op kosten van een despoot. "Sire", zei de kikker, "ik weet niet meer goed wat ik u moet zeggen. U bent weliswaar de koning van het terugkrabbelen, maar ik zal het u maar eerlijk zeggen, het volk vraagt zich al een tijdje af of u het niet een klein beetje verneukt met uw verhaal over een onberispelijke overheid terwijl iedereen ziet dat uw hele bende van kleine markiesjes zwelgt in hun eigen gekonkel, gesjoemel en een combinatie daarvan." "Je hebt gelijk", antwoordde de koning resoluut, "daar had ik niet aan gedacht. En met vaste hand vermorzelde hij de kikker, die onmiddellijk de geest gaf. Vervolgens gaf hij opdracht om een rapport op te stellen over de gedragscode van het openbare leven, waarmee hij zijn wankelende troon stutte. Sinds die dag kreeg de koning van niemand meer kritiek en hij regeerde nog lang zijn onberispelijke rijk van mooie kindersprookjes.

=

Uit het Frans vertaald door Erica Meijers. Het origineel is te beluisteren op: <http://sites.radiofrance.fr/franceinter/chro/billet-francois-morel/index.php?id=101232>

Theatre of Pain is a graphic icon of the macabre power play occurring in the Caucasus. A brutal, political conflict between Moscow and Grozny, without end; and I'm only talking about the last decade. The root of this deep problem is grounded in the Russian colonisation of the Caucasus during the 18th century.

Theatre of Pain is a European card game, wherein the traditional high cards, such as the Queen, the King, the Jack, are transformed into sinister figures of this ongoing struggle. The perpetuation of the tragedy lies firmly and squarely at the feet of the respective leaders, plus the members of the warring factions involved. The ordinary Caucasian and Russian people are unheard...

Cerberus, 2005.

RAMZAN
KADY
ROV

RAMZAN
KADY
ROV

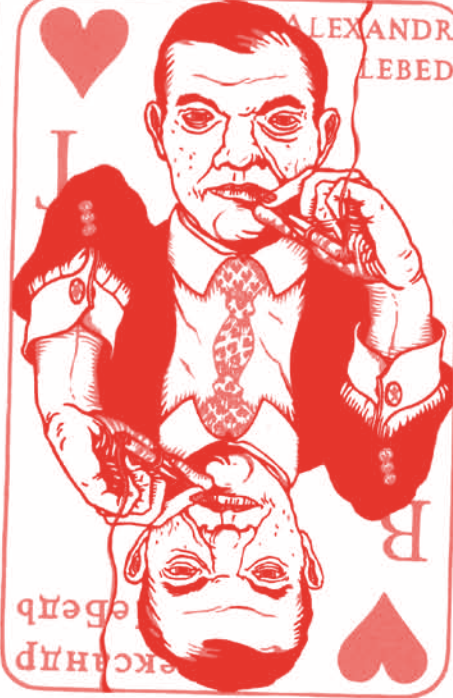
ANNA
POLITKOV
KAJA

ANNA
POLITKOV
KAJA

ALEXANDR
LEBED

ALEXANDR
LEBED

VLADIMIR
PUTIN

VLADIMIR
PUTIN

Борис
Ельцин

БОРИС
ЕЛЬЦИН

Джокер
JOKER

Джокер
JOKER

THEATRE OF PAIN
ТЕАТР БОЛИ

COLIN PETERS

Equi omnis ex et repe core pel ex eum
aligendam et as doloris dolupta tempori
busciaerae et del molore sus.
Beri quiam suntio dolore enihiant repel
explicitur apis rendiam enihitibus aut
Ulliquati re nos molupta speritibus aut
il ma nonsequ ossuntioriam est dolum
resecep erferia cus mil et in nonsequam
aut perum nonsed mi. voluptis illanditi te
ernate pos et mo optaque volecae excear
rum faccat quia aliquid et. ut es ex es
dem necti sant.

ZI ZEK:

We kunnen de komende tijd een permanente economische noodtoestand verwachten. Links moet in haar reactie hierop internationalistischer en universalistischer zijn dan ooit. Ze moet er niet voor terugschrikken ook de liberale democratie, die heilige koe, onder kritiek te stellen.

Tijdens de protesten die het afgelopen jaar tegen de bezuinigingsmaatregelen in de eurozone weerklonken – in Griekenland, en op kleinere schaal in Ierland, Italië en Spanje – kwamen twee verhalen naar voren. Het dominante verhaal van de gevestigde orde suggereert een gedepolitiseerde naturalisatie van de crisis: de regulerende maatregelen worden niet gepresenteerd als op politieke keuzen stoelende besluiten, maar als de imperatieven van een neutrale financiële logica. Als we willen dat onze economieën stabiel worden, moeten we simpelweg de bittere pil slikken. Het andere verhaal, het verhaal van de protesterende arbeiders, studenten en gepensioneerden, presenteert de bezuinigingsmaatregelen als een nieuwe poging van het internationale financiële kapitaal om de laatste restanten van de welvaartsstaat te ontmantelen. Zo lijkt het IMF vanuit het ene gezichtspunt een neutrale vertegenwoordiger van discipline en orde, en vanuit het andere een hardvochtige vertegenwoordiger van het mondiale kapitaal.

In beide gezichtspunten schuilt een element van waarheid. De superego-dimensie in de manier waarop het IMF zijn cliëntstaten behandelt, is onmiskenbaar – terwijl het hen berispt en bestraft vanwege niet afbetaalde schulden, biedt het hun tegelijkertijd nieuwe leningen aan waarvan iedereen weet dat ze die niet zullen kunnen terugbetalen, zodat ze dieper de vicieuze cirkel worden ingetrokken van schulden die nog meer schulden genereren. Aan de andere kant functioneert deze superego-strategie omdat de lenende staat, die terdege beseft dat hij het volledige bedrag van de schuld nooit werkelijk zal hoeven terug te betalen, hoopt er in laatste instantie profijt van te trekken.

Misère

Maar hoewel beide verhalen een vleugje waarheid bevatten, zijn ze allebei fundamenteel onjuist. Het verhaal van de Europese gevestigde orde versluiert het feit dat de enorme tekorten zijn ontstaan als gevolg van geweldige injecties in de financiële sector en tevens als gevolg van dalende overheidsinkomsten tijdens de recessie. De omvangrijke lening aan Athene zal worden gebruikt om de Griekse schulden aan de grote Franse en Duitse banken af te betalen. Het ware doel van de garanties van de EU is hulp aan private banken, aangezien zij, als een van de staten in de eurozone failliet gaat, zwaar zullen worden getroffen. Daarentegen getuigt het verhaal van de protesterende groeperingen voor de zoveelste keer van de misère waarin links vandaag de dag verkeert: de eisen van links kennen geen positieve programmatische inhoud en komen alleen voort uit een algemene weigering om de bestaande welvaartsstaat in gevaar te brengen. De utopie van links behelst geen radicale verandering van het systeem, maar het denkbeeld dat men binnen het systeem een welvaartsstaat kan behouden. Opnieuw mag ons hier het vleugje waarheid in het tegenargument niet ontgaan: als we binnen de grenzen van het mondiale kapitalistische systeem blijven, zijn maatregelen om arbeiders, studenten en gepensioneerden meer geld te ontnemen in feite noodzakelijk.

Vaak hoor je dat de ware boodschap van de crisis in de eurozone inhoudt dat niet alleen de euro maar ook het project van het verenigd Europa dood is. Maar alvorens deze algemene uitspraak te onderschrijven, moet je er nog een leninistische draai aan geven: Europa is dood – goed, maar wélk Europa? Het antwoord is: het postpolitieke Europa van aanpassing aan de wereldmarkt, het Europa dat herhaaldelijk in referenda is afgewezen, het Europa van in Brussel zetelende technocratische experts. Het Europa dat zich presenteert als de vertegenwoordiger van de koele Europese rede tegenover de Griekse hartstocht en corruptie, van de mathematiek tegenover de pathetiek. Maar hoe utopisch het ook mag klinken, er is nog steeds ruimte voor een ander Europa: een opnieuw gepolitiseerd Europa, gefundeerd op een gedeeld emancipatorisch project: het Europa dat de bakermat van de oud-Griekse democratie was, van de Franse Revolutie en de Oktoberrevolutie. Daarom moeten we de verleiding weerstaan om op de aanhoudende financiële crisis te reageren met een terugkeer naar volledig soevereine natiestaten, die een gemakkelijke prooi zijn voor het vrij

bewegende internationale kapitaal dat de ene staat tegen de andere kan uitspelen. Meer dan ooit tevoren dient het antwoord op elke crisis internationalistischer en universalistischer te zijn dan de universaliteit van het mondiale kapitaal.

Permanente crisis

Eén ding is duidelijk: na decennia met de welvaartsstaat te hebben geleefd, waarin bezuinigingen verhoudingsgewijs beperkt bleven en vergezeld gingen van de belofte dat alles spoedig weer normaal zou worden, gaan we nu een periode in waarin permanent een soort economische noodtoestand heerst: deze toestand wordt een constante, een manier van leven. Hij brengt de dreiging van nog veel strengere bezuinigingsmaatregelen met zich mee, van besnoeiingen op uitkeringen, van een achteruitgang van de gezondheidszorg en het onderwijs en een onzekerder werkgelegenheid. Links staat voor de moeilijke taak dat het moet benadrukken dat we met politieke economie te maken hebben – dat een dergelijke crisis niet 'natuurlijks' over zich heeft en dat het bestaande mondiale economische systeem op een reeks politieke besluiten steunt – terwijl het tegelijk ten volle beseft dat, voorzover we binnen het kapitalistische systeem blijven, schending van de regels van dit systeem in feite een economische ineenstorting veroorzaakt, aangezien het systeem aan een eigen pseudo-natuurlijke logica gehoorzaamt. Hoewel we dus duidelijk een nieuwe fase van versterkte uitbuiting ingaan, die door de omstandigheden op de mondiale markt wordt vergemakkelijkt (outsourcing etcetera), moeten we ook bedenken dat dit wordt opgelegd door het functioneren van het systeem zelf, dat altijd op de rand van een financiële inzinking verkeert.

Louter hopen dat de aanhoudende crisis beperkt zal blijven en dat het Europese kapitalisme een naar verhouding hoge levensstandaard voor een groeiend aantal mensen zal blijven garanderen, zou dan ook vergeefs zijn. Het zou bepaald een vreemde radicale politiek zijn, een politiek die vooral de hoop inhoudt dat de omstandigheden ervoor zullen zorgen dat ze marginaal en zonder effect blijft. Als tegenwerping van dergelijke redematies moet Badiou's devies *mieux vaut un désastre qu'un désêtre* worden gelezen: liever een ramp dan een non-entiteit. Je moet het risico nemen dat je loyaal bent aan een gebeurtenis, ook al loopt die gebeurtenis op een 'duistere ramp' uit. De beste indicator voor het gebrek aan zelfvertrouwen dat vandaag de dag bij links bestaat, is de

Wat staat lin

bij links heersende angst voor crises. Een waarachtig links neemt een crisis serieus, zonder zich illusies te maken. Het bezit het elementaire inzicht dat crises, ofschoon pijnlijk en gevaarlijk, onvermijdelijk zijn en dat ze het terrein zijn waarop veldslagen moeten worden aangegaan en gewonnen. Daarom is Mao's oude devies toepasselijker dan ooit: 'Alles onder de hemel verkeert in volstrekte chaos; het staat er uitstekend voor.'

Er bestaat vandaag de dag geen gebrek aan antikapitalisten. We zijn zelfs getuige van een overvloed aan kritiek op de gruwelen van het kapitalisme: het wemelt van de journalistieke onderzoeken, tv-documentaires en bestsellers over bedrijven die ons milieu vervuilen, corrupte bankiers die vette bonussen blijven opstrijken terwijl hun bank door overheidsgeld is gered, en sweatshops waar kinderen overuren maken. Hoe wreed dat echter ook lijkt, er mankeert iets aan al deze kritiek: in de regel wordt het liberaal-democratische kader waarbinnen deze uitwassen moeten worden bestreden niet in twijfel getrokken. Ze heeft, expliciet of impliciet, tot doel het kapitalisme te reguleren – onder druk van de media en door middel van parlementaire enquêtes, strengere wetgeving en betrouwbaar politieonderzoek – maar niet om de institutionele liberaal-democratische mechanismen van de burgerlijke rechtsorde in twijfel te trekken. Die blijft de heilige koe die zelfs door de radicaalste vormen van 'ethisch antikapitalisme' – zoals het Sociaal Wereldforum van Porto Allegre en de beweging van Seattle – angstvallig ongemoeid wordt gelaten.

Ultieme vijand

In dit opzicht behoudt Marx' cruciale inzicht zijn geldigheid, vandaag de dag wellicht meer dan ooit. Voor Marx moet het vraagstuk van de vrijheid niet in eerste instantie in het eigenlijke politieke domein worden gelokaliseerd, zoals bij de criteria die de mondiale financiële instellingen aanleggen wanneer ze een oordeel over een land uitspreken: bestaan er vrije verkiezingen? Is de rechtspraak er onafhankelijk? Bestaan er geen verholde drukmiddelen voor de persvrijheid? Worden de mensenrechten er gerespecteerd? De sleutel voor daadwerkelijke vrijheid ligt veeleer in het 'apolitieke' netwerk van maatschappelijke verhoudingen, van de markt tot de familie, waar de voor effectieve verbetering vereiste verandering niet moet komen van politieke hervorming, maar van een transformatie van de maatschappelijke productieverhoudingen. We stemmen niet over wie wat bezit, of over de verhoudingen

tussen arbeiders en directie in een fabriek. Dat alles wordt overgelaten aan processen buiten het politieke domein. De verwachting dat men feitelijke veranderingen kan bewerkstelligen door de democratie naar dit domein 'uit te breiden', door bijvoorbeeld 'democratische' banken op te zetten die door het volk worden gecontroleerd, berust op een illusie. Radicale veranderingen in dit domein liggen buiten het terrein van de wettelijke rechten. Dergelijke democratische procedures kunnen uiteraard een positieve rol spelen. Ze blijven echter deel uitmaken van het staatsapparaat van de burgerlijke klasse, die het ongestoord functioneren van de kapitalistische reproductie als doel heeft. Precies in deze zin beweerde Badiou terecht dat de ultieme vijand vandaag de dag niet kapitalisme, *empire* of uitbuiting heet, maar de naam democratie draagt. De acceptatie van 'democratische mechanismen' als het ultieme kader verhindert een radicale transformatie van de kapitalistische verhoudingen.

Nauw verbonden met de noodzakelijke defetisering van de 'democratische instituties' is de defetisering van hun negatieve tegenhanger: het geweld. Badiou opperde bijvoorbeeld recentelijk de uitoefening van 'defensief geweld' door middel van de instelling van vrije domeinen die zich op afstand van de staatsmacht bevinden, die zijn onttrokken aan de heerschappij van diezelfde staatsmacht (zoals het vroege Solidariteit in Polen) en die alleen geweld gebruiken om zich te verzetten tegen pogingen van de staat om deze 'bevrijde zones' te verpletteren en opnieuw in bezit te nemen. De moeilijkheid met deze formule is dat hij steunt op een diep problematisch onderscheid tussen het 'normale' functioneren van het staatsapparaat en de 'buitensporige' uitoefening van geweld door de staat. Het ABC van de marxistische ideeën over klassenstrijd is echter de these dat een 'vreedzaam' maatschappelijk leven op zichzelf een uiting is van de tijdelijke overwinning van één klasse: de heersende klasse. Vanuit het standpunt van de ondergeschikten en onderdrukten is het bestaan van de staat zelf als apparaat van klassenoverheersing een gewelddadig gegeven. Evenzo betoogde Robespierre dat koningsmoord niet gerechtvaardigd wordt door te bewijzen dat de koning een bepaalde misdaad heeft begaan: het bestaan van de koning zelf is een misdaad, een misdrijf tegen de vrijheid van het volk. In deze strikte betekenis is het gebruik van geweld tegen de heersende klasse en haar staat door de onderdrukten uiteindelijk altijd 'defensief'.

Als we dat niet erkennen, 'normaliseren' we *volens nolens* de staat en accepteren we haar geweld als louter een zaak van bijkomstige uitwassen. Het gangbare liberale devies – dat het soms noodzakelijk is om zijn toevlucht tot geweld te nemen – is onvoldoende. Vanuit radicaal-emancipatorisch gezichtspunt moeten we het omdraaien: voor de onderdrukten is geweld altijd legitiem – hun status is immers het resultaat van geweld – maar nooit noodzakelijk: het is altijd een kwestie van strategische overwegingen of er al dan niet geweld tegen de vijand moet worden gebruikt.

Het onderwerp geweld moet kortom worden gedemystificeerd. Verkeerd aan het twintigste-eeuwse communisme was niet dat het zijn toevlucht nam tot geweld op zich – de greep naar de staatsmacht, de burgeroorlog om die te behouden – maar de wijze van functioneren in bredere zin, waardoor deze vorm van toevlucht tot geweld onvermijdelijk en gelegitimeerd werd: de Partij als instrument van de historische noodzaak, enzovoort. In een memo voor de CIA, waarin hij deze dienst adviseerde hoe de regering Allende moest worden ondermijnd, schreef Henry Kissinger bondig: "Zorg dat de economie het uitschreeuwt." Voormalige Amerikaanse overheidsfunctionarissen geven tegenwoordig openlijk toe dat in Venezuela dezelfde strategie wordt toegepast: de Amerikaanse oud-minister van Buitenlandse Zaken Lawrence Eagleburger zei op Fox News het volgende over de Venezuelaanse economie: "Om te beginnen is die het enige wapen dat we tegen [Chavez] hebben en dat we moeten gebruiken, met name de economische werktuigen om te proberen de economie nog verder te verslechteren, zodat zijn aantrekkingskracht in het land en de regio afneemt." Ook in de huidige economische noodtoestand hebben we duidelijk niet te maken met blinde marktprocessen, maar met hoog georganiseerde, strategische interventies door staten en financiële instellingen die er op uit zijn de crisis op hún voorwaarden op te lossen – en zijn onder zulke omstandigheden defensieve tegenmaatregelen niet geoorloofd?

Het kan niet anders of deze overwegingen zijn fataal voor de comfortabele subjectieve positie van radicale intellectuelen, ook al gaan ze door met de mentale gymnastiek waarin ze gedurende de twintigste eeuw zo veel genoeg hebben geschept: de behoefte om politieke situaties een catastrofaal karakter toe te kennen. Adorno en Horkheimer zagen in de culminatie van de 'verlichtingsdialectiek' in de 'bestuurde

ks te doen?

wereld' een catastrofe. Giorgio Agamben definieerde de twintigste-eeuwse concentratiekampen als de 'waarheid' van het gehele westerse politieke project. Laten we ons echter de figuur van Horkheimer in het West-Duitsland van de jaren vijftig voor de geest roepen. Terwijl hij de 'eclips van de rede' in de moderne westerse consumptie-maatschappij hekelde, verdedigde hij tegelijkertijd diezelfde samenleving omdat ze het enige eiland van vrijheid in een zee van totalitaire systemen en corrupte dictaturen zou zijn. Stel nu dat intellectuelen in werkelijkheid een in wezen veilig en gerieflijk leven leiden, en om hun positie te rechtvaardigen scenario's over ingrijpende catastrofes construeren? Ongetwijfeld moet voor velen, als er sprake is van een revolutie, die revolutie op veilige afstand plaatsvinden – in Cuba, Nicaragua of Venezuela – zodat ze, terwijl hun hart door gedachten aan gebeurtenissen in verre landen wordt verwarmd, verder aan hun carrière kunnen werken. Maar bij de huidige ineenstorting van naar behoren functionerende welvaartsstaten in de hoogontwikkelde industriële economieën nadert voor radicale intellectuelen nu wellicht het moment van de waarheid waarop ze opheldering moeten geven: ze wilden echte veranderingen, en nu kunnen ze die krijgen...

In het domein van de sociaal-economische verhoudingen beschouwt ons tijdperk zichzelf als een tijdperk van volwassenheid waarin de mensheid de oude millenaristische utopische dromen heeft verlaten en de beperkingen van de realiteit met al haar onmogelijkheden heeft geaccepteerd – lees: van de kapitalistische sociaal-economische realiteit. Het gebod 'gij zult niet' is het parool: gij zult u niet inlaten met groot-scheeps collectief handelen, dat onontkoombaar op totalitaire terreur uitlopen. Gij zult niet vasthouden aan de oude welvaartsstaat, die zorgt dat u niet concurrerend bent en tot een economische crisis leidt. Gij kunt u niet isoleren van de wereldmarkt zonder ten prooi te vallen aan het spook van de Noord-Koreaanse *juche* of 'zelfvoorzienendheid'. In haar ideologische variant draagt ook de ecologie haar eigen lijst met onmogelijkheden bij, zogenoemde drempelwaarden – een mondiale opwarming van niet meer dan twee graden – gebaseerd op de 'meningen van deskundigen'.

Het is van cruciaal belang om hier onderscheid te maken tussen twee onmogelijkheden: het onmogelijk-reële van een maatschappelijk antagonisme en de 'onmogelijkheid' waarop het overheersende ideologische veld zich concentreert. De onmo-

gelijkheid wordt hier verdubbeld, ze fungeert als een masker van zichzelf: dat wil zeggen, de ideologische functie van de tweede onmogelijkheid is de vertroebeling van het reële van de eerste onmogelijkheid. De heersende ideologie tracht tegenwoordig ons de 'onmogelijkheid' van radicale verandering te doen accepteren, van de afschaffing van het kapitalisme, van een democratie die niet tot een ontaard parlementair spel is gereduceerd, dit teneinde het onmogelijk-reële van het antagonisme dat dwars door kapitalistische samenlevingen loopt onzichtbaar te laten worden. Dit reële is onmogelijk in die zin dat het het onmogelijke van de bestaande maatschappelijke orde is, het vormende antagonisme daarvan. Dat impliceert niet dat dit onmogelijk-reële niet rechtstreeks kan worden aangepakt of radicaal kan worden veranderd.

Daarom luidt Lacans formule voor het overwinnen van een ideologische onmogelijkheid niet 'alles is mogelijk', maar 'het onmogelijke gebeurt'. Het onmogelijk-reële van Lacan is geen beperking a priori, waarmee in realistische zin rekening moet worden gehouden, maar het domein van de daad. Een daad is meer dan een interventie in het domein van het mogelijke – een daad verandert de coördinaten van wat mogelijk is en schept aldus zijn eigen voorwaarden van mogelijkheid. Daarom betreft communisme ook het reële: voor een communist betekent handelen dat men intervenieert in het reële van het elementaire antagonisme dat aan het huidige mondiale kapitalisme ten grondslag ligt.

Alsof we vrij zijn...

De vraag blijft echter: waar is een programatische uitspraak over het doen van het onmogelijke goed voor wanneer we worden geconfronteerd met een empirische onmogelijkheid, en wel het fiasco van het communisme als denkbeeld dat grote massa's kan mobiliseren? Twee jaar voor Lenins dood, toen duidelijk werd dat er geen pan-Europese revolutie zou komen en Lenin beseftte dat het idee om het socialisme in één land op te bouwen onzinnig was, schreef hij: "Als de volslagen hopeloosheid van de situatie ons, door ertoe te stimuleren dat arbeiders en boeren zich tien keer zoveel zouden inspannen, nu eens de mogelijkheid bood de fundamentele vereisten van de beschaving te scheppen op een manier die verschilt van de West-Europese landen?" (V.I. Lenin, 'Our Revolution' [1923], in *Collected Works*, dl. 33, Moskou, 1966, p. 479.)

Was dit niet het dilemma van de regering Morales in Bolivia, van de regering Chavez in Venezuela en van de maoïstische regering in Nepal? Ze kwamen door 'eerlijke' democratische verkiezingen aan de macht, niet door een opstand. Maar toen ze aan de macht waren oefenden ze die uit op een wijze die in elk geval gedeeltelijk de staat 'buitenspel' zet: door hun aanhang rechtstreeks te mobiliseren en het representatieve netwerk van de partij/staat links te laten liggen. Hun toestand is in 'objectieve' zin hopeloos: de gehele loop van de geschiedenis gaat in wezen tegen hen in, ze kunnen niet vertrouwen op 'objectieve tendensen' die hun kant uit gaan, ze kunnen alleen improviseren en in een wanhopige situatie proberen te doen wat ze kunnen. Verschaft dat hun desondanks echter geen unieke vrijheid? En verkeren wij – het huidige links – niet allen in dezelfde situatie?

Aldus is onze situatie volledig tegengesteld aan de klassieke vroeg twintigste-eeuwse situatie, toen links wist wat er te doen stond (de vestiging van de dictatuur van het proletariaat), maar daarvoor geduldig het juiste ogenblik moest afwachten. Vandaag de dag weten we niet wat we moeten doen, maar we moeten nu handelen, want de consequenties van niet handelen zouden rampzalig kunnen zijn. We zullen worden genoodzaakt om te leven 'alsof we vrij zijn'. We zullen het risico moeten nemen voet in de afgrond te zetten, in volstrekt ongelegen situaties. We zullen aspecten van het nieuwe moeten heruitvinden, alleen om de machine-rie op gang te houden en de goede aspecten van het oude te behouden: het onderwijs, de gezondheidszorg en elementaire sociale voorzieningen. Onze situatie laat zich kortom vergelijken met Stalins uitspraak over de atoombom: ze is niet voor mensen met zwakke zenuwen. Of, in de woorden van Gramsci toen hij het tijdperk kenschetste dat met de Eerste Wereldoorlog begon: "De oude wereld is stervende, en de nieuwe wereld verkeert in zijn geboorteweek: de tijd voor monsters is aangebroken."

=

Dit is een ingekorte versie van Slavoj Žižek, "What is the Left to Do? 'A Permanent Economic Crisis'", *New Left Review* 64, pp. 85–95. Gepubliceerd met toestemming van *New Left Review*.
Uit het Engels vertaald door Guus Houtzager.

14-19 MEI 1997

KUNST

NU SAMEN MET ART AMSTERDAM

woensdag 14 mei 18-22 uur
donderdag 15 mei 11-22 uur
toegangsprijs f 20,-

RAI

vrijdag 16 mei tot en met
maandag 19 mei 11-19 uur
Pas 65, CJP f 17,50

ANTHON BEEKE

Ontwerper Anthon Beeke, geboren in 1940 in Amsterdam, is een kind van de jaren zestig. 'Willem Sandberg plaatste illegaal een lantaarnpaal op het museumplein om zijn expositie-affiches aan te bevestigen. Die paal viel na tien jaar om, omdat de gemeentedienst hem niet schilderde tegen de roest, de paal stond niet op hun kaart. Sandberg inspireerde mij. Ik dacht: als hij zo iets kan maken, dan kan ik het ook.'

Voor de Kunstrai 1997 fotografeerde Beek de ernstig zieke Benno Premsele in de laatste maanden van zijn leven. 'Nothing left to lose, zo ben ik uit de oorlog gekomen', aldus de Joodse Premsele die in 1964 als tweede openlijke homoseksueel (na Gerard Reve) op tv kwam. Hij liet zijn hele leven maatschappelijk van zich horen en eindigde als een belangrijke kunstpaus. Maar hier bijt Premsele als een nar nog een maal van zich af.

GLOBE SPEELT SHAKESPEARE

TROIILVS EN CRESSIDA

Beroemd werd Beeke met de vele affiches die hij maakte voor theatermaker Gerardjan Rijnders. 'Seks is oorlog', luidde het motto van Rijnders voor zijn voorstelling van Shakespeares Troilus en Cressida over de Trojaanse oorlog. De twee vrouwelijke hoofdpersonen worden als hoer gebruikt door de strijdende mannen. Het affiche uit 1980 werd Beeke's meest controversiële: een vrouw als het paard van Troye, ingesnoerd

zoals vrouwen geketend worden door de regels in een mannenmaatschappij. Door enkele van de actrices werd het affiche met afkeer ontvangen en in de straat werd het beklad. Terecht, aldus Beeke: 'Ik heb het recht om ze op te hangen, dat is dictatoriaal, dus anderen mogen reageren. Straataffiches tonen voor Beeke de stad waarin we leven. 'Tolerantie moet je steeds weer bewijzen en dat kan alleen door het te tarten.'

Hoffelijkheid

Net als haar partijgenoot Femke Halsema (zie de vorige Helling) maakt Andrée van Es zich zorgen over de emancipatie van jonge moslimmeiden. Verworven rechten van vrouwen en homo's staan steeds meer onder druk. De stad wordt kwetsbaar. Onlangs hield van Es op een conferentie in Amsterdam een pleidooi tegen gesloten bastions en voor hoffelijkheid – ook als het schuurt.

'Echte' Nederlanders staan positief tegenover homoseksualiteit en zijn voor vrouwenemancipatie. Dat is, kort gezegd, het uitgangspunt van deze conferentie. Maar, zeggen de organisatoren van de conferentie, deze opvatting over de Nederlandse identiteit is ook een middel tot uitsluiting. In het rechtse politieke discours wordt deze opvatting gebruikt om aan te tonen wie er wel en wie er niet bijhoren in Nederland. De organisatoren noemen dit 'seksueel nationalisme'. Naar mijn mening hebben ze daarmee een onderwerp te pakken dat de moeite waard is en erg herkenbaar. De seksuele revolutie is cruciaal geweest voor de vrouwenbeweging en voor homo-emancipatie. Ik behoor tot de generatie die daarmee is opgegroeid en voor wie dat veel waarde heeft. We bevinden ons nu in het politieke decor waarin rechtse partijen deze verworven rechten tot inzet maken van een nationalistische verdediging. Het zijn 'onze' waarden geworden tegenover de waarden van nieuwkomers. Dit seksueel nationalisme staat toe, sterker nog, stimuleert dat mensen zich terugtrekken in hun veilige bastions. De opgave van deze tijd is juist hoe wij uit onze bastions kunnen treden en nader tot elkaar kunnen komen. Hoe komen wij weer met elkaar in gesprek? Burgerschap is een sleutel.

Onder het genoemde seksueel nationalisme gaat mijns inziens een bepaald sentiment schuil, dat nu door rechtse partijen op de agenda is gezet. Het gaat om het gevoel van de teloorgang van progressieve waarden, zoals de vrijheid van homo's om openlijk homoseksueel te zijn, of van vrouwen om hun eigen (seksuele) keuzes te maken.

Laat ik duidelijk zijn: ik neem de signalen dat homo's niet langer hand in hand over straat kunnen, zéér serieus. De mate waarin homoseksuelen een gelijkwaardige positie hebben in een samenleving, is maatgevend voor de tolerantie in die samenleving, zegt bijvoorbeeld futuroloog Peter Schwartz. Maar volgens mij is het onjuist om te denken dat het vroeger allemaal beter was. Het is een misvatting te denken dat het vroeger gemakkelijk was om over seksualiteit te praten en seksueel vrij te zijn en dat ons dat nu is afgenomen door de komst van nieuwe mensen. Laten we eerlijk zijn: het is nooit gemakkelijk geweest. En ondanks de seksuele revolutie die ons zoveel heeft

gebracht, worden vrouwen nog vaak gezien als lustobject. Seksueel geweld is nog steeds een vaak voorkomend delict, ook in huiselijke kring.

Wel is Nederland progressief over homoseksualiteit, zeker wanneer je dit in internationaal perspectief plaatst. In Europa zijn we koploper, bevestigt een recent rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (*Steeds gewoner, nooit gewoon*). En bij landen als Oeganda of de Verenigde Staten steken we natuurlijk positief af. De veronderstelde teloorgang van progressieve waarden is dus wat mij betreft onterecht. Dit sentiment tot inzet maken van de verdediging van dat wat Nederlands is, is daarom niet productief. Het gaat bovendien voorbij aan de reële opgave waar we voor staan: die van het openstellen van gesloten gemeenschappen, veilige bastions, om gelijkwaardigheid, gemeenschappelijkheid en veiligheid te hervinden.

Kwetsbaar

De bevolkingssamenstelling in Amsterdam is de laatste decennia ingrijpend veranderd. In Amsterdam was in het schooljaar 2009-2010 36 procent van de leerlingen op de Amsterdamse basisscholen van autochtone afkomst. Meer dan vijftig procent had een niet-westerse achtergrond. De vraag of de multiculturele samenleving nou wel of niet geslaagd is, is in Amsterdam dus helemaal niet meer relevant. De multiculturele samenleving is een gegeven.

Maar Amsterdam is wel kwetsbaar. Amsterdam is iets te zelfvoldaan geworden als het gaat om de vanzelfsprekendheid waarmee we tolerantie als een gegeven beschouwen.

Niet dat we die tolerantie hebben verloren, nee. Maar de tolerantie van vroeger schiet nu tekort. De verschillen in de stad zijn groter geworden en vragen mijns inziens méér moeite en inspanning dan tolerantie alleen. Zo hebben we te maken met de terugkeer van religie in het publieke domein en weten we eigenlijk niet zo goed hoe we daar mee om moeten gaan. Het taboe op (praten over) seksualiteit, dat van alle tijden is, zie je nog steeds overal terug, zéker bij jonge mensen. Ik dacht – iets te zelfvoldaan – dat het beeld van vrouwen als Madonna of hoer achter ons lag. Dat is niet zo. Het vormt nog steeds de grootste bedreiging bij de bevrijding van vrouwen en meisjes,

helpt

zeker als het om seks gaat.

De moord op Theo van Gogh speelt ook nog steeds mee in de achterhoofden. Die heeft geleid tot angst voor andere bevolkingsgroepen. Multicultureel onbehagen moeten we serieus nemen.

En dan zijn er nog het toenemende antisemitisme en het geweld tegen homo's. Onderzoeken wijzen keer op keer uit dat negatieve opvattingen over homoseksualiteit overal in de samenleving voorkomen; dat antisemitisme in de Nederlandse samenleving is geworteld, meer dan ons lief is; maar dat bij geweldsuitingen vooral Marokkaanse jongens oververtegenwoordigd zijn.

De manier waarop het publieke debat hierover wordt gevoerd baart mij zorgen. Het debat zoals dat zich afspeelt in de media, de politiek en de samenleving, definieert groepen als een homogeen geheel. Het zijn dus dé Marokkanen die homo's in elkaar slaan en joden discrimineren. Het zijn dé moslims die hun vrouwen onderdrukken. Dit is niet alleen onjuist, het heeft ook een onwenselijk effect. De verontwaardiging over de rol van Amsterdamse Marokkanen bij geweld tegen homo's heeft een negatieve consequentie: alle Marokkaanse Amsterdammers voelen zich in de hoek gezet. "Hoe zit het met de uitsluiting van Marokkanen en met islamofobie?", vragen zij aan mij, "Waarom is daar geen aandacht voor?" De econoom Amartya Sen beschrijft dit effect in zijn boek *Identity and Violence* als volgt: degenen die de islam als probleem zien, praten alleen met moslims over hun geloof en zien nooit meer de mens achter de moslim, met ook nog hele andere belangen, opvattingen en leefstijlen, en zien zeker nooit meer de enorme diversiteit onder moslims. Hiermee wordt groepsidentificatie versterkt. Deze groepsidentificatie versterkt een terugtrekkende beweging van mensen in hun veilige bastions. Er ontstaan gesloten gemeenschappen met gelijkgezinden. De afstand tussen groepen wordt vergroot. De kans om 'een andersdenkende' te ontmoeten wordt verkleind. Maar, zo is mijn overtuiging, in gesloten gemeenschappen, bastions, verliezen mensen binding met de samenleving. Bovendien is mijn ervaring dat in gesloten religieuze gemeenschappen vaak conservatieve waarden domineren die niet veel goeds brengen voor met

name meisjes en vrouwen. De normering van de zedelijkheid, vooral van de zedelijkheid van vrouwen, blijkt juist in gesloten religieuze gemeenschappen springlevend.

Als we geconfronteerd worden met zaken die ons onzeker maken zijn we geneigd om terug te grijpen op 'veilige', collectieve regels. Ook religieuze regels. Deze regels komen onder andere tot uiting in de normering van de zedelijkheid.

Tijdens mijn Kamerlidmaatschap in de jaren tachtig ageerde ik onder andere tegen het feit dat verkrachting binnen het huwelijk destijds niet strafbaar was volgens het Wetboek van Strafrecht. De hele zedelijkheidswetgeving, daterend van 1889, was erop gericht dat een meisje als maagd trouwde, en dat het eerst aan de vaders en vervolgens aan de echtgenoten was om haar eer en zedelijkheid te beschermen. Ik citeer mijzelf uit een Tweede Kamerdebat van 1984, diep in de tijd van de strijd tegen de heteronorm:

"Het hoofddoel was toch wel het hoogste goed uit de samenleving veilig te stellen: het huwelijk en de op voortplanting gerichte heteroseksualiteit. Dat verkrachting binnen het huwelijk niet strafbaar is gesteld is hiervoor illustratief".

Het is altijd de vrouw die als object dient van zedelijke normering. Dat zagen we 25 jaar geleden en zien we nu nog steeds als we naar de positie kijken van meisjes en vrouwen in gesloten, conservatieve gemeenschappen. Antony Hegarty van *Antony and the Johnsons* bracht dit mooi en wijs onder woorden in het VPRO programma Wintergasten in januari j.l.:

"Oftentimes women have been cast in a role of blame. Even the church used that, as they blamed Eve for the introduction of evil impulses. Sexuality or the lure of women was seen as a demonic aspect of their character. They were perceived as being closer to nature or natural impulses, and therefore uncivilized. A lower caste."

Het kan lang duren, kort duren, we kunnen een terugslag meemaken, maar ik ben er van overtuigd dat seksuele zelfbeschikking onvermijdelijk is. De vraag is hoe we hier een constructief gesprek over kunnen voeren. Dat is nog altijd

moelijk. Dat zie je bijvoorbeeld in de COC-documentaire *Help! Een homo in de klas*. Daarin laat het COC zien hoe vrijwilligers van het COC op scholen voorlichting geven over homoseksualiteit. Het viel mij op dat leerlingen het aan de ene kant heel graag willen hebben over seksualiteit. De voorlichters worden overladen met vragen. Maar aan de andere kant vliegen de normerende opmerkingen je om de oren. "Homoseksualiteit is verboden", "het mag niet van de islam", "het is vies", wordt er gezegd. En zelfs: "Ik zou mijn kind opsluiten als hij homo was". Dit soort opmerkingen zijn schokkend en discriminerend en vragen veel, zo niet alles van het incasseringsvermogen van de docenten. En toch moeten deuren en ramen open blijven. Toch moeten dit soort confrontaties mogelijk zijn. Hoe krijg je dit voor elkaar?

Ik sprak afgelopen najaar met jonge moslima's van de stichting Ibno Khaldoun, verbonden aan de Al Kabir moskee in Amsterdam. Zij vertelden mij dat zij te maken krijgen met dezelfde vooroordelen als mijn generatie en vragen voor de voeten geworpen krijgen als "hoe doe je dat met je kinderen?", en "jullie willen toch alleen maar kinderen krijgen?". Daarnaast moeten ze steeds opnieuw uitleg geven over waarom ze een hoofddoek dragen en beargumenteren waarom ze niet onderdrukt worden. Tegelijkertijd zijn er ook jonge vrouwen die de hoofddoek afleggen en daarbij wel degelijk de last van de groepsdwang voelen. Als het gaat om (seksuele) zelfbeschikking en emancipatie heb ik zorgen om jonge moslima's. We weten dat deze meiden vaker kampen met burn-outs en depressies. In Amsterdam blijft de economische zelfstandigheid van jonge moslimvrouwen achter op die van leeftijdsgenoten in de stad. 24 procent van de Turkse/Marokkaanse vrouwen is economisch zelfstandig, tegenover 65 en 71 procent van de Surinaamse/Antilliaanse en autochtone vrouwen. Als ik dat zeg wordt dat als bedreigend ervaren: "We emanciperen zelf wel, wie ben jij om dat op te leggen". Daarachter zit volgens mij onzekerheid over de identiteit, geen vuile was buiten willen hangen, of loyaliteit aan familie. En ook: geen kritiek kunnen verdragen. "Jij weet niet wat het is". Natuurlijk: het is hún

Hoffelijkheid helpt

emancipatie. Maar ik wil ze laten weten dat ik ze niet aan hun lot overlaat in het niemandsland tussen de eigen gemeenschap en de afwijzende samenleving. Ook het gesprek over de positie van religie is belangrijk om te voeren. Femke Halsema stelt hierin een 'derde weg' voor. Zij definieert godsdienstvrijheid als een individueel recht. Daar waar het individu in verdrukking komt, is de vrijheid van godsdienst niet van toepassing. Een lastige kwestie daarbij is precies die positie van het individu. De zware sociale verantwoordelijkheid die veel meisjes en jonge vrouwen voelen om hun familie niet te kwetsen of te schande te maken is echt. Het woord 'onderdrukking' is daar niet geschikt voor, want die verantwoordelijkheid is vaak positief gemotiveerd, uit liefde.

Schurend

Deze zaken maken dat ik teruggrijp op het oude, veelbeproefde begrip burgerschap. Het gaat bij burgerschap niet over kleinburgerlijke kwaliteiten bijvoorbeeld dat iedereen elkaar kent in het dorp. Voor Amsterdam en andere steden draait het om het ontwikkelen van grootstedelijke burgerschapscompetenties, iets waar filosoof Baukje Prins mij op wees. Grootstedelijke burgerschapscompetenties betekenen dat we moeten accepteren dat de multiculturele samenleving schuurt en zal blijven schuren. Het gesprek voeren met mensen die fundamenteel anders tegen het leven aankijken dan jij, bijvoorbeeld over homoseksualiteit, vrouwen en seksualiteit, of over het conflict in het Midden-Oosten. Dat gesprek doet pijn. Er worden dingen gezegd die je raken. Het gaat erom dat wij dit gesprek ondanks de pijn die het doet toestaan en aangaan. Niet weglopen voor de confrontatie.

Ik vind het belangrijk om te benadrukken dat die pijn niet altijd opzettelijk wordt toegebracht. Een belediging is soms onbedoeld, ontstaat uit nieuwsgierigheid en onhandigheid. Sociologe Evelien Tonkens noemt dit 'onbeholpen burgerschap'. We moeten elkaar dus ook meer gunnen in het gesprek. Niet elke misstap hoeft te worden afgestraft. Soms is een herkansing op zijn plaats. Omgangsvormen zijn daarom cruciaal. Die zijn in onze verharde samenleving soms ver te zoeken. Ik pleit daarom voor een terugkeer van de hoffelijk-

heid. Hoffelijkheid, of het Engelse *civility* beschrijft de omgangsvormen waarmee tolerantie, respect en betrokkenheid worden getoond aan de gesprekspartner. *Civility* is daarmee een voorwaarde om een open en constructief gesprek te voeren in een veilige en respectvolle omgeving. Bij het voeren van gesprekken over controversiële onderwerpen is het tonen van *civility* dus erg belangrijk. Naast hoffelijkheid is duidelijke normering noodzakelijk. De stedelijke identiteit zoals het zijn van een Amsterdamer biedt toegang tot het benoemen van de norm. Die maakt het mogelijk te zeggen dat in Amsterdam mensen moeten kunnen worden wie ze willen. Dat er in de publieke ruimte bepaalde omgangsvormen bestaan. Deze norm is geen gegeven en dient constant bevestigd te worden. Daarom is het zo belangrijk, zeker voor gezagsdragers, om steeds duidelijk te maken: discriminatie kan niet. Pesten, geweld jegens homo's wordt niet geaccepteerd.

Volgens Amartya Sen biedt het loslaten van stereotypen en platitudes de ruimte om de mens te zien die daaronder verborgen gaat: een mens met verschillende overtuigingen en rollen. De belangrijkste vraag is hoe individuen deze verschillende rollen combineren en welke verbindingen ze daarin aangaan. Ik wil de stad, het zijn van een Amsterdamer benoemen als de gemeenschappelijke basis waarop Amsterdammers, hoe verschillend ook, zich tot elkaar verhouden. Deze stedelijke identiteit is de deur of het raam dat we zochten. Het besef dat ieder niet alleen tot zijn eigen gemeenschap behoort, maar ook tot die grotere, Amsterdamse gemeenschap.

In deze tijd zijn grootstedelijke burgerschapscompetenties van essentieel belang. Dit stelt Amsterdammers in staat het juk van de slachtofferrol neer te leggen en uit hun 'comfort zone' te stappen. Het maakt dat schurende, pijnlijke gesprekken kunnen worden gevoerd, dat het noodzakelijke onderhoud aan onze samenleving kan plaatsvinden.

=

Deze toespraak werd op 26 januari 2011 uitgesproken onder de titel 'Amsterdam is kwetsbaar' in De Balie te Amsterdam. Het was onderdeel van conferentie 'Sexual Nationalism', georganiseerd door de Universiteit van Amsterdam.

Bronnen

Amsterdam in cijfers 2010, Tabel 6.2.5, p.224

Amartya Sen, *Identity and Violence. The illusion of destiny*, New York 2006.

Andrée van Es, 17 oktober 1984, Behandeling van Wijziging van artikel 240 van het Wetboek van Strafrecht en van enige andere bepalingen (15836).

Antony Hegarty in het VPRO programma Wintergasten 3 januari 2011.

Baukje Prins, *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*, Amsterdam, 3e druk 2009.

Evelien Tonkens, *Onbeholpen burgerschap*. Burgerschapslezing van het Soeterbeeck Programma en het Forum voor Democratische Ontwikkeling op 3 ma

WB-Berichten

Vrijzinnig paternalisme

Na de lezingenserie over dit onderwerp in het afgelopen najaar, is het WB bezig vorm te geven aan het gelijknamige boek. Dat zal onder redactie van Dick Pels en Anna van Dijk in het najaar verschijnen.

In de inleiding betogen zij dat we 'vrijheid als ideaal' nog eens goed tegen het licht moeten houden en dieper moeten nadenken over het morele project van GroenLinks en andere progressieve partijen. Emancipatie leidt niet vanzelf tot goed gedrag. Hoe verhinderen we dat het individualisme doorschiet in narcisme, hebzucht en hufterigheid, en hoe kan het groen en sociaal worden gemaakt? Welk idee van het goede leven kan invulling geven aan de vrijheid? Dat veronderstelt een moreel beschavingsproject waarbij we het paternalisme opnieuw moeten uitvinden en moeten stoelen op een vrijzinnige en democratische basis. Voor GroenLinks is dit een interessante uitdaging, omdat de spanning tussen vrijzinnigheid en paternalisme in deze partij altijd voelbaar is geweest.

Tot de auteurs behoren Tsjalling Swierstra & Evelien Tonkens (over 'open paternalisme'), Ruard Ganzevoort (overheid en religie), Bas Eickhout & Casper Thomas ('klimaatpaternalisme'), Erica Meijers & Cas Smitshuijzen (kunst en cultuur), Machteld Wiersma (publieke omroep), Jos van der Lans (nieuwe professionaliteit), Rutger Groot Wassink & Femke Roosma (sociale zekerheid 2.0), Peter-Paul Verbeek (ambient intelligence), Katinka Eikelenboom (voorschoolse opvang) en Anna van Dijk (obesitas).

Populisme in Europa

In samenwerking met de *Green European Federation* bereidt het WB een Engelstalige publicatie over populisme in Europa voor, die komende zomer wordt verschenen.

Het boek zal de opkomst van populistische partijen en bewegingen in Europa analyseren en op zoek gaan naar groene/linkse antwoorden. Anders dan meestal het geval is bij dit soort studies is het uitdrukkelijk niet de bedoeling te blijven steken bij een beschrijving van de situatie in de verschillende landen, maar worden de artikelen vanuit Europees perspectief geschreven.

Enkele vragen die aan de orde zullen komen: is er een wezenlijk verschil tussen het populisme in Oost- en West-Europa? Is er sprake van een Europese populistische beweging? Welke rol spelen de media bij de opkomst van populisme? Wat is de invloed van het populisme op politieke structuren en stijlen? Op welke onderwerpen moeten Groene partijen expliciet de strijd aanbinden met populistische (bijv. klimaatbeleid en vrouwenrechten)?

Een tiental auteurs uit verschillende hoeken van Europa schrijven aan de bundel, o.a. Ivan Krastev (Bulgarije), Oyvind Strommen (Noorwegen), Olga Pietruchova (Slovakije), Barbara Hoheneder (Oostenrijk), Sarah de Lange and Wouter v.d. Brug (Nederland) en Daniel Cohn-Bendit (Frankrijk/Duitsland).

Jong WB

Het Jong Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks ging op 17 maart van start met een bijeenkomst in Utrecht. Met deze eerste documentaire-avond wilde het JongWB de toon zetten voor inhoudelijke, interactieve en originele activiteiten. In de toekomst wil het JongWB een netwerk bieden aan jongeren die geïnteresseerd zijn in wetenschap, politiek en ideologie.

Initiatiefnemers zijn drie ex-stagiairs van het Wetenschappelijk Bureau, die een meerwaarde zien voor een JongWB binnen GroenLinks. Die toegevoegde waarde zien zij vooral in het samenbrengen van jonge mensen met verschillende expertises die een frisse blik kunnen werpen op groene en linkse politiek. Studenten en afgestudeerden willen naast hun werk of studie graag hun kennis en inzichten delen, en leren van anderen specialisme. Gelet op de vele enthousiaste aanmeldingen voor de startbijeenkomst voorziet het JongWB duidelijk in een behoefte.

Voor de zomervakantie organiseert het JongWB nog twee activiteiten en gaat ze om de tafel zitten met een klankbordgroep. Aan de hand van feedback vanuit de doelgroep en haar eigen ideeën zal het JongWB een afwisselend programma samenstellen voor het komende jaar. Wil je op de hoogte gehouden van alle ontwikkelingen? Meld je dan aan voor de mailinglist door een mailtje te sturen naar jongwb@groenlinks.nl.

Krimp en Duurzaamheid

Het WB gaat zich de komende periode intensief bezighouden met het thema bevolgingskrimp. Hiervoor is Arne Pronk, student milieu- en maatschappijwetenschappen, als stagiair aangetrokken. Onderzocht gaat worden of het mogelijk is om van krimpregio's proeftuinen van duurzame economie te maken. Doel is om een GroenLinks perspectief te bieden in de transitieperiode naar een nieuw bevolkingsevenwicht. Voor het onderzoek zijn we op zoek naar vernieuwende duurzame projecten in bestaande en toekomstige krimpregio's. Tips en andere adviezen zijn welkom. Neemt contact op: apronk@groenlinks.nl of 030-2399939.

Publicaties door het WB

Anna van Dijk, Peter van Dijk en Tineke Strik, 'Enorme inbreuk op privéleven', in verschillende GPD-kranen, 29 januari 2011 (<http://www.ed.nl/mening/8053537/Enorme-inbreuk-op-privelieven.ece>)

Erica Meijers, "'We hebben de regering niet nodig voor onze emancipatie". Lesbische politiegente Souad Boumedien wil voorbeeld zijn', *VolZin, tijdschrift voor zinvol leven*, jrg. 10, nr. 2 (21.1.2011), 6-8.

Annie van de Pas, 'In Egypte ontbreekt het aan goede alternatieven', *Trouw* 7 februari 2011.

Josse de Voogd, 'Allemaal winnaars, maar blauw domineert', *Fispr.nl*, 18 januari 2011 <http://www.fispr.nl/2011/01/18/allemaal-winnars-maar-blauw-domineert>

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.groenlinks.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Anna van Dijk
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Annie van der Pas
Noortje Thijssen
Josse de Voogd (projectmedewerker)

GL de grootste!

In de vorige editie van De Helling schreef Marius Ernsting over 'de toekomst van links' en pleit hij voor een brede linkse samenwerking – van SP tot D66 – op basis van inhoud. Een reactie.

Ons verhaal staat. Ons verhaal is sterk. De inhoudelijke lijn die Marius Ernsting in de vorige Helling uiteenzette deel ik dan ook volledig. De vier punten die hij daarin noemt, die in ieder geval onderdeel van die inhoud uitmaken, zijn onze fundamentele internationale oriëntatie, duurzaamheid, geloof in de veerkracht van mensen, en vrijzinnigheid. Wat Ernsting daarbij echter over het hoofd ziet, is dat 'links' niet één solide blok is en dat deze brede samenwerkingsstrategie precies om die reden niet effectief zal blijken te zijn.

Onderzoek van electoraal geograf Josse de Voogd toont aan dat de oude links-rechts scheidslijn voor het electoraat minder relevant is geworden. Veel relevanter is de progressief-conservatief tegenstelling. Zowel op de linkerflank van het politieke speelveld als op de rechterflank onderscheidt hij een progressieve en een conservatieve stroming waar de verschillende politieke partijen in te plaatsen zijn. Paradoxaal genoeg blijkt uit dit onderzoek dat dé manier om meer kiezers naar de linkerflank te halen niet het steviger neerzetten van een links-rechts tegenstelling, maar het uitspelen van de progressief-conservatief tegenstelling is. Kiezers vallen in die hoeken te halen.

Ondanks dat wij als GroenLinks in het parlement met grote regelmaat met de SP voor of tegen moties stemmen, bedienen we een ander kiezerspubliek. Alledaagse samenwerking, al dan niet parlementair, met D66, PvdA en SP is vanzelfsprekend. De vraag die er nu ligt is echter een andere; niet de alledaagse samenwerkingsvormen en coalitievormingen om op korte

termijn resultaat te boeken, maar een wezenlijke verschuiving van zetels van de rechterzijde naar de linkerzijde van het politieke spectrum. Al sinds jaar en dag ligt het zwaartepunt van zetels op de rechterflank en daar moet verandering in komen. Onze ideeën zijn goed, maar onze ideeën alleen zijn niet voldoende. Om zoveel mogelijk van onze idealen te kunnen realiseren, is massa nodig. Massa in kiezers, massa in zetels en aanspraak op regeringsdeelname. Deze strategische overweging is er dus niet op gericht om onze ideeën te veranderen, af te zwakken om ze zo beter te kunnen verkopen, maar is erop gericht om precies die ideeën vaker en vollediger te verwezenlijken.

Uit ander onderzoek bleek dat bij de afgelopen Tweede Kamer verkiezingen 42 procent (!) van de PvdA stemmers 'eigenlijk' GroenLinks of D66 had willen stemmen. Dit zijn kiezers die onze ideeën al met ons delen, maar vanwege machts- en strategische overwegingen toch op de PvdA stemmen. Juist bij de afgelopen verkiezingen is dit verre van strategisch geweest, want zowel CDA als VVD wilde perse niet met de PvdA regeren. Een groter GroenLinks had wél kunnen leiden tot een ander kabinet, namelijk VVD, CDA, D66, GroenLinks. Niet mijn ideale kabinet, maar wel een kans om een deel van onze idealen te verwezenlijken, en een beter alternatief dan het Rutte I wat er nu zit.

Kunduz

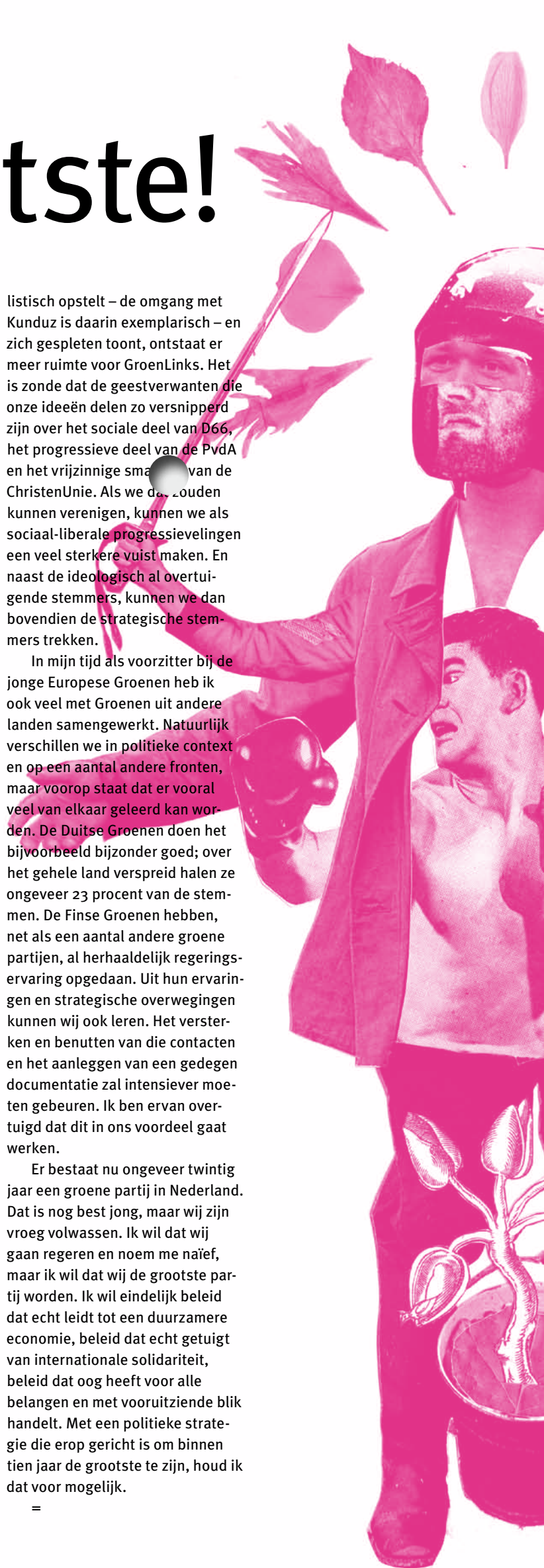
Zo'n groot deel van stemmers die ideologisch eigenlijk bij ons willen horen en toch om andere overwegingen op de PvdA stemmen, dat steekt. GroenLinks is niet het kleine zusje van de PvdA; ons gedachtegoed is veel breder gedragen dan wij zelf soms doen voorkomen. Om te voorkomen dat die strategische stem ons in de toekomst nog eens de das omdoet, zou ik ervoor willen pleiten dat we serieus na gaan denken hoe we die progressief-conservatief tegenstelling uit kunnen spelen. Een strategisch verbond met D66 mag daarin niet uitgesloten worden. En zeker nu de PvdA verdwaald is, zich popu-

listisch opstelt – de omgang met Kunduz is daarin exemplarisch – en zich gespleten toont, ontstaat er meer ruimte voor GroenLinks. Het is zonde dat de geestverwanten die onze ideeën delen zo versnipperd zijn over het sociale deel van D66, het progressieve deel van de PvdA en het vrijzinnige smeltkroeg van de ChristenUnie. Als we dat zouden kunnen verenigen, kunnen we als sociaal-liberale progressieveningen een veel sterkere vuist maken. En naast de ideologisch al overtuigende stemmers, kunnen we dan bovendien de strategische stemmers trekken.

In mijn tijd als voorzitter bij de jonge Europese Groenen heb ik ook veel met Groenen uit andere landen samengewerkt. Natuurlijk verschillen we in politieke context en op een aantal andere fronten, maar voorop staat dat er vooral veel van elkaar geleerd kan worden. De Duitse Groenen doen het bijvoorbeeld bijzonder goed; over het gehele land verspreid halen ze ongeveer 23 procent van de stemmen. De Finse Groenen hebben, net als een aantal andere groene partijen, al herhaaldelijk regeringservaring opgedaan. Uit hun ervaringen en strategische overwegingen kunnen wij ook leren. Het versterken en benutten van die contacten en het aanleggen van een gedegen documentatie zal intensiever moeten gebeuren. Ik ben ervan overtuigd dat dit in ons voordeel gaat werken.

Er bestaat nu ongeveer twintig jaar een groene partij in Nederland. Dat is nog best jong, maar wij zijn vroeg volwassen. Ik wil dat wij gaan regeren en noem me naïef, maar ik wil dat wij de grootste partij worden. Ik wil eindelijk beleid dat echt leidt tot een duurzamere economie, beleid dat echt getuigt van internationale solidariteit, beleid dat oog heeft voor alle belangen en met vooruitziende blik handelt. Met een politieke strategie die erop gericht is om binnen tien jaar de grootste te zijn, houd ik dat voor mogelijk.

=

Begeerte heeft ons aangeraakt

Wie zit er te wachten op linkse samenwerking?
Dat is de verkeerde vraag!

De vraag die er aan vooraf moet gaan luidt: wie zit er eigenlijk te wachten op links? Rechts rules in de VS? Sarkozy, Berlusconi, Merkel en Cameron, ze hebben de linkse leiders Royal, Prodi, Schröder en Brown flink in de vergetelheid doen belanden. Er wordt nog wat gebluft, maar de rechtse karavaan trekt verder.

De Tea Party lonkt!

De boodschap van minder overheid, minder regels, minder immigratie, minder islam, minder subsidies, meer asfalt, meer ruimte voor ondernemen, meer consumptie, harder optreden tegen normoverschrijdend gedrag en schelden op links: het gaat erin als koek!

Want links, dat is de elite die zich losgezongen heeft van het volk, dat zijn de babyboomers die goed voor zich zelf gezorgd hebben, dat zijn de intellectuelen, die voornamelijk tégen hangen en onjuiste paniek over het klimaat verspreiden, dat zijn de subsidieverslaafden en de zakkenvullers, dat zijn degenen die alles maar goed vonden, terwijl de gewone mensen verkommerden in het gevoel dat ze een vreemde in eigen land waren geworden.

Wie deze litanie tot zich door laat dringen, die moet zich toch de vraag stellen wat links heeft gedaan om een dergelijk loodzwaar odium op zich te laden. Wie dat niet doet loopt het risico dat linkse samenwerking voor nogal wat mensen synoniem is met het voorgaande schrikbeeld in het kwadraat. Want hoe grotesk dat beeld van links ook is, het komt ergens vandaan, beter gezegd het wordt ergens door gevoed. Waardoor dan?

Laten we wel wezen, 'het volk', dat was toch van links? Lotsverbetering, verheffing, zeggenschap, weet je nog? En het lijflied van links was de Internationale, die zou morgen heersen op aard. We hadden niets te verliezen dan onze ketenen,

toch? En hoe is het nu, zo'n 150 jaar verder? De lotsverbetering is er ontegenzeggelijk gekomen: er is een oudedagsvoorziening, ziektekostenverzekering, sociale woningbouw, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidswetgeving, de bijstand. En het volk is ook verheven: bibliotheken en musea bij de vleet, internet, een mobiel en flatscreen met 75 kanalen voor iedereen.

Die zeggenschap, dat is misschien een ander verhaal! Het zou zo maar kunnen dat het daar fout is gegaan. Op het moment dat dat ons niet meer zo goed uitkwam. Immers, die burgers kregen, dankzij die lotsverbetering en verheffing, een scherp oog voor het concrete eigenbelang en voor het behoud van verworvenheden. Net op het moment dat links een stap verder zette, op weg naar de hoog verheven idealen van rechtvaardigheid, duurzaamheid en wereldvrede.

Onze verhalen over de generaties na ons, over onze te grote voetafdruk, over rechtvaardige wereldhandel, over consuminderen (en in elk geval minder vlees eten) en minder energie verbruiken hadden als impliciete boodschap dat die belangen en verworvenheden van de gewone mens misschien een beetje uit de hand waren gelopen, en dat het gewone plaats moest maken voor het verhevende, het écht belangrijke. De omgang met het volk ging wringen, een beetje te vergelijken met de strofe die in veel opvoedingspraktijken wordt gedebiteerd: 'later zul je inzien dat het beter voor je is'. En hoezeer dat met alle goede bedoelingen en intelligente analyses is omgeven, het neemt het gevoel niet weg dat het eind van het liedje is: inleveren, versoberen, pas op de plaats, de aarde is niet van jou.

Reed'lijk willen heeft over die aarde gestroomd, maar die stroom is te hoog gerezen. Zeggen we met die boodschap eigenlijk niet dat de lotsverbetering te ver is gegaan, dat de verheffing niet tot verstandige mensen heeft geleid, en dat zeggenschap daarom zijn grenzen heeft?

Ondertussen heerst de Internationale allang op aard, zij het op een andere manier dan ons voor ogen stond: we gaan gebukt onder Europese regels, we kopen tomaten uit Marokko en bloemen uit Kenia, we bellen met callcenters in India, China investeert wereldwijd meer dan de Wereldbank en beheert ook nog een flink deel van de staatsschuld van de VS.

Ziedaar het probleem van links: we hebben in 150 jaar veel bereikt, en nu dus veel te verliezen. Het wordt tijd dat te erkennen en met egards te benoemen en te behandelen, in plaats van te doen alsof het willen behouden van het bereikte iets bekrompens en rechts is.

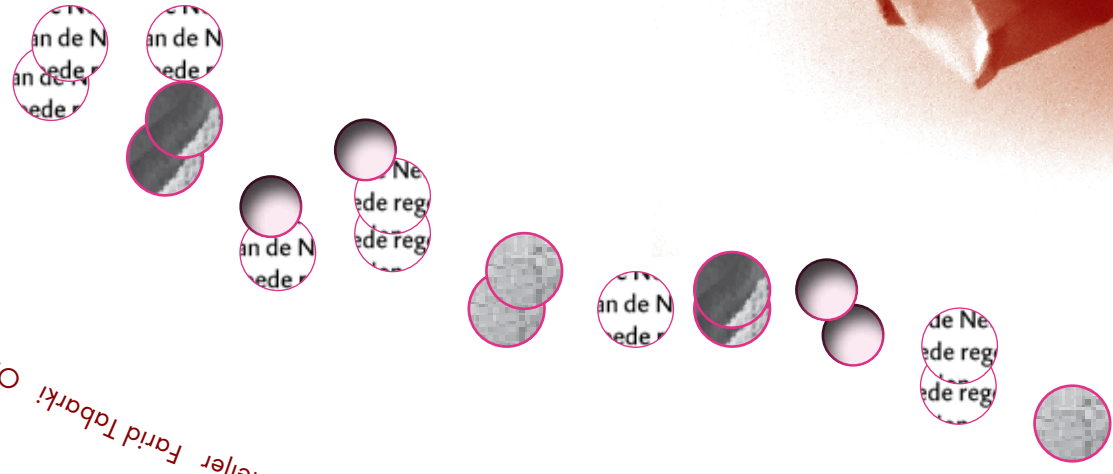
De vrees om verworvenheden, die door toedoen van links zijn bereikt, te verliezen, dat is de motor van het rechtse ressentiment dat als een spook door Europa waart (sic).

We moeten onze eigen resultaten terughalen en met wat meer liefde koesteren. Ze zijn niet van ons afgepakt, we hebben ze als hete aardappels uit onze handen laten vallen.

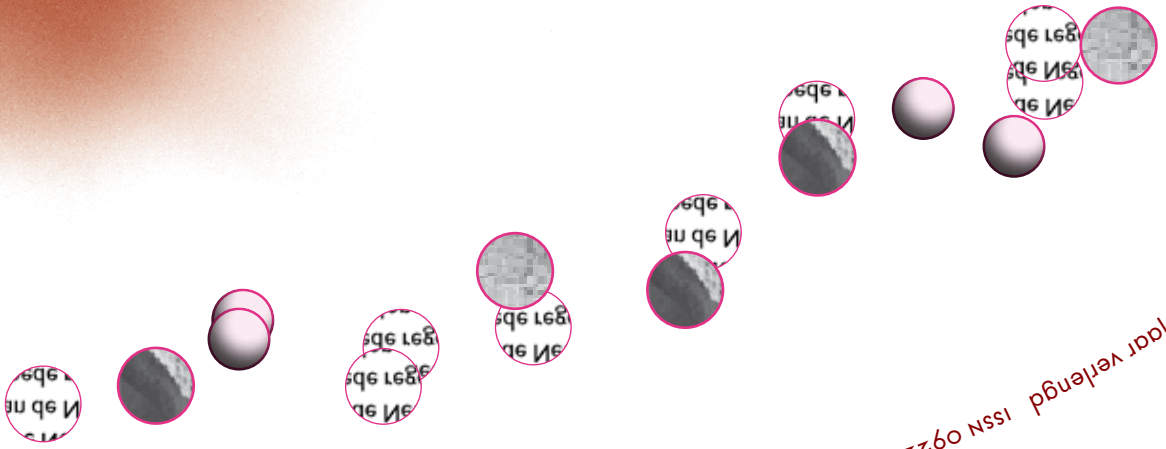
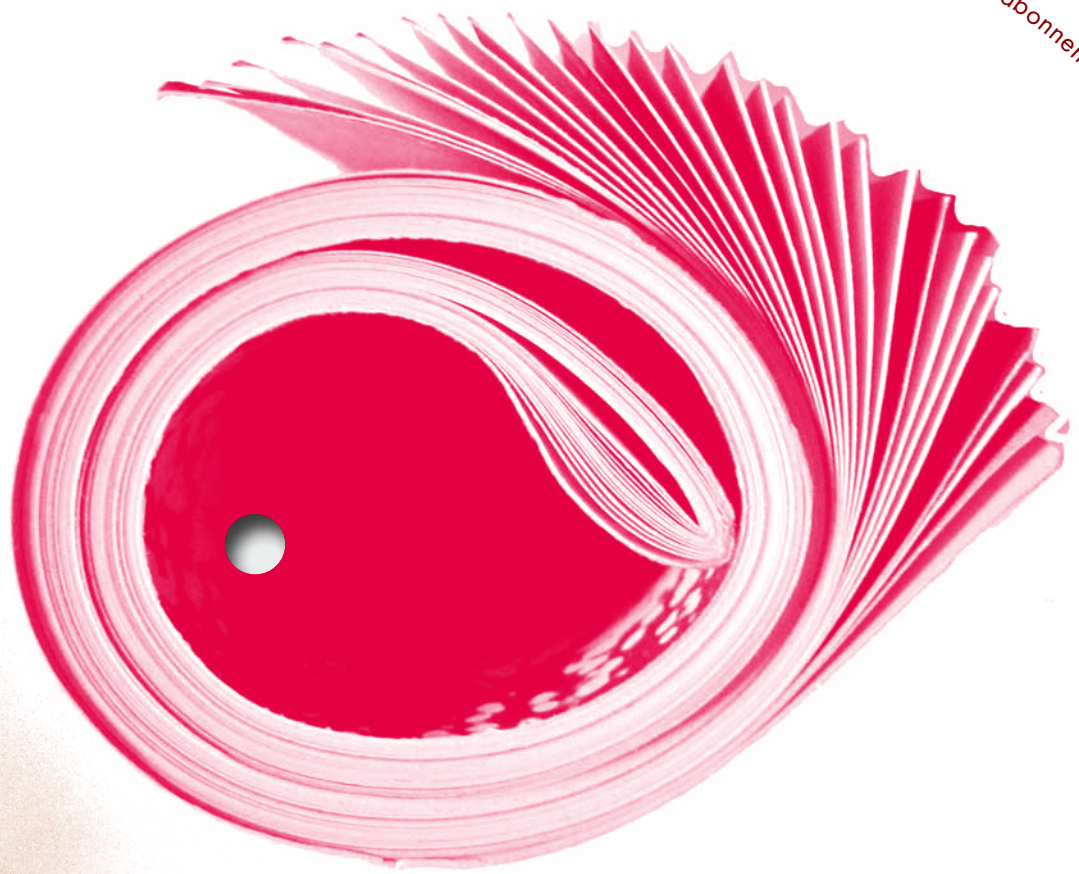
En, als we dan toch bezig zijn, zouden we onze taal misschien eens tegen het licht moeten houden. Natuurlijk, we willen opkomen voor solidaire, mondiale, actieve en tolerante burgers. Maar we willen toch ook recht doen aan het belang van vertrouwde, eigenheid, responsiviteit, hulpvaardigheid en veiligheid. Wat is daar nou rechts aan?

Links, dat met zijn (opnieuw geformuleerde) ideeënwereld weer raakt aan de leefwereld en gevoelens van mensen, dáár zitten we op te wachten. En samenwerking heeft alleen echt zin als het dáaraan ook kan bijdragen.

=

Z
Z
P

de Helling

NR 2 · ZOMER 2011 · € 7,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

We are HAPPY to hear you are still HAPPY with us. We are very HAPPY with you, we just wanted to be sure you felt the same way. We are HAPPY to hear you are still HAPPY with us. We are very HAPPY with you, we just wanted to be sure you felt the same way. We are HAPPY to hear you are still HAPPY with us. We are very HAPPY with you, we just wanted to be sure you felt the same way. We are HAPPY to hear you are still HAPPY with us. We are very HAPPY with you, we just wanted to be sure you felt the same way.

INHOUD

De Helling, jaargang 24 nr 2 — zomer 2011

THEMA: ZZP

Linde Gonggrijp: "Organiseer solidariteit opnieuw" 6

Interview met directeur FNV Zelfstandigen — Erica Meijers en Arno Uijlenhoet

Outsiders en ondernemers 10

Voor een actieve arbeidsmarktpolitiek — Kees Vendrik

De illusie van de creatieve zzp'er 14

Het is niet zo leuk als links denkt — Anders Pedersen

Duizendpoot in de GGZ 16

Ervaringen uit een psychologenpraktijk — Bert Vendrik

Humanisme in de praktijk 22

Huishoudelijk werker en eigen baas — Sjoukje Botman

Het Los Angeles model 24

Hoe het ook zou kunnen — Sarah van Walsum

Selfmade man 30

De zzp'er als guerillastrijder — Leonhard de Paepe

Bruto Nationaal Geluk 34

Zelfstandig naar een ontspannen samenleving — Roos Wouters

Halsema's vrijheid 38

Het moet moralistischer — Dick Pels

Tussen halve revoluties en hele waarheden 43

De wereld faalt in het Midden-Oosten — Annie van de Pas

Kernenergie 44

De mythe van de renaissance — Bas Eickhout

BEELDBIJDRAGEN

Zelfportretten van zzp'ers

Hristina Tasheva 1,2 — Peter Valckx 5 — Farhad Foroutanian 8 — Eva Hilhorst 13

Bernice Siewe 19 — Philippe McIntyre 20 — Herko van Eerden 30 — Hapé Smeele 34

Prostituees getekend door Joppe van Dijk 46

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp in Moskou 9 — Verder lezen 36 — WB bericht 42

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 24 · nr 2 · zomer 2011

Losse nummers: € 7,50

Jaarabonnement: € 29,50

Jongerabonnement (t/m 27): € 15,00

Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijnje Denters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsing

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeert

Herman Meijer

Farid Tabarki

Olav Velthuis

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Radraaiër

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

Hristina Tasheva verliet Bulgarije op zoek naar een betere toekomst en overleefde in Nederland door middel van schoonmaakwerk. Op een gegeven moment begon ze de twee werelden waarin ze zich bewoog te fotograferen.

"Het recht om vrij te reizen door de EU-landen zonder het recht te hebben om te werken creëert slavernij. Een grote zwarte markt voor tweede hands mensen wordt geschapen. Hun 'zwart werk' wordt als criminaliteit beschouwd.

In de fotocollage fotografeerde ik mijzelf als een silhouet, onherkenbaar, verborgen, in zwart, maar tegelijkertijd als iemand wiens persoonlijkheid er niet toe doet. Handelend. Iemand huurt iemand om werk in het duister te verrichten. Wie is het gelukkigst in deze situatie? Misschien degene die de kans heeft om te werken en te dromen van een toekomst met een 'beter leven'?

Op het omslagbeeld stel ik de vraag of deze toekomst illusie is of werkelijkheid? Mijn hoop en verlangens zijn mijn vrienden, en tegelijkertijd mijn vijanden."

“Ik kan een somber verhaal houden over de onzekerheid die ik heb als zelfstandige, maar ook een vrolijk over de vrijheid die het me geeft”, aldus fotograaf Peter Valckx bij zijn zelfportret op de pagina hiernaast. Dit is het lied dat overal klinkt als je met zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) spreekt, en daarover gaat het dus ook in deze Helling: de onzekere en vaak ronduit slechte situatie wat betreft inkomen, pensioen, arbeidsongeschiktheid etc. versus de vrijheid en flexibiliteit van de zzp'er.

Het aantal zzp'ers in Nederland is de laatste jaren fors gegroeid, volgens het CBS van 400.000 in 1996 naar 630.000 in 2009. En die groei gaat door, ondanks het feit dat het vooral deze groep is die – samen met andere ‘flexwerkers’ – de klappen van de economische en financiële crisis heeft opgevangen. Dagblad *Trouw* meldde onlangs dat een groeiend aantal zzp'ers een beroep doet op schuldhulp.

Het klassieke beeld van de ondernemer als de stoere *selfmade man* die geen bescherming wenst bestaat nog steeds, maar er zijn steeds meer mensen die min of meer gedwongen voor het ‘vrije bestaan’ te kiezen. De discussie is dan ook in alle hevigheid losgebarsten of er voor deze

groep geen regelingen getroffen moeten worden. Er is een onacceptabele tweedeling op de arbeidsmarkt ontstaan tussen goed beschermde werknemers in loondienst en sappelende zzp'ers zonder sociale zekerheid.

Links is verdeeld over de vraag of en hoe de zzp'er moet worden bijgestaan. Deze Helling getuigt van die verschillende visies en hoopt zo bij te dragen aan dit debat, dat in feite om veel meer gaat dan ‘alleen’ om de zelfstandigen. Fundamentele uitgangspunten van de samenleving staan op het spel, zoals de verhouding tussen collectief en individu en tussen vrijheid en solidariteit.

Begin twintigste eeuw noemde Sigmund Freud in *Das Unbehagen in der Kultur* de moderne beschaving een compromis tussen vrijheid en zekerheid, waarbij individuele vrijheid wordt opgeofferd ten behoeve van veiligheid. Aan het eind van die eeuw constateerde Zygmunt Bauman dat de situatie nu andersom is: alles moet wijken voor de individuele vrijheid. De vraag is, of de sappelende zzp'er daarmee gediend is.

Erica Meijers

Ook de Helling werkt veel met zzp'ers: journalisten, illustratoren en fotografen. Onze 'vaste' freelancers maakten voor dit nummer een portret van zichzelf als zzp'er.

Peter Valckx – zelfstandig sinds 1993

"Ik kan een somber verhaal vertellen over de onzekerheid, de toenemende druk, de neerwaartse spiraal in honorering en de overkill aan fotografen sinds de digitalisering, die de drempel om te fotograferen enorm heeft verlaagd. Maar ik wordt ook vrolijk van de grote voordelen: de vrijheid, de vele plekken waar ik kom, de flexibiliteit en de waardering die ik krijg. Ik ben een tijdje in loondienst geweest als fotograaf en merkte dat mijn motivatie minder werd: je komt in een hiërarchisch systeem en moet meedraaien in een vergadercircuit. Ook werd ik er onrustig van steeds op één plek te moeten blijven. Nu ik door dezelfde mensen als zelfstandige wordt ingehuurd heb ik meer autonomie en meer autoriteit.

Ik werk voornamelijk als portretfotograaf en maak daarnaast reportages: het wordt pas interessant als er mensen in voorkomen. Ieder portret is in feite een zelfportret, een reflectie over een persoon. Ik houd me graag wat op de achtergrond en laat de wisselwerking tussen mij en de persoon zijn werk doen, al let ik natuurlijk wel op licht en sfeer. Je probeert in korte tijd een concentratie op te bouwen waardoor mensen hun aanvankelijke pose loslaten en zich openen. Die afstand en diepte, die een portret een gelaagdheid geeft, is ook in mijn zelfportret aanwezig."

Linde Gonggrijp: “Organ

In de discussie over de tweedeling op de arbeidsmarkt krijgt de vakbeweging vaak het verwijt alleen op te komen voor werknemers met een cao en de belangen van zzp'ers te negeren. Linde Gonggrijp zet zich als directeur van FNV Zelfstandigen wel voor hen in. Ze bevindt zich vaak tussen twee vuren.

FNV Zelfstandigen is twaalf jaar geleden opgericht vanuit de gedachte dat de vakbond er ook moet zijn voor mensen die ofwel bewust kiezen voor de risico's van het zelfstandig bestaan, ofwel na het vergeefs zoeken naar een baan voor een leven als zzp'er kiezen. Veel van deze zelfstandigen hebben wel degelijk behoefte aan ondersteuning en solidariteit. FNV Zelfstandigen beschouwt de zelfstandige als een professionele kenniswerker, een ondernemer die voor eigen rekening zijn/haar arbeid, kennis en ervaring aanbiedt. De zelfstandige vereniging binnen de FNV richt zich daarbij vooral op adviezen, juridische dienstverlening en de versterking van ondernemerschap. Maar behalve de individuele belangenbehartiging probeert de vereniging ook collectieve regelingen te treffen en invloed uit te oefenen op wet- en regelgeving via politieke lobby en in de Sociaal Economische Raad (SER). 35.000 FNV leden zijn zelfstandig en daarmee zijn

ze de grootste belangenbehartiger van zelfstandigen in Nederland. Daarnaast bestaat nog het Platform Zelfstandige Ondernemers (PZO), die ook een zetel in de SER heeft. Linde Gonggrijp: “Wij fungeren als waakhond binnen de FNV door erop te wijzen dat er naast werknemers ook nog andere mensen zijn wiens belangen behartigd dienen te worden.

En natuurlijk, als het gaat over de AOW of de pensioendiscussie, moeten wij binnen de FNV wel eens 'joehoe' roepen, 'de zelfstandigen zijn er ook nog!' Maar het feit dat we zoveel leden en een SER zetel hebben, helpt wel. De discussie is niet altijd gemakkelijk, omdat de FNV voornamelijk vanuit het perspectief van mensen met een vaste baan kijkt, maar de vakbond zal zich op dit punt moeten vernieuwen, want er zijn steeds meer mensen die op een andere manier werken.”

iseer solidariteit opnieuw”

Onlangs was er een conflict tussen de FNV Bondgenoten en de top van de FNV over flexibilisering. Dit bevestigde het beeld dat de typische ‘vakbondsmen’, georganiseerd in FNV Bondgenoten, vooral de rechten en privileges van de zittende werknemers verdedigt en de mensen die daar buiten vallen als concurrenten beschouwt. Heeft u daar intern ook last van? Wordt de positie van FNV Zelfstandigen bemoeilijkt door FNV Bondgenoten?

“Onlangs bij een Europese discussie over zelfstandigen werd mij weer duidelijk dat de ‘diehard’ FNV-er hard nodig is voor de onderkant van de arbeidsmarkt. Maar de FNV moet er wat mij betreft ook zijn voor de kinderen en kleinkinderen van de leden. Zij verkeren in een andere situatie en daar heeft de typische vakbondsmen onvoldoende oog voor. Van de FNV-leden is veertig procent lid van FNV Bondgenoten, dat is dus niet de hele FNV. Natuurlijk is er wel sprake van wrijving en botsen we wel eens met het gestaalde kader. Er zijn aan de andere kant ook zelfstandige ondernemers die niet blij zijn dat wij onderdeel uitmaken van de FNV. Maar wrijving geeft ook glans. Ik denk dat het juist goed is dat wij bij de FNV horen, omdat wij zo van binnenuit discussies kunnen aangaan. Ik geloof in collectiviteit vanuit de gedachte van het welbegrepen eigenbelang en daarom denk ik dat we bij de vakbond goed zitten. De FNV kan niet om de veranderingen op de arbeidsmarkt heen, net zo min als om de vergrijzing. Ze moet een nieuwe visie op solidariteit ontwikkelen. Solidariteit is in Nederland heel erg geïnstitutionaliseerd. Het is moeilijk in beweging te brengen. Maar voor FNV Zelfstandigen is dat de zoektocht waar het om gaat. Wij zijn de verkenners op de arbeidsmarkt.”

Die geïnstitutionaliseerde solidariteit maakt onderdeel uit van het Rijnlandse model van overleg tussen werknemers en werkgevers. Is de toename van flexibel en zelfstandig werk uiteindelijk niet een bom onder dat duale model?

“Kijkend naar andere Europese landen, moeten we blij zijn dat hier de verschillende inzichten bij elkaar worden gebracht in overleg. Dat geeft namelijk invloed aan alle betrokken partijen en daar heeft iedereen die in Nederland arbeid verricht voordeel van. Wel vind ik dat het model te rigide is opgedeeld in twee kampen, de werkgevers en de werknemers. Je zou moeten uitgaan van drie groepen: werkgevers, werknemers en zelfstandige professionals. De uitzendkrachten reken ik dan tot de werknemers. Voor de zzp’ers zou er ook één belangenbehartiger moeten zijn, nu is het helaas

versnipperd. En ook de sociale zekerheden zijn te rigide opgebouwd in die twee pijlers. Daar zou meer flexibiliteit in moeten worden aangebracht. Daarmee moeten we denk ik niet naar een Angelsaksisch model, maar naar een nieuwe manier van organiseren van solidariteit’.

Binnen GroenLinks is het Scandinavische model steeds populairder geworden. In dit model staat werkzekerheid voorop in plaats van baanzekerheid. Waar staat FNV Zelfstandigen in deze discussie?

“Daar zijn wij het mee eens: werkzekerheid boven baanzekerheid. Het uitgangspunt is dat iedereen die arbeid aanbiedt op de arbeidsmarkt, of het nu gaat om uitzendkrachten, werknemers of zelfstandig professionals, toegang krijgt tot een basis aan scholing en gebruik kan maken van basale voorzieningen, zoals bijvoorbeeld een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid. Dat is in het belang van de maatschappij als geheel. Wil je meer dan die basis, dan moet je daarvoor betalen en mag je zelf kiezen hoe je het wilt. Wij zijn voor die keuzevrijheid. De kracht van het Rijnlandse overlegmodel is wel dat geen enkele groep buiten de boot valt. In tegenstelling tot het model in Amerika, waar grote groepen onverzekerd wonen en werken.”

Links en de vakbeweging zijn van oudsher bondgenoten. Maar de relatie is flink bekoeld sinds GroenLinks van mening is dat je in rechten van werknemers met een vast dienstverband moet snijden ten gunste van meer rechten voor zzp’ers en andere flexwerkers. Vind u dat ook?

“Jazeker. Neem bijvoorbeeld de ontslagvergoedingen: het geld daarvoor zou ik veel liever besteden aan scholing, zodat mensen daarna weer gemotiveerd aan de slag kunnen. Nu houden die enorme ontslagvergoedingen mensen gevangen in een ‘gouden hangmat’. Mensen stappen desondanks vaak uit al die veiligheid, omdat de traditionele arbeidsrelatie voor hen niet meer werkt: zij zijn de arbeidsorganisatie ontgroeit met haar vaste kantooruren, haar controle en haar rigide cao. De cao is te veel een instituut geworden: het haalt de zeggenschap bij mensen weg en stuurt niet op de inzetbaarheid van mensen. We moeten dus op zoek naar een nieuwe visie op de arbeidsmarkt, ook binnen de FNV. Anders loopt alles vast.”

Is deze ‘zoektocht’ naar een nieuwe visie niet gewoon een keiharde strijd die u met de top en de bonden van de FNV moet voeren?

“Het is de kunst mensen binnenshuis ervan te overtuigen dat we de zaak niet willen afbreken, maar dat we á la Schumpeter via creatieve destructie naar nieuwe wegen zoeken. Wij zijn nergens tegen, maar juist ergens voor. Daar is vertrouwen voor nodig en overtuigingskracht. Dat is inderdaad een hele klus. Een voorbeeld is de discussie over de zelfstandigenaftrek, die gunstig is voor zelfstandig ondernemers met een relatief laag winstinkomen, maar die nadelig uitpakt als je net boven een bepaalde grens komt.”

Vanwege deze kunstmatige grens, die zzp’ers juist vaak hindert om te groeien, heeft GroenLinks voorgesteld om fiscale regelingen voor zelfstandige ondernemers te koppelen aan de omzet en winst van de onderneming. Daarmee krijg je een proportioneel systeem. Wat vindt u van dit idee?

“Een mooi idee. Maar als je het zo bot brengt, wordt het een strijd. Beter is het om de discussie te voeren over de vraag wat wij er als FNV van vinden dat veertig procent van de zelfstandig ondernemers een winstinkomen heeft van minder dan tienduizend euro. Voer je deze discussie dan krijg je veel meer handen op elkaar voor aanpassing van het fiscale model. Je moet het toch presenteren als een zoektocht naar een oplossing.”

Als het gaat om de oplossingen die u voorstelt, bestaat wel de indruk dat FNV Zelfstandigen de zelfstandige professional toch blijft zien als werknemer, in tegenstelling tot een vereniging als PZO. Klopt dat?

“Zeker niet. Wij kiezen wel degelijk voor de keuzevrijheid van de zelfstandige ondernemer. Maar anders dan PZO willen wij wel zoeken naar collectieve mogelijkheden. Bijvoorbeeld voor zelfstandigen om storten te doen voor arbeidsongeschiktheid en pensioenen (fiscaal gezien in de tweede pijler). PZO wil dat overlaten aan de markt (de derde pijler). Wij willen de FOR (De fiscale ouderdagsreserve) ombouwen tot een regeling waarin je moet storten, om in aanmerking te komen voor een aftrekpost. Wil je dat niet, dan hoeft het niet, maar dan heb je ook geen fiscaal voordeel. Het gaat erom te stimuleren dat mensen reserveringen voor hun pensioen doen. Dat betekent niet dat wij een pensioenfonds voor zelfstandigen willen, maar we zijn ook niet ten principale tegen fondsen. De markt biedt de zelfstandigen tot op heden namelijk nauwelijks iets betaalbaar. Wij zoeken tussenwegen. Wij zijn niet tegen nieuwe vormen van collectiviteit.”

“Wanneer de bestaande vakbonden inzet-

Linde Gonggrijp

ten op het ontwikkelen en behouden van kennis, binnen en buiten hun organisaties, al dan niet in allerlei netwerkverbanden, dan voorspel ik een veel positievere toekomst. Zeker dan kunnen we de FNV meenemen in een nieuwe visie op de arbeidsmarkt en toegroeien naar één organisatie die de belangen van zelfstandige professionals behartigt. In een nieuwe netwerkeconomie moeten we ervoor zorgen dat iedereen aangehaakt blijft en dat we op een flexibele manier kansen gaan benutten. Daar ligt de uitdaging voor de toekomst. Een voorbeeld hiervan zie je al rondom Brainport Eindhoven, waar zelfstandige professionals, hoog en laag opgeleid, samenwerken met het bedrijfsleven en de overheid.”

Tot slot: er is ook een andere kant aan de groei van het aantal zelfstandigen. Op een flexibele arbeidsmarkt zonder basale ondersteuning ligt uitbuiting om de hoek. Hoe kijkt FNV Zelfstandigen daar tegenaan?

“Je moet wel duidelijk onderscheid maken tussen enerzijds flexwerkers, uitzendkrachten en medewerkers met nul urencontracten en zelfstandigen anderzijds. Wij richten ons op de professional die op basis van eigen motivatie of na langer zoeken naar een baan toch maar de keuze maakt voor zelfstandig ondernemerschap. Bij die eerste groep hebben we te maken met een heel andere categorie, de *outsiders*, de werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt. FNV Bondgenoten moet aan deze groep aandacht besteden. Daar zijn zij nou voor. Op de postmarkt, in de koerierssector e.d. wordt zelfstandig ondernemerschap eigenlijk misbruikt. Dat tast ook het imago van zelfstandig ondernemerschap aan. Deze mensen zijn geen ondernemers; zij hebben in de meeste gevallen maar één opdrachtgever en rijden in de bedrijfskleding van die opdrachtgever rond. Dat zij vaak niet bij een vakbond zijn aangesloten moet de FNV Bondgenoten zich aanrekenen.”

“Als je kijkt naar de organisatiegraad van de FNV maakt ik me best zorgen. Je vraagt je soms af, waar staat de FNV over twintig jaar? Ook de pensioendiscussie werd door een relatief kleine groep gedomineerd. Het valt bijna niet meer uit te leggen waar dit nog over gaat. Want pensioenen gaat over het organiseren van solidariteit. En wie is nu solidair met wie? Zijn de vijftig plussers nog wel solidair met de jongere? Het is daarom heel fijn als andere FNV bonden deze discussie met ons voeren. Want de wet van het grote getal werkt ook binnen de FNV.”

=

Flexibel

"Ik heb altijd gewerkt, vanaf mijn 19e als freelancer. Ik vond het altijd fijn zelfstandig te zijn, maar het is zeker niet een makkelijke manier om te werken. Je heb een soort vrijheid, maar niet altijd en niet helemaal. Als zzp'er moet je constant blijven leren, je kwaliteit verhogen en je grenzen overschrijden. Dat kost veel energie en tijd. Maar het is de moeite waard. Bijgaand zelfportret zou ik de titel mee kunnen geven: 'altijd op weg naar het strand'. We zijn altijd onderweg, en zullen nooit daar aankomen waar we voor altijd blijven en thuis zijn."

Als ik ergens niet soepel op reageer, dan op flexibiliteit. En zeker niet wanneer linkse mensen er over beginnen. Een jaar of vijftien geleden toeterden aanhangers van de 'Third Way' het van de daken. Tegenwoordig mag GroenLinks graag een flexibel geluidje maken, alsof dit een nieuwe uitvinding is. Maar de riedel is allang bekend: de wereld om ons heen rukt op, computers, machines en Chinezen nemen het handwerk over. Er is maar één antwoord: weg met de zekerheden, levenslang van baan veranderen en zolang we maar flink in onderwijs investeren komt het allemaal goed. Onderwijs, kennis, kiezen, zelf onderhandelen, zelf doen. Levenslang alles nieuw en beter en dood aan de FNV. Dan volgt alsnog de emancipatie die via de arbeidersrevolutie nooit gelukt is.

Drie vragen.

Welke flexibiliteit? Ga eens rond 07h30 op de A12 rondrijden. Of bestel om 08h00 een koffie op Utrecht Centraal. Het overgrote gedeelte van de mensen heeft helemaal geen flexibele baan. Men werkt van negen tot vijf, decennia lang bij dezelfde werkgever. Er zijn hooguit driehonderdduizend mensen in Nederland die op zondagavond werken, rekende de econoom Paul de Beer eens voor. (En ik denk dat ik ze allemaal ken.) Wil men Nederland écht flexibel maken, dan is een deltaplan aan tsunami's van soepelheid nodig. Maar eerst de tweede vraag.

Flexibiliteit voor wat? De retoriek van verandering dient vooral de instituties die zich er van bedienen, zo laat de socioloog Richard Sennett in zijn werk mooi zien. 'Oh wat fijn, dat mijn werknemers flexibel zijn.' Mensen worden niet gelukkig van het voortdurend veranderen, of het nu van baan of van huis of van wat dan ook is. Mensen houden van wortels. Dat er liberalen zijn die daar om moeten lachen, betekent niet meer dan dat er slecht geïnformeerde liberalen zijn. En dan is er nog de derde vraag.

Flexibiliteit voor wie? Computers en Chinezen vervangen niet de laaggeschoolde arbeid,

maar de middenklasse arbeid. De schappen van de supermarkt moeten ook in de toekomst handmatig gevuld. Maar het beoordelen van verzekeringsaanvragen of medische indicaties kan een computer prima af, al dan niet bediend door een Chinees of Indiër. Het is routine die in de moderne arbeidsmarkt onder druk staat, niet de mate van scholing. (Inzicht gestolen van de econoom Paul Krugman.) Niet de VMBO'ers, maar de MBO'ers en de HBO'ers raken in de knel. Iedereen zo hoog opleiden dat niemand meer routinematig werk hoeft te doen, voert vooral de onderlinge concurrentie op. Of dat diplomajagen zinvol is, moet misschien het onlangs afgetreden bestuur van de Hogeschool InHolland vertellen.

Op dit punt aangekomen heb ik alle hoon verzameld die D66, GroenLinks, de eenmansbeweging Ewald Engelen en het ooit zo veelbelovende Alternatief voor Vakbond van Mei Li Vos kunnen mobiliseren. Ik wil toch zeker niet de oude, asociale, witte, dikke, kale, heberige, luie mannen die profijt trekken van een niet-flexibele verzorgingsstaat verdedigen? De mensen die al een huis en een pensioen hebben? Ik wil toch zeker gelijk optrekken met de jonge, zelfbewuste, snelle, knappe jongens en meisjes van de toekomst? Die nog allerlei risico's moeten nemen? Ik wil toch geen sukkel zijn?

Ach. Als die boze FNV'er van 60 mijn grootste vijand is – wie of wat zie ik dan over het hoofd? De tegenstelling tussen flexibel en star lijkt me typisch het product van het gedereguleerde kapitalisme ('gokken met geld van anderen') dat ons de huidige crisis gaf. Flexibel is vooral meegaand. Als het star is om op de flexibiliteit van het uitzendwerk te mopperen, als het star is de flexibiliteit waarmee werkgevers landen en daarmee voormalige werknemers verlaten tegemoet te treden met een eis van een minimuminkomen, dan lijkt me dat het soort starheid waar je huizen op bouwt in plaats van mee vergokt.

=

is meegaand

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Outsiders &

Steun aan zzp'ers en andere outsiders op de arbeidsmarkt was de inzet van het document *Vrijheid Eerlijk Delen* in 2005. Sindsdien woeden er in GroenLinks felle discussies. Kees Vendrik, zelf een hartgrondig voorstander van de voorstellen, pleit voor een actieve arbeidsmarktpolitiek.

Bij de oprichting van GroenLinks in 1990 bestonden er drie tradities op het gebied van sociale politiek. Ten eerste die van het basisinkomen, afkomstig uit de PPR en deels uit de EVP. Vanaf de jaren zeventig werd er fundamentele kritiek geleverd op het arbeidsbestel en de dwang tot werk. Het ging om het recht op luiheid en een zeker inkomen. De overheid moest zorgen voor een basisinkomen op het minimum, omgerekend zo'n zeven à achthonderd euro: dat zou mensen werkelijk vrij maken. Er is binnen GroenLinks nooit een meerderheid geweest voor zo'n echt ongetoetst basisinkomen. Maar de traditie heeft wel velen geïnspireerd en is ook steeds weer op de een of andere wijze terug gekomen.

De tweede traditie was verbonden met een deel van de PSP, maar zeker ook met de CPN. Dat is die van het Rijnlandse model, een gedachtegang over de moderne sociale markteconomie die ook populair was binnen delen van de PvdA en zeker binnen de vakbeweging. Het ging om sociale strijd binnen de kaders van de markteconomie. De vakbeweging was daarbij een strategische bondgenoot van de politieke partij. Men wilde concrete verbeteringen krijgen voor mensen die het moeilijk hadden: werklozen, arbeidsongeschikten en onderbetaalden. Je zou kunnen zeggen dat binnen GroenLinks Paul Rosenmöller bij zijn komst in 1989, tot dan toe vakbondsbestuurder in de haven van Rotterdam, de verpersoonlijking van het Rijnlandse model was. De derde traditie tenslotte dateert van de laatste twaalf jaar: de Scandinavische. Die werd vooral ingebracht door feministische economen binnen GroenLinks. Ze probeerden daarmee een breuk te forceren in het bestaande Nederlandse beleid.

Om duidelijk te maken waar het hen om ging, moet ik een uitstapje maken naar de ontwikkeling van het sociale model in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog. Er is toen – niet formeel, maar wel feitelijk – een sociaal akkoord gesloten tussen werkgevers en werknemers. Daarbij kregen de werkgevers volledige zeggenschap over arbeid en arbeidsmarkt: hoeveel arbeid er werd gecreëerd en wie daarop werd aangenomen was uitsluitend een zaak van werkgevers. De vakbeweging had er geen invloed op en de overheid bleef op grote afstand. Er is in Nederland een traditie van passief arbeidsmarktbeleid. Dat betekent dat de overheid zich in perioden van crisis en herstructurering afwachtend opstelt. In de jaren zeventig en tachtig gingen

bijvoorbeeld de scheepswerven dicht, verdween de textielindustrie en maakte Nederland de omslag van een industriële naar een dienstensamenleving. Honderdduizenden mensen kwamen op straat te staan. Maar de overheid en de vakbeweging bemoede zich daar niet mee; het werd als een van god gegeven feit geaccepteerd. In ruil daarvoor is Nederland met enkele andere West-Europese landen voorop gegaan in een zeer actief beleid van sociale zekerheid. Sinds de crisisjaren van begin twintigste eeuw bestonden al enkele sociale wetten, maar vanaf 1945 was er sprake van een explosie aan sociale wetgeving: ouderdomspensioen, de WAO, de AAW, de nabestaandenwet etc. Alle politieke partijen steunden deze uitbreidingen.

Feministische en andere progressieve economen vonden de combinatie van een passief arbeidsmarktbeleid en een zeer actief sociaal zekerheidsbeleid een slechte zaak. Juist op de arbeidsmarkt vindt uitsluiting plaats en ontstaat ongelijkheid, en juist daar kun je de situatie van mensen dus verbeteren. Je moet niet afwachten tot de consequenties van de scheve verhoudingen op de arbeidsmarkt zich aandienen bij de poorten van de sociale zekerheid. Dan ben je te laat. In de Scandinavische landen werd veel sneller geïntervenieerd op de arbeidsmarkt. Het waren niet voor niets de feministen die dit voorstonden. Goede zwangerschapsverlofregelingen zijn prachtig, maar de fundamentele ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en tussen hoger en lager opleiden ontstaat op de arbeidsmarkt en die moet je daar dus corrigeren. Dan gaat het om maatregelen als arbeidstijdenwetgeving, afgedwongen verlofregelingen, meer flexibiliteit voor werknemers etc. Die traditie is binnen GroenLinks steeds belangrijker geworden. In 2005 leidde het tot het beruchte stuk *Vrijheid eerlijk delen*.

Tot 1998 (toen ik Kamerlid werd) hielden die drie tradities elkaar redelijk in evenwicht. Er was een flirt met het basisinkomen, er was de doorgaande lijn van het Rijnlandse model en er was groeiende kritiek hierop vanuit de Scandinavische traditie, die ingaat tegen een aantal gevestigde belangen binnen dit model, met name rond de WW en het ontslagrecht.

Je kunt ook op een andere manier naar die drie tradities kijken. Waar gaat het nu uiteindelijk om? Ik onderscheid twee hoofddoelen, die nog altijd zijn ontleend aan de Verlichting van eind achttiende eeuw: vrijheid en gelijkheid. Bij het basisinkomen en de Scandinavische traditie is vrijheid het belangrijkste motief. In feite is vrijheid geen liberale term, maar een klassiek links begrip. Het is misschien wel het hoogst bereikbare goed, leven zoals je het zelf wilt. Om die vrijheid te borgen heb je gelijkheid nodig, en die hoort meer bij het Rijnlandse model. Veel sociale bewegingen in de jaren zeventig waar GroenLinks uit voort komt, formuleerden hun strijd in termen van gelijkheid: feministen, migranten, homo's. De enige manier om vrijheid en gelijkheid te verdelen is door de solidariteit centraal te stellen. Dat is altijd een van de grondvesten van onze sociale politiek geweest. We gaan dus uit van de elementaire notie dat het inkomen van mensen vaak een toeval is. Onze talenten zijn ons toegevallen, daar hebben we niets voor hoeven doen. En of we die talenten al dan niet kunnen verzilveren in onze samenleving, is ook grotendeels toeval. Als we in een armer

ondernemers

deel van de wereld waren geboren hadden we met dezelfde talenten nooit hetzelfde kunnen bereiken. Solidariteit is de notie dat je inkomensniveau je nooit rechtens toekomt, maar dat het je wordt toebedeeld door omstandigheden. Vanuit die gedachte kunnen we ook gemakkelijker solidair zijn met anderen. Solidariteit is daarom altijd ook een internationale waarde. Globalisering produceert ongelijkheid en vanuit de politiek kunnen we daarop maar op een manier reageren: met solidariteit, door ongelijkheid te bevechten.

Bescherm de outsiders

Hoe sta ik zelf tegenover deze tradities?

Van het basisinkomen ben ik nooit een groot voorstander geweest. De belasting die nodig is om het basisinkomen op een acceptabel niveau te financieren is dermate hoog, dat de arbeid die wel wordt betaald zo extreem duur wordt dat onze welvaart er significant op achteruit gaat. Het basisinkomen is dus onbetaalbaar. En als je het lager maakt dwing je mensen erbij te werken en benadeel je dus diegene die dat niet kunnen; dan organiseer je eigenlijk armoede. Daarbij komt dat je mensen het recht geeft om geen deel uit te maken van de samenleving. Dat vind ik niet goed: ik geloof dat het zinvol is dat mensen een verplichting aangaan ten opzichte van de samenleving. Ik denk dat dat ons betere mensen maakt.

Over het Rijnlandse model ben ik in toenemende mate sceptisch geworden. Het is een hechte organisatie van belangengroepen - sommigen noemen het corporatisme - vakbeweging, werkgevers, overheid, die elkaar in allerlei overlegsituaties tegenkomen en belangen uitruilen ten dienste van een sociale markteconomie. Vooral vanaf begin jaren negentig is er een groeiende groep *outsiders*, die hun belangen in dit model niet vertegenwoordigd zien. Neem bijvoorbeeld het beroemde akkoord *Flex en zekerheid* van 1995. Dat was een typisch Rijnlands akkoord. Aan de keukentafel van onderhandelaar Lodewijk de Waal werd een compromis bereikt tussen werkgevers en werknemers, dat vervolgens door de overheid werd gesanctioneerd. Sindsdien is Nederland in Europa het land met de grootste tweedeling tussen enerzijds mensen met vaste contracten en een goede rechtspositie en anderzijds mensen die daar geen aanspraak op kunnen maken: flexwerkers, mensen met een nulcontract en een groeiende groep zzp'ers. De ene groep heeft uitstekende ontslagbescherming, de andere niet, de ene groep krijgt WW, de andere niet, de ene groep heeft vaak recht op scholing, de andere niet, enzovoort. Wat betreft Vut en prepensioen zijn met steun van de vakbeweging de rechten voor oudere werknemers veilig gesteld. De rekening is doorgeschoven naar de volgende generatie. Datzelfde gebeurde in de jaren tachtig aan de cao-tafel voor het onderwijs: de oudere leerkrachten werden volledig beschermd en de prijs van de bezuiniging werd afgewenteld op de jonge leerkrachten. Dat is een dramatisch akkoord geweest voor de kwaliteit van het onderwijs. Want een paar jaar later was er een groot tekort aan nieuwe leerkrachten. Er viel voor hen namelijk niets meer te verdienen.

Kortom, het Rijnlandse model genereert heel verschillende uitkomsten voor verschillende groepen burgers. Het is onvoldoende in staat om het onderscheid tussen in- en out-

siders voldoende te managen, sterker nog: er zijn vele voorbeelden te vinden waarin dat onderscheid wordt versterkt.

Dat is bij GroenLinks niet ongemerkt voorbijgegaan. Vanaf 2000 werd steeds vaker de vraag opgeworpen of we het niet moeten opnemen voor de mensen aan de onderkant en de rand van de arbeidsmarkt, voor de rechten van de *outsiders*. Over die keuze ging *Vrijheid Eerlijk Delen* uit 2005. Ik stond er geheel achter. Het ontslagrecht moest worden gemodificeerd, vonden we. Het ontslagrecht is geen bescherming tegen ontslag, maar gaat over de hoeveelheid geld die je krijgt als je toch moet worden ontslagen. En naarmate je langer werkt, wordt die ontslagvergoeding groter, vooral naarmate je een hoger inkomen hebt. Mensen met de hoogste inkomens en de beste banen worden in Nederland het beste beschermd. Het zou getuigen van goede sociale politiek, trouw aan de strijd tegen ongelijkheid, dat je het omdraait: mensen met de beste banen hoef je het minst te beschermen. Het gaat om mensen met een klein inkomen, en helemaal om mensen die buiten het schema vallen en nergens recht op hebben. De vraag is: wie wordt er eigenlijk door het ontslagrecht beschermd en wie laten we ijskoud buiten staan?

We hebben hierover veel bittere discussie met de vakbeweging gevoerd. Maar feit is dat het ontslagrecht in Nederland niet solidair en niet progressief is. Het is een nazorgsysteem voor mensen die het al heel goed getroffen hebben. Het ontslagrecht hoeft niet afgeschaft zoals de werkgevers willen, maar het moet ook niet in zijn huidige vorm behouden blijven, zoals de vakbonden willen. Het moet gemoderniseerd worden, zodat het doet waarvoor het is bedoeld: kwetsbare mensen beschermen en vooruithelpen op het moment dat de economie hen treft.

Voor de WW geldt min of meer hetzelfde. Tachtig procent van de mensen die werkloos raken, en dan heb ik het nog niet over de zzp'ers, krijgt in Nederland geen WW. De bezuinigingen van de afgelopen jaren hebben bovendien de entree-eisen verhoogd: je moet steeds langer en meer uren gewerkt hebben om ervoor in aanmerking te komen. En naarmate je langer en meer gewerkt hebt, krijg je eerder en meer WW. Het overgrote deel gaat dus naar oudere werknemers. Dat is begrijpelijk, want voor hen is het ook vaak moeilijk om terug te komen op de arbeidsmarkt. Maar het is opnieuw nazorg: we kijken dan niet meer naar ze om. Als je de 55 bent gepasseerd wordt je afgeschreven. Het zou logischer zijn als de WW bekort wordt, omdat de overheid dan wordt gedwongen mensen na een jaar weer aan het werk te helpen. Actief arbeidsmarktbeleid hoort bij een korte WW. Het overgrote deel vindt binnen een half jaar zelf weer een baan. Laat hen dus die tijd met rust. In Nederland is het nu vaak andersom: in het begin heel veel activiteit, en daarna nauwelijks meer.

De drang om hier iets aan te doen is niet erg groot, omdat de werkloosheid niet zo hoog lijkt. Verschillende ministers kwamen de laatste jaren aan de Tweede Kamer melden dat het wel meeviel met de gevolgen van de kredietcrisis. In plaats van de verwachte tien procent bleek er maar vier procent werkloosheid te zijn. Het echte onderzoek moet nog komen, maar ik durf er mijn hand voor in het vuur te steken dat de belangrijkste reden hiervoor de groep van

twee miljoen mensen is die we nergens terugzien in de statistieken. Dat zijn de zzp'ers die al twee jaar hun laatste reserves aan het opmaken zijn en die mensen met een nul uren contract die geen WW krijgen en nergens worden genoteerd. Die twee miljoen vergeten we gewoon in dit land, maar die hebben wel als eerste en waarschijnlijk ook als enige de klappen van de kredietcrisis opgevangen. Zij hebben de grootste crisis in tachtig jaar opgevangen, maar de sociale politiek, de erfenis van het Rijnlandse model, doet voor hen helemaal niets. Het is wachten, volgens het passieve arbeidsmarktbeleid, tot de markt weer aantrekt en ze er vanzelf wel weer bij komen. Ik ben het dus hartgrondig eens met de keuze van Femke Halsema dat we voor die mensen moeten opkomen.

Werk te duur

Actief arbeidsmarktbeleid is dus nodig om verschillende redenen. Ten eerste de genoemde ongelijkheid in de samenleving. Ten tweede het klimaat en milieu. Onze plannen over duurzaamheid kosten geld. Meer arbeidsparticipatie heeft een zeer gunstig effect op de overheidsfinanciën. Daarom combineren we steeds vaker een radicaal groen beleid met een sterke arbeidsmarktagenda: zorgen dat steeds meer mensen aan de slag gaan. De economische kosten van een radicaal groen beleid worden zo gecompenseerd door een actief arbeidsmarktbeleid. Wij willen dat de grote belastingmix waaruit de overheid zijn inkomsten haalt, wordt verschoven van arbeid naar milieu. Het grootste probleem van een niet duurzame economie is namelijk dat de prijzen de waarheid niet vertellen: milieuvuiling wordt onvoldoende geprijsd, energie is te goedkoop, mobiliteit is te goedkoop en arbeid, een hele schone productiefactor, is te duur. Het verhogen van de lasten op milieuvuiling levert geld op dat aan de onderkant van de arbeidsmarkt ontlasting kan brengen. We hebben van de Verenigde Staten geleerd hoe je dat moet doen: werknemers met een laag salaris krijgen daar forse belastingkorting. Op het moment dat je weinig geld genereert op de arbeidsmarkt gaat de fiscus je helpen. Er zijn zelfs situaties waar je nog geld toe krijgt, eigenlijk een soort basisinkomen dus, maar wel onder de voorwaarde dat je werkt. Het gevolg is dat er aan de onderkant van de arbeidsmarkt veel meer werk gecreëerd wordt, waardoor mensen ook weer gemakkelijker terug komen op de arbeidsmarkt.

Er is nog een derde reden om de arbeidsparticipatie te stimuleren en dat is de vergrijzing.

De komende vier jaar gaan er 500.000 mensen met AOW/ pensioen. Die verdwijnen van de arbeidsmarkt. Dat leidt op den duur tot huiveringwekkende scenario's. Een vergrijzende bevolking heeft meer zorg nodig; de meeste zorgkosten maak je namelijk in de laatste twee jaar van je leven. Er zijn tot 2030 700.000 mensen extra nodig in de zorg; dat zijn er evenveel als er nieuw arbeidsaanbod van de scholen komt. Als we niets doen, moeten alle jongeren de komende generaties in de zorg gaan werken. Dat gebeurt natuurlijk niet. Er zijn twee oplossingen: immigratie of de markt het laten doen. Dat laatste betekent dat de prijzen omhoog gaan. De zorg wordt sowieso al duurder, maar dan wordt hij peperduur. De bankiers van vandaag zijn de verpleegsters

van morgen (en artsen en chirurgen zitten daar nog eens boven). Dat kunnen we met zijn allen aan premies nooit meer opbrengen. Het brede basispakket gaan die toekomst niet overleven. Dat betekent dat we op weg zijn naar veel meer sociale ongelijkheid in Nederland: alleen mensen met een dikke portemonnee kunnen zich nog zorg veroorloven. Op zo'n catastrofe moeten we het niet laten aankomen. De enige manier om ervoor te zorgen dat we genoeg mensen hebben voor de essentiële publieke diensten zoals onderwijs en zorg, is dat we met zijn allen meer en langer gaan werken. Dat is van collectief belang.

Ik realiseer me heel goed dat werken niet voor iedereen een feest is. Net als het ontslagrecht en de WW moet daarom de AOW worden aangepast. Sommige mensen zijn al jong begonnen met werken en hebben tot hun 65e gewerkt; anderen, vooral hoger opgeleiden, hebben veel korter gewerkt, maar krijgen evenveel AOW. Die mensen die korter hebben gewerkt hebben bovendien vaak lichamelijk minder zwaar werk verricht: ze leven vaak langer dan de eerste groep. Mensen die lager geschoold zijn betalen dus meer premie omdat ze langer werken, maar ze krijgen minder geld omdat ze eerder doodgaan. Dat is oneerlijk. Het zou dus logisch zijn om de AOW te koppelen aan de arbeidsduur. Wie eerder begint, mag ook eerder stoppen. Bij pensioenen werkt het wel zo, dus die systemen bestaan al. Hoe langer je werkt, hoe meer pensioen je krijgt. Ook over de AOW bestaan grote discussies met de vakbeweging: we gooien het karakter van de volksverzekering te grabbel, zegt men. Maar die volksverzekering mag dan simpel en eenvoudig zijn; rechtvaardig is ze niet. Wat doe je met de mensen die nooit gewerkt hebben, zoals bijvoorbeeld vrouwen die thuis voor de kinderen zorgen terwijl manlief aan het werk is? Zij betalen geen premie, maar zijn wel verzekerd. Dat is toch niet logisch? Ik vind dat er tegenover de AOW een arbeidsplicht moet staan. En natuurlijk moet dat worden gecombineerd met goede kinderopvang, en de mogelijkheid om het werk op een manier in te richten die met zorgtaken kan worden gecombineerd. Bovendien hebben we straks iedereen nodig om de vergrijzing het hoofd te bieden. Heel links is voor het afschaffen van de aanrechtsubsidie, namelijk de kostwinnerstoelage, maar de grootste aanrechtsubsidie, de AOW, daar mag je niet aankomen. De keuzevrijheid van arbeid en zorg zou ik maximaal ruimte willen bieden. Het klassiek linkse verhaal dat we met zijn allen minder moeten gaan werken vind ik absurd. Het is een idiote gedachte dat we allemaal met 65 met pensioen moeten, dat kunnen we zelf wel uitmaken. Maar de financiering moet dan wel eerlijk geregeld worden. Als je later wilt beginnen met werken, krijg je dus ook minder AOW.

In *Vrijheid Eerlijk Delen* wordt van iedereen een eerlijke bijdrage gevraagd. Uitgangspunt daarbij is een zo groot mogelijke keuzevrijheid. Als je nu naar het laatste verkiezingsprogramma van GroenLinks kijkt, is duidelijk dat deze ideeën steeds meer terrein hebben gewonnen in de partij. GroenLinks is in feite de meest zuidelijke Scandinavische partij van Europa geworden.

=

Dit is de tekst van een lezing die Vendrik hield tijdens een bijeenkomst van de GroenLinks Academie op 23 maart j.l. in Utrecht.

Eva Hilhorst
zelfstandig sinds 1996

"Sinds augustus 2007 woon ik met mijn gezin in Brussel en ben officieel onderworpen aan het Belgische belastingsysteem. De term zzp'er ken ik nog maar net. Ik werk als de kinderen op school zijn (vanaf dat ze 2,5 zijn gaan ze voltijds naar school), en als ze in bed liggen. Ik werk veel 's avonds. Ik deel een atelier met twee andere tekenaars en een architect. Het is prettig om feedback te krijgen over je werk. En het is prettig om naar je werk te gaan, ook al krijg je er niet direct voor betaald. Als ik thuis werk komen de kinderen altijd kijken wat ik doe, en willen dan ook tekenen, of mijn tekeningen inkleuren. Lang heb ik een baan gehad voor twee dagen per week, zodat ik in ieder geval een basisinkomen had. Toen het derde kind kwam heb ik de baan opgezegd en me toegelegd op het tekenen."

de creatie

Zzp'ers worden teveel voorgesteld als leuke flexibele creatievelingen, terwijl de groei van zzp'ers in feite heeft geleid tot lagere lonen, onderverzekering en een gebrek aan arbeidszekerheid. Rechtse populistten hebben in Europa vrij spel omdat progressieve partijen deze problemen niet aan de orde stellen.

Als de media mooie reportages willen maken over het leven na de financiële crisis, dan richten ze zich steeds vaker op de nieuwe klasse van creatieve zzp'ers. Dit heeft te maken met de neergang van allerlei traditionele bedrijfstakken en de toenemende flexibiliteit van de beroepsbevolking. In tijdschriften wordt beschreven hoe jonge, flexibele zzp'ers in sectoren als design en IT vanuit hun woning (of een 'coworkplek') een nieuw type loopbaan creëren, met nieuwe arbeidsrelaties. Volgens de media is de typische zzp'er een hoogopgeleide, randstedelijke ondernemer, vaak in de cultuursector. Politici van links tot rechts bevestigen dit beeld.

Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Sociaal Economische Raad (SER) geven echter aan dat er in de creatieve beroepen een stuk minder zzp'ers werkzaam zijn dan in traditionele sectoren als landbouw en industrie. Volgens het CBS is het aantal zzp'ers in Nederland tussen 1996 en 2009 gestegen van 400.000 naar 630.000. Ook voor wat betreft hun aandeel in de totale beroepsbevolking zijn er meer zzp'ers gekomen: in 1996 lag het percentage op 6,4 procent, en in 2009 bestond 8,6 procent van de beroepsbevolking uit deze zelfstandigen. Maar de gemiddelde zzp'er werkt niet in de communicatiesector, en ook niet in de IT. Mannelijke zzp'ers werken in overgrote meerderheid in de bouw of in de catering. Voor vrouwen is de gezondheidszorg met 35 procent de belangrijkste sector. In contrast hiermee bevat de culturele sector slechts vier procent van alle zzp'ers. Het rapport van de SER uit 2010 bevat vergelijkbare statistieken. Hier vallen de ongeveer 20.000 zzp'ers in de cultuursector in het niet bij bijvoorbeeld de 73.000 in de landbouw, en de 78.000 in de sector 'Reparatie consumentenartikelen, handel' (tabel op p. 183 van het SER-rapport).

Omdat er weinig aandacht is voor de diversiteit binnen het zzp-werk – van zorg tot transport – worden ook de sociale gevolgen van de nieuwe arbeidsverhoudingen vaak genegeerd. In veel sectoren heeft de groei van het aantal zzp'ers geresulteerd in lagere lonen, onderverzekering en een gebrek aan arbeidszekerheid. Zowel de media als de politici moeten zich meer gaan bezighouden met deze goed gedocumenteerde structurele trends, en minder met opgewekte verhalen over de creatieve zzp'ers, die uiteindelijk slechts een marginaal verschijnsel vormen.

Er zijn een aantal signalen rond de

zzp'ers in Nederland die de progressieve partijen zouden moeten wakker schudden. Volgens de SER heeft 75 procent van de Amsterdamse zzp'ers geen pensioen- of arbeidsongeschiktheidsverzekering. Bovendien verdient een groot deel van de zzp'ers minder dan collega's die in loondienst soortgelijk werk verrichten.

Een Europese trend

Ook op de Europese arbeidsmarkten komen er steeds meer zzp'ers, en met name in Noord-Europa wordt het zzp-model in sectoren van bouw tot landbouw gebruikt om arbeidsovereenkomsten, waar de vakbeweging een rol in heeft gespeeld, te omzeilen. De gevolgen zijn dramatisch. Onder de vlag van de ondernemende zzp'er hebben arbeiders uit Polen en andere delen van Oost-Europa de lonen in complete bedrijfstakken doen instorten. Een voorbeeld daarvan zijn de slachthuizen in Duitsland. In datzelfde land zijn in de particuliere bewakingsector duizenden mensen ontslagen die kort daarop weer werden aangenomen, maar dan als onafhankelijke eenmanszaken. De gevolgen van dit soort manoeuvres zijn niet alleen lagere lonen, maar ook steeds meer ouderen zonder deugdelijk pensioen en een verslechterde toegang tot adequate gezondheidszorg.

Je zou kunnen aanvoeren dat ondanks de groei, de eenmanszaak nog steeds een relatief onbeduidend onderdeel is van de totale economie. Maar de eurosceptis groeit en is grensoverschrijdend. In veel landen, van Groot-Brittannië tot Finland, heerst steeds meer ongerustheid over de arbeidszekerheid, vooral als het gaat om zware lichamelijke arbeid en ongeschoold werk in de dienstensector. Dit personeel verliest als eerste zijn baan nu de Oost-Europese werknemers naar het westen migreren. Het is buitengewoon zorgwekkend dat de West-Europese progressieve partijen deze problemen niet aan de orde hebben gesteld, zodat rechtse populistten nu vrij spel hebben. In veel sectoren is de onzekerheid over de eigen arbeidsplaats een reëel verschijnsel, vraag het maar aan de West-Europese bouwvakkers die te maken krijgen met loonsverlaging om te kunnen concurreren met hun Oost-Europese collega's.

Natuurlijk moet het politieke antwoord niet bestaan uit angst zaaien of aanschurken tegen Wilders. Maar ook progressieve partijen hebben de verantwoordelijkheid om de reële loonsverlagingen als gevolg van het zzp-werk aan de orde te stellen. Ze

even zzp'er

mogen niet weggijken.

De Europese Groenen verdienen lof voor hun pogingen om het misbruik van het vrije verkeer van personen, met als doel de verlaging van de lonen ('sociale dumping'), op de politieke agenda te zetten. Dit wordt een lastige, langdurige taak en er zullen veel debatten en initiatieven nodig zijn om deze problematiek aan te pakken, zonder het hele EU-project terug te draaien. Het lijkt geen twijfel dat de burgers de EU vaak zien als een politiek verschijnsel dat zich ver van hun bed bevindt. Maar als het gaat om zzp'ers en de regels waardoor zij over de grens kunnen werken, dan is de EU op eens heel concreet. Zulke regels zijn elke dag zichtbaar voor de werknemers die moeten toekijken hoe de werkgevers gebruik maken van de groeiende concurrentie voor de schaarse banen.

Onzichtbare onderklasse

De media hebben weinig belangstelling voor dit groeiende segment van zzp'ers. Zij richten zich doorgaans niet op de gehele situatie van de miljoenen Europese eenmanszaken, maar concentreren zich op de relatief kleine groep van creatieve ondernemers in bijvoorbeeld design, consultancy of public relations. Het verhaal van de creatieve consultant die voor zichzelf is begonnen illustreert de kansen die je krijgt als je 'eigen baas' wordt, en voortaan zelf je werktijden kunt bepalen. Maar voor de overgrote meerderheid van de Europese zzp'ers betekent het eigen-baas-zijn alleen maar dat ze zelf verantwoordelijk worden voor hun ziekteverzuim, hun pensioenen en plotselinge schommelingen in het aanbod van werk.

Jarenlang heeft de EU het vrije verkeer van diensten gepropageerd, waaronder ook arbeid. In veel landen hebben de progressieve partijen dit beleid gesteund, uit naam van de Europese eenheid en de open grenzen. Er is veel ingewikkelde wetgeving gekomen waarmee bijvoorbeeld strenge eisen worden gesteld aan openbare aanbestedingen. Op die manier zouden alle dienstverleners in Europa gelijke toegang tot de markten krijgen.

Maar voor de *working poor* betekenden de EU-regels nieuwe en ongunstige business-modellen waarin misbruik werd gemaakt van het gebrek aan samenwerking tussen de Europese belastingdiensten en andere instellingen. Een voorbeeld hiervan is het zzp-model dat steeds meer wordt gebruikt in de West-Europese bouwsec-

tor. De grote bedrijven wilden de lonen altijd al drukken, maar vaak stonden vakbonden en collectieve arbeidsovereenkomsten hun daarbij in de weg. De EU-regels op het gebied van vrij verkeer hebben de situatie echter veranderd. Verschillende West-Europese bouwbedrijven hebben dochterondernemingen opgezet in landen als Litouwen, Letland en Roemenië. Daar huren ze dan freelance-bouwvakkers in voor projecten in bijvoorbeeld Ierland, Groot-Brittannië en Scandinavië. Omdat deze mensen zogenaamd onafhankelijke 'onderaannemers' zijn, kunnen de vakbonden niet ingrijpen als er lonen worden betaald van tussen de vijf en tien euro per uur. Terwijl de bedrijven hun winst fors vergroten omdat de lonen radicaal verlaagd zijn, is er in de samenleving als geheel bepaald geen sprake van gunstige effecten.

Ten eerste is de werkloosheid in veel sectoren in West-Europa nog steeds hoog, en het verlies aan banen resulteert in extra kosten voor werkloosheidsuitkeringen voor de bouwvakkers die zijn vervangen in deze race naar de bodem. Ten tweede wordt in het kader van het gangbare business-model veelvuldig de belasting ontweken in het thuisland, of in het land waar het werk wordt verricht. Ten derde draait de samenleving vaak op voor de kosten van eventuele faillissementen of bedrijfsongevallen. Omdat freelance bouwvakkers uit Litouwen of Bulgarije zelden verzekerd zijn, is de rekening voor de samenleving. In het verleden zouden zulke kosten zijn terechtgekomen bij het betreffende bouwbedrijf, maar nu worden ze dus afgeschoven op de overheid.

Over het geheel genomen behelst het eenmanszaak-model vaak niets meer dan een risicoloze manier voor bedrijven om zichzelf in tijden van crisis te vrijwaren van kosten of verantwoordelijkheden. De totale kosten voor de samenleving, en daarmee voor de belastingbetaler, zijn daarom veel hoger dan men kan overzien.

Oplossingen

Er zijn geen simpele oplossingen, maar de onderstaande mogelijkheden zouden moeten worden bekeken om de groeiende onzekerheid onder de onafhankelijke werknemers te bestrijden:

1 Maak de bedrijven verantwoordelijk voor hun medewerkers, zelfs als deze worden omschreven als onafhankelijke consultants. In veel Europese landen is het mogelijk om allerlei sociale premies (waaronder die voor het pensioen) te omzeilen als men

freelance-personeel inhuurt. Hier moet verandering in komen. Bedrijven mogen de werkelijke kosten van arbeid niet afschuiven via hun business-model.

2 Zorg voor belastingcontroles en bestrijd fraude in de grensoverschrijdende handel en diensten. Overigens kan geen enkele vorm van controle ervoor zorgen dat het vrije verkeer geen bedreiging vormt voor het recht op een fatsoenlijke betaling.

3 Een minimumloon. In landen als Duitsland, dat sterk geraakt wordt door de komst van goedkope freelance-arbeid, wordt de roep om een minimumloon steeds luider. De vakbonden eisen een wettelijk minimumloon van 8,50 euro per uur in alle sectoren. Op dit moment kent Duitsland alleen minimumlonen in bepaalde bedrijfstakken, zoals het schoonmaken van kantoren en de bewaking.

=

uit het Engels vertaald door
Michiel Nijenhuis

Zzp'ers in beeld, Rapport van de Sociaal-Economische Raad, oktober 2010.
Zie: http://www.ser.nl/-/media/DB_Advies/2010_2019/2010/b29123.ashx

duizendpoot

De revival van het vrije ondernemerschap is ook merkbaar in de geestelijke gezondheidszorg. In een dorp bij Nijmegen heeft Bert Vendrik met drie collega's sinds vijftien jaar een psychologenpraktijk voor kinderen, jongeren, ouders en jongvolwassenen. Ze bieden diagnostiek en behandeling bij lichte en middelzware psychische problemen. Een verslag uit de praktijk.

Zelfstandigen Zonder Personeel in de GGZ zijn een substantieel deel van de aanbieders van zorg aan mensen in geestelijke nood. Er zijn alleen al meer dan 3000 eerstelijnspsychologen, psychotherapeuten en psychiaters, die als zzp'er werken, veelal in deeltijd, samen globaal 1500 fulltimers, een per 10.000 inwoners. Opvallend vaak zijn het enthousiaste en gedreven mensen. De ziellose kantoorgroet van Jiskefet, "Goeie 's-morgens juffrouw Jannie", heb ik van een zzp'er nog nooit gehoord. De een is muziktherapeut, de ander systeemtherapeut, de derde klinisch psycholoog. Daar tussendoor loopt een dramatherapeute, een psycho-sociaal therapeut en een ademtherapeute. De een werkt alleen of zit in een pand met een collega, de ander heeft twee dagen een vast dienstverband of zit in een maatschap waarin ze de kosten delen en regelmatig intervisie hebben. Zeker sinds de marktwerking zijn intrede heeft gedaan, de vergoedingsmogelijkheden in de zorgverzekering zijn verruimd en allerhande netwerkorganisaties zich aan het manifesteren zijn, is de markt van zzp'ers in de GGZ zeer levendig. Mensen hebben daarbij volop de gelegenheid hun beroep in te richten naar eigen inzicht en wens: dramatherapie voor kinderen, mindfulnessgroepen voor depressieve volwassenen, en de psychiater wil niet alleen cliënten voor medicatie maar ook toekomen aan inzichtgevende psychotherapie. "Ik doe mijn ding, héérlijk!" zegt koning burger. De zzp'er past in dit tijdsgewricht. Zelfstandig ondernemen is in, dat is ook te zien op de website van de beroepsvereniging van psychologen, het NIP: "Ondernemerschap in de zorg gaat over initiatief en durf, over creativiteit en inspiratie, over het realiseren van dromen, over eigen baas zijn en zelf de kwaliteit van je product kunnen bepalen. Het NIP organiseert een tweedaagse masterclass op.....". Wat veertig jaar geleden verdacht was, is nu de realisatie van je dromen.

Spaghetti

Is er vraag naar al die zzp'ers? Ja. Er zijn haast geen zzp'ers te bespeuren zonder een wachtlijst. In onze psychologenpraktijk verwijzen we het merendeel van de aanmeldingen noodgedwongen door. Zzp'ers hebben daarbij de luxe dat zij hun wachtlijst kunnen beperken. Wij hebben gekozen voor maximaal drie maanden. De grote instellingen, het Bureau Jeugdzorg, de RIAGG, de psychiatrische polikliniek hebben die luxe niet, hun wachtlijst kan de pan uit rijzen. De vraag is

overstelpend. Dat klopt met de landelijke cijfers: over de afgelopen twaalf maanden heeft 23,5 % van de volwassenen tenminste één psychiatrische stoornis gehad. En de verwachting is dat dat aantal blijft groeien, zo stelde Minister Klink in 2008.

Daarbij valt op dat er steeds lichtere problemen worden aangemeld: een wat stil peutertje van drie jaar, zou die geen speltherapie moeten hebben? Een jongen van negen die vaak afgeleid is in de klas, zijn cijfers zijn goed, maar zou hij niet beter kunnen, zou er sprake zijn van ADD? De hulpvragen nemen toe, maar of de problemen ook toenemen is mijns inziens twijfelachtig. Er is sprake van verlaging van de drempel van probleembesef en diagnostisering. Men leze hierover ook de *Depressie-epidemie* van Trudy Dehue (2008).

Bij zoveel vraag is het schrijnend dat de GGZ als geheel haar zaakjes niet goed op orde heeft. In de praktijk merken ik en mijn collega's dat dag in dag uit: eindeloze wachtlijsten, stroperige procedures, wisselingen van contactpersonen, een volstreekte wirwar in het hulpaanbod, het elkaar concurreren in een vrije markt, met als gevolg onderling wantrouwen en overspannen uitspraken over de werkzaamheid van de eigen methodieken. Dat werkt niet lekker. René Paas vergeleek in zijn rapportage de Jeugdzorg met een bord spaghetti (*Trouw*, 10.06.09). Zo is het en niet anders.

"Big is beautiful", constateerde Olthof in 2001. Hij doelde op de schaalvergroting en centralisatie in de GGZ, welke sinds enige decennia aan de gang was en nog is. Maar is dit proces doorgeschoten? Is kleinschaligheid de oplossing? Wat heeft de zzp'er in concreto te bieden? Zijn zzp'ers zoals dat heet 'effectief en efficiënt', bieden zij goede zorg voor een goede prijs, zijn zij een zegen voor de GGZ? Wat zijn hun sterke en zwakke kanten?

Vleesgeworden kleinschaligheid

Behalve hun hierboven geroemde motivatie bieden zzp'ers een helder proces van hulpverlening: de cliënt meldt zich aan, krijgt meestal vrij precies te horen wat de wachttijd is, het intakegesprek vindt plaats, er volgt mogelijk onderzoek, waarna de behandeling begint. Dit eenvoudige en duidelijke proces is voor de cliënt belangrijk. Geen wachttijden tussen intake en onderzoek, onderzoek en behandeling, behandeling en andere behandeling. Geen wisseling van hulpverlener, je verhaal feitelijk opnieuw moeten vertellen. Menig cliënt die ik naar

in de GGZ

Bureau Jeugdzorg (BJZ) heb doorverwezen raakt zeer ontmoedigd en gedemoraliseerd van de eindeloze wachttijden en procedures gedurende het traject. Daarmee is niets nadele gezegd van de individuele BJZ-werker, ze zijn positief en betrokken, maar ze zitten vast in een systeem dat indicatiestelling, onderzoek en allerhande vormen van behandeling en begeleiding in verschillende handen legt.

Dit systeem van BJZ, dat ook gehanteerd wordt bij de tweedelijns GGZ instellingen is er echter niet voor niets. Het ene probleem is het andere niet, de inzet van hulpverleners met een specifieke deskundigheid en onderling overleg is hierdoor mogelijk. Maar dit middel, de zogenaamde 'multidisciplinaire aanpak', lijkt veel erger dan de kwaal. Daarom hebben we in onze groepspraktijk bewust gekozen voor een vaste hulpverlener van begin tot eind, wisseling geschiedt alleen bij uitzondering. Het proces van hulp is essentieel, de methodiek speelt de tweede viool. Wel betrekken we soms een vaktherapeut bij de behandeling of winnen een advies bij een hulpverlener met een specialistische deskundigheid in.

De laatste twintig jaar neemt het aantal methodieken in de GGZ hand over hand toe. Het lijkt wel of elk probleem alleen verantwoord behandeld wordt met een specifieke methodiek. Als zzp'er word je daar een beetje zenuwachtig van. Wat bied ik wel, wat niet? Bied ik bij een specifieke problematiek wel de best mogelijke behandeling? Het is een beroepsethische eis. Het vaste hulpverlenersmodel van de zzp'ers krijgt gelukkig steun uit onderzoek: specifieke methodieken vormen maar vijftien procent van het therapieresultaat en hebben globaal een gelijke werkzaamheid (Miller 2008).

Naast de motivatie en het heldere proces is de 'nabijheidsfactor' een sterk punt van de zzp'er. Hij zit vaak jarenlang op dezelfde plek en wordt zo vooral in kleinere steden een bekende in de lokale gemeenschap. zzp'ers zijn de vleesgeworden kleinschaligheid. Mijn collega's en ik krijgen soms het halve gezin als cliënt, de een na de ander, jaar na jaar.

Een eerstelijnspsycholoog heeft 24-uurs bereikbaarheid, een paar keer per jaar geef ik iemand die tegen een crisis aan zit mijn privénummer. Dat levert soms een inbreuk op zaterdagavond op van een cliënt die in paniek is. De muren van de zzp'er zijn dun, soms te dun. Het is een kunst ze goed te bewaken. Dunne muren zijn goed voor het vertrouwen van de cliënt in de therapeuti-

sche relatie. Cliënten voelen dat de hulpverlener zich persoonlijk met hen engageert. De bejegening en betrokkenheid scoren hoog. Hiermee is niet gezegd dat een werker in de institutionele GGZ niet betrouwbaar kan zijn, maar het systeem maakt het hen aanmerkelijk moeilijker.

Welke plaats in de GGZ nemen zzp'ers in met deze werkwijze? Eerste schijf of alternatief voor de institutionele GGZ? Zichtbaar is dat sommigen een weinig stigmatiserende, kortdurende behandeling van lichtere problematiek bieden. Anderen willen een alternatief zijn voor de institutionele ambulante GGZ en bieden een langerdurende behandeling van complexe problematiek. Nogal wat cliënten willen kost wat kost niet terecht komen in het institutionele circuit. Maar toch zijn de grote broers, Bureau Jeugdzorg, de Riagg's en de Poli Psychiatrie nodig voor zeer complexe diagnostiek, voor intensieve zorg, voor sociale psychiatrie, voor crisisopvang e.d.

Nu wil het kabinet het aantal vergoede eerstelijnsconsulten van acht terugbrengen naar vijf. De zzp'er zal er fiks onder lijden en zijn veel duurdere grote broers zullen dichtslippen, hun wachtlijsten toenemen. Het is wachten op het volgende Kamerdebat: "Heeft de minister dit niet zien aankomen?"

Kwaliteitscontrole bij de slager

Sinds 1996 zit onze maatschap van psychologen in Beuningen, Gld. Al die jaren declareren wij onze onderzoeken en behandelingen bij zorgverzekeringen, bij CZ, Achmea en anderen. In al die vijftien jaar is de zorgverzekeraar nooit op bezoek geweest, noch de overheid of de beroepsvereniging, om te checken wat wij mogelijkwijs uitvreten. Raar toch, zou je zeggen.

Kwaliteitscontrole, het vindt wel plaats, maar diepgravend is het niet. De zorgverzekeraar stelt vragen en gelooft ons op ons woord. De beroepsvereniging verlengt de registratie als we wat formulieren inleveren met intervisieverslagen, bijscholingscertificaten, en aantoonbare recente werkervaring. De overheid heeft via de wet BIG (Beroepen Individuele Gezondheidszorg) een eigen registratiesysteem, waarvoor nu herregistratie wordt ingevoerd. De huisarts als verwijzer gaat af op onze rapportages, het verhaal van cliënten en een indruk van ons aan de telefoon. En de cliënt, die stemt met zijn voeten, blijft of gaat weg, dient heel zelden een klacht in en verspreidt zijn mening in de buurt.

De beste controle is intervisie en visita-

tie. Intervisie, het regelmatige overleg met collega's over het werk. Veel zzp'ers doen het. Daarnaast verrijzen gelukkig her en der visitatiesystemen: een onafhankelijke vakgenoot die op bezoek komt en opening van dossiers en boeken vraagt, een stevige ondervraging.

Maar hulpverleners, zzp'er of niet, houden niet van kwaliteitscontrole. Altijd weer hoor ik het argument van 'professionele autonomie', vaak te vertalen als: 'wat goed is, dat maak ik zelf wel uit.'

Vakman en koopman

De zzp'er mag het niet alleen doen, hij móet het ook alleen doen. Dat is een uitgesproken kwetsbare kant van de zzp'er: denk aan het vinden van een waarnemer bij ziekte, maar ook aan de grote hoeveelheid specifieke deskundigheid op vaak heel praktische terreinen die nodig is: een model behandelovereenkomst opstellen, welke informatie dient een cliënt te krijgen over zijn rechtspositie, een klachtenprocedure vorm geven, een goed digitaal dossiersysteem opzetten, je onderneming vorm geven, een folder maken, een declaratiesysteem installeren, alweer een nieuw declaratiesysteem installeren en de gegevens veilig overzetten, e-mail beveiligd verzenden of de WC ontstoppen, want een onderhoudsdienst is er niet. Negentig procent van deze vragen hoeft een institutionele behandelaar niet te beantwoorden. Een aantal zzp'ers heeft enige steun aan een kwaliteitshandboek van hun beroepsvereniging, velen niet. De overheid helpt nauwelijks.

En wat moet je doen als je als behandelaar een klacht aan je broek krijgt? Dat laatste overkwam mij zeven jaar geleden. Ik had stom genoeg geen Rechtsbijstandverzekering, stond er alleen voor, kreeg gelukkig hulp van mijn collega en van een dure advocate. Die adviseerde me ook nog verkeerd en samen met mijn eigen gebrek aan inzicht kwam me dat op een tuchtrechtelijke maatregel te staan. Geen automatische juridische steun zoals bij een instelling, hoewel dat ook verkeerd kan uitpakken. De muren van de praktijk van een zzp'er zijn dun.

Veel zzp'ers geven weinig aandacht aan hun koopmanspositie, nog zo'n pootje van de duizendpoot. Sommigen knippen al met de ogen als je het zegt. "Ja, ik kies voor de inhoud van het werk, met declareren en boekhouden héb ik niet zo veel." Ze komen niet verder dan de achterkant van hun sigarendoosje. Kijken naar vraag en aanbod, een

break-even berekening maken (minimale omzet om uit de kosten te springen), een idee over PR, scheiding van privé- en zaak-gelden, het is allerm minst gemeengoed. Maar voor de overheid zijn zzp'ers wél een verstandige investering. Ze leveren een behoorlijke portie werk tegen een hele nette prijs. Voor een consult van een eerstelijnspsycholoog betaalt de zorgverzekering rond de tachtig euro, bij een vrijgevestigde psychotherapeut een paar tientjes meer. De institutionele GGZ is vele malen duurder. Maar wat wil je ook: zzp'ers hebben meestal geen administratieve kracht, velen poetsen zelf en doen zelf de boekhouding. Het inkomen is niet slecht. Een paar mij bekende voorbeelden van een gezondheidszorgpsycholoog en een vaktherapeute komen op resp. 45.000 en 32.000 euro, beiden netto voor vier dagen. Marktconform? Snelle sommetjes leren dat dat meevalt, voor de vaktherapeute schiet het pensioen er bij in. O, ja, een goede en betaalbare arbeidsongeschiktheidsverzekering? Vergeet het.

En hoe is het gesteld met de status van de zzp'er? Nou, dat mag wel beter, maar gaandeweg kan je beter bekend komen te staan. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard, dat is een ding wat zeker is. Een slecht 'cliëntenverhaal' bij de huisarts moet je onmiddellijk tackelen, niet tegenspreken, maar gewoon integer je eigen verhaal er naast zetten. In de samenwerking met externe instanties blijkt vaak je lage status als zzp'er. Niet leuk, maar wel begrijpelijk, want er is veel kwaliteitsverschil op de markt, en ze weten niet met wie ze van doen hebben. De markt lijkt soms zo op hol geslagen dat kwaliteit niet meer gewaarborgd is. Zeker in de 'niet-vergoede sector'. "In tien sessies speltherapie is uw kind meestal van zijn problemen af." "Magnetische hersenstimulatie bij depressie". Is de kwaliteit goed? De cliënt ziet door de bomen het bos niet meer, ik vaak ook niet. Het aloude wantrouwen van mensen in de wereld van psychologie en psychotherapie wordt er zo niet beter op.

Zzp'ers in de GGZ: zegen en kwetsbaar, kans én risico. Het élan van de zzp'ers, hun nabijheid en verantwoordelijkheidsgevoel naar cliënten toe is verfrissend en mooi om te zien. Sterk zijn ze in de eenvoud van hun procesmatig werken. Het ondernemerschap van de ZZP'er en het openstaan voor kwaliteitscontrole zijn zwak. Laten zzp'ers zich ter harte nemen dat verantwoording afleggen van hun besteding van publiek geld er bij hoort. De zorgverzekeraars en de over-

heid mogen beter hun best doen: een slanke en vooral eenvormige bureaucratie en veel betere ondersteuning. De kwaliteitscontrole mag indringender: stevige intervisie en inhoudelijke visitatie zijn uitstekende middelen, met als basis eenvoudige algemene kwaliteitsregels.

Zijn zzp'ers de oplossing voor de problemen in de GGZ? Dat gaat me te ver. Kleinschalig werken wel, de aard van het werk vraagt dunne muren en een persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel van de hulpverlener. De GGZ kan veel leren van de zzp'er.

=

Dank aan Berrie Gerrits, Mieke Weekers, Frans Kampshoff en Erica Meijers voor hun uitstekende opmerkingen.

Literatuur

- T. Dehue, *De Depressie-epidemie*, Uitgeverij Augustus, Amsterdam 2008.
- A. Klink, "Toenemende hulpvraag uitdaging voor GGZ", toespraak, 17.01.2008 www.rijksoverheid.nl
- S. Miller, 'Supershrinks', in: *Psychotherapy in Australia*, 2008.
- D. Olthof, *Tussen Servet en Tafellaken, op zoek naar de optimale schaal voor een zorgorganisatie*, KUB, Tilburg, 2001.

Bernice Siewe – zelfstandig sinds 2000

"Meestal werk ik aan langer durende documentaire projecten, die ik zelf initieer. Soms alleen, soms met een collega en soms met en voor kinderen, jongeren en volwassenen. Met tussenpozen heb ik er een baantje bij, maar mijn hoofdactiviteit is fotografie. Ik vind het heerlijk om op mezelf te zijn. Daarmee bedoel ik niet in een organisatie te werken met afspraken, regels, hiërarchie en sociaal verkeer. De keerzijde van het zzp'erschap is natuurlijk de onzekerheid. Het vraagt veel op verschillende fronten. Start het ene project net op, moet ik eigenlijk al met de voorbereidingen van het volgende aan de gang gaan en het voorafgaande afronden. Planning en discipline zijn noodzakelijk, terwijl dat niet bepaald mijn sterkste punten zijn. Mezelf steeds onder de aandacht brengen; ook zo'n onderdeel wat niet op mijn lijf geschreven is. Toch wil ik niets anders, omdat ik mijn werk zo graag doe en het zelfstandig zijn het beste bij me past."

Philippe McIntyre (zelfstandig sinds 1997)

"Ik beschouw mezelf als kunstenaar, niet als ondernemer. Het is merkwaardig dat je gedwongen wordt als een ondernemer te werken en een product af te leveren. Groei en winst interesseren me niet. Mij gaat het om duurzaamheid, om de rijkdom van het vaak trage proces waarin iets ontstaat, maar dat heeft in onze economie geen waarde.

Bijgaande beelden staan voor de radicale veranderingen in de fotografie sinds ik er in de jaren zeventig mee begon. Het zwart-wit beeld roept het verleden op, de doka van weleer. Het kleurenbeeld is mijn huidige kantoor, waarin alles is gedigitaliseerd: computer, scanner en printer hebben de plaats ingenomen van de alchemie die met behulp van flesjes, borsteltjes en mechanische apparaten zijn werk deed. Deze overgang is er een van ambachtelijkheid naar virtualiteit en van traagheid naar snelheid. Onze cultuur heeft tegenwoordig te maken met een boulimie van beelden. Als iemand die verantwoordelijkheid wil nemen met betrekking tot beelden, confronteert deze situatie de fotograaf met de vraag wie hij is. Hij moet zich opnieuw uitvinden.

Mijn voorlopige antwoord is dat ik een pauze heb ingelast in het produceren van beelden en bezig ben mijn archief te reviseren. Ik werk aan een project van steeds wisselende beelden die met elkaar het gesprek aangaan. Meer hiervan is te zien in 'a harvest dialogue' op www.philippemcintyre.com."

Humanisme

Botman volgde lange tijd huishoudelijk werkers in de regio Amsterdam en bestudeerde de arbeidsrelaties voor deze kleine zelfstandigen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Haar pleidooi: wees zakelijk.

Ik doe mijn werk, ik ben klaar, zij zijn blij, hun huis is schoon en ik heb mijn geld. Dat is de relatie.

Man, 38 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Indonesië

Het huishouden uitbesteden lijkt zo eenvoudig: de opdrachtgever betaalt voor een schoon huis, de huishoudelijk werker (met of zonder papieren) heeft een inkomen: iedereen tevreden. Misschien wel een uitstekende herverdeling van welvaart. Een daad van humanisme in de praktijk, noemde Grunberg het in *De Volkskrant*. Grunberg juicht het inhuren van een ongedocumenteerde migrant als 'hulp' in de huishouding toe. Hij weet zeker dat de dochter van zijn werkster geen werkster zal worden. Als zijn werkster kiespijn heeft zal hij haar meenemen naar de tandarts.

Op individueel niveau kan betaald huishoudelijk werk inderdaad kansen bieden aan arbeidsmigranten, de vraag is echter ook hoe wij als samenleving met dit fenomeen omgaan. De mondiale ongelijkheid wordt bij dit werk bijzonder tastbaar in de privésfeer en er is geen pasklaar antwoord op de vragen op het terrein van arbeid, migratie, emancipatie en welzijn.

De positie van zzp'ers in termen van onzekerheid en/of vrijheid is voor huishoudelijk werkers bijzonder relevant. Zij zijn immers kleine zelfstandigen. Welke kansen biedt het werk hun, bijvoorbeeld op sociale mobiliteit? Welke strategieën hebben zij? Welke vrijheden en onzekerheid ervaren zij? Op deze vragen zal ik hier ingaan, om te laten zien dat het wat mij betreft twijfelachtig is of het inhuren van een ongedocumenteerde migrant wel een eenvoudige daad van praktisch humanisme is.

De omvang van de markt van huishoudelijke diensten laat zich moeilijk in cijfers uitdrukken. Voor Nederland schatte de SEOR (2004) dat 1,2 miljoen huishoudens voor gemiddeld 3,4 uur per week huishoudelijke diensten inkopen en dat er ongeveer 400.000 huishoudelijke werkers zijn. Het is de vraag of deze cijfers nauwkeurig zijn, omdat een groot deel van de markt plaatsvindt in de informele economie. Over de samenstelling van het aanbod zijn geen cijfers voorhanden.

Uit onderzoek naar huishoudelijk werkers elders ter wereld blijkt dat het werken in de huishouding steeds meer een zaak voor onge-

documenteerde migranten is. Dat zijn veelal vrouwen, die soms hun kinderen achterlaten en de slechte economische omstandigheden in het land van herkomst ontvluchten. Ook blijkt dat vooral *inwonende* huishoudelijk werkers in situaties met een gebrek aan autonomie terecht kunnen komen. De inwonende dienstbode is in Nederland echter al lang geleden verruild voor de parttime ingehuurde uitwonende huishoudelijke werker. We spreken niet meer van dienstmeisje maar van de hulp, werkster of schoonmaakster.

De huishoudelijk werkers met wie ik sprak zijn allen uitwonend en hebben meerdere werkgevers, waardoor zij meer autonomie hebben dan een inwonende dienstbode. De groep kent variëteit naar geslacht, leeftijd en motieven voor het werk. Er zijn niet alleen vrouwen werkzaam in deze sector, maar ook mannen. Ook zijn er jongeren die niet werken voor hun familie elders, maar voor hun eigen toekomst in het land van herkomst. Wel betreft het bijna allemaal ongedocumenteerde migranten.

Door de overheid wordt aangenomen dat de aanbodzijde hoofdzakelijk bestaat uit vrouwen voor wie het werk *bijverdienste* is. Dat klopt dus niet met mijn ervaring. De huishoudelijk werkers voorzien met hun werk wel degelijk in hun *levensonderhoud* (en soms dat van anderen) en werken doorgaans een groot aantal uren. Vaak migreerden zij met het doel huishoudelijk werk te verrichten en wisten van te voren dat zij ongedocumenteerd in Nederland zouden verblijven. Toch vonden zij het eerste jaar zwaar. Het opbouwen van een klantenbestand waarvan te leven valt kost meer tijd dan ze van te voren dachten, namelijk ongeveer een jaar. Startende migranten kunnen nog niet kritisch zijn in het aannemen van werk. Daardoor belanden ze wel eens bij werkgevers die misbruik maken van hun kwetsbare positie, bijvoorbeeld door een lage uurprijs te betalen, gratis te laten proefdraaien of seksueel getinte verzoeken te doen. Migrantinnen die vrienden of familie volgden hebben makkelijker toegang tot de markt, bijvoorbeeld doordat zij werkadressen kunnen overnemen, al zijn dit wel vaak de minst aantrekkelijke, die slecht betalen of een lange reistijd vergen. Kortom, startende huishoudelijk werkers kennen vooral onzekerheden.

Inbedding in een netwerk is van cruciaal belang voor huishoudelijk werkers en biedt enige bescherming tegen uitbuiting en opsporing. Een kaartje ophangen in de supermarkt is voor velen te riskant; je weet niet bij wie je dan terecht komt. Maar er zijn ook

in de praktijk

nadelen. Viavia krijg je wel een betrouwbare werkgever, maar het beperkt ook de onderhandelingsruimte, bijvoorbeeld wat betreft de te verrichte taken en de prijs.

Waarom betaalt Ingrid 9 euro en Etna 10 euro?

Waarom? Omdat ik bij Ingrid ben via Annemieke. En Annemieke is 9 en dan kan ik niet zeggen 10 euro tegen Ingrid.

En bij die andere mensen, die je via een briefje hebt heb je zelf gezegd 10 euro?

Ja op de eerste afspraak heb ik dat gezegd. Maar bij referentie is het de prijs van de referentie.

Vrouw, 22 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Brazilië

Net als bij de prijsbepaling geldt dat bij het bepalen van de uren en taken starters een kwetsbare positie innemen. Met de jaren leren huishoudelijk werkers onderhandelen, bijvoorbeeld door zelf het aantal uren te bepalen en bepaalde taken te weren, zoals strijken. Strijken is een van de grijze gebieden die betaald huishoudelijk werk kent. Het begint met enkele overhemden en het eindigt met tien overhemden. Maar alleen wie voldoende klanten heeft kan zich veroorloven dit soort zaken te weigeren. De secundaire arbeidsvoorwaarden vormen ook een grijs gebied. Doorbetaling bij vakantie bijvoorbeeld is een kwestie van *goodwill* van de werkgever, hier onderhandelen huishoudelijk werkers niet over. En zo zijn er meer grijze gebieden, waar iedereen zelf mee om moet leren gaan:

De meeste werkgevers zijn niet thuis. Ze zeiden: als je hier bent kun je een kop koffie voor jezelf maken. Dat is beter voor mij, ik heb maar weinig tijd, ik drink koffie en begin snel met werken. Andere mensen die thuis zijn als ik kom, zijn vaak de hele dag

alleen thuis en dan is het van: alsjeblieft drink koffie met me. We drinken, we praten, ik zeg: ik moet werken, zij zeggen: ja, ja en gaan door met praten. Na een half uur zeggen ze: je hebt koffie gedronken een half uur, daar betaal ik niet voor of je moet een half uur langer werken. Dus de volgende keer zei ik: nee dank u, ik wil geen koffie. Ik drink nu nooit meer koffie met werkgevers.

Vrouw, 43 jaar, samenwonend, 2 kinderen, Litouwen

Voor werknemers is contact met werkgevers in sociaal opzicht niet per se onplezierig, maar in zakelijk opzicht meestal nadelig. Waar huishoudelijk werkers over taken, prijzen en uren zakelijker zijn dan werkgevers en daarover leren onderhandelen, maken ze over pauze en vakantie nagenoeg geen afspraken, ook de meest ervaren huishoudelijk werkers niet.

In de beleving en waardering van het verblijf en werk in Nederland speelt niet alleen een verbetering van de financiële situatie een rol. Er zijn bijvoorbeeld ook huishoudelijk werkers die het liberale en tolerante klimaat in Nederland aantrekkelijk noemen. Betaald huishoudelijk werk in de parttime, uitwonende vorm heeft een lage status maar biedt volgens huishoudelijk werkers ook voordelen, zoals de vrijheid van het eigen baas zijn, je eigen tijd kunnen indelen, met niemand iets te maken hebben of juist het ontmoeten van mensen. Romero (2002) stuitte ook op de paradox dat huishoudelijk werk enerzijds een lage status heeft en als zodanig vernederend is, maar anderzijds meer inkomsten, meer autonomie en meer eigenwaarde kan verschaffen dan andere lage statusbanen. Hierbij hoort de zakelijke houding ten opzichte van de arbeidsrelatie, die ik bij veel huishoudelijk werkers herkende. Zij accepteren de ongelijkheid en de lage status van het werk en benadrukken de financiële kansen en de vrijheden die het biedt. Met het groeien van het adresbestand groeit de vrijheid. Dan kunnen zij beter onderhandelen en stoppen wanneer het op zakelijk of persoonlijk vlak niet goed loopt:

Ze is altijd van: vergeet dit of dat niet, al voordat ik ben begonnen met werken. Ik moest wel stoppen. Voor mij is het beter om wakker te worden en te denken: ok, vandaag ga ik daarheen en die mensen zijn leuk dan: o nee ik moet daarheen en ik mag haar niet.

Vrouw, 26 jaar, samenwonend, geen kinderen, Oekraïne

Het eigen baas zijn en niet afhankelijk van één werkgever voor inkomen en verblijf is een belangrijk aspect van de autonomie en vrijheid van parttime uitwonend huishoudelijk werk.

Werkgevers met een familiale werkgeversstijl zoals Grunberg proberen de ongelijkheid van het persoonlijke dienstverband te verkleinen door 'liefdevol en met respect' met elkaar om te gaan, andere werkgevers negeren zo veel mogelijk hun rol als werkgever. Maar elke arbeidsrelatie tussen werkgever en werknemer is ongelijk. Het leidt nergens toe dit te ontkennen of te verzachten met familiarisme. Voor de huishoudelijk werkers is de relatie eerst en vooral een economische ruilrelatie, en die moet goed geregeld zijn. Anders gezegd: een werkgever kan nog zo liefdevol met haar werkster omgaan, als zij niet genoeg betaalt, of te veel werk verricht wil hebben in te weinig uren, zal de werkster op den duur uit *zakelijk* oogpunt een nieuwe werkgever zoeken. Wat dat betreft biedt uitwonend parttime huishoudelijk werk zeker kansen en autonomie aan (ongedocumenteerde) migranten.

Anders is dat met sociale mobiliteit. Hoe hard en lang huishoudelijke werkers ook werken, hoe succesvol zij ook zijn in hun ondernemerschap, een verblijfsstatus krijgen ze er niet mee. De meeste vinden dat onrechtvaardig. De sociale stijging zou eventueel plaats kunnen hebben in het land van herkomst, doordat de kinderen daar kunnen studeren, of omdat men terugkeert met een startkapitaal voor een eigen huis of bedrijf. Maar dat lukt lang niet elke huishoudelijk werker. Betaald huishoudelijk werk biedt in zichzelf nagenoeg geen kansen om hogerop te komen. Grunberg mag dan zeker weten dat

het Los A

→ de dochter van zijn werkster geen werkster zal worden, uit mijn onderzoek blijkt dat er ook huishoudelijk werkers zijn die jarenlang geld opstuurden voor de opleiding van de kinderen en wiens kinderen uiteindelijk toch werkster werden. En al kiezen mensen in de hoop op sociale stijging zelf voor een ongedocumenteerd bestaan, we hebben er als samenleving te weinig zicht op.

Uiteindelijk is de vraag niet of ik of Grunberg voor of tegen een informele huishoudelijke economie zijn, maar hoe de Nederlandse samenleving en overheid met het huishouden en de markt van betaald huishoudelijk werk willen omgaan. Willen we het uitbesteden en zo ja aan wie? Accepteren we dat de mensen die het mogelijk maken dat wij betaald werk buitenshuis te verrichten jarenlang in een ongedocumenteerde positie verkeren? Wat zijn de voor- en nadelen van deze omvangrijke informele economie, zowel voor huishoudelijk werkers en werkgevers? En hoe kunnen particulieren dit behoorlijk regelen? Wie daar nieuwsgierig naar is, leze mijn proefschrift.

Net als Grunberg pleit ik voor minder schuldgevoel, maar anders dan hij pleit ik voor een verbetering van de positie van huishoudelijk werkers en werkgevers, voor meer duidelijkheid in de arbeidsrelaties en voor het zoeken naar mogelijkheden deze sector te professionaliseren. Dan brengen we niet alleen humanisme op individueel niveau in de praktijk, maar geven we als samenleving structuur aan betaald huishoudelijk werk als deugdelijk werk.

=

Dit artikel is gebaseerd op Botmans proefschrift *Gewoon schoonmaken, de troebele arbeidsrelaties in betaald huishoudelijk werk*, Amsterdam, UvA 2011.

Literatuur

A. Grunberg, 'Wees humaan, neem vooral een werkster', *De Volkskrant* 29.01.2011.

Reactie op: H. Ali en E. Stoker, 'Een kopje thee voor de werkster is al een kwestie', *De Volkskrant* 25.01.2011 (over Botmans proefschrift)

B. Anderson, *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London/New York, Zed Books, 2000

B. Ehrenreich & A.R. Hochschild, *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London, Granta Books 2003.

Pei-Chia Lan, *Negotiating Social Boundaries and Private Zones: The Micropolitics of Employing*, 2003.

M. Romero, *Maid in the USA. 10th anniversary edition*. London: Routledge 2002.

De rechten van huishoudelijk werkers, vaak zonder papieren, zijn slecht in Europa. In Los Angeles zijn een aantal zaken beter geregeld.

Onlangs zijn dertig West-Afrikaanse vrouwen opgepakt terwijl zij op weg waren van de Bijlmer naar een villawijk buiten Haarlem, waar zij bij particulieren zouden gaan schoonmaken. De vrouwen zijn door een gezamenlijke actie van politie en busmaatschappij Connexxion in vreemdelingenbewaring beland.

Onder druk van dergelijke controles zoeken ongedocumenteerde huishoudelijk werkers steeds vaker werkgevers bij wie zij kunnen inwonen. Dan hoeven ze niet te vrezen voor controles in het openbaar vervoer of 'zoeklicht' acties tegen illegale onderhuur. Maar wel verliezen ze privacy en zeggenschap over hun vrije tijd. Bovendien worden zij afhankelijk van één werkgever voor hun inkomen én voor hun huisvesting. Ze kunnen het zich dan niet langer veroorloven om een tegenvallend dienstverband te verbreken.

Inwonen

In de EU spelen migranten een groeiende rol in de thuiszorg en/of huishoudelijke dienstverlening. Vooral in landen waar zorgtaken meestal aan de familie werden overgelaten, zoals in Italië, is dit het geval. Daar zijn inwonende migranten integraal onderdeel van het zorgsysteem geworden. In landen met een breed aanbod aan publiek gefinancierde en geregelde zorg, zoals in Scandinavië, werken migranten nog vooral in het huishouden en minder in de thuiszorg. Maar naarmate deze landen bezuinigen op de zorg, groeit ook daar de rol van de particuliere sector en daarmee die van migrantenarbeid.

Het huidige Nederlandse kabinet staat voor de opdracht de kosten in de zorg te beperken. De laatste tijd wordt in dat verband verwezen naar het 'Duitse model' en vooral naar de rol die familie in Duitsland zou spelen bij het verlenen van onbetaalde zorg. Wat de voorstanders van dit Duitse model er niet bij vertellen, is dat het – net als in Italië – in toenemende mate leunt op inwonende migranten. Ook Duitse vrouwen zijn immers buitenshuis gaan werken. Anders dan Italië voorziet Duitsland echter niet in een toelatingsregeling voor migranten

in de thuiszorg en de huishoudelijke dienstverlening. Zij worden slechts oogluikend gedoogd. Het Duitse model dat Nederlandse bewindslieden voor ogen staat draait dus op de arbeid van ongedocumenteerde inwonende migranten.

Vrij bewegen

Het kan ook anders, zoals bijvoorbeeld in Los Angeles. Net als in Nederland gaat men daar uit van niet-inwonende zorgverleners, die parttime voor meerdere zorgontvangers werken. Maar anders dan hier is de markt van particuliere huishoudelijke dienstverlening in Los Angeles verweven met die van de gesubsidieerde thuiszorg. Ook anders is dat de ontvanger van zorg of huishoudelijke dienstverlening zeggenschap behoudt over de te verrichten werkzaamheden, maar niet verantwoordelijk is voor het betalen en administreren van salaris, belasting en premies. Die werkgeversverantwoordelijkheden liggen bij publieke instanties en/of particuliere bedrijven, zoals een zorgcentrum.

Het meest kenmerkende van de situatie in Los Angeles is echter dat de sector sterk georganiseerd is, zowel aan de kant van de werknemers – via de vakbond – als aan die van de werkgevers – via onder andere patiëntenorganisaties. Hierdoor is het mogelijk op creatieve wijze in te spelen op de specifieke issues van deze sector, zoals: werknemers die geïsoleerd van elkaar werken; het werken voor meerdere werkgevers; het werken in de privésfeer, en de zorgafhankelijkheid van werkgevers.

Een voorbeeld is de ontslagbescherming. Die is niet geregeld via een werkloosheidsverzekering. In plaats daarvan krijgen werkgevers en werknemers, via hun organisaties, toegang tot een digitale marktplaats voor banen in zowel de thuiszorg als de huishoudelijke dienstverlening, gesubsidieerd en niet gesubsidieerd. Door het brede aanbod komen werknemers na het beëindigen van een parttime dienstverband snel aan een nieuwe; werkgevers hoeven niet lang zonder thuiszorg of hulp te blijven.

Een tweede voorbeeld is de manier waarop problemen rond arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden worden aangepakt. Dit gebeurt niet door stakingen en collectieve onderhandelingen, maar door trainingen aan zowel zorgverleners als zorgontvangers. De werknemers- en werkgeversorganisatie geven die trainingen afzonderlijk, maar wel in overleg. Bovendien oefenen zij gezamenlijk druk uit op de politiek. Zo zijn zij er in geslaagd bezuinigingen in de zorgsector

Los Angeles model

tegen te houden en betere arbeidsvoorwaarden voor de thuiszorg af te dwingen. Net als in Duitsland werken ook in Los Angeles veel migranten in de thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening, waarvan een significant aantal zonder papieren. Maar omdat daar wel een sterk ontwikkeld systeem is van parttime thuiszorg, voelen zij niet de noodzaak om als inwonende te werken. Omdat in de VS minder repressief wordt opgetreden tegen irreguliere migranten dan in Nederland, is deelname aan vakbondsactiviteiten minder problematisch. Irreguliere migranten zijn niet volledig ingesloten in het Los Angeles model. Zonder *social security number* heeft men geen toegang tot een ziektewet-uitkering bijvoorbeeld. Wel kunnen irreguliere migranten gebruik maken van de digitale banenmarkt en hebben ook zij profijt van trainingen over rechten en plichten en ter bestrijding van racistische vooroordelen.

Los Angeles laat zien dat het mogelijk is een systeem van thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening te ontwikkelen dat recht doet aan de belangen en behoeftes van werkgevers en werknemers. Een dergelijk systeem staat en valt bij een goede organisatie van zowel werkgevers als werknemers. Daarvoor is cruciaal dat *alle werknemers* in de sector, dus ook de migranten: zich vrij kunnen bewegen en kunnen deelnemen aan het maatschappelijk verkeer; niet uitsluitend als inwonend hulp aan de slag kunnen, maar (ook) op zichzelf kunnen wonen en parttime in meerdere huishoudens kunnen werken; steeds de vrijheid hebben om van werkgever(s) te veranderen.

Een goede regeling van thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening in Nederland wordt pas mogelijk als het Nederlandse vreemdelingenrecht migranten de vrijheid biedt om daaraan bij te dragen.

=

Literatuur

Linda Delp and Katie Quan, "Homecare Worker Organizing in California: An Analysis of a Successful Strategy", *Labour Studies Journal* 2002, nr. 27(1): 1-23.

Anna Gavanas, *Who cleans the welfare state? Migration, Informalization, Social Exclusion and Domestic Wervices in Stockholm*, Stockholm: Institute for Futures Studies 2010.

Sarah van Walsum, "Regulating Migrant Domestic Work in the Netherlands: Opportunities and Pitfalls", *Canadian Journal of Women and the Law*, 2011 (23) 1, p. 141-165.

BEIJING 2008 →

BEIJING 2008. Voorafgaand aan de Olympische Spelen kreeg de stad een facelift. Huizen van arme bewoners moesten wijken en zo'n twee miljoen arbeiders, voornamelijk van het

platteland, werden ingehuurd om aan de bouw van de stadions te werken. Ze werden onderbetaald, werkten onder beroerde omstandigheden en woonden in slechte onderkomens.

Fotograaf Kadir van Lohuizen volgt op dit moment de migratie in Zuid- en Noord-Amerika. Zie www.viapanam.org.

© Kadir van Lohuizen/NOOR

28 Sochi 2014: Ivan (48) is een van de bouwarbeiders die meewerkt aan voor- bereidingen voor de Winterspelen in Rusland.

Maar nu staakt hij, omdat hij al maanden geen loon heeft ontvangen. Bij de bouwactiviteiten staat een bord met de naam van opdrachtgever Moskonversprom. Maar zelf is hij in dienst genomen door een lokaal uitzendbureau. "Elke maand hebben we weer een andere chef", zegt Ivan, "Die krijgt dan een bepaald bedrag van zijn superieuren van Moskonversprom of een subcontractor daarvan. Zo is voor ons volslagen onduidelijk waar we ons geld moeten halen. Onze directe chef krijgt een zak geld en zorgt ervoor dat het grootste deel in zijn eigen zak blijft."

Deze Olympische Spelen worden de duurste Winterspelen ooit, omdat alles uit het niets moet worden opgebouwd, maar ook vanwege de enorme corruptie. Hoewel het totale bedrag gissen blijft, is het gemiddelde bedrag de afgelopen jaren gestegen van 6 naar 12, 21 en 33 miljard dollar. Nog even en de Zomerspelen van Beijing 2008 – een veel omvangrijker evenement dan de Winterspelen – worden ingehaald. Die kosten rond de 40 miljard dollar.

De staking begon met 140 arbeiders, maar na dreigementen van hun bazen gingen de meesten weer aan het werk. Ivan houdt met twee anderen nog vol. Ze slapen nu in de koestal op een braakliggend terrein, omdat de toegang tot het bouwterrein hen is ontzegd. Ze wachten op een betaling van 50.000 roebel, 1250 euro, voor de afgelopen maanden werk. Maar de nieuwe chef zegt dat ze al betaald zijn. Voor hen

tien anderen, zegt de chef. Omdat ze al maanden hebben ingeteerd komen ze nooit meer naar huis. Treinreizen zijn duur. Ivan heeft al weken geen contact meer met zijn familie in Azov. Hij schaamt zich dat hij geen geld kan opsturen. Nu moeten zijn vrouw en twee dochters het zelf zien te redden. Vanuit zijn koestal ziet hij de stadions elke dag groter groeien.

Deze foto's maken deel uit van het Sochi Project van fotograaf Rob Hornstra en filmmaker en schrijver Arnold van Bruggen. Zij documenteren de veranderingen in Sochi tot aan de Spelen. Volg hen op: www.thesochiproject.org

LEONHARD DE PAEPE
filosoof

selfm

De zzp'er lijkt soms een arbeidsvorm die in het leven geroepen is om het arbeidsrecht verder te ontmantelen. Maar misschien zou de zzp'er de guerilla kunnen zijn die het kapitalisme van binnenuit duurzaam vernieuwt. Is er een *self-made man* denkbaar die geen winst maakt ten koste anderen?

Herko van Eerden
vrij kunstenaar sinds 1990

"Did you ever notice, the kind of
thoughts I've got?" (Bonnie Prince Billy).

ade man

In 1859, in aanloop naar de Amerikaanse Burgeroorlog, houdt Frederick Douglass (1818 – 1895) een beroemd geworden speech genaamd 'Self-Made Men'. De speech wordt gezien als het begin van een ideaal en de geboorte van een culturele figuur: de *selfmade man*. Het bijzondere aan de speech is niet in de laatste plaats de spreker zelf. Douglass was in zijn jeugd het rechtmatige bezit van zijn meesters en werkte op de plantage. Hij versloeg zijn onderdrukkers met diens ideologische wapens, als een guerrilla. Op dezelfde manier zou de zzp'er wellicht de markteconomie kunnen verslaan en voor rechtvaardiger verhoudingen kunnen zorgen. Het valt te bezien.

Het verhaal van Frederick Douglass begint onder erbarmelijke omstandigheden: hij wist zijn leven lang niet wie zijn vader was, zijn moeder, een slavin, overleed toen hij zes jaar was, en zelfs zijn precieze geboorte- en sterfdag is tot de dag van vandaag onbekend. Toch is zijn levenswandel opmerkelijk in lijn met de bekende cliché's van de succesvolle ondernemer. Hij boog zijn nadelen om in zijn voordeel (turning a negative into a positive), pakte zijn kansen (opportunities) waar hij ze maar zag, hij was 'pro-actief' en initiatiefrijk. De Wye House Plantage leerde hem wat hard werken is. Rond zijn twaalfde leerde hij het alfabet van zijn meesteres Sophia Auld. De lessen van Sophia – die zij hem zeer tegen de zin van haar man gaf – stopten toen zij hem een krant zag lezen. Ze pakte de krant af en zei dat educatie en slavernij onverenigbaar zijn. Met die woorden echode ze de kritiek van haar man die haar een paar weken daarvoor had verteld dat als een slaaf leert lezen, hij ontevreden wordt over zijn conditie en naar vrijheid gaat verlangen.

Douglass noemt deze uitspraak in zijn autobiografie *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave (1845)*, de eerste "antislavernij lezing" die hij ooit hoorde. Douglass bleef zich oefenen in lezen en schrijven onder het devies: "Knowledge is the pathway from slavery to freedom". De familie Auld stuurde Douglass naar Edward Covey toen zij ontdekte dat hij andere slaven de bijbel leerde lezen. Covey had een reputatie als 'slavenbreker' en sloeg de tiener met de zweep tot deze op zestienjarige leeftijd een fysieke confrontatie aanging, waarna hij nooit meer werd geslagen. Uiteindelijk zou Douglass wegvloeden. Hij groeide uit tot een gezien spreker, publicist, hervormer en *selfmade man*. Volgens zijn definitie zijn dit "mannen die weinig of niets te danken hebben aan hun afkomst, connecties, een gunsti-

ge omgeving, overerfde welvaart, of educatie. Zij zijn geworden wat zij zijn zonder de hulp of de gunstige uitgangspositie die anderen krijgen wanneer ze de wereld intrekken en grote resultaten behalen." (p. 549-50)

Douglass geloofde dan ook niet in de "good-luck theory" die succes toeschrijft aan toeval of gelukkige materiële omstandigheden. Volgens Douglass kan van geluk geen sprake zijn. Er is maar één verklaring voor succes: "Work! Work!! Work!!! Work!!!!" Hoewel hij toegaf dat de maatschappelijke orde en de goddelijke wet een rol spelen, zag hij hard werken als de doorslaggevende factor voor succes. Aldus ligt de sleutel tot succes NIET in ras, klasse, sekse etc., maar louter en alleen in het karakter.

De eis voor emancipatie van Afro-Amerikanen van Douglass komt hierop neer: "Geef de neger een eerlijke kans en laat hem met rust. Als hij leeft, goed. Als hij sterft, ook goed. Als hij niet op kan staan, laat hem vallen." (p. 557). De rechtvaardiging voor dit uitgangspunt is een aanname over de menselijke natuur. Volgens Douglass bestaat er een natuurlijke hiërarchie tussen mensen die sterker is dan iedere maatschappelijke orde. Ieder, zelfs de slaaf, krijgt het lot dat hij verdient, ondanks een ongelijke startpositie. Al wat nodig is, is een eerlijke kans en vrijheid. In de figuur van Douglass komt aldus de uiterste consequentie van *The American Dream* tot uitdrukking, die wij nog altijd herkennen in het taalgebruik van ondernemers. De *selfmade man* is werelds, wordt geassocieerd met vrijheid, is niemand iets verschuldigd en heeft zijn succes louter aan zichzelf te danken.

The American Dream is inmiddels ingehaald door de realiteit van dalende sociale mobiliteit en de terugkeer van armoede als een erfelijk verschijnsel, zoals Marcel van Dam laat zien in zijn film *De onrendabelen*. Desondanks is de ethische kern ervan springlevend. Vrijwel iedere ondernemer, ook in Europa, legitimeert zich impliciet of expliciet met een verwijzing naar de rechtvaardigheid van de sociale mobiliteit die *The American Dream* veronderstelt. En zelfs wanneer de sociale mobiliteit terugloopt is er nog altijd geen ethisch-maatschappelijk probleem. Maarten Schinkel, de bekendste economiedacteur van NRC Handelsblad, stelde onlangs dat de sociale mobiliteit terugloopt, maar dat dit een natuurlijk proces is. In de sociale revolutie van de jaren zestig waren de culturele conventies immers op drift geraakt en was er een eerlijke verdeling van kansen gekomen.

En nu had iedere Nederlander zijn natuurlijke plaats in de wereld gevonden. Dat de sociale mobiliteit terugliep was juist een effect van een geslaagde sociale herverdeling van posities tot een natuurlijke hiërarchie; niet van haar falen. Met andere woorden: wie nu nog geen succes heeft, heeft zijn lot aan zichzelf te danken.

Terug naar Frederik Douglass. Hij bevocht het systeem met de eigen ideologische wapens, en daarmee is Douglass welbeschouwd een guerrillastrijder. Hij stelde zich niet op *tegenover* de *American Dream* maar radicaliseerde deze tot haar uiterste consequentie. Niet de blanke Amerikaan, maar hij, de voormalige negerslaaf, was de belichaming van dit individualistische ideaal.

Conservatieve nachtmerrie

Toch is kritiek hier op zijn plaats. Douglass voldoet op cruciale punten niet aan zijn eigen definitie van *selfmade man*. Hij kon uit zijn ketenen opstaan en het woord nemen, maar dit woord moest hem wel geleerd worden. Hij leerde het van Sophie Auld, die daarmee de wet overtrad. Er moest dus iets uitzonderlijks gebeuren voordat Douglass zijn emancipatie kon starten. Dit heeft Douglass echter niet *aan zichzelf* te danken. Met andere woorden: als Douglass geen (gratis) lessen had gekregen van Auld was hij zelf de zwarte man geweest die niet kan opstaan. Douglass' uitspraak dat als de zwarte man niet op kan staan, men hem mag laten vallen, vindt haar legitimatie in Douglass claim op soevereiniteit. Maar de soevereiniteit die Douglass zichzelf en de *selfmade man* toeschrijft, is dus niet absoluut.

Het loont de moeite om de denkfout van Douglass, die een denkfout in *The American Dream is*, economisch te vertalen, omdat de problemen in de economie samenhangen met een systeemfout die voortvloeit uit de achterliggende ideologie. De onderneming leeft van de transactie tussen twee partijen. Deze transactie heeft echter principiële consequenties voor een derde partij. Dit is een zogeheten externaliteit. Niemand minder dan Milton Friedman definieerde dit als volgt: "Een externaliteit is het effect van een transactie tussen twee individuen op een derde partij die niet heeft ingestemd met de transactie en geen rol heeft gehad in de uitvoering van die transactie." Friedman, de architect van het economische systeem dat via Thatcher en Reagan voet aan de grond kreeg en vervolmaakt werd door George W. Bush, voegt daar zelf aan toe: "en er zijn serieuze problemen op dat gebied."

Het probleem is dat deze derde partij niet gehoord wordt of zelfs in zijn bestaan ontkend wordt, zoals exemplarisch in de 'win-win' situatie waar onderne-

mers prat op gaan. In de win-win situatie is er altijd een verzwegen derde 'loose' partij. Een voorbeeld hiervan is de werknemer die geen deel had aan het wanbeleid dat zijn bedrijf voerde onder druk van de aandeelhouder, maar wél degene is die zijn baan verliest. Andere belangrijke voorbeelden zijn het milieu, waarin de restproducten van de industrie worden gedumpt, en (niet te vergeten!) de belastingbetaler die nog decennia lang de gevolgen zal voelen van de miljardeninjecties in de banken in de eerste fase van de economische crisis en in landen (zoals Griekenland) in de tweede fase. Ook het importeren van arbeidskrachten kent een derde partij: de gezinnen in de Derde Wereld die de kosten van de opvoeding hebben gedragen. Dat is nu juist de zin van arbeidsmigratie. Je importeert mensen in hun productieve levensfase.

Economen zijn zich ervan bewust dat het bestaan van externaliteiten betekent dat 'winst' niet een godsgeschenk is maar een vorm van redistributie waarbij twee partijen winnen (win-win) en eentje – de niet-geconsulteerde – verliest. Dit wordt op groteske wijze geïllustreerd door de film van Marcel van Dam, die niet toevallig: *De onrendabelen* (2009) heet. In die film zegt hij "niet geweten te hebben", dat de minima vanaf de jaren tachtig (Thatcher, Reagan) niet profiteerden van de 'economische groei'. Zij worden nu benadeeld door het kabinet Rutte, maar zij wonnen ook niet in de jaren negentig. Terecht zegt van Dam: "Voor het groter worden van de kloof tussen arm en rijk, maakt het geen bal uit wie er regeert". Dit 'wir haben es nicht gewusst' van Marcel van Dam geeft wel te denken over het intellectuele klimaat in zijn dagen. Was het niet de taak van links om precies dit te weten en te bestrijden?

Bij Douglass is de zwarte man die niet kan opstaan de externaliteit van zijn succes. De ideologie van de *selfmade* man van Douglass begint onbedoeld te functioneren als een nieuw ideologisch wapen om de maatschappelijke verliezer te beschouwen als natuurlijk verschijnsel. Ook zwarten ontkomen daar niet aan. Precies zoals Maarten Schinkel de

maatschappelijke verliezer als een natuurlijk verschijnsel ziet na de revolutie van de jaren zestig. Zo verwordt *The American Dream* tot een conservatieve nachtmerrie.

Implosie

De oplossing van economen voor dit probleem is altijd dezelfde: innovatie. Vernieuwing en dynamiek moet de verliezers van het systeem opnieuw oppakken en productief maken. Echter, dit is een *secundair* effect van innovatie. Het primaire effect van innovatie is hogere arbeidsproductiviteit en *minder werk*. Iedere techniek die in het bedrijf wordt ingevoerd maakt een aantal arbeiders overbodig. Op dezelfde manier verkoopt de VVD zijn leuze om 'ons land aantrekkelijk te maken voor investeerders'. Geef de ondernemers meer vrijheid, minder regels en meer belastingvoordeel en iedereen zal daar van profiteren, ook de armen. Maar intussen sta je wel toe dat er minder belasting wordt geheven daar waar het geld zit, en wend je de belastinginkomsten aan voor de bovenkant van de maatschappij.

Puur logisch beschouwd is de win-win-situatie onmogelijk als iedereen ondernemer is. Zolang de succesvolle onderneming bestaat bij de gratie van het afwentelen van kosten op derde partijen *moet* de markt expansief zijn om interne stabiliteit te bewaren. Met andere woorden: zodra het kapitalisme en de ideologie van *laissez faire* daadwerkelijk de gehele globe omvat, imploedeert zij. In die situatie bevinden we ons nu. De enige oplossing is duurzaamheid. Economisch gezien een ondernemingssituatie waarin de derde partij in de winstrekening wordt verdisconteert.

Dit is dan ook de conditie waaronder de zzp'er voor links interessant kan zijn. Enerzijds is de zzp'er een arbeider zonder contract. Het is een verdere afbraak van de arbeidsrechten. Anderzijds verdoezelt de zzp'er de werkloosheidscijfers. En toch is de zzp ook een kans. Als zijn rechten met het zwaard beschermd worden, kan hij de guerrilla worden waar het kapitalisme niet op rekende. In het leger groeiende zzp'ers bestaat er een mogelijkheid dat er een onderneming wordt gestart die zich onttrekt aan het probleem van de externaliteiten. Bedrijven die niet functioneren door het beschermen van intellectueel eigendom in de poging een soort monopolie te genereren, maar die het van relationaliteit moeten hebben, hebben de potentie om de ondemocratisch bestuurde bedrijven een gevoelige klap toe te brengen. Hoewel Facebook niet het goede voorbeeld

hiervan is, is het wél een voorbeeld van hoe één man in korte tijd een stukje sociale infrastructuur aanlegde waar een krachtige politieke werking van uitgaat. Niemand had immers kunnen voorzien hoe belangrijk Facebook zou zijn in de Arabische lente.

Uit dit soort eenlingen zouden democratische ondernemingen kunnen voortvloeien. Ze bestaan al. Isthmus Engineering in Wisconsin bijvoorbeeld produceert robots voor de industrie en heeft een omzet van vijftien miljoen dollar per jaar. Maar in plaats van externe aandeelhouders heeft dit bedrijf geen werknemers, maar louter eigenaars. Alle beslissingen worden democratisch genomen en de posities democratisch verdeeld. Het is dan ook onmogelijk dat er massaontslagen vallen, dat het management zichzelf verrijkt terwijl de arbeiders moeten inleveren. Als iemand ziek wordt, heeft het bedrijf in zijn geheel baat bij zijn beterschap. Communicatie is beter, er is minder ziekteverzuim; afgunst en interne competitie zijn zo goed als afwezig. Bandwerkers verdienen er 65.000 dollar per jaar, het dubbele van een startende piloot! En dit bedrijf krijgt geen subsidie, het concurreert in het hart van het Amerikaanse kapitalisme.

Wat dit bedrijf doet is de arbeiders niet aan de kostenkant van de winstrekening zetten, maar aan de kapitaalkant. Aldus zijn er geen externaliteiten binnen het bedrijf. Dit is het type ondernemerschap waar we behoefte aan hebben. De eigenaars van deze firma zijn een steunpilaar voor de gemeenschap. Er is hier geen sprake van een briljante ondernemer, een *selfmade* man die zijn succes alleen aan zichzelf te danken heeft, zoals Frederick Douglass oprecht en ten onrechte over zichzelf geloofde. De *selfmade* man en *The American Dream* zijn denkfouten die zondigen tegen een van de oudste filosofische *a priori* waarheden: *Ex nihilo nihil fit*, uit niets komt niets!

=

Bronnen

Frederick Douglass, *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave, 1845*.

Marcel van Dam, *De onrendabelen*, 2009 (film).

The Corporation documentary, 2003

Meer over Isthmus Engineering in Wisconsin op

www.isthmuseng.com/company/

Hapé Smeele (zelfstandig sinds 1986)

"Ruim 25 jaar ben ik nu zzp'er. Dus al langer dan de naam bestaat. Economisch is het zonder meer een hard bestaan. Uit onderzoek blijkt ook nog eens dat fotografen bij de slechtst betaalde zzp'ers in Nederland horen. Het is geen pretje elke week opnieuw te moeten onderhandelen over je inkomen. Eerlijk gezegd maakt het me vaak jaloers op mensen met ruime vaste salarissen, pensioenen, lunchpauzes, vakantiegeld, ziektenregelingen, etc.

Maar... ik heb nog nooit overwogen een baan te nemen. Wanneer er iets in mij opborrelt dat gemaakt wil worden en echt belangrijk voor mij is, is het bijna altijd een onderwerp waarvoor geen enkele organisatie oog heeft. Momenteel ben ik geheel gefascineerd door de papaver. Voor mij is dit zonder meer een religieus project geworden. Het gaat over hoe het scheppende zich zichtbaar uitdrukt in de natuur. Hoe het zachte en ijle, waarover gesproken wordt in het taoïsme, zich dwars door alles heen beweegt. Hoe dood en verderf niet slechts een noodzaak zijn voor het scheppende, maar vaak het scheppende zelf zijn. Kortom: de kleine papaver waarover ik me nu al vier jaar buig, vergroot voor mij het perspectief op alles wat er om en met ons gebeurt."

Bruto Natio

Alles tegelijk moeten: de vloek van menig werkende ouder. Is het zelfstandige bestaan de sleutel naar een ontspannen samenleving?

Met ambitie rende ik in 2005 tegen een betonnen muur. Niet meer in staat de hoofdzaken van de bijzaken te onderscheiden, vergat ik mijn kind op het schoolplein en bleek zo overspannen als een deur. “*Musturbation*”, constateerde de arbo-arts grappend. Ik had net als veel andere ambitieuze jonge ouders van deze tijd last van overmatig moeten. Ik moest alles en van niemand anders dan mijzelf. Eerst moest ik maar eens leren me te ontspannen. “Ga maar eens twee maanden met je blote voeten in de zandbak naar je kinderen zitten kijken.” Zogezegd om te ontmoeten.

Daar, overspannen in de zandbak met een kleuter en een pasgeboren baby, begon mijn zoektocht. Welke steek had ik laten vallen? Had ik minder moeten werken, zodat ik mij meer op mijn kinderen had kunnen richten? Of had ik juist méér moeten werken, zodat ik genoeg geld zou verdienen om mijn kinderen en het huishouden volledig uit te besteden? En was ik de enige die de combinatie niet vol had weten te houden? Vanuit de zandbak observeerde ik andere ouders. Ik luisterde naar de gesprekken en kwam gaandeweg tot de conclusie dat zij allemaal tegen min of meer dezelfde hindernissen aanliepen als ik.

Even was ik opgelucht: het lag dus niet alleen aan mij. Maar de opluchting was van korte duur, want toen kwamen de vragen. Heel veel vragen. Waarom stond de verhouding tussen werk en kinderen voor de meeste ouders zo onder spanning? Dat was toch niet altijd zo geweest? Waren de verhoudingen met de tijd scheef gegroeid?

Vertrouwen

Ik dacht aan de tijd van mijn grootouders, waarin de rollen en verantwoordelijkheden overzichtelijk verdeeld waren. Niet dat die tijd een zegen was; ook zij waren ongelukkig met hun strikte rolverdeling. Maar duidelijk was het wél. Oma zorgde voor het huishouden en de kinderen, en opa voor de kost. Op dat moment realiseerde ik me dat ik de ambities van mijn oma en mijn opa had proberen te combineren. Ik wilde het allebei. Niet omdat ik verwend was maar uit angst. De angst om een huisvrouw te worden, achterop te raken, kansen te missen, vrijheid te laten schieten. Dit was dus de prijs van de vrijheid die de generatie van mijn ouders had bevochten: kiezen is verliezen, maar niet kiezen is onmogelijk. Zoals mijn oma voor de kinderen en het huishouden had gezorgd terwijl opa de kost verdiende, zo moest ik van mijzelf al die dingen tegelijk. Thuis wilde

ik niet onderdoen voor mijn oma, op het werk wilde ik niet onderdoen voor mijn opa. Ik had geprobeerd twee levens in de tijd van één te leiden. En daar had ik gefaald.

Eenmaal uit de zandbak begon ik het heel vreemd te vinden dat vrijwel niemand protesteert tegen de groeiende takenpakketten, de dwingende eisen van het moderne bestaan. Waarom geven mannen en vrouwen niet aan dat zij niet in beiden grootouders tegelijk kunnen veranderen? Niet fulltime althans. Waarom zouden vrouwen niet ambitieus zijn als ze het beste van beide willen combineren, en waarom zouden mannen wel ambitieus zijn als zij dat niet willen? Is volledige deelname van mannen en vrouwen aan de arbeidsmarkt dan het einddoel van de emancipatie? En de kinderen dan? Ik besloot niet langer in stilte toe te kijken, ik ging protesteren!

In november 2008 resulteerde deze zoektocht in het boek *Fuck! ik ben een feminist*, waarin ik oproep om tot een nieuwe vorm van emancipatie te komen: niet tégen maar mét mannen. Tijd dus voor het femanisme, zoals ik het noemde.

In mijn nieuwe boek *Carrièrebitches en Papadagen* ben ik op zoek gegaan naar meer praktische oplossingen. Nu het ego strelende stofje, dat door de media aandacht naar mijn kop was gestegen, langzaam weer naar de bodem van mijn bewustzijn is gedwarreld, merk ik dat ik geen stap verder ben gekomen in de discussies die mijn eerste boek heeft opgeleverd. Een discussie die vooral stilstaat bij de vraag of vrouwen wel naar de top willen en mannen wel echt meer voor de kinderen willen zorgen. Wat doet het ertoe of vrouwen wel naar de top willen en of mannen echt meer zorgtaken op zich willen nemen? Het gaat er toch om dat zij die dat willen dat ook kunnen? Emancipatie staat toch voor de keuzevrijheid om van de norm af te kunnen wijken? Wordt deze discussie niet ingezet als bliksemafleider zodat alles ondertussen gewoon bij het oude blijft? Om daar niet langer aan mee te werken ga ik op zoek naar manieren om werkelijk bij te dragen aan emancipatie in de praktijk. Hoe kunnen mannen en vrouwen ál hun talenten benutten zonder dat kinderen in moderne hinderen veranderen?

Toen ik aan de zoektocht begon hoe het bruto nationaal geluk te verhogen, dacht ik dat dit ten koste zou gaan van het verhogen van de arbeidsparticipatie en het verbeteren van de internationale concurrentiepositie. Maar, zo ontdekte ik, als je de juiste vernieuwing doorvoert en elkaar wat meer ruimte

naal Geluk

en vertrouwen geeft, dan versterkt dat elkaar juist. Natuurlijk is het geven en nemen. Maar, zo weet zelfs een kind, verantwoordelijkheidsgevoel ontwikkel je alleen door mensen ook verantwoordelijkheden te geven. Niet door ze te wantrouwen en als achterlijke zolen weg te zetten. Door mensen meer flexibiliteit te bieden en ze te behandelen als professionals, zowel de schoonmakers als de *consultants*, neemt de loyaliteit, de productiviteit, de vindbaarheid en het werkplezier toe, terwijl het ziekteverzuim en de stress aan de randen van de dag afneemt.

Kennelijk ben ik niet de enige die tot deze conclusie kwam. Elf jaar geleden stelde het ministerie van Sociale Zaken de Commissie Dagindeling in. Die moest bevorderen dat we los kwamen van het idee dat er alleen tussen negen en vijf gewerkt kan worden. Ook wilden ze duidelijk maken dat er naast het kostwinnersmodel nog wel andere, meer flexibele mogelijkheden zijn om je leven in te richten. Maar, zo concludeert het Sociaal Cultureel Planbureau anno november 2010, mensen krijgen nog veel te weinig zeggenschap over hun werktijden. Minister Kamp van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, zei daarop dit serieus wel te nemen en kondigde aan alle regels over arbeidstijden en werk-omstandigheden door te lichten en belemmeringen voor flexibel werken weg te willen nemen. Daarop riep regeringspartij CDA de sociale partners op afspraken te maken over flexibele werktijden en al zijn ze er mee bezig, het gaat mij lang niet snel genoeg.

Land vol gekken

Is er al die jaren dan niets essentieels veranderd? Zeker wel: de Nederlandse arbeidsmarkt. Die verandering wijs ik alleen niet toe aan het 'polderbeleid' maar aan de keuze van individuele mensen om gewoon anders te gaan werken en leven. Ondernemende individuen zijn die persoonlijke voorkeuren over werk en vrije tijd steeds vaker zelf gaan invullen en als individuele ondernemer aan de slag gegaan. Ze zijn gaan werken los van nauw omschreven functieprofielen en van toezicht en controle. En steeds meer mensen gaan hiertoe over. Niet omdat zij te onaangepast zijn om hun draai binnen een bedrijf te vinden, zoals een medewerker van de Algemene Werkgevers Vereniging Nederland ooit gekscherend tegen mij zei, maar omdat ze goed zijn in hun vak. Omdat deze werknemers hun werk met passie willen verrichten op de plek en in de tijd die daar het meest geschikt voor is. En omdat veel werkgevers te onaangepast zijn om daar op in te spelen.

De realiteit is dat inmiddels een op de twaalf werknemers in Nederland op die manier werkt. De *early adapters* en de zzp'ers zijn er al succesvol mee. En de groep 'onaangepasten' groeit zo snel dat we wel een land vol gekken lijken. Het wordt dan ook de hoogste tijd dat het bedrijfsleven, de overheid en verenigingen beseffen dat zij de onaangepasten zijn omdat deze manier van werken de toekomst heeft.

Al is het initiatief van de minister heus bemoedigend, met het invoeren van flexibele werktijden en de uitzend-CAO zijn we er niet. Het is tijd dat het overheidsbeleid inspeelt op de dynamiek die er al op de arbeidsmarkt is en dat de valkuilen van oude verhoudingen en patstellingen worden vermeden. Nu is het overheidsbeleid nog te versnipperd en zijn de arbeidsverhoudingen en sociale zekerheid niet meer in overeenstemming met de praktijk.

Maar ook bedrijven moeten komen tot de juiste balans tussen de doelstellingen van de organisatie aan de ene kant en de menselijke maat, de inrichting van het werk en de technische voorzieningen aan de andere kant. Mensen zijn geen machines, geen auto's, geen dingen die steunkousen als op een lopende band aangemeten willen krijgen. Het gaat erom dat mensen weer centraal komen te staan en dat zaken als de locatie, ICT-ondersteuning en het management daaraan bijdragen. Dat vraagt om medewerkers die hun eigen verantwoordelijkheid nemen en om werkgevers en beleid die dat ondersteunen.

Binnen nu en vijf jaar stroomt een grote groep werknemers uit. Willen we de verzorgingsstaat zoveel mogelijk in stand houden en kunnen investeren in de volgende generatie, dan zullen we de productiviteit op z'n minst gelijk moeten houden met minder mensen. Over één ding zijn namelijk alle deskundigen het eens: de arbeidsmarktkrapte van 2008 keert in korte tijd in alle hevigheid terug. Een op de vijf werknemers stroomt tussen 2010 en 2015 uit. De beperkte flexibiliteit die Nederlandse werkgevers nu doorgaans bieden ten aanzien van werktijden en thuiswerken, staat de verhoging van de arbeidsparticipatie en de doorstroom van vrouwen, ouderen, zorgvaders en allochtonen echter nog te vaak in de weg. Daarom is het van doorslaggevend belang dat bedrijven en overheid inspelen op deze behoefte. Doen zij dat niet dan zullen zij deze werknemers verliezen en daarmee de concurrentiepositie. Een steeds groter deel van ons nationale inkomen is toe te schrijven aan de kennis-

economie. Het structureel en substantieel verbeteren van de productiviteit van de kenniswerker is de ultieme uitdaging van de eenentwintigste eeuw. Maar het kenniswerk van vandaag wordt meestal ingericht en bestuurd volgens oude, industriële principes en denkbeelden. Daarmee is een doorbraak in productiviteitsverbetering nauwelijks mogelijk.

Willen we onze samenleving financieel gezond houden en ons een serieuze plek op die wereldmarkt verwerven met behoud van ons Bruto Nationaal Geluk, dan is het van groot belang dat we loskomen van de starre ouderwetse (arbeids-)verhoudingen. Dan moeten we echt aan het werk om de bureaucratische moeraslagen, de 'regels om de regels' en de 'controle om de controle' terug te brengen tot een minimum en de mensen weer de ruimte te geven om dat te doen waar ze goed in zijn. Dan moeten we investeren in onze jongeren en hen niet weg zetten als kostenpost maar als het meest kostbare bezit dat we hebben. Investeer in kinderopvang en in onderwijs. Voorkom dat kinderen in moderne hinderen veranderen, zorg er juist voor dat zij met zorg en aandacht opgeleid en opgevoed worden.

Geef mensen de ruimte en het vertrouwen om allemaal op hun best te kunnen zijn, zowel thuis in het onderwijs als op de werkvloer. Want daar zijn zowel werkgevers, carrièrebitches, deeltijdfeministen, watjes met papadagen, verwende prinsesjes en hun eventuele kinderen bij gebaat.

=

Roos Wouters, *Carrièrebitches en Papadagen; hoogste tijd voor Het Nieuwe Werken*
Uitgeverij Nieuw Amsterdam, 2011.
Meer info op www.HetNieuweWerkenWerk.nl

Landelijke werkgroep
'Groen onderneemt', 2011.

Ondernemen is Groen en Links. GroenLinks-ondernemers aan het woord

Aan de hand van interviews met ondernemers wil de werkgroep ondernemers van GroenLinks met dit boekje verschillende thema's in de partij aan de orde stellen: ondernemers en hun drijfveren, pensioenen en verzekeringen, aanbestedingen, maatschappelijk verantwoord ondernemerschap en politiek en overheid. Het is nogal wat. Soms denk je als lezer beland te zijn in een praktisch handboek met tips voor ondernemers (vooral zzp'ers), bij vlagen wordt er commentaar gegeven op politieke ontwikkelingen, maar meestal is het een tamelijk saai beschrijving van allerlei ervaringen van ondernemers. Meer zeggen de samenstellers ook niet te beogen, ze willen

een beeld geven van wat "zoal door GroenLinks-ondernemers belangrijk wordt gevonden". Het is jammer dat ze de lat niet hoger gelegd hebben en de grote groep veelsoortige geïnterviewden specifiek en scherper bevraagd hebben naar hun visie op de grote discussiepunten binnen GroenLinks over flexibilisering, outsiders op de arbeidsmarkt en – misschien nog wel belangrijker – de hedendaagse betekenis van thema's als solidariteit en vrijheid. Politieke betekenis zal dit boekje daarom niet krijgen en dat is gezien de actualiteit van het thema en de ijver waarmee zoveel op zich interessante mensen zijn bevraagd, een gemiste kans.

Leontine Bijleveld
& Eva Cremers

Een baan als alle andere?! De rechtspositie van deeltijd huishoudelijk personeel

Leiden, Vereniging voor
Vrouw en Recht Clara
Wichmann 2010.

Werksters, au pairs, migrant domestic workers, alfa-hulpen die zorg verlenen op basis van de Wet maatschappelijke ondersteuning en verpleging die wordt betaald uit een persoonsgebonden budget. Vrijwel altijd zijn het vrouwen die in andermans huishouden werken en vrijwel altijd geldt voor hen sociaal recht *light*. Huishoudelijk personeel dat minder dan vier dagen per week in dienst is van een particulier is bijvoorbeeld uitgesloten van verplichte werknemersverzekeringen, heeft zwakke ontslagbescherming en minder recht op doorbetaling bij ziekte dan anderen. Bijleveld en Cremers koppelen de juridische uitzonderingspositie van deze werknemers aan het maatschappelijke en politieke debat over persoonlijke dienstverlening. Het informele karakter van betaald huishoudelijk werk is breed geaccepteerd en het overheidsbeleid werkt ver-

dere informalisering in de hand. De argumenten die de wetgever aanvoert om de uitzonderingen voor deeltijd huishoudelijk personeel te legitimeren noemen de auteurs tekenend voor de onderwaardering van het werk dat deze beroepsgroep verzet. Volgens hen is het uitsluiten van deeltijd huishoudelijk personeel van rechten waarop andere werknemers wel aanspraak kunnen maken een vorm van indirect en ongerechtvaardigd onderscheid op grond van geslacht, omdat hierdoor overwegend vrouwen worden getroffen. Bijleveld en Cremers vinden de VN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) aan hun zijde, maar particulieren en politici lijken niet wakker te liggen van de slechte rechtspositie van hun poetsvrouw.

Mireille Hellendoorn
Kostwinners en verliezers. De consequenties van individualisering van inkomensvorming voor de economische positie van vrouwen (1950-1990); een sociologische analyse

Proefschrift Vrije
Universiteit, 2010

verder

Молодые сейсмо
Young seismolo
Une équipe de je
Junge Seismolo

Elders in deze Helling pleit Kees Vendrik voor het afschaffen van AOW voor niet-werkende partners, een aanrechtsubsidie wat hem betreft. Wie AOW wil, zal moeten werken. Geen voordelen voor kostwinnaars of niet-werkende partners. Wie het debat wil aangaan dat hij hiermee aansnijdt over de relatie tussen emancipatie en arbeid en een rechtvaardige inkomensverdeling tussen mannen en vrouwen, heeft baat bij dit proefschrift van Mireille Helleendoorn. Stevige kost, maar nuttige kost, onder andere als het gaat om de gevolgen van flexibilisering voor vrouwen.

De centrale vraag van Hel-

lendoorn is of de neergang van het kostwinnerschapssysteem en de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen ook de economische positie van vrouwen verbeterd heeft. Ze concludeert dat deze positie gemiddeld niet verbeterde, maar dat inkomensverschillen tussen vrouwen groter werden. Daarnaast ging het gemiddelde inkomen van vrouwen met zorgtaken en die niet (meer) beschikken over het inkomen van een medekostwinner achteruit. De afbouw van traditionele inkomensbronnen als partnerpensioen, weduwe-uitkeringen, alimentatie en sociale uitkeringen namen sneller af dan de vrouwen kon-

den compenseren. Het traditionele kostwinnerschapssysteem werd in de jaren tachtig dus te snel ontmanteld, waardoor het armoederisico voor vrouwen werd verhoogd. Ook de sociale rechten voor vrouwen namen in die periode af, volgens Helleendoorn door het hoge tempo van het individualiseringsproces, door economische belangen en de politieke en ideologische opposities in de Nederlandse politiek.

=
Het proefschrift is te downloaden via <http://dare.uvu.vu.nl//handle/1871/15676>

lezen

Bart van der Steen
en Ron Blom (red.)
**Wij gingen onze
eigen weg. Herinne-
ringen van revoluti-
onaire socialisten in
Nederland van 1930
tot 1950**

Delft, Academische
Uitgeverij Eburon 2011.

De huidige versplintering van links is voor een deel het gevolg van de verschillende antwoorden die gegeven worden op de vraag of links solidair moet zijn met de werknemers met hun rechten en verzekeringen of met de zogenaamde 'outsiders' op de arbeidsmarkt. Het is velen een doorn in het oog, maar nieuw is het verschijnsel niet. Dit boek van Bart van der Steen en Ron Blom lijkt een bundel verhalen uit de oude doos, maar laat (onder andere) zien hoe diep de wortels zijn van de huidige conflicten over het arbeidsmarktbeleid bij links. Aan het begin van de twintigste eeuw, midden in een economische crisis, raakten sociaaldemocraten, communisten en radicale socialisten diep verdeeld over de vraag of de arbeidersbeweging aan de kant moest staan van de 'moderne arbeider', die een

vaste aanstelling in de fabriek had, geschoold was en in de nieuwe wijken aan de rand van de stad woonde, of juist moest opkomen voor de arbeiders uit de dichtbevolkte oude wijken in het hart van de stad met hun volkse radicalisme en hun wantrouwen tegenover politieke partijen en organisaties, die moeizaam overleefden van tijdelijke klussen als havenarbeider, bouwvakker of zelfstandig werkmans. De persoonlijke portretten van Bosman, Flame-ling, Engelschman en Dolleman worden geschetst tegen de achtergrond van deze strijd, waar bovendien fascisme en bezetting bij kwam. Linkse politici van vandaag doen er goed aan hun neus niet op te halen voor 'oudlinks' gedachtegoed, maar via (bijvoorbeeld) dit boek in de leer te gaan bij hun eigen geschiedenis.

=

ОЛОГИ.

gists.

unes sismologistes

nen

Op 19 maart discussieerde de partijraad van GroenLinks over **Arbeidsmarkt in de 21^e eeuw**. Daartoe stelde het een dossier samen, voor wie zich wil verdiepen in de wijze waarop GroenLinks het thema insiders en outsiders behandelt. Ontvang het dossier als pdf via: dehelling@gmail.com

Halsema's

Halsema heeft geprobeerd om het vrijheids-ideaal terug te winnen voor links, maar zij heeft daarbij te weinig beseft dat vrijheid ook een duistere zelfkant heeft. Er is een morele invulling nodig van het goede leven waartoe de vrijheid moeten leiden. Pleidooi voor een vrijzinnig paternalisme.

Het is nog steeds onwennig om over haar te spreken in de verleden tijd, maar Femke Halsema 'was' GroenLinks (gelukkig is er nog een leven na de politiek). Zij viel als 'politiek merk' niet alleen samen met, maar was ook populairder dan de politieke vereniging die zij tot december vorig jaar leidde. Ook GroenLinks kiezers stemmen namelijk liever op een persoon dan op een partij. Als debater was ze in en buiten de Kamer onovertroffen en gevreesd. Als een van de schaarse intellectuelen in de politiek, die boeken las en er tijdens haar leiderschap zelf een drietal schreef, belichaamde zij het zeldzame verbond tussen passie en intelligentie dat de politiek tot een waarlijk hoog ambacht maakt. Ze was leidend in de ideeënvorming van haar partij, moedig in de verdediging van de vrijzinnigheid tegenover het nieuwe conservatisme, en trefzeker in haar beheersing van het politieke spel met al zijn lagen en listen. Zo dwong Halsema respect af voor het métier door het 'met trots, zwier en ernst' te hanteren – zoals de Nijmeegse historicus Remieg Aerts de ideale politicus karakteriseert.

Maar de politiek is ook een kermis der ijdelheid, zeker voor iemand die naar eigen zeggen altijd "dwars en behaagzuchtig" is geweest. De huidige dramademocratie bombardeert leidende politici onvermijdelijk tot tv-celebrities, wier leven door macht en roem en dus door een permanente achtervolging van het journaal wordt getekend. De onbetwiste twitterkoningin van Den Haag zag er niet tegenop om haar leven te delen met honderdduizend anderen. Robert Oey, maker van de film *De leugen* over de uitburgering van Ayaan Hirsi Ali en de val van Rita Verdonk (een gebeurtenis waarin zijn partner Femke Halsema een belangrijk aandeel had), zegt over de beweegredenen van politici: "Als de maskers af zijn hoop ik dat zichtbaar wordt dat politici mensen zijn die meer nog dan anderen gelijk hopen te hebben en te krijgen, en vooral azen op liefde. Iedereen moet van ze houden, telkens opnieuw. Dat geldt voor Ayaan, Rita en ja, dat geldt ook voor Femke". (*NRC Handelsblad* 3.9.10).

Vrijzinnig links

De betekenis van Halsema als prominent ideeënpolitica kan niet goed worden begrepen los van het politieke kantelmoment 2002 en de jaren van harde politieke polarisatie die erop volgden. Haar leiderschap was een direct gevolg van

het terugtreden van Paul Rosenmöller in de nasleep van de moord op Fortuyn. Net als Wouter Bos en Alexander Pechtold behoorde zij tot een nieuwe generatie progressieve politici, die (samen met veteraan Jan Marijnissen) de eerste klappen opvingen van de populistische doorbraak. Halsema was daarbij beter uitgerust en sterker gemotiveerd om een ideologische vernieuwing in te zetten die een antwoord kon zijn op de nieuwe uitdaging van rechts. Zij kon daarbij teruggrijpen op het ideaal van de 'sociale vrijheid' dat bij het ontstaan van GroenLinks in 1990 was geformuleerd. Maar Halsema gaf er een unieke vrijzinnige wending aan die GroenLinks, naast het D66 van Pechtold, in positie bracht als de meest uitgesproken tegenpool van de nationaal-populistische partijen van Fortuyn, Verdonk en Wilders.

Het sleutelstuk van die wending is 'Vrijzinnig links', dat in 2004 verscheen in het zomernummer van *De Helling*. Eerder had Halsema GroenLinks al stout aangeduid als 'de laatste linksliberale partij', maar vanwege misverstanden rond de term (sociaal-)liberalisme switchte zij spoedig naar etiketten als vrijzinnigheid en sociaal-individualisme. Rosenmöller had in 1997 nog kritiek geïfend op de 'eenzijdige oriëntatie op het autonome individu' en vond dat de individualisering deels te ver was doorgeschoten: die moest geen "vrijbrief zijn voor egoïsme of onverschilligheid voor de sociale omgeving". Tegenover dit 'gesloten' individualisme plaatste hij een 'open' individualisme waarin men 'aanspreekbaar was op het rekening houden met anderen' – als dit maar niet op een paternalistische manier gebeurde.

Halsema greep daarentegen enthousiaster terug op de verworvenheden van de jaren zestig en zeventig en pleitte voor verdergaande emancipatie en een ruimere keuzevrijheid, vanuit de gedachte dat 'de belofte van de individualisering' nog lang niet was ingelost. Zij gaf deze opvatting ook vorm in een vrijzinnige visie op de arbeidsmarkt en de sociale politiek in het samen met Ineke van Gent geschreven manifest *Vrijheid eerlijk delen* (2005). Dit kwam haar niet alleen te staan op de titel 'Liberaal van het Jaar', toegekend door de VVD-jongeren, maar ook op verwijten van verrechtsing en neoliberalisme in eigen kring, geuit door de socialisten van Kritisch GroenLinks en de gemeenschapsdenkers van De Linker Wang.

Opvallend was ook de reactie van de conservatieve socioloog J.A.A. Van Doorn, die 'Vrijzinnig links' niet alleen te abstract en te weinig pamflettistisch vond, maar ook vreesde dat Halsema met haar initiatief te vroeg kwam. De tijdgeest zat haar tegen. Volgens hem stonden we pas aan het begin van een omwenteling waarin rechts het voor het zeggen kreeg en links simpelweg buiten de orde was: "De zuigkracht van het conservatieve liberalisme is momenteel te krachtig om kritische tegengeluiden, laat staan oppositionele standpunten, veel kans te geven", schreef hij in *De Helling*. Dat de conservatieve revolutie nog maar net begonnen was, zoals Van Doorn vaststelde, heeft Halsema inderdaad tot haar chagrijn onderhouden. In de zomer van 2010 strandden de onderhandelingen over een kabinet waar GroenLinks aan had kunnen deelnemen, waarna spoedig het meest rechtse kabinet ooit werd gevormd. De historicus Dik Verkuil wijst terecht op een "tragische parallel" tussen Halsema en haar voorganger, die beiden als politicus groot gezag hadden opgebouwd, maar "strandden vóór het beloofde land van de Trêveszaal mochten binnengaan".

vrijheid

Moreel project

Vrijheid is een allemansvriend, zoals opnieuw blijkt uit de naamgeving van partijen zoals de PVV, die onze grondrechten en burgervrijheden reserveert voor Henk en Ingrid maar aan Ali en Fatima ontzegt. Halsema heeft geprobeerd om het vrijheidswoord terug te winnen voor links, maar het is de vraag of 'vrijheid als ideaal' (de titel van het boek waarvoor zij in 2005 een belangrijk nawoord schreef) niet meer haken en ogen heeft dan zij zich heeft gerealiseerd. Zoals opnieuw blijkt uit haar verzamelde opstellen in *Zoeken naar vrijheid* (2011) is Halsema het meest welsprekend en overtuigend als zij opkomt voor het vrije woord, de godsdienstvrijheid, de vrijheid om anders te zijn, de rechtsstaat en democratie. Maar zij is het individualisme en anarchisme van de jaren zeventig blijven idealiseren, en heeft te weinig beseft dat deze inmiddels een duistere zelfkant hebben laten zien die rechtstreeks verantwoordelijk is voor de 'hyperconsumptie, haast en hufterigheid' die zij in haar boek *Geluk!* (2008) aan de kaak heeft willen stellen. De kiemen van de huidige gezags- en cultuurcrisis liggen wel degelijk ook in die ongehoorzame jaren, en zijn lang niet alleen te wijten aan de pervertering van het 'goede', sociale en morele individualisme van de jaren zeventig door het 'slechte' marktindividualisme van de jaren tachtig en negentig.

Deze idealisering kleurt ook het emancipatie-ideaal dat GroenLinks uitdraagt. Terecht is Halsema sterker het individualistische karakter ervan gaan benadrukken, zoals in haar meest recente bijdragen over de godsdienstvrijheid. Maar het emancipatie-ideaal blijft onaf wanneer het zich beperkt tot het scheppen van gelijke kansen op vrijheid en individualiteit, met name via het onderwijs en de arbeidsmarkt, en geen morele invulling geeft aan het idee van het goede leven waartoe die vrijheidskansen moeten leiden. Emancipatie, individualisme en zelfontplooiing leiden niet vanzelf tot goed gedrag. Vrijheid is een moreel en cultureel leerproces. Wanneer we mensen alle kansen willen geven om het beste uit zichzelf te halen, kunnen we de normatieve definitie van dat 'beste' (van het goede leven) niet zonder meer aan de individuen zelf overlaten. Halsema gaat er te gemakkelijk van uit dat 'vrijheid eerlijk delen' en individualisering vanzelf leiden tot betrokkenheid, zelfbeheersing en sociaal verantwoordelijk gedrag. De risico's van een dergelijk voorwaardenscheppend beleid is echter dat het morele project leeg blijft en de linkse cultuurkritiek door een antipaternalistische reflex wordt verlamd.

Halsema's ontplooiingsliberalisme gaat er terecht van uit dat de negatieve vrijheid: het recht van burgers om gevrijwaard te zijn van dwang en onderdrukking door de overheid, moet worden geflankeerd door de positieve vrijheid: de overheid moet de vrijheid van burgers ook materieel mogelijk maken. Het positieve vrijheidsbeginsel wordt daarbij vooral gekoppeld aan (ongelijke) sociaaleconomische verhoudingen, terwijl het negatieve vrijheidsbeginsel betrekking heeft op culturele en politieke verhoudingen. De linkse vrijzinnigheid houdt immers in dat de overheid "de handen heeft af te houden van de persoonlijke relaties van mensen, hun seksualiteit, religie, hun kledingstijlen en culturele liefhebberijen. Datzelfde geldt voor de gemeenschapsverbanden die mensen stichten en de organisaties waarvan zij deel willen uitmaken". Conservatieven wil-

len precies het omgekeerde: zij richten zich op het corrigeren van levensstijlen, culturele gebruiken en privéwaarden, terwijl de sociaaleconomische ongelijkheid intact wordt gelaten (Halsema 2011: 66-68).

Het is echter de vraag of die dubbele koppeling tussen negatieve vrijheid en cultuur en tussen positieve vrijheid en economische kansen hout snijdt. Kan het emancipatieideaal wel halthouden bij een overheid die sociaaleconomische en onderwijsachterstanden vermindert en de kansen op zelfontplooiing herverdeelt, zonder zich uit te spreken over de manier waarop de beoogde positieve vrijheid wordt ingevuld? De vraag is bovendien of het ideaal van de negatieve vrijheid zo leeg (inderdaad, zo negatief) kan blijven als in Halsema's 'handen af' formulering, en of de GroenLinkse reflex om niet te willen moraliseren over cultuur, levensstijl en religie wel houdbaar is. Halsema lijkt zich vooral te richten op de ontsnapping aan externe dwang en niet of nauwelijks op de ontwikkeling van zelfregulering en interne controle. Bij nader inzien leiden de beginselen van de negatieve en positieve vrijheid echter tot dezelfde morele conclusie. Als de negatieve vrijheid niet alleen betrekking heeft op uitwendige (overheids)dwang maar ook op de inwendige dwang van ongehoorde impulsen, veronderstelt zij een positief ideaal van matiging, dus van (zelf)beperking van de vrijheid. De positieve vrijheid kan op zijn beurt niet alleen via kansen- en achterstandenbeleid worden gerealiseerd, maar vraagt op zijn beurt eveneens om een inhoudelijke, normatieve visie op het goede leven, die niet soeverein door het individu zelf kan worden bepaald, maar alleen kan worden ontwikkeld in samen- en tegenspraak met anderen.

Halsema lijkt die gedachtegang ook te onderschrijven wanneer zij vindt dat de overheid van haar burgers verantwoordelijk en sociaal gedrag mag vragen, mits zij die burgers tegelijkertijd mogelijkheden tot ontplooiing biedt. De ideale vrijzinnige burger is niet alleen mondig en autonoom, maar neemt ook maatschappelijke verantwoordelijkheid (bijvoorbeeld in de vorm van een inburgerings- of sollicitatieplicht), kent en respecteert de gangbare waarden en normen, en is actief in zelfgekozen sociale verbanden. Progressieve politiek gaat immers ook over de bescherming van kwetsbare waarden zoals natuurbehoud, zorg voor elkaar en vrije tijd. In het spoor van de publicist Pieter Hilhorst erkent zij dat vrijheid pas betekenis krijgt 'als zij gepaard gaat met een politieke conceptie van het goede leven en met verantwoordelijkheidsbesef bij het bevrijde individu' (2011: 70-74, 88). Om mensen weerbaarder te maken tegen de verleidingen van de statusjacht, de ratrace van steeds harder werken, de reclame en de materialistische consumptiedrang, is niet alleen een grotere gelijkheid van kansen nodig, maar ook een ideaal van beter leven. En dat betere leven vraagt zowel om een eerlijker verdeling van werk, zorg, leren en vrije tijd als om deugden en vaardigheden als gematigdheid, hoffelijkheid en zelfrelativering, die mensen in staat stellen zinvol met hun vrijheid om te gaan.

Dikke ikken

Als vrijzinnige partij heeft GroenLinks een broertje dood aan moraliseren, zo heeft Halsema bij herhaling verklaard. Maar zij geeft (zuinigjes) toe dat, als het gaat om collectieve waarden als gezondheid en milieu, het "nooit helemaal zonder moraliseren" kan. Maar eerst moeten we proberen de burger te verlei-

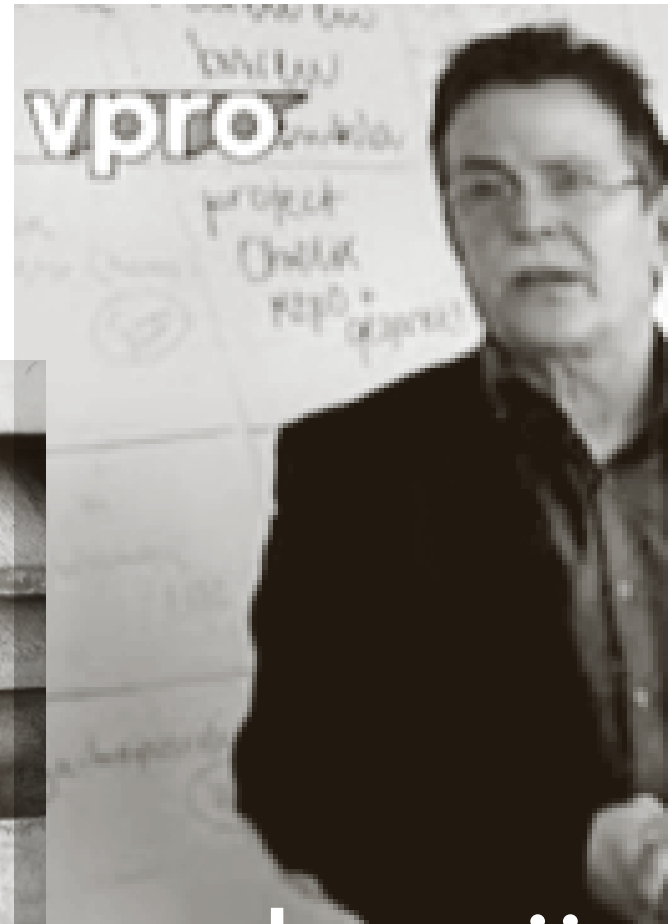
den. De overheid moet met zachte maatregelen voorwaarden scheppen voor moreel gedrag, en kan pas daarna de burger op zijn gedrag aanspreken. De vraag voor een partij die niet wil moraliseren blijft echter: "hoe stel je die consumptiemaatschappij ter discussie?" (*GroenLinks Magazine*, december 2007). Dat vergt inderdaad een robuuster moreel project. Terecht stelt Halsema dat sociale kansen moeten worden geflankeerd door "deugden van sociale betrokkenheid, kritische burgerzin, bereidheid tot overleg en respect voor verschil". In 'lichte' gemeenschappen koppelt het individu zijn keuzevrijheid aan sociaal engagement: dat is de crux van de sociale individualisering (2011: 97-98). Maar dat vereist een programma van morele opvoeding en culturele verheffing dat burgers ertoe aanzet om die deugden ook daadwerkelijk te ontwikkelen. Vrijheid leidt niet vanzelf tot vrijzinnigheid. En vrijzinnigheid is niet hetzelfde als afwezigheid van bemoeienis, maar kan juist de inhoud vormen van een nieuw beschavingsproject.

Dat nieuwe linkse beschavingsproject is des te urgenter omdat het antipaternalisme van de emancipatiebewegingen van de jaren zestig en zeventig inmiddels naar rechts is verhuisd, en bovendien een rabiate en xenofobe wending heeft genomen. Het doorgeschoten, absolute individualisme van de dikke ikken en de grote monden vormt tegenwoordig een belangrijke voedingsbodem voor populistische bewegingen, die de democratische en individuele vrijheidsrechten willen reserveren voor het eigen volk en 'vreemden' daarvan willen uitsluiten. Het moderne populisme kan dan ook worden gekarakteriseerd als een vorm van 'nationaal-individualisme': een nieuwe en curieuze mix van de beginselen van de nationale volkssoevereiniteit en de individuele (zowel meningen- als consumenten)soevereiniteit, waarbij 'ik eerst' en 'eigen volk eerst' soepel in elkaar overlopen (Pels 2011). Het is verontrustend dat 'ons eigen' individualisme op die manier kan worden genationaliseerd en kan ontaarden in vormen van uitsluiting en discriminatie die in sommige gevallen de grenzen van het racisme overschrijden.

Laten we dus oppassen met 'vrijheid als ideaal'. Als emancipatie niet vanzelf leidt tot goed gedrag en het individualisme niet vanzelf sociaal is, moet het vrijheidsstreven worden verdiept met een moreel project van matiging, zelfbeheersing, zelfrelativering en sociale verantwoordelijkheid. Dit project kan (met een knipoo) 'vrijzinnig paternalisme' worden genoemd.

Vrijzinnigheid betekent dat men leert leven met openheid, pluralisme, flexibiliteit, ambivalentie en onzekerheid, en dat men die houding actief uitdraagt in de richting van degenen die deze waarden ontkennen. Terwijl vrijheid gemakkelijk kan leiden tot een onverschillig relativisme (ik doe mijn ding, jij doet jouw ding) vergt vrijzinnigheid een actieve, weerbare strategie die eisen stelt aan de manier waarop (andere) mensen denken en leven. De politieke bescheidenheid die kenmerkend is voor de vrijzinnige houding wordt immers begeleid door een pertinente onbescheidenheid: het besef dat je de waarheid niet in pacht hebt, houdt in dat anderen die waarheid evenmin bezitten. Vrijzinnigheid is een paradoxale combinatie van twijfel en zelfverzekerdheid, van relativiseringsvermogen en vastberadenheid bij de verdediging van de eigen traditie, waarden en identiteit (Tirez 2010; Ter Borg 2010).

Vrijzinnigheid is daarmee de openingszet in de morele dialoog die burgers onderling, burgers en professionals en burgers en overheden met elkaar aangaan. Beschaving bestaat niet alleen uit een aantal leefregels, deugden, normen en waarden, maar ook uit vaardigheden om daarover op een vreedzame en productieve manier van mening te kunnen verschillen. Het vrijzinnig paternalisme is daarom niet dwingend of verplichtend, maar dialoog- en onderhandelingsgericht; het laat ruimte aan mensen om andere keuzes te maken (zie onze mooie gedoogtraditie). Het verschilt daarin zowel van de ouderwetse bemoeizucht van betweterige overheden en professionals als van de omgekeerde betweterij van zelfgenoegzame, soevereine burgers die zich niets meer door anderen laten zeggen. Noch de overheid, noch professionals noch burgers kunnen een exclusieve claim leggen op de inhoud van het goede leven: vrijzinnigheid betekent juist dat al deze waarheidsaanspraken moeten worden gerelativeerd. Pas als deze gematigdheid en

'de vrije wil van de vrije

bescheidenheid postvatten in de samenleving, als goedbedoelde bemoeienis niet meteen wordt weggezet als ondraaglijke betutteling, kan er een vruchtbare dialoog ontstaan over de inhoud van het goede leven en een vrije maatschappij.

Verheffing

Politiek en moraal horen dus bij elkaar, zoals Halsema zelf onderstreept, en deze verbinding is voor politici eigenlijk vanzelfsprekend: "Door te moraliseren over maatschappelijke wrijvingen en sociale misstanden beïnvloeden wij het dagelijks verkeer tussen mensen". Ons streven naar een hogere politieke moraal, zo zei ze in een reactie op het normen-en-waardenoffensief van Balkenende, moet beginnen met "de erkenning van ons menselijk tekort" (2011: 84, 86). Haar eerste 'ideologische' interview als leider van GroenLinks besloot zij als volgt: "Ik ben een kind van de jaren zeventig, van de beweging die nu belachelijk wordt gemaakt, die mensen wil verleiden zich maatschappelijk te gedragen en de gedachte koestert dat je mensen kunt verheffen tot een andere levensstijl" (*de Volkskrant* 27.12.03).

Dus als we een volgende stap willen zetten in het groenlinkse streven naar emancipatie, moet de vrijzinnigheid worden uitgebouwd tot een moreel beschavingsproject: een project van vrijzinnige verheffing. Alleen zo kunnen we de vrijheid matigen en het individualisme daadwerkelijk sociaal maken. Dat is geen terugtocht naar de ouderwetse sociaaldemocratie of het sociaal-christelijke gemeenschapsdenken, maar een ethische verdieping van de vrijzinnig-linkse politiek die Femke Halsema heeft ingezet. Dat zij zelf bij die stap elegant is blijven rusten op het achterbeen, geeft ons nu de mogelijkheid om ons gewicht te verplaatsen en op het voorbeen te gaan staan.

=

Literatuur

- Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek*, Amsterdam, Bert Bakker 2000.
- Meerten ter Borg, *Vrijzinnigen hebben de toekomst*, Zoetermeer, Meinema 2010.
- J.A.A. van Doorn, 'Tegen de stroom in', *De Helling* zomer 2004, p. 10-11.
- Femke Halsema, *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*, Amsterdam: Bert Bakker 2008.
- Zoeken naar vrijheid. Teksten 2002-2010*. Amsterdam, Bert Bakker 2011.
- Dick Pels, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*. Amsterdam, De Bezige Bij 2011.
- Paul Rosenmöller, 'De toekomst in aanbouw', in Paul de Beer e.a. *De toekomst in aanbouw*. Utrecht: Wetenschappelijk Bureau GroenLinks 1997.
- Bart Snels (red.), *Vrijheid als ideaal*, Amsterdam, SUN 2005.
- Andreas Tirez, 'Niet-weten is onze identiteit', *Nieuwsbrief Liberales* 287, 5 november 2010.
- Dik Verkuil, 'Vrijzinnig links. Zin in de toekomst met Femke Halsema 2002-2010', in Paul Lucardie & Gerrit Voerman (red.) *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010*. Amsterdam, Boom 2010.

Een week lang serveerde de Vpro/Vara-kantine geen vlees en vis. In plaats van de gewone kroketten lagen er risotto-kroketten en andere hapjes in de vitrines. Veel mensen waren in hun wiek geschoten, waaronder Bart Tromp, die zijn afkeer van de actie stellig verwoordde. In diezelfde week werden er in Nederland 400.000 varkens gedood ten behoeve van de vrije mens.

Collage: Mark Schalken, met beelden uit het Vpro-programma 'Vis noch vlees' van regisseur Britta Hosman en van Stichting Varkens in Nood (zie www.varkensinnood.nl).

mens wordt uitgeschakeld.'

Tussen halve revoluties

De opstanden in het Midden-Oosten hebben het falen van de internationale gemeenschap pijnlijk aan het licht gebracht. Drie tips voor de omgang met dictators.

Zo snel als de internationale media de opstanden in het Midden-Oosten en Noord-Afrika tot revolutie bestempelden, zo snel wordt die these nu weer afgedaan.

Nu stellen revoluties in feitelijk perspectief meestal niet zoveel voor (hoeveel mensen zaten er ook weer nog gevangen in de Bastille tijdens de bestorming, een stuk of zeven?) na verloop van tijd krijgen ze vaak steeds meer (symbolische) waarde. Het is nog veel te vroeg om te oordelen wat er nu precies gebeurt en gebeurd is in de regio. Belangrijker is dat het al dan niet tijdig realiseren van de eisen van de protestanten nu al lijkt te worden gebruikt als hefboom voor een veel te vroege terugkeer van cynisme over de regio: ach ja, als het geen *echte* revolutie is kunnen we wel weer overgaan tot de orde van de dag.

Als de opstanden een ding pijnlijk hebben blootgelegd, is het de inertie, het gebrek aan visie en de tweeslachtige sulligheid van de internationale gemeenschap. Een gebrek aan daadkracht, dat helaas al heel ver teruggaat. De EU en de VS buigen zich over een nieuwe strategie voor de regio, maar lijken niet in staat tot zinnige zelfreflectie en verdieping in een meer constructieve rol. De regering Obama komt snel met wat nieuwe financiële injecties maar wijzigt inhoudelijk tot dusver weinig. De EU komt ook met een

smak geld en Catherine Ashton (de nieuwe Solana) bepleitte in een opmerkelijk artikel in de *New York Times* een regionale aanpak waarin Money, Mobility en Market Access centraal worden gesteld. Voor dat laatste valt wat te zeggen. Maar verder gaat het stuk volledig voorbij aan de politieke realiteit in de regio en, belangrijker, aan de bijzonder weinig constructieve rol die de EU in het verleden in de regio heeft gespeeld.

Juist hier is een wereld te winnen en progressieve politiek zou hierbij het voortouw moeten nemen. De tijd is meer dan rijp voor een investering in een duurzame en grondige herziening van het beleid richting de regio. Wij kunnen geen grote rol spelen in het laten slagen van revoluties en wederopbouw, dat is aan de mensen in het land zelf. Wel kunnen we schoon schip maken met een verleden van het onbepert en ongecontroleerd sluizen van geld naar regimes zonder daarbij transparantie en reken-schap te eisen. Ook kunnen we duidelijkheid scheppen in onze rol en behoort een minder tweeslachtig beleid tot de mogelijkheden. Ondanks de opstanden zullen (op zijn minst een aantal) van deze regimes niet zonder slag of stoot verdwenen zijn. Onze verhouding tot dictators of de bolwerken achter dictators blijft de komende periode van belang. In dat kader alvast drie tips:

WB-Bericht

en hele waarheden

- Stel niet alleen voorwaarden maar leef deze eindelijk ook eens na.

Via Europese akkoorden worden er grote hoeveelheden geld naar de regio gesluisd. Maar geoormerkt geld voor zaken als mensenrechten wordt meestal aan heel andere dingen uitgegeven. Dankzij de technocratische blik van Europese beleidsmakers die dit toestaan omdat ze denken dat het nodig is om regimes te *appaïseren* (de bekende belangenverstrengeling) kan dit gebeuren. Het weglaten van condities is helemaal niet nodig om de relaties met deze regimes goed te houden - regimes hebben het geld hard genoeg nodig om mee te gaan. De enige die wel eens werk heeft gemaakt van deze voorwaarden is notabene George W. Bush. In 2003 zegde hij Mubarak de wacht aan waaraan hij – beledigd en wel - meewerkte. Dit resulteerde in een niet onbelangrijke politieke opening. Mubaraks of de komst van nieuwe Mubaraks blijven voorlopig in de regio aan de orde, en het stellen en naleven van voorwaarden dus ook.

- Wees consistent.

Het is lastig laveren met regimes waar soms economische belangenverstrengeling mee bestaat. Toch is het heus mogelijk en wenselijk om alert te blijven op mensenrechten en ze niet als wisselgeld te gebruiken. Zo heeft bijvoorbeeld de langdurige stilte in Europa over mensenrechten in Iran het regime voor geen millimeter afgehouden van de verdere ontwikkeling van zijn kernwapenprogramma. Integendeel, het onthulde slechts de enorme Europese zelfoverschatting van de eigen mogelijkheden. Ook belangrijk: kom niet alleen op voor de mensenrechten van seculiere activisten, maar laat je ook horen als Moslimbroeders of anderen worden onderdrukt. Hou tegelijkertijd op met het uitzenden van dubbele signalen – zoals Obama en Clinton deden toen ze Mubarak in 2009 nog als democratische *family friend* bestempelden tijdens een warm onthaal op het Witte Huis, terwijl ze bijna gelijktijdig in Ghana Afrika opriepen verder te democratiseren. Door dergelijke dubbele boodschappen en het eenzijdig steunen van seculiere activisten zijn we onze geloofwaardigheid in de regio volledig kwijt geraakt. Willen we daar iets van terugkrijgen, dan moeten mensenrechten consistent ter harte worden genomen.

- Leg de zere vinger steeds weer opnieuw op de zere plek van energie(on)afhankelijkheid. We weten allemaal hoe belangrijk dit onderwerp is. En toch blijft het te stil op dit thema. Juist vanuit een groene politiek perspectief heeft het zin een inhoudelijk verhaal te ontwikkelen als onderdeel van het huidige nabuurschapsbeleid. De effecten van het inzetten van zo'n beleid zal op de lange termijn bovenstaande twee punten vanzelf overbodig maken, omdat het hanteren van een dubbele moraal dan van elk motief ontdaan wordt.

=

Dick Pels, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*

Het populisme blijft verbazen en verontrusten. Is het een acute bedreiging van de vertegenwoordigende democratie, of juist een uitdaging aan het politieke bestel om zichzelf te vernieuwen? Dick Pels stelt dat er een nieuwe, optimistische elitetheorie van de democratie nodig is om de gevaarlijke kanten van het populisme te kunnen weerstaan.

Hij vindt de populistische kritiek op de geslotenheid van het parlementaire en partijenbestel in veel opzichten terecht. Politieke

elites zijn nuttig en nodig, maar zullen altijd neigen tot arrogantie en machtsmisbruik. Om dit gevaar te bezweren, kan de anti-elitaire en antipolitieke inslag van het populisme een belangrijke inspiratiebron zijn. Het paradoxale van de populistische uitdaging is dus dat de democratie tegelijkertijd meer elitair én meer populistisch moet worden. Niet de heerschappij van het volk (een populistische fictie) maar de wisselwerking tussen gekozen elites en burgers vormt het hart van de democratie.

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.groenlinks.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Annie van der Pas
Noortje Thijssen
Josse de Voogd (project-
medewerker)

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

De lobby voor kernenergie heeft na de ramp in Fukushima een flinke klap gekregen. Maar erg succesvol was ze toch al niet: de enige energiebron die echt bezig is aan een opmars, is duurzame energie.

Rond de millenniumwissel is de term renaissance in opkomst gekomen voor de hernieuwde populariteit van kernenergie. Die populariteit is vooral te verklaren door twee factoren: stijgende olieprijs door geopolitieke spanningen in het Midden-Oosten en klimaatverandering. Als je de volledige productieketen van uraniummijnen tot afvalopslag in ogenschouw neemt, kun je lang discussiëren over de hoogte van CO₂-uitstoot van kerncentrales, maar het is wel algemeen erkend dat kernenergie een lagere CO₂-voetafdruk heeft dan kolencentrales of gascentrales. Als klimaatmaatregel werd dan ook sinds 2001 steeds vaker kernenergie bepleit, meestal onder de verhullende terminologie *low-carbon strategies* om kernenergie in dezelfde categorie te laten vallen als duurzame energiebronnen.

Maar hoe zit het nu echt met die renaissance? Kernenergie is slechts theoretisch in opkomst. Wat gebeurt er namelijk echt in de wereld?

Ten eerste bereikte het aantal reactoren met slechts een toename van twintig ten opzichte van 1989 in 2002 een record van 444 reactoren, maar is dat inmiddels gedaald tot 437 reactoren in 2011. Als we de zeven 'tijdelijk' gesloten reactoren van Duitsland als definitief gesloten beschouwen, komen we zelfs uit op 430 reactoren; bijna weer terug naar het niveau van 1989.

Ten tweede worden er de komende jaren naar verwachting een groot deel van de kerncentrales gesloten. Ooit opende Koningin Elizabeth II in Cumberland, Verenigd Koninkrijk, op 17 oktober 1956 de eerste commerciële kernreactor ter wereld. De koninklijke betrokkenheid liet zien dat kernenergie gelijk stond aan vooruitgang en moderniteit: een moderne vorm van energie die ons minder afhankelijk moest maken van fossiele brandstoffen. De oliecrisis in jaren zeventig bete-

kende de grote sprong van kernenergie. De bouw van nieuwe kernreactoren bereikte een tijdelijk hoogtepunt in 1989 met 424 draaiende reactoren wereldwijd, drie jaar na Tsjernobyl en tien jaar na Three Miles Island. In 1979 toonde de ramp van Three Miles Island al duidelijk aan dat kernenergie geen veilige manier van energie opwekken is, maar voor Europa betekende Tsjernobyl een einde aan de kernenergie-hausse. In Nederland verdwenen de plannen voor drie nieuwe kerncentrales van tafel. In Italië werden alle kerncentrales onmiddellijk gesloten. En in veel andere Europese landen was de bouw van nieuwe centrales voortaan taboe. Kernenergie leek ten einde.

Althans, op termijn. Want het afbouwen van kerncentrales kost tijd. Op dit moment is de gemiddelde leeftijd van alle kernreactoren wereldwijd 26 jaar. Van de intussen gesloten kernreactoren is dat 22 jaar. In Europa staan vooral veel oude kerncentrales die wachten op sluiting, hoewel we net doen of we nog jaren kunnen doorgaan. Zo leidt de bestaande wetgeving in België, die uitgaat van een maximale levensduur van veertig jaar, tot het sluiten van haar zeven reactoren tussen 2014 and 2025. Een wetsvoorstel om deze sluitingen uit te stellen met tien jaar wacht nog op goedkeuring van een nieuw kabinet. In Nederland is de sluiting van Borssele uitgesteld naar 2033, wat neerkomt op zestig jaar operatietijd. Een tijdsduur die nog nooit vertoond is en waarmee Nederland het record van 48 jaar zou verbreken. Van de nu draaiende reactoren is de verwachting dat de komende tien tot vijftien jaar meer dan honderd wegens ouderdom zullen worden gesloten.

Ten derde worden er nauwelijks nieuwe reactoren gebouwd. In de Verenigde Staten wordt er één concreet gebouwd, in Tennessee. Overigens wordt hier al aan gebouwd sinds 1973... En in Europa? In Finland en Frankrijk wordt er concreet gebouwd aan elk één centrale, waarbij Finland in 2005 de primeur had door voor de eerste keer sinds vijftien jaar in Europa weer aan een nieuwe centrale te beginnen. De bouw in Finland ligt nu al vier jaar achter op schema en de kosten zijn ondertussen verdubbeld, waarbij het onduidelijk is wie voor die hogere kosten moet gaan opdraaien. In Frankrijk is de bouw van een nieuwe reactor (Flamanville-3) gestart in 2007, maar ook hier is de bouw al drie jaar vertraagd en zijn de kos-

ten vijftig procent hoger dan geraamd. Formeel zijn er ook vier centrales in aanbouw in Bulgarije en Slowakije, maar in beide landen zijn die constructies in 1989 opgeschort door de politieke veranderingen en de lessen van Tsjernobyl. Beide landen hebben problemen met de herstart door niet-kloppende vergunningen. In andere Europese landen bestaan de plannen op dit moment alleen nog op papier, maar is tot nu toe geen spade in de grond gegaan door problemen met het vinden van financiers. De enige renaissance van kernenergie die je theoretisch overleefd kan houden, vindt plaats in Azië, of beter gezegd China. Daar zijn formeel 27 nieuwe reactoren in aanbouw. Maar Fukushima heeft geleid tot een tijdelijk moratorium op nieuwe aanvragen in China. De Aziatische renaissance heeft op zijn minst een knauw gekregen door Fukushima.

Lobby

Als alle cijfers van kernenergie op een rij zijn gezet, is de enige conclusie dat de renaissance van kernenergie vooral op papier bestaat. Daarmee heeft de kernenergie-industrie wel een succesvolle lobby op haar conto geschreven. Het gevoel is namelijk dat kernenergie aan een opmars bezig is, terwijl alternatieven als wind en zon nog in de marge zitten. Als de opkomst van kernenergie tegenvalt, hoe zit het dan met het in de marge zitten van zon en wind? Ook hier helpt het om naar de cijfers te kijken.

Hierbij is het van belang om te kijken naar de jaarlijkse cijfers nieuwe stroomaansluitingen mondiaal. Waar sinds 1990 kernenergie niet boven de tien GW extra komt, zit windenergie hier al sinds 2005 boven en nadert windenergie in 2010 het getal van vijftig GW extra. Oftewel: windenergie stijgt harder dan kernenergie. Sinds een paar jaar geldt dit ook voor PV (zon).

Dit zijn mondiale cijfers. Voor Europa is de trend nog duidelijker. Van de totale elektriciteitsvraag wordt binnen de EU ongeveer dertig procent opgewekt door kernenergie, waarbij dit gemiddelde vooral zo hoog ligt door Frankrijk (hier is ongeveer 75 procent van de totale stroomproductie afkomstig van kernenergie). De verwachting voor 2020 is dat dit percentage niet veel zal toenemen, of juist zal afnemen als het effect van Fukushima wordt meegenomen (uitfasering in Duitsland, geen nieuwe centrales in Italië etc.).

Duurzame stroom ligt op dit moment

NIEUW ENERGIE

in Europa tussen de vijftien en twintig procent en neemt snel toe. Met name landen als Denemarken (nu al twintig procent windenergie), Spanje (een totaal van 35 procent, voornamelijk zon en wind) en Duitsland (bijna twintig procent) hebben een snel toenemende duurzame stroomproductie. Deze toename wordt gedeeltelijk veroorzaakt door Europese doelen: in 2020 moet de hele energievoorziening voor twintig procent van duurzame bronnen komen. Maar omdat sectoren als landbouw en transport niet zo snel kunnen groeien, betekent dit vooral een verduurzaming van de Europese stroomproductie. De verwachting van het Europese Milieu-Agentschap is dan ook dat in 2020 35 procent van de EU-stroomproductie uit duurzame bronnen komt. Kortom: in tien jaar tijd zijn de duurzame bronnen kernenergie voorbij gestreefd.

En als we dan nog eens dertig jaar verder kijken, wordt de situatie voor kernenergie nog een stuk somberder: ongeveer elke maand laat een nieuwe wetenschappelijke studie zien dat de EU in 2050 haar stroom volledig uit duurzame bronnen kan halen. Als daar tenminste politiek voor wordt gekozen. Dat is ook hoe het debat nu moet zijn: het is een politieke keuze of je atoomstroom wilt of duurzame stroom. In Duitsland wordt die discussie op dit moment ook zo gevoerd. Nederland en België lopen in die discussie hopeloos achter.

Niet alleen in absolute hoeveelheden sluit de *window of opportunity* voor de kernenergie-industrie. Ook in productiekosten zijn de cijfers voor kernenergie hard. Laten we beginnen door naar de bouwkosten van kernenergiecentrales te kijken. Bijna elke energievorm wordt door de jaren heen goedkoper dankzij een leercurve: ervaring en technologische vooruitgang drukt de kosten. Een kostencurve laat dus bijna altijd een dalende trend zien. Bijna altijd, want bij kernenergie is het tegenovergestelde gaande. Kijk naar de Verenigde Staten. Waar de eerste bouw van een kerncentrale kosten kende van ongeveer duizend dollar per te produceren kWh begin jaren zeventig, waren die kosten gestegen naar een niveau van vijfduizend dollar per kWh mid jaren negentig. Een vervijfvoudiging dus van de kosten ondanks de toch flink opgedane ervaring over die 25 jaar. Of neem het andere kernenergieland Frankrijk. Over diezelfde periode van 25 jaar zijn de bouwkosten per opgewekte kWh in Frankrijk

meer dan verdrievoudigd. Na Fukushima zullen de aangescherpte veiligheidseisen voor de bouw van kerncentrales leiden tot nog meer kosten. Een minder prettig vooruitzicht voor de kernenergielobby.

En duurzaam? Die bronnen laten klassiek dalende kosten zien dankzij de leercurves. De prognoses voor 2020 zijn dan ook positief: wind op land zal in totale kosten rond de twee euro per kWh gaan liggen aldus de *Performance and Innovation Unit* van de Britse regering. Wind op zee zal iets duurder zijn door de hogere installatiekosten, alhoewel dit weer deels gecompenseerd wordt door beter energie-efficiency. Volgens dezelfde bron van de Britse regering maximaal drie euro per opgewekte kWh. En kernenergie? In de opwekking komt kernenergie neer op drie tot vier euro per kWh. Wind op land en op zee zijn dus aanzienlijk goedkoper.

Zonne-energie zal in 2020 nog wel duurder zijn, maar dan kijken we alleen naar de totale directe kosten. En daar heeft kernenergie nog een nadeel. Ten eerste is er geen verzekeringsmaatschappij die garant staat voor honderd procent van de mogelijke kosten als het misgaat. Oftewel: de overheid neemt een groot deel van die verantwoordelijkheid voor de bouw van een kerncentrale op zich. En ook het opruimen van een oude gesloten kerncentrale (*decommissioning*) is tot nu toe nog nooit mogelijk geweest zonder financiële steun van de overheid. De meeste ervaring heeft het Verenigd Koninkrijk, waar tot nu toe de overheid telkens moest bijspringen omdat de kosten hoger uitvielen en/of het einde van de centrale eerder was dan voorzien.

Deze indirecte kosten maken het toekomstplaatje voor kernenergie nog somberder, helemaal omdat het probleem van kernafval tot nu toe totaal niet belicht is in dit stuk. Met al deze feiten op een rij wordt het wel duidelijk waarom de kernenergielobby erg zenuwachtig wordt naarmate die *window of opportunity* snel sluit.

Toys for boys

Blijven we met één vraag zitten: waarom wordt er zo intensief gelobbyd voor kernenergie? Het is natuurlijk gissen, maar er is wel enige verklaring voor te geven. Belangrijkste reden is de voorspelbaarheid van kernenergie, als de centrale eenmaal draait. De operator weet precies hoeveel stroom hij per dag zal leveren, wat een stabiele situatie oplevert, zowel qua produc-

tiehoeveelheid als qua prijs. Een bedrijf dat gewend is aan gecentraliseerde stabiel draaiende kolencentrales is dus snel geneigd om over te stappen op kernenergie. En jawel; zie daar de verklaring dat dezelfde grote spelers die nadenken over kernenergie degenen zijn die nu de elektriciteitsmarkt beheersen. In die zin is kernenergie een continuering voor dezelfde marktpartijen.

Duurzame energie gaat om veel meer productie-eenheden die afhankelijk zijn van meteorologische omstandigheden die veel minder goed in te plannen zijn. Maar niet onmogelijk als je goed investeert in een bredere infrastructuur en goed nadenkt over opslagcapaciteiten, bijvoorbeeld met bestaande waterkrachtcentrales. En zeker niet onmogelijk als je nu investeert in centrales die de fluctuaties van duurzame bronnen goed kunnen opvangen, zoals beter regelbare gascentrales. Het vergt echter wel een cultuurverandering in bestaande energiebedrijven. Gemakzucht is dus zeker ook een factor in dit spel.

Daarnaast speelt natuurlijk de angst voor meer spelers op de markt ook een belangrijke rol. De RWE's en Vattenfall's van deze wereld investeren veel liever in een paar grote centrales die ze zelf in bezit hebben, dan dat ze vele kleinere molens en zonnecellen in de handen geven van veel kleine producenten, veelal gewone huizenbezitters die hun eigen energie kunnen opwekken. Tel daarbij nog op het *toys for boys*-gevoel dat onmiskenbaar ook een rol speelt en de kernenergielobby is grotendeels verklaard.

Graag geeft die lobby het gevoel dat we aan de vooravond van een nieuwe kernenergiedoorbraak staan ten opzichte van een kleinschalige, romantisch maar weinig zoden aan de dijk zettende duurzame energie-concurrent. Die lobby is de laatste tien jaar redelijk effectief geweest. Maar Fukushima heeft de rollen weer omgedraaid: nu moet de kernenergielobby weer aantonen waarom zij toch voor kernenergie zijn in plaats van dat de tegenstanders moeten uitleggen waarom ze tegen zijn. Met een snel sluitende *window of opportunity* voor kernenergie kan Fukushima daarmee de nekslag zijn voor kernenergie. Maar niet getreurd: de echte duurzame alternatieven nemen die plek in de energiemix graag in. Nu nog politici die dat inzien.

=

Portretten van Utrechtse prostituees

Joppe van Dijk studeerde aan de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht (HKU). "In mijn eerste jaar kregen we de opdracht een wereld te ontdekken die niet de jouwe was, en daar op zoek te gaan naar verhalen. Ik ben toen met prostituees gaan praten over hun baan, hun leven en hun problemen. Tegelijkertijd

maakte ik foto's als het mocht. Ik schetste als ze liever niet gefotografeerd werden. De gesprekken waren vaak bijzonder en intiem en lieten mij hun (nare) wereld ontdekken.

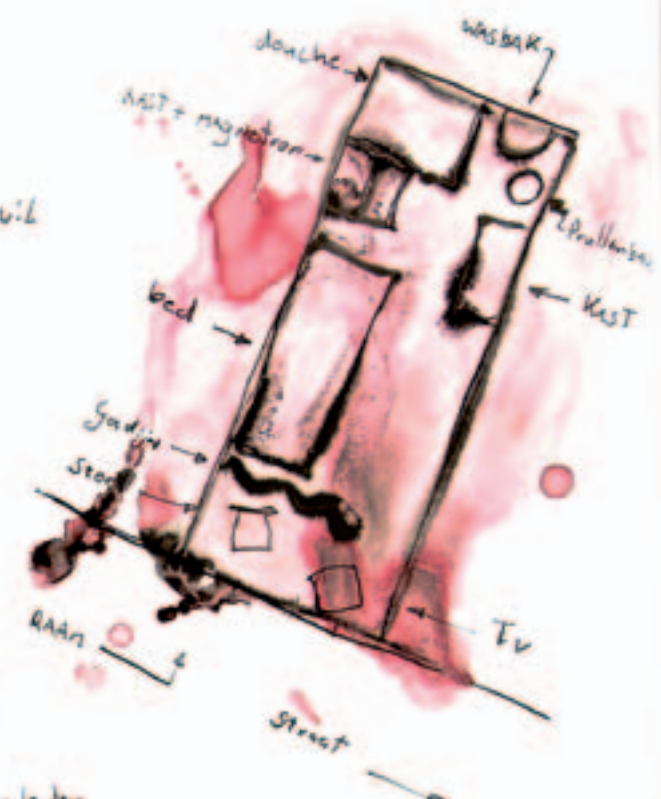
In totaal heb ik met ruim 25 prostituees gepraat en de vijf meest indrukwekkende interviews uitgewerkt tot een portret. Het bestaat uit twee delen: een visueel portret

van de persoon in zwartwit en hun verhaal opgeschreven in combinatie met een illustratie van een plek in hun 'raam/kamer.' De verhalen zijn schokkend, rauw en regelmatig verbazingwekkend. Zelf was ik erg onder de indruk van de kracht van sommige vrouwen en van de soms extreem heftige situaties. Het was een van de meest leerzame en bijzondere projecten die ik op de HKU gedaan heb."

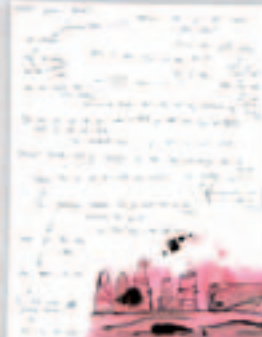
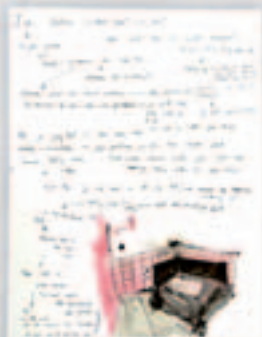
Ik ben EEN ZELFSTANDIG Ouderwoner

↓
●
Ik kies ZELF mijn vertijding
↳ wanneer ik naar wil
gemiddeld 10 uur per dag
↓
(veel?!)
↓
2-3-5 per dag
↓
Soms helemaal niemand
↓
Klanten?! → Alle leeftijden!
↓
"en je jongste?"
↓
nou... jonger dan jij...
↓
5/6 jaar geleden
↓
Kom er uit

Ik heb Familie in Dominicaanse Republiek
↓
Nee, ik heb geen husband
↳ ook geen kinderen.
↳ mijn familie wel.
Ik houd van alle soorten eten: chivon, sate, chicken en snacks is ook heerlijk.
En gewoon wat natuurlijk
↓
Nu is Amsterdam de meeste.
↓
Op en naar naar Utrecht voor werk
↓
ik ga elke dag heen & weer met de trein.
↓
en ik heb geen kinderen

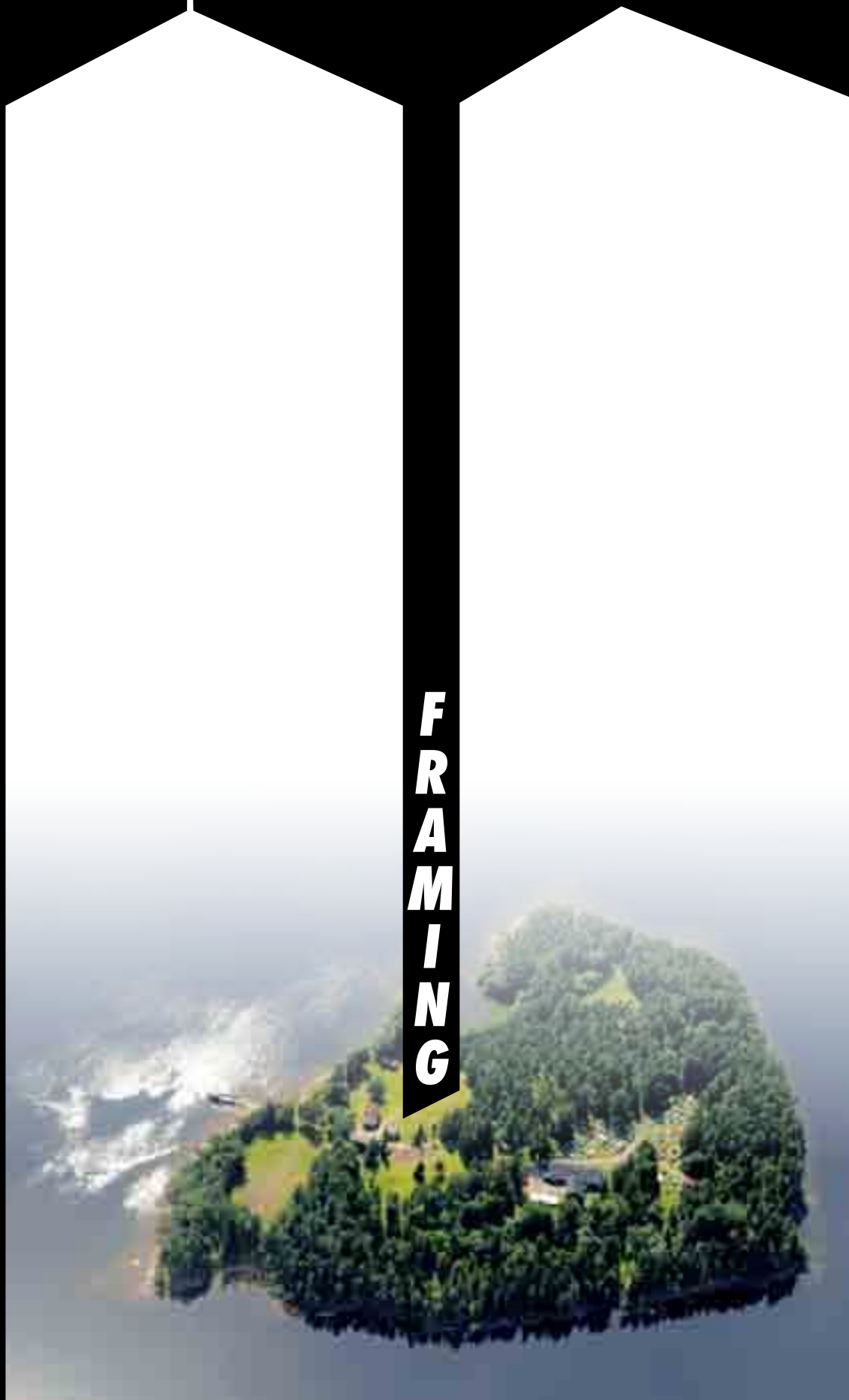
"JE bent altijd welkom!!"

de Helling

FRAMING

Deze Helling gaat over *framing*:

het activeren van een bepaald waardenstelsel door middel van een raak beeld of scherpe uitdrukking. Toen het eerste omslagontwerp van de werktafel van onze ontwerper kwam (zie hiernaast), werden de makers van de Helling onverwacht deelnemers in een workshop framing. Mark Schalken legde een jeugdfoto van Wilders op een krantenpagina van *Trouw* met portretten van de slachtoffers van Breivik in Noorwegen: een simpel voorbeeld van framing. Het riep direct emotie en debat op:

“Is dat Wilders?”

“Dit kan echt niet. Hiermee schaar je je in het kamp van hen die Wilders verantwoordelijk houden voor de moordpartij op Utoya.”

“Wilders gebruikt dit soort strategieën zelf ook; hij zei eens dat als hij ooit zou worden aangevallen of vermoord, dat aan de verkettering door mensen als Pechtold kwam. En het is een jeugdfoto, de beeldcombinatie gaat ook over jongeren, idealen en wat daar van kan worden.”

“Dat zie ik niet. Ik zie Wilders als hoofdschuldige van Utoya. En dat is veel te simpel.”

“Maar de stilte bij links kan ook niet. Er valt genoeg te zeggen over andere, minder directe vormen van verantwoordelijkheid. Links gaat angstig mee in het rechtse frame dat Breivik alleen een loslopende gek is, terwijl hij deel uitmaakt van de beweging van islamofobe extremisten die sinds de aanslag op de Twin Towers de politiek steeds meer zijn gaan beheersen.”

“Als we zijn portretfoto nou eens meer naar de rand van het omslag schuiven.”

“Dat scheelt. Maar mag je de slachtoffers wel gebruiken om je eigen ideologische punt te

holland.

My son is gone.

ESPAÑA

“maken? De portretten stonden in de krant als eerbetoon.”

“Dan zetten we slachtoffers op pagina twee en Wilders voorop”.

“Dan maken we hem te belangrijk; het gaat er ook om hoe de VVD en het CDA meegaan in zijn anti-islamframe.”

“Ja, als je dat doortrekt, is uiteindelijk iedereen medeverantwoordelijk.”

“Dan nemen we 9/11 als frame.”

Framing is een strijd om het verwoorden en verbeelden van de werkelijkheid. In de politiek komt dit neer op ideologische strijd in een gemediatiseerde werkelijkheid: wie het lukt zijn *frame* (denkraam) dominant te maken, bepaalt de politieke agenda. Het werkt vooral als je boodschap direct samenhangt met de waarden die je wilt uitstralen, zodat je met één woord de gewenste associaties wekt. Framing is de ultieme combinatie van permanent campagnevoeren en ideologische visie. Rechtse politici doen dit met succes. Is links te genuanceerd en rationalistisch, is ze in de war over haar waarden en idealen of neemt ze bewust afstand van deze door sommigen als populistische methode afgeschilderde werkwijze?

In deze Helling proberen we de verschillende lagen van het framen te doorgronden. Allereerst gaat het om inzicht in de betekenis en werking ervan, vervolgens om de alledaagse politieke praktijk en tenslotte om bouwstenen voor een nieuw groen en links frame, waarmee de rechtse populistische verslagen kunnen worden. Het omslag van deze Helling heeft u hopelijk van de urgentie daarvan overtuigd.

Erica Meijers

Voorop: Utoya gezien door de Twin Towers.

Het middelste beeldinzetje onderin komt uit een tv-spot met beelden van verdronken migranten en wanhopige familieleden. Spots als deze worden, ondersteund door de Europese Commissie, uitgezonden in diverse Afrikaanse landen om ongewenste migranten af te schrikken.

Veelzeggend is het contrast tussen deze bewust zeer negatieve framing van Europa met de framing voor de wel gewenste bezoekers, de toeristen. Het handgetekende *España*-symbool van Miro uit de jaren tachtig was voorbeeldstellend in het *branden* van Post-Franco Spanje als zinderend-mediterraan vakantieparadijs. Daarna voorzagen

veel landen zich van joyeuze, warm-verwelkomende logo's, waaronder Nederland.

Dit voorbeeld komt uit het onlangs verschenen *Uncorporate identity*. Dit boek van ontwerp bureau Metahaven bevat tekst- en beeldsays over de visuele *branding* van staten, bedrijven en netwerken.

Marina Vishmidt en Metahaven (red.), *Uncorporate Identity*, Zurich: Lars Müller Publishers 2011.

Andere inzetjes: jeugdfoto van Osama Bin Laden; Obama en zijn staf bij de aanval op Bin Laden; Geert Wilders in een reclamespot van de PVV (gereproduceerd in *Open*, nr. 20: De populistische verbeelding, zie ook p. 40); Tofik Dibi.

Creatief met taal⁴

Framing en populisme — Merijn Oudenampsen

Tofik Dibi: “Politiek is ook een trukendoos”⁸

Interview met GroenLinks Tweede Kamerlid — Erica Meijers

Het elfde gebod¹²

Ritueel slachten als politiek-religieus probleem — Marin Terpstra

De samenleving als metafoor¹⁶

Hoe frames onze ideeën bepalen — Willem Schinkel

Vrijzinnig nationalisme²⁰

Een ander historisch frame — Herman Meijer

Veerkracht²⁸

Voorstel voor een groen frame — Dirk Holemans

Bas de Gaay Fortman: “Wakker worden a.u.b.!”³⁰

Interview over een ander mensenrechtenframe — Bart Scheffers

Het nieuwe midden³⁶

GroenLinks moet met D66 het midden omvormen — Bart Snels

Populisme en democratie⁴⁰

Drie boeken besproken — Pieter Pikelharing

Een Bosnisch reisverhaal⁴²

Opbouwwerk in ex-Joegoslavië — Peter Bas-Backer

BEELDBIJDRAGEN

Een campagne stijl voor GroenLinks²⁴ — Mark Schalken

The Daily Things⁴⁶ — krantencollages van Joost Stokhof

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp in Moskou 11

Verder lezen + DE HELLING DIGITAAL 34

Bureau de Helling 39

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur

Jaargang 24 · nr 3 · herfst 2011

Losse nummers: € 7,50

Jaarabonnement: € 29,50

Jongerabonement (t/m 27): € 15,00

Gronummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijntje Denters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsing

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Farid Tabarki

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

creatief

Hoe komt het dat rechtse politici zo succesvol zijn in het framen van politieke discussies?

Het lukt hen beter dan links om de waarden en identiteiten van het electoraat te beïnvloeden. Over framing, populisme en de falende oppositie.

Sinds de discussie over het schuldenplafond worden de superrijken op de Amerikaanse televisiezender *Fox News* stelselmatig aangeduid met de term *job creators*. Geen belasting voor de *job creators*, is de boodschap aan het Amerikaanse publiek, want dat schaadte zogezegd de Amerikaanse arbeidsmarkt. Zo trekt elke dag een parade van *frames* door de Amerikaanse media. Kinderen van Mexicaanse migranten heten *Anchor Babies*, het nieuwe zorgstelsel wordt stelselmatig aangeduid als *Obamacare*, en overheidsinvesteringen staan bekend als *thrifful spending*. Dezelfde ontwikkeling doet zich inmiddels volop in Nederland voor. Hier zijn het Wilders en nieuwrechts die zich de magie van het frame hebben eigengemaakt. In wat volgt, wordt de intieme relatie tussen framing en populisme verkent. De vraag daarbij is waarom rechts zo succesvol is in haar taalpolitiek en de linkse oppositie zo teleurstelt.

The Framing Wars

In juli 2005 verschijnt een uitgebreid artikel in de *New York Times* over de zogenaamde *Framing Wars*. Het opent met een fraaie beschrijving van de Democraten als vliegramponderzoekers, die uit de brokstukken proberen te herleiden wat er toch mis is gegaan op die bewuste dag van de ramp: de verloren presidentiële verkiezingen van 2004. Het antwoord waarmee de Democraten op de proppen komen, zo vervolgt het artikel, is taal. Meer in het bijzonder de manier waarop de Republikeinen hun boodschappen verpakken en de Democraten dat nalaten. Naar aanleiding van deze observatie is sindsdien een politieke taalstrijd losgebarsten in Washington die nog immer voortduurt. Wie de politieke afwikkeling volgde rond de afwaardering van de kredietwaardigheid van de VS, kon Joe Biden en David Axelrod met zure gezichten de term *Tea Party Downgrade* zien lanceren, terwijl rechtse tegenstrevers op triomfantelijke toon spraken van de *Obama Downgrade*.

In het brandpunt van deze strijd staan de populairwetenschappelijke theorieën van de cognitief linguïst George Lakoff, die sinds de verloren verkiezingen van 2004 gekatapulteerd is tot celebrity status en zich heeft ontwikkeld tot een van de voornaamste politieke adviseurs van de Democratische Partij. De grove kern van zijn gedachtegoed is dat het menselijke brein niet rationeel denkt op de wijze van een zakcomputer, zoals de rationale keuze theorie en de klassieke verlichtingsfilosofie aanhouden. Nee, mensen denken in waarden en metaforen en dat geldt in het bijzonder voor zoiets abstracts als politiek. Deze waarden en metaforen zijn vervat in frames, een mentaal raamwerk waarmee mensen hun dagelijkse ervaringen organi-

seren en zich een wereldbeeld construeren. Als mensen op hun rationeel doordachte belangen zouden stemmen, dan zouden de Republikeinen simpelweg niet winnen. Maar, zo stelt Lakoff, mensen stemmen op basis van een identiteit, van bepaalde waarden, niet enkel op basis van belangen. De Republikeinen hebben zich de afgelopen jaren veel slimmer getoond in het framen van boodschappen en het beïnvloeden van de manier waarop het electoraat nadenkt over waarden en identiteit. Daar ligt hun machtsbasis, aldus Lakoff, en daarom zou links allereerst moeten leren om het debat in zijn eigen termen te reframen.

Een frame is volgens Lakoff een in ons brein georganiseerd netwerk van impressies en ervaringen, met bijbehorende associaties en waardeoordelen. Een frame helpt om de complexe realiteit te versimpelen en deze een betekenis te geven. In die zin staat het zeer dicht bij *branding*: waar reclame zich richt op het verbinden van een reeks van associaties met een merk, is framing de inbedding van een politieke realiteit in eenzelfde serie van associaties. Zo verbindt de bovengenoemde term *job creators* de superrijken met een reeks van positieve associaties, maar negatief framen kan ook. Denk bijvoorbeeld hoe de PvdA stelselmatig wordt geframed door Wilders en GeenStijl als theedrinkers, allochtonenkuffelaars en zelfingenomen publieke baantjesjagers. Op dezelfde wijze heeft rechts Groenlinks onlosmakelijk verbonden met associaties als kinderbakfietsen, grachtengordels en een lichte wereldvreemdheid.

Vermijd rechtse frames

In zijn bekendste essay *Don't Think of an Elephant* (2004) beschrijft Lakoff de kracht van een frame aan de hand van een gedachte-experiment waarin hij zijn studenten vraagt om niet aan een olifant te denken. Dat blijkt zeer moeilijk: "Every word, like elephant, evokes a frame, which can be an image, or other kinds of knowledge: elephants are large, have floppy ears and a trunk, are associated with circuses, and so on. The word is defined relative to that frame."

Dezelfde logica gaat ook op voor een politiek frame. Als je een frame direct aanvalt door het te benoemen en inhoudelijk te bekritisieren, loop je een grote kans het debat alleen maar meer in termen van dat frame te definiëren. Zo geldt voor de Wilders frames als linkse hobby, subsidieslurper, multikul, straattuig en islamisering hetzelfde als voor zijn Amerikaanse soortgenoten: de enige manier om ze te bestrijden is om deze woorden te vermijden en het onderwerp via andere frames te benoemen, en het zo te *reframen*. Helaas blijkt uit Obama's opmerkingen over *Obamacare* en PvdA campagne manager Pieter Paul Slikker's geblunder over multiculti theedrinken, dat nog maar weinig dit helemaal hebben begrepen.

De analyses van Lakoff vinden nu ook in Nederland weerklank, middels boeken zoals *De woorden van Wilders en hoe ze werken* van Jaap Kuitenbrouwer (2010) en Hans de Bruijn zijn *Geert Wilders in debat: over de framing en reframing van een politieke boodschap* (2010) en ook meer activistische analyses als *Reframe Rechts* duiken op. Gezien het overdonderende succes van nieuw rechtse framers als Wilders en GeenStijl is het eigenlijk verwonderlijk dat theorieën over framing pas sinds kort echt populair zijn geworden. Bovendien lijkt dit alles nog niet tot een echte omslag te leiden wat betreft de politieke praktijk van de oppositiepartijen. De *framing wars* in Nederland blijven voorlo-

met taal

pig beperkt tot een unilateraal fenomeen: een rechtse frontale aanval. Oké, men gebruikt ter linkerzijde nu af en toe het woord 'villasubsidie' voor hypotheekrenteaftrek, maar veel verder dan dat gaat het niet. Misschien ligt het eraan dat framing nog veel als een oppervlakkige vorm van *branding* wordt gezien, een simpele retorische of demagogische truc. Een *soundbite*, maar dat is het niet. De techniek van het framen gaat terug tot de essentie van politiek, en in het bijzonder dat van het politiek populisme. Laat me dat uitleggen.

Populisme is framing

Er valt veel voor te zeggen om het populisme eigenlijk als een bijzondere vorm van framing te zien. Waar de meeste onderzoekers van populisme zich namelijk wel in kunnen vinden is dat het populisme een politiek behelst die zich beroept op het volk en zich keert tegen het establishment, waarbij het volk veelal in tegenstelling tot een volksvreemd element wordt gedefinieerd. Het gevolg is dat er onder het populisme een reframing plaats vindt van de identiteit van de politieke gemeenschap.

De meest overtuigende uitwerking van dit argument vinden we bij de politiek filosoof Ernesto Laclau. Hij stelt dat met het zogeheten 'volk' bij het populisme altijd iets bijzonders aan de hand is. Het staat namelijk nooit gelijk aan de gehele politieke gemeenschap, er worden altijd groepen van uitgesloten, om te beginnen natuurlijk het establishment. Juist in het opsplitsen van de politieke gemeenschap in verschillende delen schuilt de essentie van het populisme, stelt Laclau in zijn boek *On Populist Reason* (2005): "Een institutioneel discours probeert de grenzen van de discursieve formatie overeen te laten komen met de grenzen van de gemeenschap. [...] Het tegenovergestelde vindt plaats in het geval van populisme: een front splijt de samenleving in twee kampen. Het 'volk', in dit geval, is minder dan de optelsom van de leden van de gemeenschap: het is een deelcomponent dat er niettemin naar streeft om gezien te worden als de enige legitieme totaliteit."

Laten we een voorbeeld nemen. In de Amerikaanse verkiezingen van 2008 waren we getuige van twee verschillende manieren om zich op het volk te beroepen. Een voorbeeld van een institutioneel discours was de campagne van Barack Obama. Hij appelleerde in zijn speeches aan de gehele Amerikaanse bevolking, met de *American Dream* als verenigend symbool. Op zijn website waren stickers te verkrijgen: 'Latino's voor Obama', 'homo's voor Obama', 'hondeneigenaren voor Obama', 'labour voor Obama', 'boeren voor Obama', je kan het zo gek niet bedenken of er was wel een sticker of Facebook-groep van te vinden. Aan de andere kant van het politieke spectrum beriepen de Republikeinen John McCain en Sarah Palin zich ook op het Amerikaanse volk, maar op een radicaal andere wijze. Zij spraken over *The Real America* (vergelijkbare concepten zijn *Small Town America*, *the Heartland*, *the Silent Majority*) dat werd afgezet tegen het onechte Amerika, dat van de *liberal elite*. Hetzelfde discours vinden we terug bij de *Tea Party* beweging. Hier zien we de populistische logica, waarbij een deelcomponent – het pure, onbezoedelde rurale of suburbane Amerika – een symbool wordt dat als plaatsvervanger dient voor Amerika als geheel. De logische conclusie van dit type discours is dat bepaalde delen van de gemeenschap uitgesloten worden van het 'volk' en daarmee van politieke legitimiteit.

Dezelfde typisch populistische operatie vindt plaats bij het appel op virtuele categorieën als 'de man op straat', 'de gewone mensen', 'Jan met de Pet', 'Henk en Ingrid' of 'de hardwerkende Nederlander'. Het zijn symbolische elementen die als een plaatsvervanger functioneren voor de politieke gemeenschap als zodanig. Zij staan bovendien in oppositie tot andere elementen (bijvoorbeeld de vervreemde linkse elite en de moslimmigranten of de uitkeringstrekkers en profiteurs), die worden uitgesloten van politieke legitimiteit. Een illustratie van deze frontendynamiek binnen het Nederlandse populisme is de 'Twee Nederlanden'-toespraak van Geert Wilders bij de bespreking van de Algemene Begrotingen van 2009: "Het rijk van Balkenende is een koninkrijk van twee Nederlanden. [...] Aan de ene kant onze elite, met haar zogenaamde idealen. Van een multiculturele samenleving, de megahoge belastingen, van de waanzinnige klimaatysterie, van de onstuitbare islamisering, van de Brusselse superstaat en de zinloze ontwikkelingshulp [...] Het is de linkse grachtengordel en zijn kleffe vriendjes. Het andere Nederland, mijn Nederland, bestaat uit de mensen die de rekening moeten betalen. Letterlijk en figuurlijk. Die beroofd en bedreigd worden. Die zuchten onder de overlast van de straatterroristen, die zuchten onder de hoge belastingen en verlangen naar een sociaal Nederland. Het zijn de mensen die ons land hebben opgebouwd."

Wat we uit een lezing van het werk van Ernesto Laclau kunnen concluderen is dat populisme niet zozeer draait om het gehoor geven aan de volkswil, die is namelijk grotendeels virtueel. Het gaat er eerder om deze van een nieuwe invulling te voorzien, ofwel het framen van het volk en de volkswil, ten eerste door negatieve identificatie, het uitsluiten van groepen uit de gemeenschap, het zogeheten *constitutive outside*. Het volk vormt zich door de diskwalificatie van bepaalde groepen, door te bepalen wat het *niet* is. Het zich afzetten tegen de *liberal elite* of de 'vervreemde grachtengordel' en de Ander – de vijand, in ons geval meestal de moslim(terrorist) of de migrant – verschaft een identiteit aan een anders vormloos en zeer heterogeen electoraat dat in positieve zin geen duidelijke ideologie of beleidsvoorkeur deelt. Daarnaast draait de symboolpolitiek van het populisme in positieve zin om de toe-eigening en politisering van culturele symbolen die dit begrensde frame van 'het volk' zouden kunnen uitdrukken. Denk aan het politisering van de *Boston Tea Party* om de essentie van Amerika terug te brengen tot een antibelasting en anti-overheid sentiment. Of aan Henk en Ingrid als de kwintessens van de Nederlandse identiteit.

Framing heeft in dit proces van het definiëren van volk en volksvijanden ook een dieper gaande en langer doorwerkende rol dan die van de simpele *soundbite*. Denk bijvoorbeeld aan hoe het hele debat over immigratie en integratie door Wilders geframed wordt. Door eindeloze polemieken (Van Gogh, Gouda) en met behulp van het frame 'straatterroristen' is Wilders in staat gebleken om problemen met criminaliteit onder migrantenjongeren te herleiden tot de non-inpasbaarheid van de achterlijke islam in het verlichte Westen. Terwijl bestaand sociologisch onderzoek bijna unaniem het criminaliteitsprobleem onder migrantenjongeren beschrijft als voortkomend uit stedelijke sociaaleconomische marginaliteit (zo blijken streng religieuze jongeren bijvoorbeeld minder crimineel), blijven Wil-

creatief met taal

ders en nieuwrechts het voortdurend verbinden met de culturele en religieuze achtergrond van het land van oorsprong.

De falende oppositie

De reactie tegen de politiek van het rechtspopulisme neemt grofweg twee vormen aan: een van regelrechte oppositie en een van accommodatie. Beide vormen zijn even problematisch. De oppositionele benadering veroordeelt over het algemeen het populisme als zodanig. Het veroordeelt de irrationaliteit van de populistische politiek, haar demagogische simplificaties en haar xenofobe attitudes, die gecontrasteerd worden met een geïnformeerde, genuanceerde, rationele en kosmopolitische vorm van politiek. Op zijn best creëert deze benadering ongewild een scheiding tussen het gecultiveerde en hoogopgeleide electoraat, die zogezegd voor de rationele en complexe visie op de samenleving stemmen, en de lageropgeleiden die hun stem uitbrengen op het simplistische populistische alternatief. In het slechtste geval creëert het deze scheiding zelfs expliciet en doelbewust (een fout die helaas vaak gemaakt wordt bij zowel GroenLinks als D66): zo wordt het populistische ressentiment van onderop geconfronteerd met eliteressentiment van bovenaf. Deze oppositionele respons is problematisch omdat het de retoriek van het rechts populisme dan wel probeert te bestrijden, maar tegelijkertijd de populistische framing van het politieke landschap als verdeeld tussen een vervreemde linkse

elite en een conservatief volk, verder bevestigt.

De accommodatiebenadering probeert daarentegen een deel van de populistische stem terug te winnen door het belang van bepaalde populistische issues te erkennen. Deze praktijk van accommodatie komt over het algemeen voort uit de visie dat de populistische oplossingen voor sociale problemen extreem, onwenselijk en onrealistisch zijn, maar dat de sociale problemen wel degelijk bestaan. Het probeert dus het populisme de wind uit de zeilen te nemen door de populistische oplossingen te vervangen door meer gematigde en realistische. Daarbij wordt echter de framing van problemen door het rechtspopulisme kritiekloos overgenomen (denk aan de PvdA). Zo wordt bijvoorbeeld een culturalistische framing van integratie geaccepteerd, terwijl men de sociaaleconomische aspecten (onderwijs, arbeidsmarkt) negeert, die in een links frame van emancipatie zouden kunnen passen. Deze tweede benadering probeert de populistische beeldvorming over de vervreemde linkse elite en het rechtse volk tegen te gaan, maar het neemt daarbij de framing van sociale problemen van het rechtspopulisme over, wat ervoor zorgt dat links vast komt te zitten in de rechtse agenda.

Deze twee benaderingen zorgen nog voor een bijkomend probleem, omdat ze niet alleen verschillend zijn, maar ook nog eens in tegenstelling staan tot elkaar. De oppositionele benadering vervreemdt de lagere inkomens en de lageropgeleiden van

links, terwijl hun participatie een inherent deel zou moeten uitmaken van iedere vorm van emancipatoire politiek. De accommodatiebenadering geeft op essentiële punten toe te aan het populisme. Deze breuk binnen links maakt het schier onmogelijk om op een andere dan een defensieve manier te reageren in het huidige politieke debat. Het enige juiste antwoord is om op alle terreinen de frames van het rechtspopulisme te bestrijden, en net zo goed hoger als lageropgeleiden daarvan te overtuigen. De strijd om het framen is begonnen. Het is tijd om onze woorden terug te veroveren.

=

Een uitgebreide versie van dit artikel verschijnt tegelijkertijd met deze Helling onder de titel 'Populist Realism. Vox Populi and the Postpolitical' in Erica Meijers (ed.) (2011): *Populism in Europe*, Brussels/Vienna, Planet Verlag, 117-132. Zie p. 39.

Bronnen

- Bruijn, H. de (2010): *Geert Wilders in debat: over de framing en reframing van een politieke boodschap*. Amsterdam: Uitgeverij Boom
- Kuitenbrouwer, J. (2010): *De woorden van Wilders en hoe ze werken*. Amsterdam: De Bezige Bij
- Lakoff, G. (2004): *Don't think of an Elephant*. Vermont: Chelsea Green Publishing.
- Laclau, E. (2005): *On Populist Reason*. London: Verso.
- <http://www.doorbraak.eu/?p=4158>

Bij de beelden:

- Willem Drees, liggend in de duinen, mijmerend na gedane arbeid. Een postzegelontwerp van Jan van Toorn uit 1986 dat door de PTT en de minister werd afgekeurd, omdat het geen pas gaf om een staatsman op deze wijze af te beelden.

- 28-10-2010: Rutte, Verhagen en Wilders hebben hun akkoord.
- Drie actievoerders tegen de bezuinigingen op gehandicaptenzorg doen mee aan een oorlogshedenking van Canadese militairen. De actiegroep 'Terug naar de bossen' laat van zich horen met diverse mediagenieke protesten. Zo organiseerden ze onlangs ook een survivalweekend met Kamerleden.

Tot de jaren zeventig werden mensen met een beperking in door de kerk gefinancierde instellingen gehuisvest. Toen kwamen er succesvolle acties van gehandicapten die niet langer in de bossen weggestopt wilden worden.

Zie: www.terugnaardebossen.nl

- Zoek bij Youtube op 'Terug naar de bossen', en je vindt o.a. het verhaal van Jan Dick Bruijne. Achttien jaar geleden brak hij zijn nek. Dankzij intensieve ondersteuning kan hij zich redden. 'Mag ik alleen volwaardig mee doen als er geld over is?', vraagt hij zich af. Als hij binnenkort dagelijks een luier krijgt omdat er niemand is om hem op de wc te helpen, maakt hij liever een eind aan zijn leven.

Tofik Dibai

“Politiek

de Helling 8 herfst 2011

▲ 10 ▲

FOTO: PETER VALCKX

is ook een trukendoos”

Wanneer je het Haagse politieke bedrijf langs de meetlat van George Lakoff legt, blijkt al gauw dat de praktijk een stuk weerbarstiger is dan de theorie. Een gesprek over GroenLinkse waarden, het gevoel erbij en de zoektocht naar woorden.

GroenLinks Tweede Kamerlid Tofik Dibi: “Sinds de PVV in de Kamer is, is framing een hype in Den Haag: je moet Lakoff gelezen hebben, anders tel je niet mee. Framing is heel beeldend vertellen wat je ergens van vindt, het onderwerp inkaderen. De PVV is er heel bedreven in: woorden als massa-immigratie, islamisering en linkse elite heeft bijna iedereen in Den Haag overgenomen. Hoe vaak heb ik mezelf niet betrappt op het gebruiken van de term importbruid! En dat moet je dus nooit doen, want dan neem je het frame van een ander over. GroenLinks hoort bij de partijen die het traagst reageren op deze nieuwe mode. Wij zijn van het ‘enerzijds, anderzijds’: ‘Voorzitter, ik heb drie punten...’ – terwijl je dus in een scherp beeld je punt moet maken. Dat zie je bij de PVV ook: hoe vaker iets wordt gebruikt, hoe meer je het serieus gaat nemen.”

George Lakoff zegt: frames zijn mentale structuren die ons wereldbeeld vormgeven. Is framing een nieuw woord voor misleiding?

“Soms. Ik weet niet of je het propaganda mag noemen, maar dat is het wel een beetje. Als je massa-immigratie zegt, wek je de indruk dat er grote stromen binnenkomen, terwijl dat helemaal niet zo is en dat weet de PVV ook.”

Gaat framing om het zelf toepassen van populistische methodes?

“Ja. Je wekt met een bepaald woord een gevoel en een sfeer op, zonder dat het overeen komt met de werkelijkheid. Het is allemaal onderdeel van dezelfde cultuur, dezelfde tendens in de politiek dat je simpele, hapklare brokken moet produceren voor consumptie van de massa. Als ik een inbreng moet schrijven voor in de Kamer, dan weet ik dat ik een paar zinnen moet hebben die journalisten zo over kunnen nemen. Je moet opvallen, en daarna kun je dan de nuance kwijt in vervolggesprekken met de media.”

Als ik George Lakoff goed begrijp, dan vat hij framing anders op. Volgens hem bestaan

frames overal; iedereen leeft met metaforen en symbolen. Een frame is een diepliggende structuur van waarden en identiteiten. En door een bepaalde term te gebruiken activeer je zo’n onderliggend denkkader.

“Dat is inderdaad de theorie, maar in de praktijk van de Tweede Kamer betekent het doorgaans simpelweg: hoe verkoop ik mijn boodschap het best en hoe ga ik er met een gestrekt been in bij mijn tegenstander.”

Is politiek dan niet de strijd over de definitie van de werkelijkheid?

“Het is allemaal perceptie. Zo wordt er nu gesproken over de strijd tegen *factfree politics* – dat is de tegenbeweging tegen framing en *spinning*, een poging om het rationele betoog in ere te herstellen.”

Ga je dan niet dwars in tegen inzichten van Lakoff en anderen die zeggen dat mensen helemaal niet op grond van feiten en rationele argumenten beslissen, maar juist op grond van emoties en identiteiten?

“Ik denk dat het een illusie is om te denken dat mensen alleen maar kleine, domme boodschappen willen horen. Mensen willen uitgedaagd worden. Als je de feiten maar pakkend verkoopt, dan willen mensen ook luisteren naar de nuance. Ik ben het dus eens met het protest tegen *factfree politics*, maar je moet je boodschap zo aankleden dat hij ook aankomt. Maar het is waar: het is stil aan de overkant; de begeesting zit niet bij links, maar bij de populisten.”

Stort links zich op het framen bij een gebrek aan een eigen verhaal?

“De vraag is vooral: hoe verbind ik mijn verhaal weer met de huidige tijdgeest. Iedereen is op zoek naar woorden. Er is niets mis met de waarden van links, maar het probleem is hoe je ze verpakt. Woorden als ‘solidariteit’ en ‘kwetsbare mensen’ kan ik niet meer aanhoren.”

Welke waarden zijn het dan die nog overeind staan? Is dat wel zo helder?

“Ja. Van groene politiek tot... ik heb er niet echt woorden voor, maar het gaat om verheffing via onderwijs, duurzaamheid. Wij gebruiken nog steeds woorden die ik heel ouderwets vind, zoals solidariteit, duurzaamheid, participatie.”

Als je er geen woorden meer voor hebt, dan weet je toch niet meer waar het naar verwijst? Dan is het toch alleen nog een gevoel?

“Ja, het is een gevoel. En het gevoel is in de war. Daardoor kan je de woorden niet snel pakken. Die nieuwe woorden heb ik nog niet.”

Dan ga ik toch twifelen of er met de waarden werkelijk niets aan de hand is en of het alleen om het jasje gaat.

“Nee, het gaat niet alleen om de presentatie. Je moet de waarden zelf voelen. Woorden als kaalslag, afbraak en kaasschaaf vind ik zo overdreven: we zijn hier niet in een Derde Wereld land.”

Vind je het dan ook overdreven dat er in die termen wordt gesproken over bezuinigingen in de cultuursector?

“Nee, ik vind het heel ingrijpend om een kwart van het budget te bezuinigen. Maar ik zoek naar andere manieren om het te zeggen dan meteen neoliberale afbraak of kaalslag. Jos van der Lans en Ascher zeiden: pas op dat je in je weerstand tegen de bezuinigingen de bestaande instituties niet gaat verdedigen. Dat vond ik erg goed, want als er iets is wat wij als politici moeten doen dan is het wel de gevestigde orde constant scherp houden. Dat hervormingsgezinde, vernieuwende, dat altijd bij ons hoorde, dat mis ik wel echt. Die waarden moeten weer opnieuw gevoed worden.”

Lakoff zegt dat de conservatieven in Amerika zo succesvol zijn omdat ze decennia lang hebben geïnvesteerd in denktanks en in het ideologische debat. Doet GroenLinks daar niet veel te weinig aan?

“Ja. Ik heb niet het gevoel dat er een permanente denktank is die de hartslag van de samenleving volgt en inspeelt op nieuwe ontwikkelingen. We gaan pas denken als er verkiezingen aankomen. Dat is echt anders dan bijvoorbeeld de SP en de PVV. Daar zie je wel constant de poging te ontdekken wat er onder de oppervlakte leeft en daar politiek mee te maken. We hebben best een consistente visie op veel zaken, maar heel veel daarvan is gemeengoed geworden. Je moet je boodschap dus verversen: wat zijn nu de nieuwe uitdagingen? Ik bedoel, groen is allang niet meer van ons.”

Waarom eigenlijk niet?

“Ja, dat is een goede vraag. Misschien claimen we het niet genoeg. En dat heeft ook met framing te maken. Als mensen aan ons denken, denken ze vaak aan klein groen, en niet aan groot groen. Dan denken ze aan terrasverwarming en dat ze geen vlees mogen eten en geen auto mogen rijden. Niet dat we Nederland een eigen energievoorziening willen geven, onafhankelijk van de wereld. Dat vind ik soms wel frustrerend.”

Komt dat niet ook doordat de frames, de waardenstelsels van GroenLinks, met elkaar botsen? Ja, en daar hebben we nooit over gesproken.

Tofk Dibi

Je merkt dat soms ook in de fractie. Er is een school die echt vrijzinnig is en een die echt groen is, in moralistische zin: wij weten wat de burgers moeten doen.”

De Duitse Groenen hebben alles op het groene frame gegooid, zou dat hier ook werken?

“Nee, ik denk het niet. De vrijzinnige kant hoort heel erg bij onze geschiedenis en cultuur. In Duitsland was het frame van vrede en rechtvaardigheid heel dominant. Wij hebben ook wel die geschiedenis met de Tweede Wereldoorlog, maar bij ons werkt elke vergelijking met de Tweede Wereldoorlog averechts.”

Intussen is die periode voor heel veel linkse mensen nog steeds een belangrijke bron. In de oorlogsjaren leerden mensen hoe vernietigend discriminatie en racisme is.

“Je kunt ook zeggen: de nieuwe generatie heeft dat niet. En wil je ze dan die geschiedenis meegeven of wil je nieuwe waarden creëren? Ik merk dat ik meer op zoek ben naar dat laatste. Ik beweeg me sowieso in de politiek op basis van wat ik hoor en voel.”

Welke frames kan je nu inzetten tegen het populisme? Een tijdje geleden noemde je de PVV plucheplakkers.

“Volgens mij heeft het wel gewerkt. Volgens sommigen mag dat niet, omdat je een woord gebruikt dat de PVV zelf heeft bedacht. Maar ik denk dat je soms een frame ook kunt herdefiniëren. Ik heb dus gezegd dat er een extreme make-over heeft plaatsgevonden en dat de PVV van antiplucheplakkers zelf plucheplakkers zijn geworden.

Je zegt dan niets over je eigen waarden.

“Nee, behalve dat je duidelijk maakt dat je ook tegen plucheplakkers en regenten bent.”

Maar hoe geloofwaardig is dat, want je bent zelf ook deel van hetzelfde systeem. Het gevaar is dus dat het op jezelf terugslaat: alle parlementariërs zijn plucheplakkers.

“Ja, maar het was gewoon een experiment. Wil je hier goed in worden dan moet je de ruimte nemen om te oefenen. Ik weet dat het niet perfect was. Het deed ze wel pijn. Ze gingen erop reageren en ze namen het zelf in hun mond. Maar inderdaad, het was hun frame. Maar het gaat steeds beter. Ik merk dat ik in steeds meer debatten woorden vind om een minister te framen en klem te zetten.”

Heeft de fractie bij de discussie rondom Kunduz ook bewust nagedacht over framen?

“Ja. We hebben er bewust voor gekozen om de mensen die niet meer geloven dat je iets kan betekenen in Afghanistan cynisch te

noemen. Dat was wel heel hard, want het sloeg ook terug op partij- en fractiegenoten die tegen waren, zoals Ineke van Gent, en mensen die twijfelden, zoals ik. Het was dus een gevaarlijk frame, maar het werkte wel in het debat. Want Cohen en Roemer kwamen daardoor wel in de cynische hoek terecht.”

Ik herinner me vooral ook de andere kant: wij zijn mensen die nog idealistisch zijn en ergens in geloven en die ons inzetten voor de mensen daar. Dat is ook gevaarlijk, want voor je het weet word je als naïef weggezet.

“We werden inderdaad als naïef bestempeld, waardoor het leek alsof we irreële eisen stelden. Het was dubbel. Framing is ook slecht voor een echte inhoudelijke discussie. Als je het namelijk maar mooi inpakt, gaan mensen al snel mee. Het is strategisch heel slim: je krijgt mensen gevoelsmatig wel mee, maar niet per se inhoudelijk. Ook ik straalde in de zaaltjes die ik bezocht uit dat we verantwoordelijkheid wilde nemen. Daardoor kreeg ik mensen mee die eigenlijk tegen waren. Dat is mooi, maar het voelde soms ook ongemakkelijk. Je houdt toch ook het gevoel dat het een truc is. Politiek is ook deels een trukendoos die je gebruikt om je verhaal over te brengen.”

Lakoff ziet framing als bewustwording, definitie en presentatie in een. Als je dat proces op gang weet te brengen bij mensen, dan verander je echt iets. Maar in de praktijk van de politiek werkt het dus vaak niet zo?

“Nee, je kunt ook lege dozen verpakken. Het is vaak gebakken lucht, die wel geconsumeerd wordt. Ik probeer standpunten aan waarden te koppelen, zoals open samenleving, rechtstaat, vrijzinnigheid, rechtvaardigheid. Maar er zit nog niet één gedachte achter.”

Kortom, wat staat GroenLinks te doen?

“Een grote discussie in de partij over de vraag wat onze waarden zijn. En dan alle onderdelen van de partij stimuleren om daar elke dag werk van te maken en het steeds te herhalen.”

=

Redelijkheid, wie is er tégen? Niemand. Redelijkheid is wat George Lakoff, Amerikaans linguïst en intellectueel baas van het 'framen', een diep frame noemt: we zien niet dat met het woord een maatschappijopvatting meereist. Toch zijn minderheden altijd de dupe geweest van het frame van redelijkheid en rationaliteit en autonomie dat om ons begrip van democratie hangt. Heb je macht, dan mag je zeggen wie er verstandig is. Heel vaak blijkt dat er toe te leiden dat machtige mensen verstandig heten en onmachtige mensen dom.

Bij het woord *belasting* is het duidelijk dat er iets fout zit: *belasting*. Maar het is zo gegroeid dat burgers iets moeten afdragen aan machthebbers. Vroeger om de hofhouding te onderhouden. Dat was een last. Inmiddels hebben we vooral profijt van *belasting*. Maar 'bijdrage om goede asfaltwegen, weinig inbrekers en goedkope scholen te hebben' klinkt niet. We weten dat het een verkeerd frame is en *antibelasting* partijen maken er dankbaar gebruik van, maar heel erg vinden we het niet. Bij *democratie* zien we het niet meer. Wie

autonoom is, mag stemmen: elke achttienjarige is zelfstandig, kan dus eigen keuzes maken en mag dus meebeslissen over het parlement. Erg eerlijk. Of niet? Want wanneer ben je precies autonoom?

Er was een tijd dat vrouwen, arbeiders en dat soort mensen het niet waren. Te dom of te arm om zelf iets te kunnen vinden, vond men. Ze roken ook vaak gek, arbeiders. Dus geen stemrecht, logisch. Dom of arm zijn inmiddels geen argumenten meer, het is discriminerend. Maar hoe autonoom zijn jongeren die bij hun ouders wonen of jongeren die geld van de overheid krijgen? Of, nou we het er toch over hebben, ouderen die bij hun kinderen wonen of ouderen die eigenlijk al een tijdje danig het bos in zijn?

Het kan niet anders of ze doen allemaal maar wat in het stemhokje, ze klooiën maar wat aan met dat potlood, ze KarelAppelen. Net als trouwens mensen die op een lijsttrekker stemmen die al dood is, mensen die op de *dolfijnenpartij* stemmen en mensen die ondanks de vijfhonderdmiljoen opschriften in dertig talen dat je met een **ROOD POTLOOD** moet stemmen, een balpen uit hun zak trekken en een hokje blauw maken. (Die drie categorieën tellen op tot miljoenen Nederlanders, sorry.)

Kortom zelfstandigheid noch rationaliteit, maar wel het vermogen tot kleuren blijkt onderscheidend voor het stemrecht. Er hangt

een vals frame om de democratie. Een grote groep *Hardwerkende Nederlanders* wordt met de fictie van redelijkheid het stemrecht onthouden, namelijk: kinderen.

Er is geen basis om baby's, kleuters, kinderen en pubers niet te laten meestemmen voor de Tweede Kamer. Zelfstandigheid is een fictief criterium, verstandelijk redeneren kunnen ze gemiddeld even goed als de huidige groep kiezers, en wie wel eens een kind ontmoet heeft weet dat ze ook eigen meningen hebben. Wat zegt u – stemmen kinderen wat hun ouders stemmen? Kijk naar je eigen. Maken ze geen rationele keuze? Gooi dan ook de stemkaart van alle PVV'ers die vanwege hun AOW op Wilders stemmen in de prullenbak. En die van pacifistische GroenLinksers. Belangrijker is dat een paar miljoen kinderstemmen de enige manier zijn om een einde te maken aan de dominantie van pensioen- en bejaardenproblematiek in Den Haag. Het onderwijs en de leefomgeving zullen bloeien.

Let op, hier staat niet: verlaag de stemgerechtigde leeftijd naar zestien. Of veertien. Dat is een variant van willekeur. Dat is slap. Dat is D66. Democratie is niet redelijk. De neurologie zegt het ook: kiezers volgen hun emoties. Mensen doen maar wat, democratie is bij de bees-ten af. Schud het frame af. Wie kan kleuren mag stemmen.

=

Aanklooiën

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Het elf

RITUEEL SLACHTEN ALS POLITIEK-RELIGIEUS PROBLEEM

Godsdienstvrijheid of dierenrechten? Debat en besluitvorming rond het ritueel slachten in het voorjaar van 2011 leken over dit dilemma te gaan. Wie de vooronderstellingen van de debattanten nader onderzoekt, ontwaart andere kaders die veel onthullen over de geestestoestand van Nederland.

Achter de ogenschijnlijke tegenstelling tussen godsdienstig ritueel en seculiere technische procedure, gaat een strijd schuil die veeleer als voortzetting van de vroegmoderne godsdiensttwisten met andere middelen moet worden geduid. Het zal mij tot het besluit nopen dat er een stevig debat in Nederland nodig is over de vraag of het niet tijd wordt om definitief politiek modern te worden. Wat is de aanloop tot de kwestie?

Mensen doden dieren, soms vanwege het plezier van de jacht of de vangst, doorgaans om het vlees op te eten. De mens die een huiver ervaart bij het doden van een levend wezen, maar toch vlees wil eten, omgeeft de slacht van het dier met regels. De aard van die regels kunnen verschillen, afhankelijk van de schroom die mensen ervaren bij het doden van een dier. Het maakt verschil of men het leven zelf als heilig ziet (dat wil zeggen als een goddelijke gave), en de levensnoodzakelijke schending alleen toestaat binnen strikte grenzen, of dat men quasi-humanistisch het dier als een soort mens ziet die ook recht heeft op een dierwaardig leven. Inmiddels lijken alle meningen vanuit één punt te vertrekken: dierenleed bij de slacht moet worden voorkomen.

Iets heel anders dan het doden van een dier door mensenhand is de *industriële* slachting, waaraan elke schroom of huiver ontbreekt aangezien het dier slechts grondstof is voor een product. De kille moordmachinerie wordt in toom gehouden door de oorspronkelijke huiver te vertalen in een *instrument* dat doodt zonder noemenswaardig lijden. Voor de industrie is de toepassing van dit middel slechts een element in een kosten-baten-analyse, maar geen intrinsieke maatstaf. Die kan alleen van buiten komen, van godsdienstige of wereldlijke wetgevers. In plaats van als regelgevers gezamenlijk op te trekken tegen het industriële nihilisme, vindt men het blijkbaar nodig een strijd te voeren over de vraag of een 'humanistische' of een 'godsdienstige' huiver voor het slachten van dieren de voorrang verdient.

Wellicht is een duidelijke aanwijzing voor wat er van de godsdienstige dimensie van de samenleving geworden is, de verhouding van mensen tot de ons omringende natuur – en dan vooral de levende natuur. De mens die volledig van God en Zijn Schepping is losgeraakt, zo luidt het

gangbare verhaal, is zijn eigen meester en stelt zichzelf de wet. Hij of zij is autonoom, niet langer onderworpen aan transcendente autoriteiten (heteronomie). Dat betekent ook dat de omringende wereld aan zijn of haar voeten ligt, klaar voor waarneming en gebruik. Niets staat de mens als heerser over de natuur meer in de weg – met uitzondering van zijn eigen wensen en gevoelens. De natuur is er voor de mens. De mens hoeft zich niet te verantwoorden aan een schepper van deze natuur. De 'radicale Verlichtingsdenker' Spinoza kon daarom in zijn *Ethica* schrijven dat de natuur van het dier geheel vreemd is aan de natuur van de mens. En omdat de mens aldus niets met het dier gemeen heeft, kan hij of zij het dier zoals het hem goed dunkt gebruiken. Alleen mensen kunnen elkaar recht doen omdat zij iets gemeenschappelijks hebben en dus medelijden als een ander lijdt. Het lijden van een dier raakt de mens niet, aldus de als goddeloze filosoof bewierookte Spinoza.

Zo radicaal 'atheïstisch' is men tegenwoordig niet, blijkens de zorg om de natuur en vooral voor de rechten van natuurlijke wezens. Getuige de publieke discussie over het rituele slachten is de 'geseculariseerde' medemens wat dit betreft nog Roomser dan de paus, dat wil zeggen nog meer bezorgd om het recht op een lijdenloos leven van dieren dan 'godsdienstige' mensen (in het bijzonder joden en moslims). Het oordeel luidt dat de barbaarse manier om dieren te slachten die de laatstgenoemden erop nahouden 'uit de tijd' is en niet thuis hoort in een beschaafde samenleving. De rechten van dieren blijken de voorrang te hebben boven de rechten van mensen in het bepalen van hun omgang met dieren. De vraag is dan: aan welke transcendente wet gehoorzaamt men wanneer men in naam van dieren recht spreekt over mensen? Wie even verder kijkt dan de geseculariseerde neus lang is, ziet dat het hier in feite om een godsdiensttwist gaat en niet om een strijd tussen ongelovigen en gelovigen – een gevecht om de vraag welke transcendente, heteronome instantie de bovenaan moet voeren. Aan de ene kant staan dan de 'goddelijke wetten' die voorschrijven hoe mensen hebben om te gaan met wat hen door God gegeven is: dieren om zich te voeden. Deze regels herinneren de mens aan zijn schuld: het inbreuk maken op de goddelijke schepping (door een dier te

de gebod

doden) en het feit dat hij voedsel ontvangt van de goddelijke Schepper. Aan de andere kant staat een 'natuur' die eerbied verdient, die men niet als een ding mag behandelen en gebruiken. Natuurlijke wezens zijn voor een deel als mensen: ze ondervinden lust en pijn. Volgens de hedonistische moraal van de moderne mens, nu geprojecteerd op de levende natuur, mag men het dier niet nodeloos pijn of leed bezorgen. Het aflachten van dieren is voor de meeste mensen – vegetariërs en veganisten dus uitgezonderd – geen punt. Hier prevaleert de eigen wens om vlees te eten boven de dierlijke wens nog een paar jaartjes langer in de wei te mogen grazen. Het punt is, zo lijkt het, hoe men slacht.

Achterlijke gelovigen

Moeten wij onszelf op de borst kloppen vanwege de geweldige verworvenheid dat we nu levende wezens kunnen doden zonder dat ze hoeven te lijden? Dit twijfelachtige triomfalisme klinkt door in de minachting voor godsdienstige slachtrituelen die in dit opzicht *technisch* tekortschieten. De rituele slachters moeten zich voortaan bedienen van de moderne technieken om te doden zonder lijden. Het verschil is overigens ongeveer één minuut dierenleed, als we tenminste uitgaan van de optimistische schatting dat de gebruikte verdoovingstechnieken altijd goed werken. Maar de oogkleppen van het optimisme horen bij dit soort vooruitgangsgeloof. Techniek in plaats van menselijke verantwoordelijkheid: dat is de eigenlijke boodschap van de Kamermeerderheid. Het rituele slachten is uitdrukking van het besef van de mens dat hij verantwoordelijkheid neemt voor het doden van dieren en beseft dat hij daarmee de natuurlijke orde schendt. In de discussie viel echter al op dat ook deze traditionele achtergrond van het ritueel verdwenen is, en de slachters zelf beargumenteren dat hun techniek eigenlijk superieur is. De technische geest houdt niet van gewetenskwesaties en verantwoordelijkheid, maar houdt het liever bij procedures. Ondertussen is de politiek er aardig in geslaagd zichzelf en de burgers voor de gek te houden, met de boodschap dat de ware dierenmishandelaars die achterlijke gelovigen zijn (die nog 'in de middeleeuwen' of 'in het stenen tijdperk' leven). Ondertussen – terwijl de goegemeente zich verheugt in haar beschavingspeil – gaat het grootscha-

lige slachten op industriële wijze onbekommerd door.

Maar nogmaals: waar komt deze wet vandaan? Wie of wat stelt de mens een grens in zijn omgang met natuurlijke wezens? En waarom is het alleen deze grens (pijnloos doden) en niet een andere grens (ritueel of helemaal niet slachten)? Een wat meer cynisch ingestelde waarnemer zal deze vragen belachelijk vinden. Er is helemaal geen 'hogere' wet in de goddeloze mensenwereld van vandaag de dag. Een meerderheid legt een minderheid haar wil op, omdat ze toevallig een broertje dood heeft aan al dat achterhaalde, religieuze gedoe. Ze hoeven zich ook helemaal niet te verantwoorden, want ze hebben de macht. En bovendien hebben ze gelijk, want wat de meerderheid vindt is vanzelfsprekend. Niettemin: er was een publiek debat en er zijn daarin argumenten voor en tegen uitgewisseld. We hoeven deze discussie niet als een dekmantel te zien die het brute machtsvertoon moet verhullen. Dat debat berust op vooronderstellingen die men voor waar moet aannemen, wil men zichzelf als discussiant nog serieus nemen. Een gesecculariseerde samenleving, zo zegt men vaak, kan religieuze argumenten niet toestaan. Het punt dat ik in de aanhef maakte, is evenwel dat de *argumentatie* van de voorstanders van een verbod op ritueel slachten wel degelijk een politiek-religieus aspect heeft. Er gonst een elfde gebod door de lucht, waarvan de 'achterlijke' openbaringsgodsdiensten nog geen weet hadden en hebben, te weten: "Gij zult dieren geen nodeloos leed bezorgen wanneer u ze voor eigen consumptie aflacht!".

Misschien heb ik een discussiebijdrage over het hoofd gezien, maar ik ben nergens enige reflectie tegengekomen waarin dit gebod (of verbod) wordt onderbouwd, of waarin aannemelijk wordt gemaakt hoe een dergelijk gebod te verenigen is met een samenleving op 'humanistische' grondslag (de autonomie van de mens). Waar een dergelijke onderbouwing ontbreekt, is ook een recht om andere manieren van slachten te verbieden zonder grond. Dit elfde gebod is op dezelfde geheimzinnige manier geopenbaard als de van God afkomstige regels die godsdiensten kennen voor het slachten van dieren. Het debat gaat vervolgens alleen over de vraag welke slachtwijze in overeenstemming is met het elfde gebod. Zolang die onderbouwing niet gegeven is,

kan niet gezegd worden – zoals gedurende het hele publieke debat is gebeurd – dat het gaat om een strijd tussen dierenrechten en godsdienstvrijheid. Het gaat, zoals gezegd, om een godsdiensttwist met het dierenleed bij de slacht als inzet. Er staan twee partijen tegenover elkaar die *beide* een beroep doen op een transcendent gebiedende instantie (de aanspraken van God en van dieren).

Machtsaanspraken

De moderne staat had als inzet de godsdiensttwisten te boven te komen door het *privatiseren* van alle transcendent autoriteiten. Deze autoriteiten worden tot symbolen waarnaar mensen kunnen verwijzen, maar die niet meer als grond kunnen dienen voor machtsaanspraken. Mensen hebben alleen nog maar meningen en belangen. Botsingen tussen meningen en belangen worden beslecht door algemene rechtsregels en de toepassing daarvan door onafhankelijke rechters. De prijs voor deze *depolitiseren* van hogere wetten – wat hetzelfde is als de monopolisering van wetgeving en rechtspraak door één publieke macht – is uiteraard dat geen enkele transcendent autoriteit meer erkend kan worden, behalve in de vorm van belangenbehartiging. Mensen hebben het recht hun belang als gelovige te verdedigen in overeenstemming met de bestaande rechtsorde. Evenzo hebben mensen het recht om voor de belangen van dieren, van de natuur, of van allerlei ideële waarden op te komen. Maar niemand heeft het recht zich met uitsluiting van anderen uit te roepen tot bemiddelaar tussen bijvoorbeeld de dierenwereld en de mensenwereld, net zo min als tot bemiddelaar tussen God en de mensen. En hier wringt de schoen.

Nu heeft in Nederland deze moderne staat nooit echt wortel geschoten. Lange tijd heeft de Hervormde Kerk in het godsdienstig pluriforme Nederland de bovenaan proberen te voeren. Halverwege de negentiende eeuw kwam daarvoor een zuilenstelsel in de plaats waarin de leiders van meerdere bevolkingsdelen (protestanten, katholieken, socialisten en liberalen) bij toerbeurt hun zin op specifieke punten mochten doordrijven. Na het uiteenvallen van dit stelsel vanaf de jaren zestig leek het erop dat een tijdperk van vrijheid, blijheid zou zegevieren, maar inmiddels is de roep om een duidelijke identiteit weer

14 *Het elfde gebod*

boven gekomen. Niks multiculti. De God van Nederland heeft ons via zijn profeten kond gedaan van enkele nieuwe geboden: Gij zult geen hoofddoekjes dragen! Gij zult de Koran verbranden! Gij zult de aanhangers van de linkse kerk verdrijven uit de tempels van de ware godsdienst! En het reeds genoemde 'elfde gebod', wat ook het veertiende zou kunnen zijn. En men kan de komende tijd meer openbaringen verwachten, want de profeten moeten media-aandacht blijven genereren. Weest waakzaam, want de antichrist is onder ons ...

Is er nog een kans dat Nederland ooit *modern* wordt? Dat is immers de vraag die aan mij gesteld is: wat is het denkkader ('frame') achter de discussie over het ritueel slachten en hoe kan dat veranderd worden? De moderne politieke orde die uiteindelijk gestalte heeft gekregen in de liberaal-democratische rechtsstaat is uiteraard *institutioneel* gezien nog volledig aanwezig, iets anders is echter of het nog als zodanig (h)erkend wordt door burgers, wanneer deze zelf niet meer vertrouwd zijn met de principiële beslissingen die aan die politieke orde ten grondslag liggen. De vrijheid van godsdienst is de verworvenheid die samenhangt met een verbod op godsdienstige machtsaanspraken: aanspraken op een machtsmonopolie in naam van een hogere wet of instantie. Het verschijnen van een dergelijke machtsaanspraak – al is het in naam van een vermeende *ongodsdienstigheid* – betekent daarom omgekeerd een bedreiging van de vrijheid van godsdienst. Het probleem is niet dat regering en parlement een wet uitvaardigen die het slachten van dieren regelt: dat past geheel binnen het kader van de liberaal-democratische rechtsstaat. Deze wet moet echter algemeen zijn, dat wil zeggen het gelijkheidsbeginsel niet aantasten. De uitvoering van de wet moet ook algemeen zijn, dat wil zeggen de overheid moet *overal* controleren of mensen zich aan de wet houden. Het probleem in de kwestie van het ritueel slachten (net zoals in het geval van de hoofddoekjes) is echter dat een wet wordt uitgevaardigd die gedragingen van een specifieke groep mensen verbiedt – in naam van de maatstaf die 'de rest' erop nahoudt. Dan zijn we weer terug bij de machtsaanspraken van de Hervormde Kerk in Nederland, en dus bij de intolerantie van een *civil religion*.

Het wordt tijd voor een algemeen publiek debat over de politieke orde in Nederland. De strijd die nu wordt uitge-

vochten op pietluttigheden die tegelijk grote gevoeligheden zijn voor veel Nederlandse burgers, bevat te veel *verborgen premissen* die juist te maken hebben met de uitleg die burgers geven van het politieke stelsel waarin wij gezamenlijk besluiten nemen over onze samenleving. Dat principiële debat moet gaan uitmaken of wij de moderne aspecten van Nederland (de liberaal-democratische rechtsstaat) willen behouden en versterken, of dat wij doorgaan op het discriminerende pad van de dictatuur van de meerderheidscultuur.

Spinoza's pleidooi voor de vrijheid van denken, van persoonlijke godsdienstbeoefening en van meningsuiting (mits in redelijkheid publiek gemaakt) vond in de Nederlanden (let wel: meervoud: de Nederlandse eenheidsstaat is een Franse uitvinding) van de zeventiende eeuw nog weinig weerklank. Spinoza bestreed dan ook vooral de geestelijke leiders die vanaf hun kansels het volk opruiden tegen de krachten van 'de vooruitgang'. Hij verlangde naar een Nederland waarin burgers eerbied hebben voor de politieke orde en in samenwerking bijdragen aan de verbetering van de toestand in het land. In zijn ogen kan het schofferen van minderheden alleen maar tot wanorde en burgeroorlog leiden en zoals *wij* inmiddels *kunnen* (en behoren te) weten – ook tot plannen voor een 'eindoplossing'.

=

In de eerste Nederlandse ecologische slachterij De Groene Weg werden alleen dieren geslacht die maximaal 200 km hadden gereisd en die na daarna twee dagen rust gehad hadden om van de stress te bekomen. De slagers werkten er maximaal vijf uur per dag en werden vakmatig getraind en psychologisch begeleid. De Groene Weg kon de concurrentie met de industriële slacht niet aan en moest eind jaren negentig de deuren sluiten. De meeste dieren die biologisch vlees leveren worden tegenwoordig in een 'gewone' slachterij verwerkt.

Foto's: Philippe McIntyre

de samenleving

Hoe diep bepaalde frames ingrijpen, wordt duidelijk aan de hand van de metafoor van de samenleving als lichaam. Ideeën over bijvoorbeeld integratie en groei worden hierdoor onbewust vormgegeven, en niet op gunstige wijze. Het is tijd om van metafoor te verhuizen.

Het bekende boek van Lakoff en Johnson over metaforen in het dagelijks leven heet *Metaphors we live by*. Maar vaak is het nog eerder zo dat we *in* een metafoor lijken te leven. Dat geldt nergens zo sterk als in de metafoor waarin ons idee van wat een samenleving is berust. In de klassieke retorica is de metafoor de meest algemene troep. Door de Romeinen *translatio* genoemd, is de metafoor een vergelijking die zo ver doorgevoerd wordt, dat het vergelijkende element datgene wat vergeleken wordt, vervangt. (Eisenhut 1982, 23, 6) Aristoteles stelt bijvoorbeeld dat 'als een leeuw spring hij op hem' een vergelijking is (hij verwijst naar Achilles), maar 'een leeuw sprong op hem' is een metafoor. Metaforen zijn vaak noodzakelijk omdat hetgeen ze beschrijven zich niet direct laat observeren. Een metafoor is dus een manier om iets onbekends te beschrijven in termen van iets bekends. Dat geldt voor alledaagse dingen als een 'verhitte woordenwisseling' of een 'zware stilte', maar het geldt des te sterker voor verschijnselen als God of samenleving, die niemand ooit gezien heeft maar waarvan iedereen een zekere – metaforische – kennis heeft. Het zijn vormen van wat de Italiaanse denker Vico op de drempel van de moderne tijd *universale fantastico* noemde, universele categorieën van de verbeelding, die vormen van kennis op basis van metaforisch denken belichamen. Vico stelt bovendien dat metaforen met name daar gewaardeerd worden, waar ze onzichtbare dingen van emotie en betekenis voorzien. (Vico 1999 [1744], 159) En zoals Paul Ricoeur heeft betoogd, hebben metaforen hun eigen werkelijkheid omdat ze voorbij gaan aan woord of frase maar een 'discours' kunnen funderen: metaforen hebben de macht de werkelijkheid te ordenen. (Ricoeur 1975, p. 323 e.v.) De antropoloog Lévi-Strauss benadrukte al dat substitutiemechanismen als metafoor, analogie en metonymie fundamenteel zijn in de classificatiesystemen van 'primitieve' volken. Maar ook in de meest basale classificaties van de moderne tijd spelen ze een be-

langrijke rol, zij het dat de metaforische structuur van het dagelijks leven doorgaans buiten ons bewustzijn om opereert. (Lakoff & Johnson 1980, p. 3)

Een van de meest basale classificatievormen die we momenteel kennen behelst de indeling van personen in 'samenlevingen'. Als gezegd heeft niemand ooit een samenleving gezien, en dat is natuurlijk ook niet mogelijk. Dat maakt een samenleving niet minder werkelijk dan dingen die

als metafoor

ren om de samenleving mee te beschrijven, zoals meest recent de metafoor van het netwerk, maar die berusten in oudere analogische vormen. De oudste analogie waarmee de samenleving is beschreven is die volgens welke ze op een menselijk lichaam lijkt. Op die analogie, die nog steeds aan de basis ligt van ons hedendaagse denken over wat een samenleving eigenlijk is, zijn metaforen gebaseerd waarvan de metafoor van de 'groei' de belangrijkste is. De analogie van het lichaam levert de basisingredienten van ons denken over zowel de culturele als de economische ordening van de samenleving. Om dat duidelijk te maken, is het goed eerst stil te staan bij de geschiedenis van die analogie en de metaforische rijkdom die ze op heeft geleverd.

De samenleving als lichaam

De afgelopen 2500 jaar is het lichaam de dominante analogie geweest waarmee gedacht kon worden over wat tegenwoordig 'samenlevingen' heten. Daarvoor zijn aanknopingspunten te vinden in Indisch en Chinees denken, en voor een begrip van ons huidige denken is het Griekse denken van belang. Het idee dat een samenleving als analoog aan het menselijk lichaam te beschrijven is, is in verschillende varianten te vinden bij Heraclitus, Plato en Aristoteles, om slechts enkele van de grote Griekse denkers te noemen. Dat een samenleving als een lichaam beschreven kan worden, betekent ten eerste dat het een geheel is dat uit delen bestaat. Dit deel/geheel denken is het meest basale kenmerk van wat wel 'organicistisch' denken genoemd is. De analogie van het organisme en de organicistische metaforen van groei, bloei, verval, sterven, gezondheid en ziekte die die analogie mogelijk maken zijn uitermate nuttig gebleken in het denken over samenlevingen.

Daar moet dan direct bij gezegd worden dat het 'nut' ervan altijd een zeker politiek nut was. De beschrijving van een samenleving als een lichaam benadrukt in de eerste plaats het belang van *orde* in de samenleving. Ook wanneer de orde afwezig is, is het taalgebruik waarmee een samen-

leving beschreven wordt normatief, sturend. Het geeft de richting aan waarop de samenleving zich zou moeten bewegen (en 'bewegen' is hier natuurlijk ook een organicistische metafoor). De lichamelijke metafoor is dus niet simpelweg *descriptief* of beschrijvend, ze is ook *prescriptief* of normatief en voorschrijvend. Dat wordt goed duidelijk bij Plato, voor wie de *polis* (de stadstaat en voorloper van wat later *communitas* of *societas* en nog later samenleving zou gaan heten) feitelijk een grotere versie van de individuele mens is. De drie delen van de mens (hoofd als *logos* of rede, midden als *thymos* of nobele inborst en geslachtsdelen als *eros* of lagere regionen) komen terug in de stadstaat als filosofenregenten, wachters en volk. Die driedeling komt in de geschiedenis vaker terug, bijvoorbeeld in de middeleeuwse adel, geestelijkheid en horigen, of in het Amerikaanse credo van 'the one, the few and the many'. Het *e pluribus unum* ('uit velen een') dat nog steeds op de Dollar staat, verwoordt de organicistische metafoor in één slogan.

Al bij Plato maakte zulk denken het mogelijk de mens te bekritisieren. Wie niet in de grotere orde paste, was niet volmaakt. De staat kon gezond zijn (*eunomia*), maar ook ongezond (*dysnomia*). Het organicistische beeld maakte zo een kritiek op de sociale orde mogelijk, en een poging die te plannen, zoals Plato's *Politeia* in meest extreme zin duidelijk maakt. Dat blijft het geval zijn door de geschiedenis heen. De middeleeuwse orde was sterk gebaseerd op de platoonse driedeling, maar de lichamelijke metafoor heeft zich bewezen als flexibel. Een koningen als Filips de Schone die de macht van de geestelijkheid niet aanstond (als 'hoofd' van het sociaal lichaam), kon stellen dat het hart toch het eigenlijke centrum van een lichaam was, zoals een koning die in het midden van zijn rijk zetelde. Zijn chirurgijn, Henri de Mondeville, kon het belang van het hart boven het hoofd bovendien fysiologisch 'bewijzen'. (Le Goff & Truong 2003, p. 172.)

Door de middeleeuwen heen overheerst bovendien een denken in termen van 'twee lichamen': er is het biologisch lichaam van de koning, maar ook het politiek lichaam van diens ambt. Vandaar de mogelijkheid van het 'de koning is dood, leve de koning!' Ernst Kantorowicz heeft laten zien hoe ideeën van de kerk als *corpus christi*, als letterlijk het lichaam van Christus, gedurende de middeleeuwen langzaam gesecculari-

we wel kunnen zien, maar het maakt haar op een *andere* manier werkelijk. Het betekent dat metaforisch denken en denken aan de hand van analogieën noodzakelijk is geweest in de geschiedenis van het denken over samenlevingen. Ons huidige denken over de samenleving is niet minder metaforisch dan dat in eerdere tijden. We gebruiken soms nieuwe metafo-

de samenleving als metafoor

seerd raken totdat feitelijk ieder sociaal verband als een *corpus fictum*, als een lichaam beschreven kon worden. (Kantorowicz 1957, p. 194-232.) Dat vinden we nog terug in het hele idee van het 'corporatisme' en in de aanduiding van bedrijven als 'corporaties' – en ook het 'aan het hoofd staan' van een organisatie van de 'chef' ervan is organicistische metaforiek.

Het symbolisch einde van de middeleeuwse organische orde komt in 1793 wanneer Lodewijk XVI op de guillotine wordt gelegd. Dan wordt niet alleen het hoofd van de koning afgehakt, maar ook het hoofd van de oude orde. Maar dat is nooit helemaal gelukt. Zoals Michel Foucault heeft gezegd: we moeten nog steeds het hoofd van de soeverein afhakken. (Foucault 1984, p. 90) Want de organicistische metaforiek bleek wederom flexibel te zijn en bleef. In de conservatieve reactie op de Franse Revolutie, maar ook in progressieve kringen kwamen als snel ideeën op die op evolutionaire principes gebaseerd waren. Het begin van de sociologie heeft zijn wortels in een moderne variant van de organicistische analogie. Het idee van een sociaal lichaam dat een richting heeft, blijft dan populair. Alleen beweegt de samenleving nu niet langer richting de dag van het Laatste Oordeel, maar richting de Vooruitgang. De 'integratie', de afstemming tussen delen en geheel, wordt nu planbaar – een idee dat in het 'integratieonderzoek' van bijvoorbeeld het Sociaal en Cultureel Planbureau nog actueel is.

Zuivering en groei

Zo is ons basale denken over een samenleving als een geheel dat uit individuele, daarin te 'integreren' delen bestaat, bij uitstek organicistisch. Waarom zijn die analogie en de ermee verbonden metaforiek zo persistent? Om te beginnen moet herinnerd worden aan het feit dat we niet anders dan via analogie en metafoor toegang hebben tot de sociale collectiviteit waarin we onszelf wanen. Een volgende, meer inhoudelijke reden ligt ongetwijfeld in Mary Douglas' constatering dat het menselijk lichaam altijd het meest basale model van een geordend geheel is geweest. Daarmee komt de politieke lading van de metaforiek waarmee over de samenleving gedacht en gesproken wordt naar voren. De samenleving is geen lichaam en geen orde, maar we beschouwen haar in latent lichamelijke termen en dat betekent dat we aan de veronderstelde delen ervan orde-eisen op kunnen leggen. Natuurlijk geeft dat met name de moe-

gelijkheid eenzijdige orde-eisen op te leggen aan diegenen die nog niet tot de samenleving behoren. Dat betekent dat immigranten die nog 'geïntegreerd' moeten worden in eerste instantie als lichaamsvreemde elementen beschouwd worden die een conversie- en assimilatieproces moeten ondergaan om naadloos in het grotere geheel op te gaan. Daar komt ook de gewelddadige kant van de metaforiek naar voren. Robert Nisbet heeft wel gezegd dat niemand letterlijk gelooft dat de samenleving een lichaam is, maar de kracht van het latente denken dat nog steeds een lichamelijke logica volgt is groot: "lang nadat een principe (...) is vergeten, genegeerd of in pure metafoor is opgegaan, blijven principes intact die van het initiële principe afgeleid zijn." Dat is hoe het mogelijk is dat "de metaforen van ziekte en gezondheid, op de samenleving toegepast, zonder twijfel verantwoordelijk zijn voor even veel verlossingsgericht handelen als de labels van goed en kwaad." (Nisbet 1969, p. 11, 6.)

Ons denken over 'integratie' doet het voorkomen alsof *hier* een afgebakende 'samenleving' is, en *daar* immigranten zijn, die zich op de een of andere manier buiten die zo helder afgebakende samenleving bevinden. Waar die immigranten zich bevinden is onduidelijk, want ze bevinden zich ook niet in de Belgische of Duitse samenleving. Het denken over nationale samenlevingen, dat latent door een sterke lichamelijke metaforiek geïnspireerd is, stuit hier op zijn plausibiliteitsgrenzen. Een tijd van 'globalisering' doet de noodzaak van afgebakende sociale eenheden sterker voelen (de natiestaat zelf is überhaupt al een product van het globaliseringsproces), maar het doet tegelijkertijd afbreuk aan de plausibiliteit van zulke gesloten, afgebakende eenheden. De eenheid en de orde die kenmerkend zijn voor een menselijk lichaam, zijn pijnlijk duidelijk afwezig bij de samenleving. Dat is de ideële achtergrond van de krampachtige reacties die het 'integratie'-idee oproept. Het metaforisch denken over de samenleving heeft hier een zeer speciale functie. Het *zuivert* de samenleving van elementen die niet voldoen aan het normatieve ideaal dat op enig moment dominant is. Dat werkt zo: zodra zich iets of iemand voordoet dat niet past bij het normatieve ideaal van de samenleving, blijkt dat dat verschijnsel of die persoon zich 'buiten de samenleving' bevindt en 'geïntegreerd' moet worden. Is armoede een probleem? Dan is het geen probleem van de samenleving, omdat armen en werklozen 'gereïntegreerd' moe-

ten worden, moeten gaan 'participeren', 'bij de samenleving betrokken moeten worden'. Alle beste bedoelingen die zulk streven informeren kunnen niet verhouden dat het taalgebruik ervan een kloof opwerpt en in stand houdt, waarmee 'de samenleving' over komt als een puur en zuiver domein. Criminaliteit? Een probleem van 'niet geïntegreerde' personen. Personen 'buiten de samenleving'. Dat zuivert, want het blijkt dat die 'samenleving' helemaal geen criminaliteit heeft! Ze wordt alleen van buitenaf bedreigd door niet in haar 'geïntegreerden', die crimineel zijn. Als een sociaal hypochonder schiet de samenleving in een quasi-permanente kramp bij het zien van zulke zogenaamde 'externe' bedreigingen. En het mooie van de logica hiervan is: die buitenstaanders zijn nu juist 'niet geïntegreerd' omdat ze crimineel zijn! Deze cirkelredenering heeft plausibiliteit omdat hij berust op de kracht van metafoor. En de metafoor blijft zelf afwezig en werkt alleen latent maar werkt daarom des te sterker. Die metafoor heeft een sociale functie: het domein waar de dominante orde zich mee identificeert (hoezeer het hier ook een fictief lichaam betreft), dat domein kan zichzelf metaforisch zuiveren. De plausibiliteit hiervan hangt samen met de vanzelfsprekendheid in de *common sense* van zulke feitelijk extreem abstracte begrippen als 'samenleving' en 'integratie'. Begrippen waarvan immers iedereen weet wat ze betekenen? Precies dat iedereen dat weet, hangt samen met de kracht van de metafoor waarop 'samenleving' berust.

Ook op het gebied van de economie is die kracht zichtbaar. Het gaat dan om de metafoor van de 'groei', volgens Nisbet in 1969 al de "oudste, meest krachtige en meest omvattende metafoor" binnen het westerse denken. (Nisbet 1969, p. 211) Inmiddels is er meer kritiek op economische groeinoties, maar het is belangrijk om te onderkennen dat ook de plausibiliteit van die notie metaforisch is: lichamen groeien, en groei is per definitie positief. Groei heeft een doel, en groei is natuurlijk. Het komt organisch voort uit eerdere stadia en is toekomstgericht. Voormoderne groeibegrippen benadrukten nog wel de natuurlijke cyclus van geboorte, groei en bloei, verval en ondergang, maar in de moderniteit wordt een dergelijk cyclisch denken (dat sterk agrarisch is en verbonden is met het cyclisch terugkeren van de seizoenen) door een lineair tijdsbegrip (dat bij een industriële tijd past) vervangen. Sinds dien is 'groei' een unidirectionele groei zonder grenzen. Kritiek op de notie van 'groei' heeft natuurlijk op precies

die grenzen gewezen (denk bijvoorbeeld aan *The Limits to Growth* dat in 1972 door de Club van Rome werd uitgegeven). Maar die kritiek lijkt momenteel machteloos. Het is paradoxaal dat kritiek op de groei *bon ton* is in een tijd van 'groei'; het huidige gebrek eraan staat geen kritische frivoliteiten toe. Het ideaal van onze samenleving is dat van de dikzak, haar geprojecteerde richting wordt duidelijk in wat Operatie Obesitas genoemd kan worden – de blinde prioriteit van 'groei' zonder inhoudelijke richting. Groei om de groei, groei die toeneemt paradoxaal genoeg ook met de afbraak van de ecologie – het opruimen van de rotzooi is immers economische groei? Groei ook, die de krimp in natuurlijke grondstoffen niet verdisconteert in de groei-rekening. Dit type groei doet de mondiale economie steeds verder verkrampen, omdat 'groei' noodzakelijk is geworden voor het *handhaven* van bestaande welvaart.

En de grote overlap tussen de culturele problematisering van 'integratie' en de onderklasse in onze 'samenleving' maakt duidelijk dat de sociale hypochondrie rond 'integratie' met name daar opspeelt, waar 'niet geïntegreerden' ook in economische zin als groeiremmers worden ervaren. De metafoor van de 'integratie' en de metafoor van de groei, die allebei op een lichamelijke analogie berusten, zijn nauw verbonden.

Metaforische verhuizing

De metafoor waarin we leven is hier een gevaar voor de vitaliteit van dat leven zelf geworden. We blijven zitten met een samenleving die zichzelf als een sociaal hypochonder aftast op criminele en culturele kwalen, maar die zich tegelijk de onbegrensde obesitas als doel stelt. Maar de sociale hypochondrie, die gebaseerd is op een toenemend onhoudbaar beeld van de samenleving als een cultureel homogeen en gesloten domein, is een moeilijk vol te houden krampachtige reactie – een gebrek aan realistisch oog voor de stand van 'de samenleving'. En de obesitas is gebaseerd op een idee van groei dat, zo werd in 2008 duidelijk, niet langer vanzelfsprekend en realistisch is. We raken daarmee aan het einde van de metaforische werkzaamheid van ideeën als 'integratie' en 'groei'. Wie weet zal blijken dat de organicistische analogie opnieuw flexibel blijkt te zijn – het denken in termen van 'netwerken' doet zoiets vermoeden.

Maar het is ook mogelijk een metaforische breuk te forceren die tegelijk een zeer reële ommekeer is. Zoals de metafoor uiterst werkzaam en productief is, zo kan ook het afscheid

van een metafoor extreem productief blijken. We kunnen dan wellicht komen tot een perspectief dat niet langer ecologisch maar ecologisch is, een omvattend perspectief op omgeving die zowel cultureel als economisch is. Het 'eco' in 'ecologie' en 'economie' komt van het Griekse *oikos*, dat 'huishouden' betekent. 'Economie' betekende ooit het gedrag van de rentmeester die ene landgoed vruchtbaar en gericht op behoud ervan beheerde. (Goudzwaard 1978, p. 255) Die connotatie heeft 'economie' helaas verloren. Het komt er nu op aan een nieuw collectief huis voor de mens te verbeelden. Een collectief huis dat niet door de grenzen van 'samenlevingen' beperkt wordt (hoewel het natuurlijk in kamers onderverdeeld mag en moet blijven). Een collectief huis ook, dat niet voortdurend in een kramp schiet als het culturele en economische groeiremmers signaleert. Kunnen we ons zo'n nieuwe, niet-groeigebonden en niet op het lichaam maar op de habitat gefundeerde *oikos* verbeelden? Ik denk dat het daar tijd voor is. We zullen een pijnlijke periode in moeten, waarin we afscheid nemen van een metafoor die ons lang van dienst geweest is maar die ons nu in de vingers snijdt. Weg dus met noties als 'integratie' en 'groei', het is tijd om van metafoor te verhuizen: weg van het *economisch* en *cultureel evolutionaire* en op naar het *ecologisch revolutionaire*!

=

Literatuur

- Eisenhut, W. (1982): *Einführung in die antike Rhetorik und ihre Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Foucault, M. (1984): *De Wil tot Weten. Geschiedenis van de seksualiteit I*. Nijmegen: SUN.
- Le Goff, J. & N. Truong (2003): *De geschiedenis van het lichaam in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Goudzwaard, B. (1978): *Kapitalisme en vooruitgang*. Assen: Van Gorcum.
- Kantorowicz, E.H. (1957): *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press.
- Koselleck, R. (2006): *Begriffsgeschichten. Schriften zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (1966): *The Savage Mind*. Londen: Weidenfeld & Nicolson.
- Nisbet, R.A. (1969): *Social Change and History. Aspects of the Western Theory of Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Plato: *Politeia; Timaeus*.
- Ricoeur, P. (1975): *La métaphore vive*. Parijs: Seuil.
- Vico, G. (1999 [1744]): *New Science. Principles of the New Science Concerning the Common Nature of Nations*. Londen: Penguin.

Vrijzinnig

‘Reframing is social change’, zegt George Lakoff. Als bijdrage aan een nieuw links denkraam (frame), notities over de geschiedenis van Nederland.

Wat zegt het als mensen *van hun land houden*? Het is een soort liefde die eerder op gewenning lijkt te berusten dan op overrompeling door hartstocht. Misschien bestaat ze als gevoel bij gebrek aan concreet alternatief – van een ander land houden dan het eigene, hoe reëel is dat. Het zou zelfs een vorm van berusting kunnen zijn – met dit land moet ik het doen ... en dan zal ik het goed doen. Vaderlandsliefde heeft onder ons een slechte naam omdat ze voor blind doorgaat en je het land waar je wordt geboren niet zelf kiest. Misschien helpt het om te bedenken dat ze ook als een teken kan worden gelezen, een teken van verbondenheid met mensen die dat lot met jou delen. En dat het land waar het om gaat ondanks of dankzij die bijzondere liefde wel degelijk als deel van de wereld kan worden bemind.

Ook al staat niet meteen de kwestie van vaderlandsliefde op het spel, zelfs als we daar ver van willen blijven, er is een politiek belang gemoeid met de vraag of linkse progressieven een verhaal hebben over Nederland dat hun optreden draagt of kan dragen. Zolang het nationale politieke toneel een strijdtoneel is zal een samenvattend en zingevend verhaal, de politieke *raamvertelling*, een rol spelen. Het nationale kan noch feitelijk noch ideologisch worden overgelaten aan krachten die pogen het tot een eigen merk te maken, met een scheiding van ‘echte’ en ‘onechte’ Nederlanders als gevolg. Het maakt voor de sfeer en de richting van ons land nogal verschil of de nationale zelfwaarneming er een is van ‘de westerse beschaving bedreigd door een oprukkende islam’ of van ‘een vanouds tolerant land bedreigd door de geest van xenofobie en benauwdheid.’

Dus is de vraag of wij progressieven middelen hebben voor een nationale raamvertelling. Mij lijkt dat dit zeker het geval is. Ik zal er een aantal nalopen. Sommige elementen verbinden ons direct met anderen. Andere zijn, soms al eeuwenlang, omstrede of tijdelijk uit beeld.

Symbolische orde

Voordat ik toekom aan de elementen voor een progressieve raamvertelling moet ik eerst een kleine plaatsbepaling maken van het nationale, die ook voor wereldburgers begrijpelijk is.

De wereld - het wordt steeds gemakkelijker om je daar een burger van te voelen. Beheersing van het Engels en toegang tot internet helpen enorm. Miljoenen mensen hebben virtuele, maar ook reële contacten rond de aardbol. Het maakt het karakter van de eigen plek, de eigen stad, het eigen land, betrekkelijk. Wat resteert op den duur van het eigen land, zeker als dit betrokken is in een actieve relativisering van landsgrenzen, zoals Nederland? Wat is het nationale nog?

Het nationale is in ieder geval een *politieke* en *juridische* grootheid. Het wordt als een eenheid bestuurd en heeft zeggenschap over legio bestaansvoorwaarden van zijn inwoners. De staatsmacht is een verre van virtueel gegeven. Dit niveau is in het algemeen niet het object van warme gevoelens. Het ondervindt op zijn best waardering voor een goed of redelijk functioneren.

Het nationale is ook een *communicatieve orde*, een raamwerk van publieke opinie. Een paar dagen lang Nederlandse televisie kijken geeft het indringende gevoel van een gezichtseinder die een deel van de wereld omgrenst. Daarbinnen figureren meningen en mensen die op elkaar betrokken zijn, inclusief meningsvorming over wat daarbuiten gaande is. Ook voor de Griekse schulden crisis kunnen we bij Bekende Nederlanders te rade gaan. Dit niveau kent veel meer dan het eerste zijn nationale liefdesobjecten. Het kent heldendom en sterren, cultische momenten, opkomst en ondergang van landelijke trends en emotionele modes. Het kent ook zijn haatobjecten. Internet heeft legio nationale haatruimtes waar iedereen volop kan tekeer gaan en zijn medestanders vinden.

Het nationale is ook een grootheid in de *symbolische orde*. In de symbolische orde gaat het om het verhaal, of om het ‘voorverstaan’ van de vele verhalen. Hoe moeten wij onze wereld begrijpen, of anders gezegd, hoe zien wij ons land-in-de-wereld? Wie de woorden *ons kleine landje* in de mond neemt schetst een positie en een wereldbeeld ineen. Tegenover de grote machten en dreigende gebeurtenissen staat een kwetsbaar maar dierbaar gebied op aarde dat met vertrouwde anderen (ons!) wordt gedeeld. Samen zullen we het goed onderhouden en verdedigen waar nodig. Wezenlijke momenten in deze symbolische orde zijn die waarop het land oranje kleurt.

Is onze actuele situatie historisch te begrijpen in een progressieve traditie? Principieel is er niets op tegen om veel van wat ons land kenmerkt te zien als product van vooruitgang. Hiervan is een groot deel simpelweg een kwestie van wetenschap en techniek en een verbeterde productiewijze, wat ook te

zien valt als een succes van het kapitalisme. Een ander, voor politiek progressieven wellicht interessanter deel is toe te schrijven aan een langdurige strijd voor sociale gelijkheid, gedeelde bestaanszekerheid, politieke rechten, spreiding van kennis, macht en inkomen; en, sinds Hugo de Groot, voor een internationale rechtsorde. Laat ik dit de *zedelijke* vooruitgang noemen. Dat er een samenhang tussen de eerste en de tweede is, is meer dan een vermoeden, al zullen liberalen en socialisten deze anders definiëren.

Ons gaat het erom onze huidige situatie zodanig als een product van vooruitgang te begrijpen, dat we deze ook kunnen vasthouden. De logische orde waarin we dat doen is: *we hebben geleerd, we bouwen voort en we ont-plooien nieuwe initiatieven*.

Historische elementen

Er zijn legio ervaringen die als referentie kunnen dienen.

Het water getemd. Er zit in de strijd tegen en om het water een dynamisch element dat ons in de meest strikte zin bezig houdt. We zijn een land waarin geen verwijzing naar een ‘oorspronkelijke toestand’ past, omdat de toestand van 1800 niet die van 1600 en die van 1600 niet die van 600 is. Nergens. We zijn een ingenieursland, een kunstmatige creatie die het hebben moet van aanpassen en verbeteren. Milieubewustzijn is een noodzaak en spreekt vanzelf.

De godsdienstoorlog overwonnen. De oorlog die ons land los van het Habsburgse Rijk maakte en dus de natie in het leven riep, was ook een godsdienstig gemotiveerde burgeroorlog tussen protestanten en katholieken. Die oorlog zijn we te boven gekomen. Sinds de Unie van Utrecht hoeft niemand ons meer te vertellen hoe essentieel de vrijheid van godsdienst is. En niemand zal er straffeloos zijn handen naar uitsteken.

De republiek uitgeroepen. Het afzweren van Filips II gebeurde met de motivering dat een volk het recht heeft zijn leider te verlaten wanneer deze zich als een tiran gedraagt (*dat de onderdanen niet door God geschapen zijn ten behoeve van de vorst ... om hem als slaven te dienen*); en dat het bovendien het recht heeft dan een nieuwe leider te kiezen. Dit republikeinse beginsel draagt de staatsopvattingen van de natie. Het heeft de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring geïnspireerd, het heeft de Patriotten geïnspireerd om de Bataafse Republiek uit te roepen. Het ligt zelfs onder het constitutionele koningschap, waarin de koning zijn waardigheid ontvangt uit handen van de Staten-Generaal.

De slavernij afgeschaft. Bepaald niet als eerste Europese staat, maar ook niet als laat-

nationalisme

ste, schafte Nederland in 1863 de slavernij in Suriname en op de Antillen af. Het is een gedenkwaardig en leerzaam moment omdat het (a) zegt dat Nederlanders overzee tot slavenhandel en slaven houden eeuwenlang in staat zijn geweest, en (b) dat hieraan niet voor niets een eind is gemaakt. Er is alle reden om slavernij als dé schending van mensenrechten te zien, maar het verbod erop dus ook als de eerste basis en noodzakelijk uitgangspunt voor alle mensenrechten. Een historische ervaring met een actueel belang.

Van het kolonialisme genezen. Er was zeker enige druk van buiten nodig om Indië los te laten en Indonesië te laten zijn. De koloniale oorlogen behoren nog altijd tot het slecht verwerkte verleden. Toch geldt hier: ook een slecht geweten is een geweten. Zelfbeschikkingsrecht van volkeren is sindsdien onomstotelijk en een vaste richtlijn voor Nederlands internationale optreden.

Aan de wieg van het Europese project gestaan. Met de Benelux als voorloper nam de Nederlandse regering vol overtuiging deel aan het Europa van de Zes. In de huidige tijd is het vooral het buitenland dat ons daaraan herinnert. Alle euroscepsis ten spijt zegt deze herinnering zeer precies wat 'welbegrepen eigenbelang' inhoudt. Alleen als zelfbewust Europees land in verbondenheid met burens is Nederland in staat het beste uit zichzelf te halen. Het is de erkenning van afhankelijkheid zonder de noodzaak van onderdanigheid. Deze beweegredenen behouden hun geldigheid ook als de herinnering aan oorlog en dus ook de verwondering over langdurige continentale vrede vervaagt.

Succesvol in handel, wetenschap, industrie en kunst. Wie het over de Nederlandse cultuur heeft raakt een thema met veel hoogtepunten en eigenaardigheden, maar ook van legio verbindingen met de rest van de wereld. Het is primair het verhaal van een succesvolle handelsnatie. En handel is verbinding, overschrijding van grenzen en interactie. Er loopt in de geschiedenis van Nederland een lijn van de Hanze naar de Europese Unie. Op die lijn bevinden zich de moedernegotie over de Oostzee, de VOC als 's werelds eerste multinational en de handelsposten rond de Indische Oceaan en het handelsmonopolie op Japan, maar ook de kaapvaart, plundering en roof en de gewelddadige onderwerping van Banda en Atjeh, de slavenhandel op West-Afrika en de plantages in de West. Op die lijn ontwikkelt zich een patroon van ongelijkwaardige internationale verhoudingen naar de verhoudingen van nu - een zekere mate van regulering en eerlijke ruil -, door dekolonisatie en internationale samenwerking heen. Sinds de VOC heeft

Nederland merkwaardig veel multinationals voortgebracht, wat zeker te maken heeft met een gebrek aan centralistische neigingen en dus met het vermogen tot delegeren.

Vrijplaats voor vervolgde intellectuelen. Op de Amsterdamse beurs kon altijd iedereen terecht die iets te kopen of verkopen had, joods, moslim, protestant of katholiek. Dat gold ook voor denkers die iets te drukken of uit te geven hadden bij een van de Hollandse uitgeverhuizen. Het vrije woord, hoewel bijwijlen belaagd door burgerlijke of kerkelijke autoriteiten, hoort bij dit land. Het is de naam van Spinoza die ons blijft, niet die van zijn belagers. En het zijn diens woorden, "dat het recht van de hoogste overheden zowel betreffende godsdienstige als profane zaken slechts op daden betrekking heeft, en dat overigens het individu wordt toegestaan te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt."

Het nog steeds verbluffende hoogtepunt, *de Gouden Eeuw*, is het product van een land met een losse federale structuur, een professioneel militair apparaat, een gebrek aan missionaire religieuze ijver buitenslands, een enorme vloot die aan de lopende band geproduceerd werd, een internationaal arbeidsleger, tolerantie in levensbeschouwelijke kwesties, een hoge mate van geletterdheid, tamelijk egalitaire sociale verhoudingen en een gewiekste diplomatie. De gulden had de positie die nu de dollar heeft. In die tijd bereikte de schilderkunst de internationale top met een enorme productie voor de markt, een historisch novum. Op dit terrein is Nederland geen klein land, maar juist een groot land. Op de terreinen van natuurkunde en kosmologie geldt het sindsdien als een middelgroot land. Dit geldt sinds Boerhaave ook voor de geneeskunst. Sinds een eeuw is zulks ook het geval in de architectuur en het grafisch ontwerp; sinds een halve eeuw op het gebied van dans en muziek. Sinds een jaar of vijftien heeft zich daarbij het industrieel ontwerp gevoegd. Een bijzondere vermelding verdient de universiteit van Leiden, die eeuwenlang het Europese centrum was van de arabistiek en islamologie. Geen van al deze terreinen is denkbaar zonder internationale uitwisseling, of ze zich nu in de frontlinie bevinden of niet. Wie er trots op is, of wil kunnen zijn, verplicht zich tot openheid voor de wereld om ons heen en de wereld binnen onze grenzen.

Door emancipatie getekend. De twintigste eeuw begon met de emancipatie van katholieken, gereformeerden en arbeiders en eindigde met die van vrouwen en homoseksuelen. Daartussen zit de ervaring van bezetting en Verzet en de ontzuiling. *Bevrijding* is hier het sleutelwoord. Bij alle scepsis waarmee de jaren zestig

en zeventig nu bejegend worden moet worden vastgesteld dat ze wel degelijk geoogst hebben wat eerder is gezaaid. Het vrijzinnige beleid en de wetgeving op gebieden als abortus, euthanasie, softdrugs en homoseksualiteit kunnen wel worden toegeschreven aan de strijd van minderheden, maar ze zijn over de bijna volledige politieke breedte geaccepteerd. Deze verworvenheden kunnen in onze beste tradities begrepen worden als vormen van maatschappelijk verantwoorde zelfbeschikking.

Het verhaal dat 'wij progressieven' te vertellen hebben is *niet* de geschiedenis van Nederland. Het gaat niet om de historische canon, al biedt die onmisbare kennis. We maken een politieke keuze. Dit is niet de keuze om van 'het goede' in onze geschiedenis te willen weten en van 'het slechte' niet. Het is niet de keuze voor de glorie en tegen de bescheidenheid. Evenmin is het een willekeurige selectie uit de geschiedenis. Nogmaals, het gaat erom onze huidige situatie zodanig als een product van - rechtelijke en zedelijke - vooruitgang te begrijpen, dat we deze vooruitgang ook kunnen vasthouden.

Wat we geleerd hebben is dat 'links' tegenover elke vorm van nationalisme zwak staat, zeker wanneer het de neiging heeft dit met kosmopolitisme te pareren. Wanneer links geen eigen nationaal verhaal heeft miskent het de bijzonderheid van de nationale context en vindt het dus geen aansluiting bij de beleving van burgers voor wie 'on-Nederlands' niet zonder meer een positieve kwaliteit is (zoals merkwaardigerwijs in dit land intellectuelen iets 'on-Nederlands goed' kunnen noemen). Ook weten we dat de Patriotten, stellig onze progressieve voorgangers, tot op heden nooit populair zijn geworden. Hun optreden wordt weggemoffeld door de *Franse tijd* en het gaat schuil achter het lawaai van de Orangisten. Toch zullen er vandaag de dag weinig mensen, ook als ze overtuigd voor de monarchie zijn, tekenen voor de rangen-en-standenmentaliteit van de toenmalige Orangisten. Beter zou het zijn de Bataafse Republiek in ere te herstellen als de eerste poging van eigen bodem om pluralisme en democratie, rechtsgelijkheid en een toegankelijk publiek domein, een zinvolle scheiding van kerk en staat en burgerlijke rechten en vrijheden in een grondwettelijk kader te realiseren. Waarbij het besef dat Nederland de principes van zijn eigen opstand tegen Spanje via de band van de Amerikaanse revolutie terugkreeg, dit eerherstel een extra dimensie geeft.

Wat we ook geleerd hebben is de samenhang tussen openheid voor de wereld, economische voorspoed en culturele bloei. Actueel genoeg, deze historische les. Alle tobbers over

Het Holland Festival weerspiegelt het zelfbeeld en de veranderende aspiraties van de Nederlandse culturele elite. Dat is terug te zien in de affiches die het festival aankondigen en verkopen.

Twee voorbeelden: links het allereerste affiche van Eppo Doeve uit 1948, rechts een ontwerp uit 2005. In het kader van de geestelijke wederopbouw wordt het Holland Festival bedacht. Bedaagd en deftig qua programma en visualisering: terugverlangend naar de negentiende eeuwse burgerlijke cultuur.

In 2005 geeft de festival-directie aan Maureen Mooren en Daniël van de Velden de ruimte om een ambigue maar overwegend duister affiche te maken rond het jaarthema 'Heaven & hell'. Het is een gelaagd, nerveus beeld. Met een kaalgeslagen logo dat doet denken aan de Twin Towers. Bomexplosies en feestelijk vuurwerk. De ruit als basisvorm met meerduidige associaties: van gevangenis-afrastering tot de pullover van champagne-nippende premiërepubliek.

Het hoofd marketing toont zich in een interview openlijk onzeker: zijn dit soort affichebeelden wel verkoopbevorderend? Maar dat was dat jaar klaarblijkelijk – en gelukkig – niet het enige dat telde.

→ integratie zouden zich even moeten verdiepen in de zeventiende-eeuwse bevolkingssamenstelling van Amsterdam en vervolgens een uitzending van *Ali B op volle toeren* moeten bekijken. Integratie, hoe ze werkt en hoeveel plezier ze kan opleveren! Voortbouwen op betekent hier zowel het respect betonen voor aangetroffen cultuur als het maken van nieuwe verbindingen – met nieuwe en toch herkenbare cultuur als resultaat. De vrijmoedigheid en gretige nieuwsgierigheid waarmee *Ali B* met rapper Winne in zijn kielzog op Henny Vrienten afstapt zou je alle burgers van Nederland toewensen. Het zou ons initiatieven opleveren die in één klap het beeld van een problematische en lastige samenleving deden kantelen naar dat van een vat vol duizelingwekkende mogelijkheden.

Niet ons bezit

Een goed gecomponeerde raamvertelling biedt de mogelijkheid – niet alle maar wel de belangrijke – politieke kwesties te *framen*: zo moeten we deze kwesties begrijpen. Dus als wij progressieven ons net als ooit Joan Derk van der Capellen tot het Volk van Nederland richten, dan doen we dat als volgt.

Wij begrijpen onze situatie vanuit onze geschiedenis. We zijn al lang onafhankelijk, eigenlijk sinds 1581 toen we de tiran hebben afgezworen. We zijn al zo lang een onafhankelijk land dat we over die onafhankelijkheid niet krampachtig hoeven doen. Sterker nog, we hebben in eeuwen ervaring geleerd waarvan we voor onze vrijheid en economische ruimte allemaal afhankelijk zijn. We hebben legers gevormd en uloten gebouwd, maar we hebben ook diplomaten uitgestuurd en pacten gesloten. We hebben dijken gebouwd en sluizen en stormuloedkeringen, wegen, kanalen, spoorwegen en luchthavens. We hebben handel gedreven en van koloniën geprofiteerd. We hebben op tijd aangehaakt bij de industriële opbloei van Duitsland. We hebben de leus 'Indië verloren, rampspoed geboren' gehoord van de NSB. Dat bleek mee te vallen. We bleken beter te kunnen organiseren dan de NSB dacht. En we hadden Marshallhulp. We hebben de eeuwen door, maar vooral in bloeitijd, arbeiders van buiten aangetrokken. Zowel hoog- als laaggeschoolden.

Ook politieke en religieuze vluchtelingen wier uitheemse achternamen nog in onze bevolkingsregisters voorkomen. Er zijn ook tijden geweest dat we vluchtelingen hebben teruggestuurd, die later vermoord bleken te worden. Daar zijn we niet trots op en gelukkig weten we het nog.

Sinds 1951 zijn we betrokken in een kansrijk project, een zich verenigend Europa. Wij zijn er een van de pioniers van omdat we tijdig snapten wat er mogelijk was. Europa heeft net de juiste maat, tussen klein land en grote wereld in. Het project heeft ons heel veel voordeel gebracht. Wij doen ons best dat zo te houden, ook omdat het voordeel niet tot ons land beperkt blijft. Europa is een realiteit van welvaart en vrede en het is een belofte voor landen en volken die nog niet meedoen. Het project is niet klaar en wat ons betreft gaat het door. Het is de weg om internationalisering en mondialisering te geleiden, geen bedreiging maar een blijvende kans. Elke keer dat het project zelf wordt bedreigd is voor ons aanleiding om een stap vooruit te zetten. De kans die we zien is die van een blijvend hoge kwaliteit van bestaan voor miljoenen Europeanen. Wij vertrouwen erop dat onze Europese medeburgers tot in alle uithoeken van het continent zo'n bestaan kunnen krijgen. Dat is ons perspectief. Het is het perspectief van gevestigde burgers net zo als van nieuwkomers. We weten uit onze nationale geschiedenis dat een land dat voor nieuwkomers geen belofte meer heeft aan het eind van zijn Latijn is. Het droogt uit, het zakt in, het keert in zichzelf. Wij hebben alle belang bij een vrij verkeer van personen. We zien ze graag komen, de nieuwsgierigen, de gelukzoekers, de ijverigen, de slimmeriken, want we weten dat ze ons gaan helpen om het hier goed te houden of nog beter te krijgen. En we blijven alert op de boeven die ertussen zitten.

We zien de Europese ruimte als een veld voor duurzame ontwikkeling. Voor ons mag de lat hoog liggen, het houdt ons fris. Niet alles hoeft sneller, hoger, duurder, meer. De bestaanskwaliteit staat voorop. De vooruitgang mag ook zitten in betere spreiding en grotere zekerheid. De kwaliteit geldt ook zaken als rust, lucht, smaak, geur, klank en kleur. Wij zijn er trots op dat we aan dat grote project mogen meedoen. We leggen aan dat project en dus aan onszelf de dubbele maatstaf op van

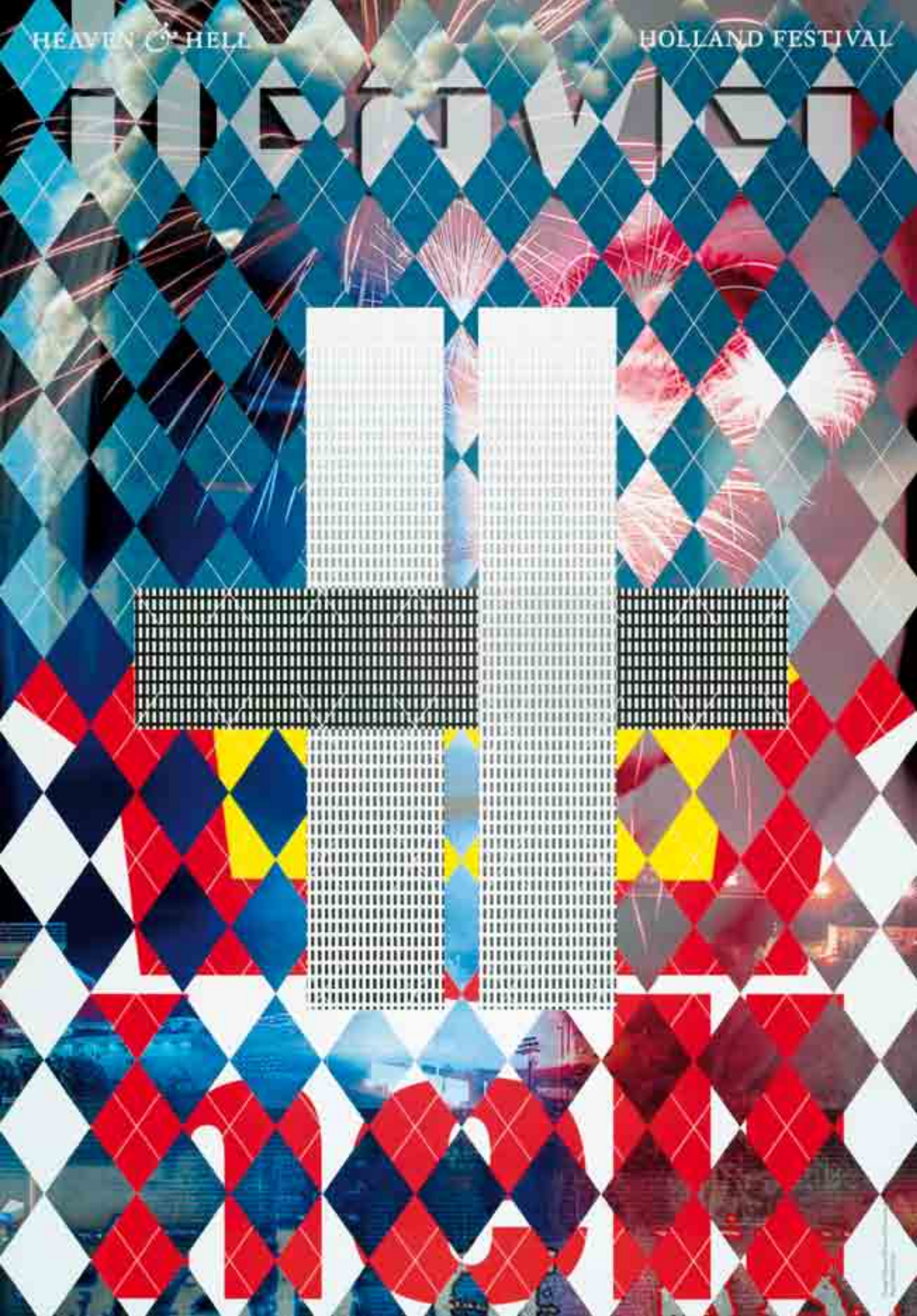
duurzame ontwikkeling en mensenrechten. We weten dat uiteindelijk recht en belang hier samenvallen. Zoals de vrije zee als handelsbelang en als juridisch principe bij Hugo de Groot samenvielen, zo weten wij hoe de internationale rechtsorde ook onze belangen beschermt. Het staat niet voor niets in onze nationale grondwet en niet toevallig is Den Haag ook – en voor buitenlanders vooral – de zetel van het internationale recht.

Wij weten al heel lang dat als we 'wij' zeggen, we altijd een heleboel 'wij's' bedoelen. Wij zijn als volk altijd verscheiden geweest in etnisch, cultureel, religieus, politiek en levensbeschouwelijk opzicht. De raszuivere Nederlander is geen bestaande categorie. Vandaag is dat niet per se anders dan in de zeventiende eeuw. We zijn niet één en we zullen het nooit worden. Omdat we dat al zolang weten hebben we uitvindingen gedaan om met verschillen om te gaan. De belangrijkste heet tolerantie. Het is geen aangeboren eigenschap van Nederlanders, het is een kwaliteit van de maatschappij. Wij zijn alleen en in zover tolerant als het samenleven dat van ons vraagt. Daar hebben we als het goed is de waarde van leren inzien. De vrijheid van geweten en van godsdienst was de eerste erkenning. Die van meningsuiting en vereniging en vergadering de tweede. Onder het nazibewind zijn we nog eens aan die waarden herinnerd. En zijn we er met kracht op geweest dat die waarden alleen gelden als ze voor iedereen gelden. Soms moeten we ons dat herinneren tegenover tirannen van buiten, oftirannen van binnen.

Dit land is niet ons bezit. Het is wel onze plek, daar waar we thuis zijn. Hier geboren of geïmmigreerd, we kennen zijn beperkingen en we kennen zijn ruimte. We zullen het niet bejubelen en er niet op pochen, maar wat het te bieden heeft aan mogelijkheden van een goed bestaan, een bloeiende cultuur en ontmoeting met verrassende anderen, dat laten we ons niet ontnemen. Wanneer we tijden beleven van benauwdheid en zelfopsluiting herinneren wij ons liever het voor geslacht dat begreep waar zijn kansen lagen: in openheid en vertrouwen en in samenwerking tot over de grenzen.

=

GroenLinks

Stop de ontmenselijking

Ter Apel, zijn vrienden en buren schetsen het gevoel van alledag in de asielhoofdstad van Nederland.

Ze vertellen over de laatste grote uitstapte van de IND: begin deze maand. Morgen vroeg. Awannten in de busjes gestopt en meegenomen. Er werden gezinnen voor de terugvlucht.

Plotseling, zich eindelijk die IND-actie hebben. Een adviseur met het centrum. Een ander nam een overdracht. Over anderen ontvachten. Het centrum. Het centrum.

Hier naar het centrum van de IND te horen dat ook zijn naam was afgevoerd.

Kambiz Roustayi

Iran 1975

Amsterdam 7 april 2011

GroenLinks

Op de vorige spread een serieus affiche, op deze spread lichtvoetigere voorbeelden – het gaat natuurlijk om de mix. Een campagnewebsite zoals partijvoordegroenten.nl kan de favoriete recepten van vegetarische k

**Een campagnestijl
voor GroenLinks**

De laatste tien jaar is de visuele communicatie van GroenLinks beslist professioneler geworden.

Met slogans als 'Zin in de toekomst' en een fris gefotoshopte Femke Halsema probeerde men te ontsnappen aan het oude cliché (frame) van GroenLinks als zeurderige geitenwollensokken-partij. Dat lijkt gelukt. Maar wat nu? Wat wil GroenLinks, waar staat ze voor? En hoe kun je dat verhaal effectief en integer communiceren? Integer betekent hier: dat je waardes verdisconteert in de manier waarop je communiceert. Dus dat marktberalen zichzelf als een product verkopen lijkt logisch, maar van GroenLinks mag je meer verwachten.

Laten we leren van een verwante partij als de SP. De SP heeft een aantal jaren bijzonder effectief gecommuniceerd, nadat vanaf 2005 het ontwerpbureau Thomik hun nieuwe communicatiestijl invulde, in nauw overleg met Jan Marijnissen. Een stoere tomaat-met-ster, lekkere slogans, knalrood, vette typografie. De beeldtaal was mijlvenverkenbaar, simpel en krachtig – activistisch. Mooi was ook hoe de hoge cultuur van de elite en de lage cultuur van het volk werden verbonden, bijvoorbeeld rondom het uitdelen van tomatensoep naar een recept van Johannes van Dam, vanuit een kraam van kunstenaar Joep van Lieshout. Ik herinner me prachtige uitwerkingen van de SP-stijl, zoals een plastic tas met de tekst 'What's left?' Maar doorslaggevend was natuurlijk de connectie met Jan Marijnissen als aimabel boegbeeld, en het gebruik van alle media inclusief billboards en *viral marketing* op het internet.

Historisch interessant is de connectie tussen Thomiks vormtaal en de *agitation* van de Russisch constructivistische. Daarbij is de SP-communicatiestijl welbewust monolithisch, en ook populistisch te noemen. Maar niet revanchistisch, rancuneus of haatzaaiend – een essentieel verschil met Wilders cs.

Ook de communicatie van GroenLinks kan karaktervoller en slimmer – en gewoonweg met meer visuele kwaliteit. Bij het maken van de Helling blijkt iedere keer hoeveel goodwill de partij heeft bij fotografen, illustratoren, kunstenaars en ontwerpers. Maar GroenLinks heeft een ander karakter dan de SP en een ander publiek. Haar communicatiestijl zal diverser en subtieler mogen zijn dan die van de SP.

Nu bedenken je zo'n campagne niet op een achternamiddag. Maar het is niet moeilijk om suggesties te doen, in woord en beeld. Hierboven en op de vorige spread staan visuele ideeën voor verkiezingsaffiches en een campagne-site. Enkele inhoudelijke en communicatieve uitgangspunten:

Geëngageerd: vraag aandacht voor onrecht, toon woede én compassie (ook met degenen waartegen je je afzet).

Het goede leven: verbind je op een hedendaagse wijze (open, niet-claimend) met de vele halfgeorganiseerde bewegingen die om ons heen zijn ontstaan: rondom gezond en diervriendelijk eten, zorg en werk, spiritualiteit en zingeving, verantwoord ondernemen.

Speels: gebruik humor en zelfspot. Niet enkel voor pakkende one-liners, maar omdat openheid en creativiteit een ideaal vertegenwoordigen.

Historisch bewust: claim gebeurtenissen en voorbeeldfiguren, van de vluchteling Spinoza tot verzetsleider Willem Sandberg. Zie bijvoorbeeld het artikel van Herman Meijer.

Politiek als mensenwerk: portretteer alle Kamerleden met drie vragen: wat heb je de afgelopen vier jaar bereikt, wat is niet gelukt, wat is je grootste *drive* voor de komende vier jaar?

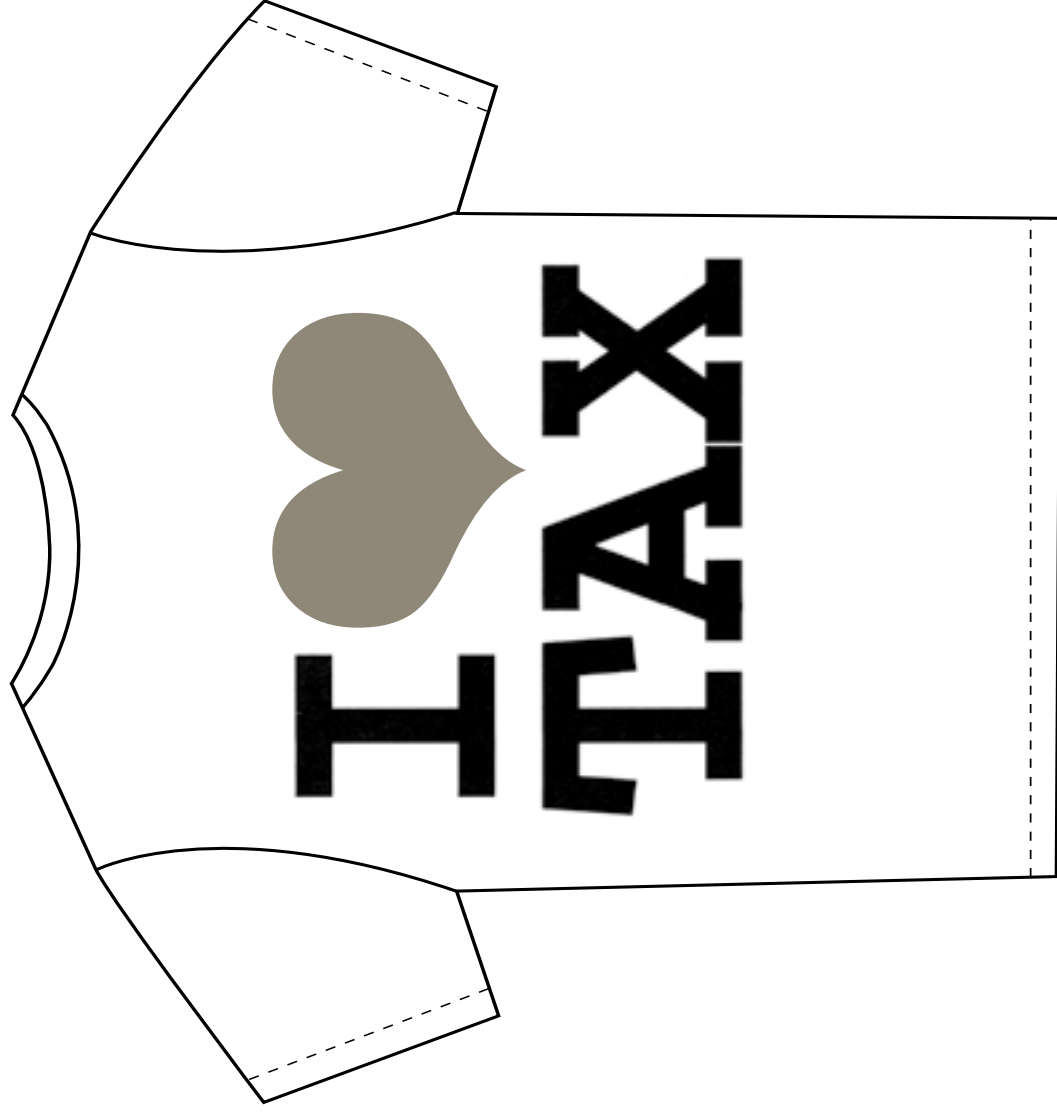
Assertief: het is niet moeilijk om de *monokul* van dit kabinet weg te zetten als resulterend in een benepen en vervelend Nederland.

Divers: GroenLinks is een diversiteitspartij, het is inproductief om die tot één boodschap en stijl te reduceren. Homo's voor GroenLinks, Boeddhisten voor GroenLinks, bioboeren voor GroenLinks... laat vele bloemen bloeien.

Verbindend: GroenLinks is bij uitstek de partij van de dwarsverbanden, dat begint al bij de naam. Maak van de nuance je kracht door mensen aan te spreken op de verbanden die ze in hun dagelijks leven bewust of onbewust ervaren, bijvoorbeeld tussen opvoeding en de multiculturele samenleving, tussen gezonde voeding en de derde wereld, etcetera

Kortom: de communicatie van GroenLinks kan zowel brutaler als verfijnder, zowel emotioneler als feitelijker. Meer inhoud en meer vorm dus, als twee zijdes van één medaille.

Mark Schalken
ontwerper van de Helling

Stem GroenLinks en maak kans op een gratis t-shirt

VEERK

Politieke overtuigingskracht staat en valt met een goed eigen verhaal. Het concept van *resilience* zou de basis kunnen zijn voor een groen frame.

Wie goed wil communiceren en mensen overtuigen van zijn verhaal, is zich bewust van het belang van framing. Het kader waarin iets gebracht wordt, bepaalt op welke wijze mensen zaken opvangen en interpreteren. Niet toevallig besteedt Chris Rose, succesvol *eco-campaigner* bij onder meer *Greenpeace* en *WWF*, in zijn standaardwerk *How to Win Campaigns* hier expliciet aandacht aan: "The largely unconscious and silent process is profoundly powerful because each frame comes with its logic, rationale and explanation as to who or what is responsible, and what a built-in solution looks like. The choice of frame determines the outcome of a debate because it sets the terms of resolution". (Rose 2010, 28-29.) Wie het probleem kan definiëren, bepaalt meteen in grote mate ook de mogelijke oplossingen.

Door het belang van framing, zeker in onze gemediatiseerde beeldcultuur, ontstaat al snel de neiging om de mate van succes van politieke partijen en politici te verklaren vanuit de communicatie. Dit is echter niet zonder risico. Framing vermag veel, maar het is niet alles. Het is en blijft (slechts) een overtuigings*techniek*, die gehanteerd kan worden door zowel links als rechts, op zowel integere als malafide wijze. Zo mogen we nooit vergeten dat de naziminister Goebbels een van de grondleggers is van propaganda waarin framing uiteraard een belangrijke rol speelt. Goebbels stelde dat wanneer men een leugen steeds maar herhaalt, ze uiteindelijk voor waarheid wordt aangenomen. Integere communicatie zal daarentegen steeds waarheidszoekend zijn.

Leeg rugzakje

Het verwarrende is ook dat framing op twee niveaus gehanteerd wordt. Een eerste niveau is heel instrumenteel en meestal letterlijk verbonden met *beeldvorming*. Zo draagt de Italiaanse premier Berlusconi altijd hetzelfde kostuum met das, omdat hij denkt daardoor betrouwbaar over te komen. Op dit niveau hebben we het hele-

maal niet over de inhoud. Integendeel, het gaat over de zoektocht naar attributen die maken dat de inhoud niet aan bod hoeft te komen. We zitten op het niveau van de marketeer die het juiste beeld zoekt bij een nieuwe vruchtenyoghurt, en beseft dat het pastorale beeld van een kleine lieflijke boomgaard beter aanslaat dan die van een grootschalige plantage.

Het tweede niveau is meer verbonden met inhoud en wat betreft politiek dus met ideologie. Het maakt een wereld van verschil of je een voorstel voor een nieuwe taks op financiële transacties omschrijft als een 'pestbelasting' of als een 'solidariteitsbijdrage'! Pestbelasting verwijst dan naar een kader waarin belastingen als iets negatiefs worden opgevat en/of de neoliberale gedachte dat je de markt niet mag verstoren. Solidariteitsbijdrage past dan weer in een frame dat waarden als gelijkheid voorop stelt.

Ook progressieve partijen communiceren best zo effectief mogelijk (wat had je anders gedacht!). Dat betekent dat ze nagaan welke frames het beste een vertaling bieden van de achterliggende politieke visie en ideologische onderbouw. De volgorde is wel belangrijk: denken dat als je inhoudelijk rugzakje leeg is, het frame dat een reclamebureau je aanbiedt ook meteen de ideologie zal leveren, is een illusie. En laten we hierbij ook niet vergeten: er bestaan ook heel wat voorbeelden van mislukte framing!

Een interessante vraag is dan ook welke frames groene partijen kunnen ontwikkelen om weerwerk te bieden tegen het dominante rechtspopulistische frame in de huidige politiek. Als je ervan uitgaat dat framing gaat over het adequaat gestalte geven aan je politieke visie, dan lijkt er nog een tussenstap in het geding. Het lijkt erg moeilijk om een volledige politieke ideologie zoals het ecologisme in één enkel kader te wringen. Het is logischer dat bepaalde deelvisies elk op zich hun eigen kader behoeven, al zijn ze onderling niet tegenstrijdig. Als tussenstap tussen ideologie en framing kan je zogenaamde dragende concepten hanteren. Dat gaat over een beperkt aantal basisbegrippen die je ideologie concretiseren. Zo kan je zeggen dat 'vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid' de dragende concepten vormen van de Franse revolutie.

Elasticiteit

Het begrip *resilience*, in het Nederlands

doorgaans vertaald als *veerkracht*, draagt de potentie in zich om ontwikkeld te worden tot een belangrijk dragend concept van het groene gedachtegoed. Met andere woorden: *veerkracht* zou wel eens een prima vertrekpunt zijn voor de ontwikkeling van een ecologisch frame. Dit concept moet dan wel in staat zijn een antwoord te bieden op de voedingsbodem van rechtspopulisten en de angsten en zorgen van de bevolking. Zoals Bas Heijne in *Moeten we van elkaar houden?* het nog eens glashelder opschreef, gaat het over de gevolgen van migratie en neoliberale globalisering, over de crisis van de identiteit van landen en inwoners. Zelf zou ik er aan toevoegen dat sinds de val van de Berlijnse muur individuele vrijheid getransformeerd en gereduceerd is tot expressief consumen-tisme: wat en hoe en met wie consumeren is de belangrijkste bron geworden van identiteitsvorming. En wie alles verwacht van de staat (zwaar in de schulden na de financiële crisis) of van de markt (die juist de crisis veroorzaakte) refereert nog naar ideologieën van de twintigste eeuw (socialdemocratie, liberalisme en hun mislukt samengaan in de *Derde Weg*).

Er is dus nood voor aansprekende concepten dat gemeenschappen, in samenwerking met overheden en de markt, in staat stelt om zich te herstellen van de crisis en zich voor te bereiden op toekomstige schokken. Hoe ons wapenen tegen deze onzekere tijden op een wijze dat we er op sociaal en ecologisch vlak sterker en beter van worden? Dat is misschien wel de hamvraag voor progressieve en dus ook ecologische partijen. Want zonder antwoord zal elke toekomstige schok, of het nu een economische of een ecologische, enkel de angsten vergroten en de rechtspopulisten versterken.

De vraag is dus of *veerkracht* als dragend concept een groenlinks antwoord kan inhouden en de bron vormen voor bijhorende kaders die leiden tot performante en overtuigende communicatie. *Veerkracht* slaat op de capaciteit van sociaalecologische systemen (zoals bijvoorbeeld een riviervallei) om verstoringen te absorberen en zichzelf te herorganiseren zonder dat de functie, structuur of identiteit verloren gaan. Een *veerkrachtig* systeem is dus in staat zich aan te passen aan veranderingen en daarbij toch gezond en vitaal te blijven en de nodige diensten te blijven leveren. En misschien is het belangrijkste van al wel

R A C H T

dat een veerkrachtig systeem in staat is om wijzigingen vorm te geven, en niet louter te reageren op wat zich aandient.

Veerkracht omvat drie componenten: korte feedback lussen, modulariteit en diversiteit. Korte terugkoppelingslussen verwijzen naar hoe snel we geconfronteerd worden met de gevolgen van ons handelen. Dit is bijvoorbeeld een deel van het probleem bij de aanpak van de klimaatverandering. Hetzelfde geldt voor de milieu-impact van genetisch gemanipuleerde gewassen, die we met het blote oog niet kunnen vaststellen. Modulariteit wijst er op dat de verschillende subsystemen niet overdreven gekoppeld zijn, maar dat ze juist elk over een zekere graad van autonomie beschikken. Als subsystemen te sterk intern gekoppeld zijn, kan een schok zich makkelijk door heel het systeem verplaatsen en meer schade berokkenen dan noodzakelijk. Het zou een boeiende denkoefening zijn om dit perspectief toe te passen op de bankensector: hoe komt het dat een crisis in Griekenland banken in de Lage Landen in de problemen brengt? Een systeem met een hoge modulariteit heeft juist lossere componenten met hogere elasticiteit en buffercapaciteit, waardoor een schok minder schade kan toebrengen (denk aan dominoblokjes, waarbij als er enkele ontbreken in de rij het vallen van één blokje niet de val van heel de rij met zich meebrengt). Ook het voorbeeld van klimaatopwarming en de daarmee gepaard gaande toename van hevige regens, toont het evidente belang van modulariteit. Door rivieren recht te trekken en overstromingsgebieden vol te bouwen, kan een lokale hevige regenbui op korte tijd een overstroming veroorzaken stroomafwaarts. Als waterbeleid de laatste tijd terug aanstuurt op het herstel van overstromingsgebieden, dan wil ze enkel de modulariteit herstellen die het watersysteem vroeger bezat.

Het belang van diversiteit wordt duidelijk met het voorbeeld van de landbouw: monoculturen zijn extreem kwetsbaar. Een diverse teelt met gewassen waarbij het ene beter bestand is tegen droogte, het andere tegen ziektekiemen e.d., is veel robuuster in een meer turbulente omgeving. Maar hetzelfde geldt voor de samenleving: als we maar één oplossing hebben voor onze problemen (de markt, zoals de neoliberalen verkondigden in de jaren negentig), dan zit je diep in de problemen als deze oplossing haar belofte niet inwilligt. Net zoals een olieafhankelijke samenleving

direct in de problemen komt als de marktprijs van deze ene energiebron sterk begint te stijgen. Onze economie en samenleving kent een dramatisch gebrek aan veerkracht. In 2000 bracht een staking van de vrachtwagenchauffeurs in Groot-Brittannië binnen de drie dagen het eiland op de rand van de afgrond. Had de staking nog één dag langer geduurd, dan was er nood aan voedselrantsoenering. Elke dag zijn we dus met ons huidige systeem slechts drie dagen verwijderd van de honger.

Tegengas

Geconfronteerd met een zich wijzigende samenleving en leefmilieu biedt veerkracht het vertrekpunt van een krachtig kader. Want vanuit veerkracht zijn er fundamenteel steeds drie vragen aan de orde. Eerst: kan het bestaande systeem de veranderingen aan? Als dit zo is, *life goes on*. Als dit echter niet het geval is – zoals met heel wat ecologische uitdagingen – komt de tweede vraag aan de orde: kunnen we het *aanpassingsvermogen* van onze samenleving verhogen door de introductie van nieuwe vormen van organisatie? Als bijvoorbeeld de goedkope olie stilaan uitgeput raakt, kunnen we deze energiebron dan eenvoudig vervangen door andere goedkope energiebronnen? Als het antwoord op deze vraag nee is, komen we tot de derde vraag: hoe staat het met ons *transformatietalent* om de samenleving en haar systemen klaar te maken voor de toekomst?

Wie maatschappelijke problemen bekijkt vanuit het perspectief van veerkracht, komt tot heel andere verhalen dan de gebruikelijke. Neem het dan het verheerlijken op zich van innovatie of van een hooggeschoolde kennissamenleving, wat nu in het dominante maatschappelijke verhaal zich beperkt tot de vraag mensen kunnen presteren op de arbeidsmarkt en landen kunnen overleven in de neoliberale wereldeconomie. Vanuit veerkracht verandert dit perspectief: het gaat er dan om welke vormen van kennis we als samenleving nodig hebben en moeten ontwikkelen om klaar te staan voor de veranderingen die op ons afkomen. En ook hoe we zullen samenwerken, om ook buiten de markt te komen tot vormen van maatschappelijke coöperatie. Op kleine schaal kennen we al het voorbeeld van *Transition Towns* als uitwerking van het concept veerkracht. Transitiedorpen en -wijken bereiden zich op een toekomst met minder olie, waarbij ze tegelijkertijd een antwoord willen

bieden op de problematiek van klimaatverandering. De volgende stap bestaat er nu in om na te gaan of veerkracht ook een werkbaar concept vormt voor grotere gemeenschappen. Misschien vormt veerkracht wel een alternatief voor het huidige rechtseconomisch neoliberaal beleid dat Europa voorstaat en tot afbraak van overheid en sociaal beleid leidt van Griekenland tot Denemarken. Hier ligt een mooie uitdaging op de plank voor (groen)links: hoe tegengas geven en werken aan kaders over een veerkrachtig verhaal dat ons zelfzeker voorbereidt op turbulente tijden?

=

Een uitvoeriger versie van dit artikel verschijnt gelijktijdig met deze Helling onder de titel 'Freedom and Security in the Twentyfirst Century', in: Erica Meijers (ed.) (2011), *Populism in Europe*, Brussel/Vienna: Planet Verlag/GEF, 171-187. Zie p. 39.

Literatuur

Rose C. (2010): *How to win Campaigns*.

Communications for Change. Earthscan, 2nd Edition.

Gunderson L.H. & Holling C.S. (Eds.) (2002):

Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems. Washington DC: Island Press.

Hopkins R. (2009): *Het Transitie handboek. Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

Walker B. & Salt D. (2006): *Resilience Thinking*.

Sustaining Ecosystems and People in a Changing World. Washington DC: Island press.

Wakker

FOTO: PETER VALCKX

worden a.u.b.!

Bas de Gaay Fortman pleit voor een ander frame als het om mensenrechten gaat. In plaats van de gebruikelijke focus op abstracte rechten en verdragen, neemt hij de aantasting van menselijke waardigheid tot uitgangspunt.

Augustus 2011. De media staan bol van verhalen over de Londense rellen die Groot-Brittannië sinds kort in haar greep houden. Al snel komen er tussen de verschillende berichten ook verklaringen naar voren welke afkomstig zijn van de Iraanse leider Mahmoud Ahmadinejad en de Libische minister van Buitenlandse Zaken, Khaled Kaaïm. Beiden hekelen de brute repressie van vreedzame demonstranten, en veroordelen met scherpe woorden de ‘mensenrechtenschendingen’ in de straten van Londen. Kaaïm roept Cameron en de zijnen op hun biezen te pakken, aangezien zijn positie onhoudbaar is geworden nu demonstraties tegen zijn bewind met geweld worden beantwoord. Iran op haar beurt staat te trappelen om een team van waarnemers te sturen welke eerbiediging van de mensenrechten moet waarborgen, en schijnt zelfs bereid om vreedstroepen in te zetten. Alleen de Algemene Vergadering van de VN moet nog even instemmen. Dat diezelfde VN zich op de vlakte houdt als het aankomt op die rellen, dat is Ahmadinejad sowieso een doorn in het oog. “Slechts één honderdste van deze misdaden gepleegd in een land dat vijandig tegenover het Westen staat, zou meer dan genoeg zijn om de Verenigde Naties en al die organisaties die pretenderen de mensenrechten te beschermen *wel* van zich te doen laten horen”, zo klinkt het uit Teheran.

Een klassiek en creatief staaltje framing; het selecteren van aspecten uit een waargenomen realiteit, deze extra saillant maken, en daarmee de morele evaluatie en invalshoek pogen te veranderen. In de internationale rechtsorde zijn dit soort praktijken geen unicum. Emeritus hoogleraar in de politieke economie van de mensenrechten Bas de Gaay Fortman (1937) heeft een treffende beschrijving voor deze zaken gevonden; hij spreekt van *offensieve* en *defensieve* mensenrechten. Defensieve mensenrechten is zijn term voor het ondertekenen en ratificeren van verdragen en het stemmen voor VN verklaringen zonder ook

maar enige bedoeling dat alles serieus te nemen. Offensieve mensenrechten betekenen dat nationale staten ze gebruiken als een verlengstuk van hun buitenlands beleid in plaats van zich bezig te houden met de verwezenlijking van deze onvervreemdbare rechten voor de eigen bevolking.

“Mensenrechten zijn bedoeld om mensen te beschermen tegen machtsmisbruik, allereerst van en door de staat. Ik spreek van offensieve mensenrechten wanneer deze rechten er niet meer zijn voor de bevolking, maar door machthebbers louter worden gebruikt om andere landen in diskrediet te brengen.”

Grondig mis

De bovengenoemde zaken zijn echter maar een kleine illustratie van de veel diepere crisis waarin mensenrechten lijken te verkeren. Terwijl de discussie hierover in academische kring al jaren wordt gevoerd, kwam deze pas vorig jaar ook tot uiting in de populaire media, toen het tijdschrift *Newsweek* kopte met de titel *The Death of Human Rights*. In het artikel gaf de auteur vooral het politieke establishment ervan langs, en verweet het de universele mensenrechten niet meer serieus te nemen. De Gaay Fortman sluit zich hierbij aan: “Nederland gaat er vaak prat op een bastion te zijn van het internationaal recht. Maar onze politici zijn helemaal niet bezig met mensenrechten, het speelt in de verkiezingen geen rol, natuurlijk ook omdat het de kiezers niet interesseert. Men weet vaak nog wel dat er problemen zijn met bijvoorbeeld gevangenen die ergens vast zitten zonder aanklacht, of dat homo’s in sommige landen worden vervolgd, maar dat het over een hele brede linie gaat om bescherming van de menselijke waardigheid tegen machtsmisbruik, beseffen de mensen vaak niet.”

De ‘crisis’ beperkt zich dus niet tot het misbruik van het mensenrechtendiscours als instrument voor buitenlands beleid, of de gebrekkige relevantie die het thema geniet onder wereldleiders; ook zij voor wie deze rechten zijn bedoeld, de mensen zelf, lijken er weinig om te geven. Reden te meer om het project eens goed onder de loep te nemen en van een kritische beschouwing te voorzien. In Bas de Gaay Fortman’s nieuwste boek *Political Economy of Human Rights; Rights, Realities and Realization* dient de algeheel erkende crisis dan ook meer als een vertrekpunt, om vervolgens een aantal stappen verder te gaan. Op zoek naar effectiviteit en een antwoord op de vraag “Werkt het überhaupt wel, wat

betekenen die rechten voor mensen op het grondvlak?” stelt hij dat er iets grondig mis is in de huidige benadering van zowel de internationale gemeenschap als ook het ‘mensenrechtenwereldje’ zelf. De nadruk ligt op de mensenrechtensituatie in *adverse environments*: landen waar de economie niet draait, tirannie heerst en slecht bestuur aan de orde van de dag is. De burgers hebben er niet of nauwelijks toegang tot een rechtsstelsel. De Gaay Fortman: “Het grote internationale mensenrechtenproject zelf is nog nooit geëvalueerd. Eén van de heikele punten is de uniforme benadering die de VN voorstaat. Natuurlijk zijn die rechten naar hun aard universeel maar dat betekent nog niet dat je in elk land dezelfde strategie moet voeren. Neem nu de recent geïnitieerde *Universal Periodic Review* [een mechanisme waarin de mensenrechtensituatie voor alle 192 VN-lidstaten wordt beoordeeld, BS]. Liechtenstein zat in de groep landen die de beoordeling van China moest voorbereiden, en Nederland bereidde de discussie over San Marino voor. Dat gaat natuurlijk nergens over.”

Bovenop de gebrekkige institutionele structuur zijn er nog een aantal zaken die implementatie van mensenrechten, door De Gaay Fortman *realization* genoemd, in de weg staan. Zo constateert hij dat er te weinig aandacht is voor de structurele, politiek-economische oorzaken die leiden tot het niet in acht nemen van de mensenrechten. Framing speelt hierbij ook een rol.

“De VN verklaring waarin een ‘recht op water en sanitaire voorzieningen’ wordt afgekondigd, wekt de indruk dat de internationale gemeenschap toegang tot schoon drinkwater hoog op de agenda heeft gezet en daarin vooruitgang boekt. Water is nu immers opgewaarderd tot een recht. Maar met zo’n verklaard recht hebben de mensen om wie het gaat nog geen van dag tot dag beschermde toegang tot schoon water. Waar het voor hen om draait is niet zozeer een abstract recht maar concrete *entitlements*. Een *entitlement* biedt structurele bescherming van aanspraken (*claims*). Dan liggen er leidingen en mag jij dagelijks tappen en spoelen. Beter zou het zijn echt iets te doen aan *entitlement failure*; immers we hebben wereldwijd een klein miljard mensen die moeilijk aan drinkwater kunnen komen en ruim twee en een half miljard zonder behoorlijke sanitaire voorzieningen. Niet omdat er geen middelen voor zijn, maar omdat vanuit de politiek en de economie andere prioriteiten worden gesteld.

32 Bas de Gaay Fortman

Mensenrechten kunnen instrumenteel zijn om hier iets aan te doen maar dan moet je je richten op maatschappelijke verandering en dat betekent de relevante partijen onder druk zetten. Zo'n internationale verklaring van een recht op water lijkt activistisch maar kan in feite activisme juist belemmeren doordat de indruk wordt gewekt dat er al iets echt is veranderd."

Bescherm bevolking

De ondertitel van het boek spreekt dan ook niet voor niets van *rights, realities and realization*. Dit maakt duidelijk dat mensenrechten relevant moeten zijn in de verschillende werkelijkheden waarin mensen leven: uiteindelijk komt het aan op de realisering van mensenrechten. Deze pragmatische insteek is volgens De Gaay Fortman vaak afwezig in het mensenrechtencircuit waar ook hij deel van uitmaakt en dat hij derhalve goed kent. "Eigenlijk berust het hele boek op een alternatieve framing. Waar de meeste van mijn collega's uitgaan van al die abstracte rechten en allereerst zeggen 'kijk toch eens naar al die verdragen', is mijn uitgangspunt juist 'kijk eens naar die vier miljard mensen die wanneer zij in hun menselijke waardigheid worden aangetast, geen toegang hebben tot een behoorlijk functionerend rechtsstelsel."

Toch heeft De Gaay Fortman ook hoop; hoop dat de universele en onvervreembare rechten van de mens weer behoorlijk op de agenda's komen te staan – vooral ook de nationale – en dat het niet alleen bij woorden zal blijven. In dat perspectief vindt hij de recente ontwikkelingen in het Midden-Oosten, de 'Arabische lente', hoopgevend. In het bijzonder het geval van Libië, waar tijdens het ter perse gaan van deze editie nog immer een internationale interventie plaatsvindt die bedoelt uitvoering te geven aan de *Responsibility to Protect (R2P)*. Deze *verantwoordelijkheid om te beschermen* kan namelijk direct worden herleid tot de grondgedachte van het mensenrechtenproject:

"Soevereiniteit betekent verantwoordelijkheid voor de staat om zijn eigen bevolking te beschermen, en als dat evident niet gebeurt of zelfs het tegendeel, onderdrukking van de eigen bevolking, dan activeert dat tegenwoordig onder R2P een volkenrechtelijke verplichting. Dat er nu voor het eerst onder die noemer, het beschermen van een burgerbevolking, actie wordt ondernomen is wat mij betreft echt een doorbraak. Het is een teken dat men nu internationale verantwoordelijkheid wil nemen voor het daadwerkelijk beschermen

van de menselijke waardigheid. Dat gaat een stuk verder dan louter veroordelen."

Het nemen van verantwoordelijkheid door de internationale gemeenschap is sowieso iets waar De Gaay Fortman graag naar toe wil: "Het VN systeem voor de mensenrechten gaat uit van internationale vaststelling van normen en regels met commissies van toezicht op de uitvoering daarvan. Maar de handhaving ligt bij de lidstaten zelf. Als dan blijkt dat vooral door averechtse politiek-economische en/of sociaal-culturele omstandigheden daarvan niets terecht komt, moet je natuurlijk niet nog meer internationaal gaan vergaderen, maar de beschikbare middelen inzetten voor verbetering van het grondvlak."

Wat naar De Gaay Fortmans mening ook grondig geëvalueerd zou moeten worden is de institutionele aanpak met commissies die op vonnissen gelijkende uitspraken doen zonder betekenisvolle follow-up. De discussie die hij op gang wil brengen is dan ook veel meer een politieke: "we moeten af van de quasi-juridische benadering". Dit sluit ook naadloos aan op kritische kanttekeningen die men zou kunnen hebben bij zijn verhaal. Bijvoorbeeld over bovengenoemde R2P, waarvan gezegd kan worden dat die alleen wordt geactiveerd wanneer dit niet teveel weezin onder de politieke grootmachten oproept. Een Orwelliaans scenario, waarin iedereen gelijk is, maar sommigen aanzienlijk meer gelijk dan anderen, lijkt dan ook onafwendbaar. De Gaay Fortman erkent deze problematiek, maar ziet hierin ook zijn oproep het geheel vanuit een meer politieke hoek te benaderen, gesterkt. "Je blijft natuurlijk altijd verwickeld in de complexe realiteit van mondiale machtsverhoudingen. Het antwoord op de vraag waarom Libië wel en bijvoorbeeld Bahrein niet is, er dan ook een van internationale betrekkingen, niet van internationaal recht. Feit blijft dat er in Libië voor het eerst niet primair vanwege een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid maar voor bescherming van de bevolking door de VN verantwoordelijkheid is genomen. [De interventie m.b.t. Kosovo in 2001 was onder NAVO-vlag, BS]"

De Gaay Fortmans boek is vooral een poging de effectiviteit van de internationale rechten van de mens op de agenda te krijgen. Hij pleit niet alleen voor nationale en locale context geënte strategieën, maar richt zich ook op het functioneren van de VN zelf: "De follow-up van die talrijke verklaringen en uitspraken vraagt om inte-

gratie van internationaal veiligheidsbeleid, de strategieën voor handhaving van de mensenrechten en de inzet voor duurzame sociaaleconomische ontwikkeling. Neem bijvoorbeeld de onderdrukte minderheden; voor de handhaving van hun rechten hebben die van de eigen staat per definitie niets te verwachten. Ik bepleit daarom de uitvoering van die R2P in handen te leggen van een Onderraad van de Veiligheidsraad omdat alleen in die setting de VN hun tanden kunnen laten zien. En zolang mensenrechten niet geïntegreerd zijn in ontwikkelingsbeleid zullen de rechten van de armen niet verder komen dan uitspraken en verklaringen. Vaak zijn die mensen trouwens slachtoffer van ontwikkeling in de vorm van grootschalige projecten; *development-induced displacement* heet dat met een eufemisme. Ze hebben dus ook gewoon politiek-juridische bescherming nodig van hun bestaande rechten."

Bij al die niet malse kritiek blijft De Gaay Fortman een optimist. Zo eindigt hij zijn boek met de volgende uitsmijter: "De mensenrechten optillen naar het moreelpolitieke niveau van mondiale gerechtigheid vraagt dus veel ingenieuzer strategieën dan het huidige circus van raden, commissies en comités met hun weinig zeggende documenten waarover eindeloos wordt doorvergaderd. Eén punt is overduidelijk: dichter komen bij de mensen zelf in hun dagelijks gevecht voor vrijheid en duurzaam levensonderhoud; daarin ligt het meest belovende perspectief voor de verwezenlijking van mensenrechten in de 21e eeuw."

=

Bastiaan De Gaay Fortman (2011). 'Political Economy of Human Rights. *Rights, Realities and Realization*'. Londen/New York: Routledge.

Het winternummer van De Helling zal gewijd zijn aan het VN-concept *A Responsibility to Protect*.

Jonneke Bekkenkamp,
**Geloven in politiek.
Een analyse van
het vocabulair van
GroenLinks**

Waarin gelooft GroenLinks? Welke tendens is te bespeuren in het vocabulaire van GroenLinks over de afgelopen jaren? De zes kernwoorden uit 1989, nl. persoonlijke zelfstandigheid, democratisering, geweldloosheid, creativiteit, verdraagzaamheid en emancipatie blijken nauwelijks gebruikt te worden. In plaats daarvan staan de woorden 'individu' en 'vrijheid' centraal. Wat precies wordt verstaan onder vrijheid en autonomie is niet altijd even duidelijk en er is een spanning tussen de keuze voor het individu, maar tegen individualisme in de zin van egoïsme en consumentisme. En welke rol speelt het 'geloof' in de brede zin van het woord?

Het artikel is opgenomen in de recent verschenen bundel Verheijen, J. en Bekkenkamp, J. (red.) (2011): *Onszelf voorbij. Over de grenzen van verbondenheid*, Almere: Parthenon, p. 50-83. Zie www.nieuwwij.nl

Sarah Gagestein
**De rationele
mens bestaat niet.
Een pleidooi
voor framing**

Speciaal voor de Helling geschreven artikel over het belang van nieuw hersenonderzoek en de laatste linguïstische inzichten voor het bedrijven van politiek. Gagestein concludeert op grond van dit onderzoek dat een rationalistische wijze van politiek bedrijven, op grond van argumenten, niet overeenkomt met hoe mensen keuzes maken. Politici moeten zich de kunst van het framen eigenmaken. Neutrale taal bestaat namelijk niet, elk woord heeft een culturele en emotionele lading, die bewust kan worden ingezet. Maar wat zijn de woorden die werken voor GroenLinks? Daartoe moet stevig nagedacht worden over de identiteit en waarden van GroenLinks en de bijbehorende frames.

Meer over taal en framing op de website van Sarah Gagestein: www.taalstrategie.nl

verder

Drew Westen

The Political Brain. The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation

New York: Public Affairs Books 2007

Het cliché wil: links is rationeel, rechts speelt in op de onderbuik. En bij 'onderbuik' denk je natuurlijk meteen aan *foute* emoties. Maar een uitdrukking als *gut feeling* laat al zien dat het verband tussen ratio en emoties ingewikkelder is dan dat. Emoties zijn lang niet zo blind als gedacht, maar kunnen snelle en efficiënte informatiedragers zijn. Denken doe je met met je *guts*. Overtuigingskracht vereist een integratie van denkbeelden en emotiebeelden: dat is juist de functie van meeslepende politieke verhalen.

Drew Westen laat in zijn moderne klassieker zien dat het politieke brein geen neutrale rekenmachine is, maar eerder een waardengeladen emotiemachine. Anders dan de Republikenen gokten de Amerikaanse

Democraten lange tijd op de 'verkeerde' cognitieve, met feiten en cijfers omklede argumenten. De meest amusante passages in het boek zijn die waarin Westen de rationeel getoonzette toespraken van democraten als Al Gore op een emotiegeladen manier herschrijft. De democraat Obama heeft in zijn presidentiële campagne die les geleerd, en wist zijn kiezers in het hart te raken. Dat wil niet zeggen dat we de politiek van het hoofd moeten inruilen voor het populisme van de onderbuik en *fact-free politics* moeten gaan bedrijven. Intellectuele passiepolitiek is eerder een politiek van het hart: het orgaan dat er precies tussenin zit.

=
Dick Pels

George Lakoff

Don't think of an elephant! (e.a.)

Vermont: Chelsea Green Publishing 2004

Er is bijna geen artikel in deze Helling dat niet ingaat op een van de boeken van deze populaire Amerikaanse linguïst. Met *Methaphors We Live By* vestigde hij in 1980 zijn naam en daarna volgden vele boeken over het taalgebruik, de waarden en de politieke taal van conservatieven en progressieven in Amerika. In *The Political Mind* uit 2008 (herzien in 2009) vat hij het allemaal nog eens samen. Lakoff is zelf een meester in het framen: helder en kort formuleert hij waar het hem om gaat, om dat vervolgens steeds weer op allerlei mogelijke manieren en met vele voorbeelden te herhalen. Op een gegeven moment gaan zijn idee-

en als een deuntje in je hoofd zitten en raak je ze niet meer kwijt. Frames zijn mentale structuren die de manier waarop we de wereld zien vormen. Wanneer je ze verandert (reframing) dan verander je de wereld. En dat is wat progressieve politici zouden moeten doen. Lakoff grijpt veelvuldig terug op twee stelsels van familiewaarden, het ene autoritair, het andere open. Het is de vraag of dit allemaal opgaat voor de situatie in Europa, maar wie zich wil bekwamen in het framen en wil weten wat het precies is, kan niet aan Lakoff voorbij.

=

Erica Meijers

lezen

Friso Wielenga
& Florian Hartleb (red.)

Populismus in der modernen Demokratie. Die Niederlande und Deutschland im Vergleich

Münster: Waxmann 2011

Nederland geniet het dubieuze voorrecht dat het eerder en heftiger ervaringen heeft opgedaan met het nieuwe rechtspopulisme dan ons buurland Duitsland. Maar uit de commotie rond Thilo Sarrazins boek *Deutschland schafft sich ab* bleek dat een ook een behoorlijk deel van het Duitse electoraat (rond de 18%) bereid zou zijn te stemmen op een anti-islampartij. Daarom is een boek met Duitse en Nederlandse auteurs dat de twee landen vergelijkt een welkome bijdrage aan het debat, ook omdat zij het populisme niet meteen wegzetten als het 'nieuwe fascisme', maar de uitdagingen ervan met open vizier aangaan. Zo pleit de Bonner politicoloog Frank Decker voor meer directe

democratie als tegengif tegen het populisme. De Leidenaar Koen Vossen beschrijft helder en precies de ideologische ontwikkeling van Geert Wilders van conservatief-liberaal naar nationaal-populist. Florian Hartleb volgt het 'regeringspopulisme' van SPD-kanselier Schröder, het linkse populisme van Gregor Gysi en Oskar Lafontaine en het pop-populisme van de alweer gevallen plagiarist Karl-Theodor zu Guttenberg. De PvdA'er René Cuperus mag weer eens beweren dat de populistische opstand de schuld is van de flexibele linksliberale elite. Maar over het algemeen is dit een informatief en lezenswaardig boek.

=

Dick Pels

Het nieuw

De traditionele middenpartijen schuiven naar de vleugels van hun populistische concurrenten. GroenLinks moet durven kiezen voor het definiëren van het nieuwe midden. Samen met D66 kan zij een machtige brug vormen tussen de vleugels van de Nederlandse politiek.

Met dit artikel neemt Bart Snels afscheid, na jarenlang voor GroenLinks te hebben gewerkt, onder andere als directeur van het WB en strateeg van de Tweede Kamerfractie.

“We weten wat we moeten doen, maar we weten niet hoe we herkozen moeten worden als we dat gedaan hebben”. Dat zei de Luxemburgse premier Jean-Claude Juncker enkele jaren geleden op een persconferentie na een Europese discussie over hervormingen van de arbeidsmarkt en het pensioenstelsel. Het is het cruciale dilemma waar moderne politieke leiders mee te maken hebben.

Mark Rutte weet heel goed hoe hij de woningmarkt in beweging moet krijgen, maar de hypotheekrenteaftrek hervormen is voor hem onmogelijk. Job Cohen weet - en vooral Wouter Bos wist - hoe *outsiders* op de arbeidsmarkt meer kansen kunnen krijgen, maar de versoepeling van het ontslagrecht ziet de PvdA als electorale zelfmoord. Jan Kees de Jager weet dat hij Griekenland moet steunen en dat er meer Europese politieke integratie nodig is om de schuldencrisis op te lossen, maar hij durft dat niet te zeggen. Rutte, Bos, Cohen, De Jager: ze vrezen allemaal dat als ze doen wat ze moeten doen hun kiezers naar hun populistische concurrenten op de vleugels lopen, naar de PVV en de SP.

De politieke crisis waar we in Nederland mee te maken hebben, en vergelijkbare ontwikkelingen zijn er in de meeste andere Europese landen en de Verenigde Staten, is een crisis van de gematigde middenpartijen die gewend zijn aan het dragen van bestuursverantwoordelijkheid. Op een politiek speelveld waar kiezers sneller van partijvoorkeuren wisselen dan van tandpastamerk, vrezen ze de concurrentie van de populistische partijen op de linker- en rechtervleugel. Daardoor ontstaat er ruimte voor een herdefiniëring van het politieke midden. In Nederland zou GroenLinks samen met D66 een machtspositie kunnen opbouwen door dat nieuwe midden te maken.

Tragiek van modernisering

Noch in Europa, noch in de Verenigde Staten weten politici uit het oude midden hoe ze uit die houtgreep van de populisten moeten komen en een perspectiefvol antwoord moeten geven op de gevolgen van maatschappelijke modernisering. Schematisch weten we wat er de afgelopen decennia is gebeurd. Ten eerste zijn door ontzuiling, ontideologisering en individualisering kiezers losser geraakt van politieke partijen die vroeger een band hadden met het maatschappelijk middenveld. Zie daar de belangrijkste verklaring voor het zweefgedrag van kiezers. Mensen maken nu per verkiezing uit waar hun tijdelijke loyaliteit ligt.

Ten tweede is door globalisering en migratie de samenleving veranderd en is er onze-

kerheid ontstaan bij grote groepen kiezers. Na de Tweede Wereldoorlog tot aan begin jaren tachtig was er sprake van een ongeken- de economische ontwikkeling die evenwichtig verdeeld werd over alle inkomensgroepen. Iedereen deelde in de welvaartstoename en iedereen kon daarmee een optimistisch toekomstbeeld hebben, zowel voor zichzelf als voor hun kinderen. Dat is veranderd. De vruchten van globalisering en migratie zijn in onevenredige mate bij de hoogste inkomens en de best opgeleide mensen terechtgekomen, terwijl mensen met lagere en middeninkomens en meestal met een lagere opleiding te maken kregen met de keerzijde van maatschappelijke modernisering. Zij zagen hun wijken veranderen en ondervonden dat qua persoonlijke ambities en sociaaleconomische verwachtingen hun zekerheden afnamen. De oude middenpartijen zijn er de afgelopen dertig jaar niet in geslaagd om de kosten en opbrengsten van globalisering en migratie evenwichtig te verdelen. Zie daar het chagrijn bij veel kiezers en het wantrouwen dat zij hebben in de gevestigde politieke partijen.

En ten derde is het politieke spel zelf veranderd door de enorme rol die de media tegenwoordig spelen. Allerlei mechanismen zijn daarbij van belang, zoals de commercialisering van de televisie, de uitbreiding van het aantal televisiekanalen, de concurrentie die kranten ondervinden van elkaar, van de televisie en van nieuwe media via internet. De kern van deze ontwikkeling is dat hypes, emoties, meninkjesjournalistiek en meninkjespolitiek belangrijker zijn geworden dan diepgravende analyse, maatschappelijke duiding en visieontwikkeling.

Omdat de politiek persoonlijker is geworden, als gevolg van individualisering en ontideologisering, hebben politieke vrijbuiters de kans gekregen om via stoer mediaoptreden toegang tot politieke macht te verwerven. Daar is op zich niks op tegen. Sterker nog, in een moderne samenleving is het juist te prijzen dat het politieke systeem niet gesloten is, maar openstaat voor nieuwkomers. Het punt is dat de oude middenpolitici geen idee hebben hoe ze dat vernieuwde politieke spel moeten spelen. Zij hebben geen antwoord op de wijze waarop populistische emoties van kiezers raken met doemscenario's en angstpolitiek. Zie daar de crisis van de middenpartijen.

Het afgelopen decennium is politiek opportunisme het enige antwoord van de middenpartijen geweest. Voor een deel zit dat opportunisme in het overnemen van de taal van de populistische partijen. Zie bijvoorbeeld Mark Rutte die het sinds de verkiezingscam-

we midden

pagne heeft over massa-immigratie. Je ziet dat hij het zelf niet gelooft - hoezo massa-immigratie - maar hij wil zo een retorisch antwoord hebben op Wilders. Het opportunisme zie je ook als een middenpartij in de oppositie zit en volstrekt andere posities inneemt dan wanneer de partij meedoet in de coalitie. Rutte diende bijvoorbeeld een motie van wantrouwen in tegen het kabinet Balkenende, maar als premier prijst hij Bos en Balkenende voor de redding van de banken nu hij zelf ervaart dat hij met het CDA stap voor stap Griekenland en de Euro moet redden. En tenslotte is er opportunistisch geworstel als ze wel regeren. Dan moeten ze verantwoordelijkheid nemen voor beleid, zeker als economische omstandigheden dat vragen, maar weten ze niet hoe ze dat beleid moeten verkopen. Zie het gestuntel van Rutte en De Jager bij de steun die ze Griekenland moeten geven.

Het geworstel van de middenpartijen vormt de tragiek van maatschappelijke modernisering. Terwijl globalisering, migratie, klimaatverandering en vergrijzing als langetermijntrends van modernisering juist vragen om toekomstgericht beleid, zit de middenpolitiek uit angst voor de concurrentie van populistische nostalgie het verleden idealiseren, vast in kortademige opportunistische retoriek. Daardoor komt de besluitvorming vast te zitten in een politieke armoedeval. Zo lukt het in de Verenigde Staten nauwelijks om verstandig begrotingsbeleid te voeren en komen in Europa de noodzakelijke hervormingen van politieke en sociaaleconomische arrangementen uit de vorige eeuw maar moeizaam van de grond. De middenpartijen en gematigde politici weten niet hoe ze beleid moeten maken met de hete adem van de populistische aanval en hun zwevende kiezers in de nek.

PaarsGroen had vorig jaar als kabinet een politiek keerpunt kunnen zijn. Links en rechts zouden samen een hervormingskabinet gevormd hebben. Dat kabinet zou ook de overheidsfinanciën op orde brengen, de arbeidsmarkt toegankelijker maken, de economie en de energievoorziening duurzaam hervormen, de bureaucratie in zorg en onderwijs aanpakken en afspraken maken over migratie en integratie. Het zou een kabinet geweest kunnen zijn dat met een sterk communicatieve premier - Mark Rutte - het vertrouwen in de politiek had kunnen herstellen. Het zou een voorbeeld hebben kunnen nemen aan Obama en het uitdagende regeerakkoord van de conservatieven en de liberaal-democraten in Groot-Brittannië. Overigens zie je aan deze voorbeelden dat gedurende een

regeerperiode, met de poten in de modder en met wijzigende economische en politieke omstandigheden, het lastig is om moedig vast te blijven houden aan een positieve en optimistische politieke koers. Maar toch, het had gekund.

Zowel de PvdA als de VVD durfden dat PaarsGroene kabinet niet aan. De VVD had een rechtse campagne gevoerd tegen de PvdA en vond het onmogelijk een kabinet te vormen met de PvdA, D66 en GroenLinks. Voor de PvdA was het onduidelijk wat zij uit een PaarsGroen kabinet zouden kunnen halen. De PvdA heeft moeite met de erfenis van Paars uit de jaren negentig en profileert zich linker dan voorheen. Ook PaarsGroen had fors moeten bezuinigen en wilde flinke hervormingen van de verzorgingsstaat op de agenda. De enige rol die de PvdA had in de PaarsGroene onderhandelingen was een negatieve, namelijk op de rem staan bij de mate van bezuinigen en hervormen, zonder een positieve ambitie te etaleren.

Progressieve samenwerking

Het mislukken van PaarsGroen laat zien hoe moeilijk het is om samen te werken op het huidige politiek speelveld. Net als in de Verenigde Staten en andere Europese landen zijn teveel partijen uit op polarisatie. Vorig najaar heeft Femke Halsema gepleit voor progressieve samenwerking. Ze wist van de eerdere kabinetten Balkenende dat de PvdA in de oppositie naar links opschuift om de competitie met de SP aan te gaan over wie het hardste kan roepen dat het rechtse kabinet asociaal is of de beschaving vernietigt. Links doet dan heel snel mee aan de door rechts gewenste polarisatie. Omdat de linkse oppositie toch steeds in de minderheid is, krijgt die al snel een machteloos imago tegenover een rechts kabinet. Daarbij maakt het niet uit dat het nu een minderheidskabinet is, want de PVV steunt in het gedoogakkoord het gehele financieel-economische beleid. Voordat je het weet staan de opiniepagina's van kranten weer vol van verhalen over een vermeende linkse leegte. Halsema had geen zin om mee te doen aan de malaise van de PvdA en nam daarom zelf het initiatief.

Ze wilde de PvdA uitdagen om te kiezen voor samenwerking gebaseerd op een optimistische en hervormingsgezinde toekomstagenda die de grote problemen van deze tijd aanpakt, zoals de vergrijzing, de klimaatverandering en het wantrouwen van burgers in de verbureaucratiseerde overheid. Het samenwerken aan zo'n agenda moest een alternatief verhaal geven tegenover het rechtse kabinet en zou een manier kunnen zijn om

te streven naar machtsvorming, zoals veertig jaar geleden Keerpunt 72 ook een opmaat was naar de vorming van een progressief kabinet. Begin jaren zeventig bleek het mogelijk om samenwerking tot stand te brengen tussen de PvdA, D66 en de PPR, één van de voorlopers van GroenLinks (de PSP deed aanvankelijk ook mee, maar haakte al vroeg af). Het kabinet Den Uyl kwam tot stand omdat een aantal christendemocraten van de ARP en de KVP dit progressieve kabinet mogelijk wilde maken.

De vraag is welk perspectief de PvdA anno 2011 aan kiezers wil bieden. De sociaal-democraten zijn verdeeld in twee vleugels. De ene is het meest verwant aan de SP. Sociaal-conservatief staat de SP negatief tegenover moderne ontwikkelingen als individualisering en globalisering. Europa levert gevaar op en veranderingen in de verzorgingsstaat zijn altijd een verslechtering. Tegenover deze conservatieve vleugel zijn er de progressieven van de PvdA die dichtbij GroenLinks en D66 staan. Die zijn veel optimistischer over modernisering, zien individualisering als bevrijding van beknottende gemeenschappen, zien bij globalisering kansen voor meer internationale rechtvaardigheid en durven hervormingen van de verzorgingsstaat voor te stellen.

Een vergaande samenwerking tussen D66, GroenLinks, de PvdA en de SP blijkt niet voorstelbaar omdat vooral de verschillen tussen D66 en de SP te groot zijn. Voor de SP is progressieve samenwerking ook vooral een strategie om groter te worden dan de PvdA. Dat is al jaren hun belangrijkste politieke motivatie. Soms doen ze alsof ze willen samenwerken, om redelijk over te komen in de beeldvorming, maar zodra de discussie gaat over Europa, de pensioenen of de verzorgingsstaat kiezen zij de populistische aanval. Het maakt dan niet uit of de aanval wordt ingezet op het kabinet of op de vermaledijde neoliberalen van D66 of GroenLinks.

Dat was de reden waarom Halsema vorig jaar de PvdA vroeg om te kiezen. Zoals te verwachten was, kiest de PvdA in de oppositie voor de kant van de SP. Omdat de PvdA dichter tegen de SP aankruipt heeft D66 zich het afgelopen jaar als redelijke middenpartij geafficheerd. D66 wil aantrekkelijk zijn voor kiezers van de VVD en het CDA. Voor progressief Nederland zou de SP zich moeten richten op de kiezers van de PVV, maar de SP is vooralsnog vooral geïnteresseerd in die van de PvdA. De PvdA en de SP houden elkaar zo lekker vast, zoals op rechts Rutte ervoor zorgt vriendjes te blijven met Wilders.

Het lege midden

Voorlopig zit dit rechtse kabinet er nog. Het

zal regelmatig in problemen komen als VVD en CDA steun nodig hebben uit de oppositie wanneer de PVV niet meedoet, bijvoorbeeld als het om Europa en de euro gaat. Het kabinet zal ook nog lastige momenten krijgen als het economische tegenvallers moet opvangen met extra bezuinigingen. Dat zal de PVV niet gemakkelijk vinden en zal politieke spanning opleveren. Maar vooralsnog heeft geen van deze partijen belang bij een val van het kabinet. De VVD niet, want met Rutte als premier is het hun kabinet. Het CDA niet, want deze partij heeft de leiderschapskwesitie niet opgelost en weet bij lange na nog niet hoe ze de weg naar betere opiniepeilingen moet vinden. En de PVV niet, want als ze dit kabinet nu laten struikelen weet Wilders dat in ieder geval het CDA niet snel nog eens zo'n avontuur aangaat. En met wie zou Wilders dan willen regeren, zelfs als hij de grootste zou worden bij volgende verkiezingen?

Er is daarom nog enige tijd voor GroenLinks om haar zaakjes op orde te krijgen. Vorig jaar daagde Halsema de PvdA uit om te kiezen. Langzamerhand zal ook GroenLinks een strategische keuze moeten maken. Voor GroenLinks is *splendid isolation* geen aantrekkelijke optie. Er zitten nog vier partijen in de oppositie die knibbelen aan de kiezersschare van de partij. GroenLinks dreigt gemangeld te worden tussen D66 aan de ene en de PvdA/SP aan de andere kant, terwijl ook de Partij voor de Dieren een lastige horzel is. Waar moeten meer kiezers voor GroenLinks vandaan komen? Wat electorale concurrentie betreft kan GroenLinks zich niet vergelijken met de nu zo succesvolle Duitse *Grünen*, omdat Duitsland onder meer een veel minder versplinterd politiek speelveld kent.

Alexander Pechtold heeft gelijk. Het politieke midden loopt leeg in ons land. Dat wil zeggen, de traditionele middenpartijen schuiven op naar hun concurrenten op de vleugels, wat overigens niet betekent dat kiezers dat ook allemaal doen. De meeste kiezers zijn nog steeds op het midden te vinden. Uit opiniepeilingen blijkt de afgelopen jaren met enige regelmaat dat rechtse kiezers hun partijen rechtser zien dan zichzelf zijn en linkse kiezers hun partijen juist linkser dan zichzelf op de links-rechts-schaal plaatsen. Het mag waar zijn dat er veel proteststemmen gaan naar SP en PVV, maar ook gematigde kiezers kunnen teleurgesteld worden. De rechtse meerderheid wordt niet doorbroken door versplintering in de oppositie, maar ook niet door een groot links blok. Links haalt nu eenmaal geen meerderheid in Nederland. Belangrijker is hoe bijvoorbeeld D66 en GroenLinks perspectief kunnen geven aan teleurgestelde kiezers van

CDA en VVD.

GroenLinks heeft de afgelopen jaren een imago opgebouwd van een ideeënpartij die op zoek is naar macht. Klaar voor de toekomst was vorig jaar de verkiezingslogan. Dat beeld moet door kiezers wel herkend blijven worden en vraagt om versterking van de electorale positie, maar vooral ook om een geloofwaardige claim op de macht. Met D66 deelt GroenLinks een vergelijkbaar imago: toekomst- en hervormingsgericht, liberaal, groen, Europees georiënteerd. Samenwerking met de meer conservatieve, nostalgische, nationalistische SP/PvdA zou het imago van GroenLinks schaden en geeft Alexander Pechtold een argument om afstand te houden van GroenLinks. GroenLinks moet daarom kiezen voor samenwerking met D66, in welke vorm dan ook.

Ook D66 heeft daar belang bij. Deze partij weet dat het een jojo-partij is en bij eenzame regeringsdeelname zomaar terug kan vallen naar drie zetels in het parlement. Natuurlijk zijn er verschillen tussen beide partijen, maar die zijn niet fundamenteel van aard. Programatisch zijn de verschillen te overbruggen. De enige vraag is of de cultuurverschillen in de partijen dat ook zijn. Samen kunnen de partijen op ten minste twintig zetels rekenen en samen kunnen D66 en GroenLinks op het midden van het politieke speelveld een interessant en duurzaam machtsblok vormen. De partijen zouden bijvoorbeeld met een gedeeld onderhandelingsprogramma de volgende coalitieonderhandelingen in kunnen gaan.

De PvdA is niet klaar voor de macht en concurreert met de SP om de behoudende sociaaldemocratische stem. Ook zijn de verhoudingen tussen de PvdA en het CDA nog zo gebrouilleerd dat een coalitie waaraan beide partijen meedoen nog niet erg voor de hand ligt. Als VVD en CDA op enig moment toch genoeg krijgen van de PVV ligt, als de volgende verkiezingsuitslag dat toelaat, een hervormingscoalitie voor de hand: VVD, CDA, D66 en GroenLinks. D66/GroenLinks zouden samen een brug kunnen vormen naar VVD en CDA die naar rechts trekken en eventueel naar de PvdA die naar links trekt. Elke toekomstige coalitie komt al snel uit bij het middenblok D66/GroenLinks om een meerderheidscoalitie te kunnen vormen. Misschien is dat wel een les die GroenLinks van de Duitse zusterpartij kan leren: als je je midden op het speelveld positioneert, kun je naar links en naar rechts kijken en kom je vanzelf terecht in een interessante politieke positie.

In de jaren zestig ontstond nieuw links. D66 en GroenLinks hebben deels hun wortels

in de emancipatiebewegingen van die tijd, bewegingen die gekoppeld zijn aan de trends van maatschappelijke modernisering, denk aan individualisering en ontideologisering. In de jaren tachtig ontstond nieuw rechts als reactie daarop en met de erfopvolgers van die in eerste instantie weinig succesvolle politieke beweging hebben we nu te maken. Nu partijen als CDA en VVD hun politieke gedrag afstemmen op nieuw rechts ontstaat er ruimte op het midden van het politieke speelveld. Dat nieuwe midden kan gemaakt worden door D66 en GroenLinks met toekomstgerichte politiek die groene, sociale en internationalistische antwoorden geeft op de uitdagingen van maatschappelijke modernisering.

Het mislukken van PaarsGroen laat zien dat VVD en PvdA nog niet toe zijn aan het nieuwe midden. Dat is ook niet gek, want zij hebben een haat-liefde-verhouding met de erfenis van de Paarse jaren negentig. De lafheid van het oude midden wordt echter gekenmerkt door opportunistische leegte. We zien dan dat het politieke systeem vastloopt in een politieke armoedeval. Was het niet Gerhard Schröder die de Britse Derde Weg in Duitsland vertaalde met de term *Die Neue Mitte*. Nu het midden leeg is, is het aan GroenLinks en D66 om het nieuwe midden vorm te geven. Een zekere verwantschap met Paars, *The Third Way* of *Die Neue Mitte* uit de jaren negentig is dan niet zo gek. Wie durft er immers te beweren dat we het afgelopen decennium het maatschappelijk en politiek zo veel beter hebben getroffen dan in de optimistische jaren negentig van de vorige eeuw?

Op verkiezingsdag afgelopen voorjaar, zo'n dag waarop je in zenuwachtige spanning wacht op de resultaten, in dit geval op de uitslag voor de Provinciale Staten, heb ik achter mijn computer zitten spelen met de verschillende campagneleuzen. Het postertje dat ik maakte combineerde twee slogans: Kies GroenLinks. Ja! En anders D66. Het zou goed zijn als beide partijen samen gaan optrekken met een gedeelde strategie: het nieuwe midden maken.

=

Josse de Voogd

Bakfietsen en Rolluiken. De electorale geografie van Nederland

Utrecht: Bureau de Helling

GroenLinks is sterk in buurten met veel bakfietsen, terwijl de PVV het goed doet in wijken met veel rolluiken. Naast de traditionele *Bible Belt* is er nu de progressieve *Green Belt*.

Josse de Voogd maakt zichtbaar waar politieke partijen hun bolwerken hebben en hoe dit de afgelopen decennia is veranderd. In plaats van door religie en sociaaleconomische positie, wordt de partijkeuze steeds vaker bepaald door culturele- en leefstijlkenmerken. Tegenstellingen zoals die tussen hoger en lager opgeleiden en groei- en krimpgebieden hebben electorale gevolgen. GroenLinks blijkt het goed te doen in compacte oude stadswijken waar *gentrification* (opwaardering) plaatsvindt, terwijl de PVV beter scoort in naoorlogse wijken waar men vreest voor achteruitgang van de buurt.

In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de sociale en politieke effecten van suburbanisatie en krimp, met een pleidooi voor de compacte stad. De Voogd meent dat links zich zou moeten opdelen in een sociaal-vrijzinnige partij en een sociaal-communitaristische partij.

- Te bestellen via <http://webwinkel.groenlinks.nl> (€ 10,- excl. verzendkosten). Meer informatie: Gerrit Pas, tel. 030-2399934

Erica Meijers (ed.)

Populisme in Europe

Brussels/Vienna: GEF, Planet
Verlag, Bureau de Helling

Overall in Europa worden linkse partijen geconfronteerd met de opkomst van politieke partijen die beweren 'namens het volk' te spreken. Ze beweren dat ze de identiteit van de 'christelijke westerse beschaving' beschermen, maar vormen in feite een bedreiging voor Europese waarden als diversiteit, openheid en kritische (zelf)reflectie. Hun vertoog raakt de kern van de democratie en kan niet zonder weerwoord blijven.

In dit boek analyseren (groene) politici, wetenschappers en politici uit verschillende Europese landen het rechtse populisme. Ze dragen zo bij aan een alternatief verhaal over Europa. Dit boek is een oefening in het overschrijden van onze nationale, politieke en intellectuele grenzen en als zodanig al een weerwoord tegen het populisme.

Met bijdragen van: Daniel Cohn-Bendit en Edouard Gaudot, Dick Pels, Sarah de Lange, Øyvind Strømmen, Soňa Szomolányi, Olga Pietruchova, Merijn Oudenampsen, Robert Misik, Marco Jacquemet, Barbara Hoheneder en Dirk Holemans.

- Te bestellen voor € 15,- (excl. verzendkosten) via dehelling@gmail.com

Dick Pels en Anna van Dijk (red.)

Vrijzinnig Paternalisme. Naar een groen en links beschavingsproject

Amsterdam: Bert Bakker
(verschijnt in oktober)

Links zit bekneld tussen paternalistische bemoeizucht en doorgeschoten vrijheidsdrang. Het antipaternalisme van de jaren zestig en zeventig is naar rechts verhuisd. Dat zet onze libertaire en antiautoritaire tradities onder druk. Vrijheid leidt immers niet vanzelf tot vrijzinnigheid, en emancipatie niet vanzelf tot goed gedrag. Hoe verhinderen we dat het individualisme doorschiet in narcisme, hebzucht en hufterigheid, en hoe kan het groen en sociaal worden gemaakt?

De auteurs bepleiten een open en democratisch paternalisme dat het morele debat over het goede leven niet schuwt. Zo zetten Dick Pels en Marina Lacroix het prostitutiestandpunt van GroenLinks op zijn kop, wil Anna van Dijk meer overheidactivisme inzake overgewicht en vinden Erica Meijers en Cas Smithuizen het verheffingsideaal opnieuw uit voor de kunsten. Jos van der Lans beproeft de eigen kracht van burgers, Femke Roosma houdt een fris pleidooi voor het basisinkomen en Bas Eickhout en Casper Thomas pleiten voor een vrijzinnig klimaatpaternalisme. In het nawoord koppelt Dick Pels de groene en sociale vrijheid aan idealen van matiging, zelfbinding en zelfrelativering.

- Het boek wordt in oktober gepresenteerd op een conferentie. Zie de site van Bureau de Helling.

Katinka Eikelenboom

- 'Het gemak van anonieme solidariteit', website Socialisme & Democratie/WBS (www.wbs.nl/opinie/forum/1050/het-gemak-van-anonieme-solidariteit), 2 juli 2011.

Erica Meijers

- 'Henk van Riessen en de apartheid in Zuid-Afrika', in: Harinck, G. (red.) (2011), *Het maatschappelijk engagement van christelijke filosofen*. Amsterdam: HDNP, pp. 29-36.
- Vier columns voor De Andere Wereld, IKON radio (zie www.ikonrtv.nl/daw/archiefcolumn.asp onder Bram Grandia):
  - 'Schommelen met de dood' (arrestatie Mladic), 5 juni 2011
  - 'Leven in de perfectiemodus' (Cameron en DSK), 12 juni 2011
  - 'Een flinterdunne scheidslijn' (bezuinigen kunstsector), 19 juni 2011
  - 'Mutter Courage' (exploderende zorg), 26 juni 2011.

Dick Pels

- 'Leven en laten leven. Beschaafde onverschilligheid', *De Groene Amsterdammer* 19 mei; website www.integration.eu 22 juni.
- 'Emotioneel burgerschap. Over de politiek van hoofd, hart en onderbuik', *Tijdschrift voor Humanistiek* 45: 16-21.
- 'Het volk bestaat niet', *Slow Management* 17, zomer, 48-49.
- 'Naar een vrijzinnig paternalisme', *Socialisme & Democratie* 7/8, pp. 31-36.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.groenlinks.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Annie van de Pas
Noortje Thijssen

Populisme

Open. De populistische verbeelding NAi Uitgevers, SKOR 2010/Nr. 20

Bas Heijne, Moeten wij van elkaar houden. Het Populisme ontleed De Bezige Bij, Amsterdam, 2011

Dick Pels, Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie De Bezige Bij, Amsterdam 2011

Is het waar dat je met de feiten niets kunt beginnen tegen de irrationele kracht van het populisme? Dat alleen verbeelding en geloof hiertegen opgewassen zijn? Pekelharing stuit in zijn bespreking van drie publicaties op deze vraag en beantwoordt hem.

Tot de kern teruggebracht zijn populistische politici die hun kracht uitsluitend zoeken in een direct persoonlijk appèl op de bevolking. Zoals socioloog J.A.A. van Doorn ooit zei hebben populistische “geen kompas waarmee ze hun koers kunnen bepalen maar een radarantenne die continu staat afgesteld op het straatrumoer.” Populisme is emotiepolitiek. De grote vijanden van de populist zijn de elites die ‘de wil van het volk’ negeren. Instituties en regels zijn per definitie verdacht. De populist schildert ze af als doorzichtige trucs die elites gebruiken om hun eigenbelang veilig te stellen. Populisten houden niet van representatieve democratie. De enige echte vorm van democratie is directe democratie. Ze staan wantrouwend tegenover geprofessionaliseerde politiek waarin de politiek op afstand van het volk wordt gezet. Niets erger dan de kloof tussen politici in Den Haag die volgens populistische in een ‘papieren werkelijkheid’ leven en burgers die met de ‘dagelijkse realiteit op straat’ te maken hebben. Populisten zeggen altijd direct namens hun achterban te spreken. In Nederland zijn dat ‘Henk en Ingrid’, in de VS is het ‘Joe the plumber’. Ze regeren op persoonlijke titel en hebben dikwijls lak aan de mores van het politieke bedrijf: ‘ik zeg wat ik denk’. Populisme is een politiek van kleine afstanden, directe lijnen en rechtstreekse contacten. De moraal van het populistische verhaal luidt steevast dat staat en samenleving te ver van elkaar verwijderd zijn geraakt en politici van volksvertegenwoordigers in zaakwaarnemers van de staat zijn veranderd.

Het populisme kent linkse en rechtse varianten. Volgens de linkse variant zijn

volk en elites uit elkaar gedreven vanwege de macht van het kapitaal en de opkomst van het neoliberalisme. Volgens de rechtse variant zijn de elites van het volk vervreemd doordat kosmopolitisch links de grenzen opengooide, de islam binnenhaalde en intussen banen naar het buitenland liet verdwijnen. Zo schetst Wilders in 2009 een beeld van ‘Twee Nederlanden’, dat van de subsidieslorpende grachtengordel elite met haar kleffe vriendjes tegen de hardwerkende gewone mensen die de gevolgen van het falende ‘multikul’-beleid van de elite voor hun kiezen krijgen. “Het andere Nederland, mijn Nederland, bestaat uit mensen die de rekening moeten betalen. Letterlijk en figuurlijk. Die beroofd en bedreigd worden. Die zuchten onder overlast van de straatterroristen, die zuchten onder de hoge belastingen en verlangen naar een sociaal Nederland. Het zijn de mensen die ons land hebben opgebouwd.”

In zijn meest elementaire vorm gaat populisme over vertrouwen, of beter, het gebrek aan vertrouwen in partijen en politieke leiders. Het populisme gedijt het beste in tijden van crisis wanneer mensen zich verraden voelen, het sociale contract onder druk staat, de welvaart bedreigd wordt en velen bang zijn dat zichzelf of hun kinderen het slechter krijgen. Of dit objectief zo is, is minder belangrijk dan dat het zo ervaren wordt. Populisten zijn dikwijls ‘handelaren in angst’ en spelen subtiel in op gevoelens van gekwetste eer en gebrek aan erkenning.

Perceptie en beleving zijn in de politiek minstens zo belangrijk als de feiten. De populist fungeert niet alleen als spreekbuis van de gevoelens die onder het volk leven, maar is er ook de schepper van. Politiek gesproken is ‘het volk’ een *verbeelde* gemeenschap, het product van een mythe die niet zozeer door de feiten als wel door een alternatieve mythe weerlegd moet worden. Politieke strijd is een gevecht om symbolische macht: de macht om “grenzen te trekken, sociale onderscheidingen te maken en op basis daarvan groepen te vormen” (Dick Pels 107-8). Zonder aansprekend tegenverhaal ben je gedoemd het van de populist te verliezen. Elke politicus heeft tegenwoordig een spindocter die vertelt hoe men overtuigend moet overkomen.

Dat roept de vraag op welke spin in het huidige tijdsgewricht het meeste effect heeft. In ieder geval moet je de overheid niet als oplossing maar als deel van het probleem zien. Decennia lang zijn de feiten zo gedraaid dat de overheid de grootste bedreiging van de vrijheid van het individu vormt. Dat begon met de ontzuiling aan het eind van de jaren vijftig, toen de overheid voor het eerst als morele bemoeial werd weggezet. De kritiek zette zich voort tijdens de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig en werd vanaf het eind van de jaren tachtig overgenomen door neoliberale marktdenkers. Onder invloed van Woodstock en Wallstreet is het vertrouwen in het politieke gezag tot een nulpunt gedaald. Moderne populistische partijen als de PVV hebben zich zowel de culturele als de economische revolutie toegeëigend: door de week vrij ondernemen, in het weekend de burgerlijke moraal opzij zetten en voor de rest voortdurend klagen over de bedilzucht van de overheid, die in handen van de verkeerde elites is en de foute mensen helpt.

Intussen neemt het populisme een bijna religieuze gedaante aan. Het verzet tegen Den Haag is geleidelijk veranderd van een politieke in een existentiële strijd. Het is erop of eronder. De Westerse beschaving staat op het spel. ‘Het licht gaat uit in Europa’, aldus Wilders; ‘de Amerikaanse eer is bezoedeld’, betogen de leden van de *Tea Party*. Links ‘collaboreert’ met de islam, die niet zomaar een vijand, maar de duivel zelf is.

Verbeelding

De drie hier besproken boeken belichten een of meer aspecten van het populistische gedachtegoed. Zo heeft het tijdschrift *Open* onlangs een heel themanummer aan de populistische verbeelding gewijd. De auteurs zijn gefascineerd door de wijze waarop populistische retoriek de politieke ‘imaginaire ruimte’ heeft bezet. Ze brengen typische populistische fabels in kaart en leggen uit hoe populistische er in slaagden de ‘lege betekenaar’ vrijheid aan anti-overheid, antibelasting en anti-islam te koppelen.

Politiek draait volgens de auteurs geheel om spin. Vergeet de feiten, vergeet het streven naar waarheid, vergeet de rationele afweging van belangen. Daar gaat het niet

10 strategieën

om. Wat we nodig hebben, aldus het redactioneel, is creatieve politiek, *dreampolitic*. De auteurs in het blad betreuren het dat links - ooit voorstander van de 'verbeelding aan de macht' - nu naar rationaliteit en realisme streeft. Links heeft te weinig oog voor de *beleefde* werkelijkheid. Ze inspireert niet.

Volgens Ernesto Laclau, de ideoloog die het meest door de auteurs wordt aangehaald en met wie ook een interview in het tijdschrift staat, kan je in de politiek maar één van twee posities innemen: ofwel je hoort bij het politieke establishment ofwel je bent een - linkse of rechtse - populist. Als je bij het establishment hoort, vertrouw je op instituties en wil je iedereen in je verhaal omvatten, als je een rechtse of linkse populist bent, splijt je de samenleving in twee kampen, met het volk aan de ene kant en de onderdrukkers of verraders aan de andere. Hoe dramatischer de vriend-vijand tegenstelling, hoe beter. Pas als het menens wordt, treedt de verbeelding vol aan de macht en verandert tamme in hete politiek.

De auteurs in het tijdschrift lijken alleen geïnteresseerd in het vriend-vijand schema. Dat je, als het dramatisch wordt nog steeds om de feiten kunt geven, komt bij hen niet op. Zolang je maar aansprekende mythen en frontale wij-zij tegenstellingen creëert. Dat Wilders ons met zijn 'geen cent naar de Grieken' economisch in het verderf stort of de *Tea Party* een volkomen tegenstrijdige begrotingspolitiek propageert, *who cares*. Het is één ding op het belang van de verbeelding in de politiek te wijzen, het is een ander ding de politiek aan de verbeelding uit te leveren. De auteurs kiezen voor het laatste en lijken nauwelijks te beseffen dat het populisme op die manier altijd wint.

Geloof

In Bas Heijnes *Moeten wij van elkaar houden?* treedt hetzelfde effect op. In het boek staan prachtige observaties en rake typeringen. Heijne heeft een scherp oog voor de religieuze dimensie van het populisme. Maar gaandeweg komt hij net als de auteurs in het tijdschrift *Open* tot de conclusie dat populistten iets bezitten wat hun critici ontberen: *geloof*. Hij raakt geïmponeerd door de hartstocht achter populistische ideeën, het verlangen naar verlossing door een leider die zijn volk uit de woestijn leidt, de hang naar een zuivere gemeenschap, het geloof in de superioriteit van de eigen natie, de aantrekkingskracht en romantiek van bloed en bodem.

Het populisme is volgens Heijne meer dan een politieke beweging, het verkondigt

een *andere moderniteit*. Ook Heijne is ervan overtuigd dat wie denkt het populisme te kunnen bestrijden met abstracte beginselen als gelijkheid of rechtvaardigheid niets van het populisme begrepen heeft en voorbij gaat aan de irrationele kracht van de populistische retoriek. Het laatste essay in het boek is opgedragen aan een 'onbekende god'. Het gedachtegoed van de Verlichting of het humanisme blijkt te klein en te nuchter om het populisme aan te kunnen. Het geloof kan alleen met geloof bestreden worden. De imaginaire ruimte blijft een lege knagende plek, die je niet met feiten of de waarheid kunt opvullen. De Verlichting of humanist rest niets anders dan de kracht te erkennen van religie en op de knieën te vallen voor een onbekende god.

Religie gaat over ontzag, verbondenheid, ootmoed. Religie gaat over iets dat groter is dan wij. Maar waarom zou dat een god moeten zijn? Is buigen voor de waarheid en de feiten niet genoeg? De Universiteit van Amsterdam had ooit een logo: 'je moet sterk staan om voor het betere argument te zwichten'. De passie voor de waarheid, de moeite die het kost om een streep door je narcisme te halen en de feiten te erkennen, het verlangen naar precisie en accurate: is dat niet groots genoeg? Waarheid, precisie en verbeelding zijn niet strijdig met elkaar. Zolang de verbeelding maar niet met de feiten aan de haal gaat. Zoeken naar de weg van het juiste midden klinkt tam, maar het is allesbehalve gemakkelijk. De kracht van het irrationele onderkennen is iets anders dan er voor buigen. Heijne maakt de ideeën van de Verlichting onnodig passieloos en abstract. Met het gevolg dat populisme begrijpen bij Heijne soms er voor capituleren betekent. Dat geldt niet voor alle stukken in het boek. Het mooiste essay is 'Enter mr Frank Visser', waarin Heijne duidelijk maakt hoe het gezag in een populistische cultuur gehandhaafd moet worden: niet boven maar onder de mensen.

Precies dat, de totstandkoming en handhaving van democratisch gezag, is ook het thema van Dick Pels' *Het volk bestaat niet*. Pels zet in het boek meteen de aanval in op de populistische conceptie van 'het volk' en pleit voor 'wisselwerkingsdemocratie', een synoniem voor wat hij 'vrijzinnig paternalisme' noemt, waarin sterke leiders het voortouw nemen, interessante en gewaagde voorstellen doen en deze aan de bevolking voorleggen in plaats van opleggen. Kiezers vervullen een controlefunctie, leiders een voorhoedefunctie. De kloof tussen volk en

elites moet niet gedicht, maar juist gehandhaafd worden, opdat de democratie via de wisselwerking tussen volk en elite haar vernieuwende kracht behoudt en om de zoveel tijd zichzelf opnieuw uitvindt.

Pels heeft veel respect voor het populisme. Hij is vóór personalistische politiek, vóór het invoeren van directere vormen van democratie en betere controle op de uitvoerende macht, bijvoorbeeld in de vorm van direct gekozen burgemeesters en een direct gekozen minister-president. Onze democratie moet leiders selecteren die de verbeelding aanspreken. Er is volgens Pels niets mis met pogingen de relatie tussen politieke leiders en hun kiezers te intensiveren. Er is ook niets verkeerd aan trots zijn op je land of de cultuur waarin je bent grootgebracht, zolang dat maar niet in misplaatste superioriteitsgevoelens omslaat.

Samenvattend bestaat er volgens Pels een betrekkelijk eenvoudig recept waarmee je de goede kanten van het populisme kunt behouden en de slechte elimineren. Reken met de mythe van 'het volk' af, onderken de eigen rol van elites en je maakt de weg vrij voor een overheid die intelligenter dan nu weet vorm te geven aan het individualisme en de vrijheidswang van zowel burgers als politici. In plaats van de grond rijp te maken voor bloed en bodemtheorieën en het verlangen naar een zuivere cultuurgemeenschap, ontstaat zo ruimte voor vrijzinnig paternalisme en kunnen de irrationele krachten van het populisme beter bestreden worden.

"Dit is het tijdperk van de woede", schreef de historicus Simon Shama in een column voor de *Financial Times*. De schulden crisis in het Westen is enorm, recessie dreigt en het zal nog jaren kosten om uit de schulden te groeien. Intussen verschuift de politieke machtsbalans in de richting van landen als China, India en Brazilië. Het is voor het Westen *payback time*. We hebben meer dan ooit politiek leiderschap nodig. Van Doorn zei het al: populistten hebben geen kompas waarmee ze hun koers kunnen bepalen. Het is de vraag of zo'n kompas er te midden van het straatruoer wel komt. Welke politicus zegt z'n spindoctor vaarwel en neemt het risico tijdelijk impopulair te zijn? Democratie gaat op dit ogenblik te veel over de korte termijn. Pels' pleidooi voor personalistische politiek klinkt overtuigend, maar voorspelt in het huidige tijdsgewricht niet veel goeds.

=

Een Bosnisch

Toen Mladic nog vrij rondliep en de landen van het voormalige Joegoslavië hun wonden likten na de oorlog, richtte de OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) veldkantoren in Bosnië in om bij te dragen aan ondermeer bestuur, onderwijs en rechtspraak. Vanuit het kantoor in Tuzla vertrok een delegatie op een van hun missies. Een reisverslag.

Brcko

Er hangt nog een gele nevel over Tuzla met de stank van bruinkool en chemie als we rond zevenen in de ochtend vertrekken naar Brcko, een stadje in Oost-Bosnië en Herzegovina (voortaan 'Bosnië', met respect voor de inwoners van Herzegovina). Verderop wordt het landschap heuvelachtig en aantrekkelijk met vruchtenboomgaarden. Als we Gracanica passeren ben ik onder de indruk van de vele bedrijfjes die zich hier hebben gevestigd ondanks de bureaucratie en hoge registratie-tarieven. Maar de Noord-Oost hoek van Bosnië is altijd al economisch actief geweest. Het is minder bergachtig, vruchtbaar en ligt gunstig bij de grote wegen vanuit het noorden naar de zuidelijke Balkan. We passeren de werkplaatsen van een van de grootste Bosnische bouwbedrijven; ze werken mee aan het nieuwe vliegveld in Berlijn. Ze kunnen goedkoper leveren, maar voor hoe lang nog? Dat soort voordelen geniet ook Brcko aan de rivier de Sava, een zijarm van de Donau. Om Brcko is tijdens de oorlog van 1992-'95 hard en lang gevochten. In 1995 stond er geen huis meer overeind. Het gebied rondom is nog bezaaid met mijnen. (Het Bosnische leger maakt jaarlijks zo'n 12 vierkante kilometer aan mijnevelden 'schoon' voor bebouwing of landbouw. Er resteert nog 1430 km² 'verdacht gebied'). De Serven vochten om dit strategisch gelegen stadje om het oosten van hun nieuwe republiekje aan te laten sluiten bij het westelijk deel en de Bosniaken en Kroaten verenigd in de Federatie vochten om Brcko om een directe verbinding met Kroatie te creëren en om het door de Serven veroverde gebied gesplitst te houden. Bij de vredesonderhandelingen van Dayton in 1995 kon geen andere oplossing worden gevonden dan dit sterk betwiste gebied een aparte status te geven. Zoals in de jaren dertig van de vorige eeuw het geval was met Dantzig – nu Gdansk – in Polen. 'Brcko District' werd in de afgelopen vijftien jaar zeer direct mede-bestuurd door de internationale gemeenschap, door een *Supervisor*, steeds een Amerikaan, en een kleine internationale staf. Voordeel was dat van het kleine gebied met zijn circa 90.000 inwoners en met veel financiële hulp een modelstaatje kon worden gemaakt. De teruggave van huizen waaruit de bewoners waren verdreven, de herbouw en de terugkeer van vluchtelingen verliepen georganiseerd en vlot. De scholen – in tegenstelling tot de meeste scholen in Bosnië – zijn vrijwel geheel geïntegreerd, d.w.z. Kroatische,

Bosniaakse en Servische kinderen leren in één klas de meeste vakken op basis van een gemeenschappelijk curriculum.

In de OVSE zijn we toch bezorgd om Brcko District. Het bestuur heeft de nodige *checks and balances* en maakt in de districtsraad gebruik van een informeel platform van partijen om consensus of meerderheid te verzekeren voordat een ontwerpwet de formele behandelingen en stemming in de raad ingaat: voor Bosnië een unieke procedure. De privatiseringen verliepen beter dan in de rest van Bosnië. Maar nu in Bosnië zelf de inkomens over het algemeen toenemen, het gemeentelijk bestuur verbetert en tegelijk Brcko meer blootgesteld raakt aan economische en politieke invloeden vanuit de Servische en Bosniaaks-Kroatische deelprovincies, krijgen ook corruptie en politieke instabiliteit meer vat op het autonome stadje. Er is misschien veel bereikt, maar hoe bestendig is dat? Er zijn er die spreken van 'gescheiden co-existentie' in Brcko: de kinderen gaan naar dezelfde scholen, maar daarna gaan Serven naar de cafe's voor de Serven en de Kroaten naar hun eigen restaurants. Kroatische ouders eisten onlangs voor een lagere school een volledig Kroatisch curriculum voor hun kinderen. Zo'n eis is niet ongegrond: het Dayton akkoord creëerde in 1995 om de vrede te stichten in Bosnië niet alleen het begrip van de drie *constituent people* (moslim Bosniaken, katholieke Kroaten en orthodoxe Serviers) met vaste quota in iedere bestuursinstelling, maar verwijst, terecht, ook naar VN- en Raad van Europa conventies, waarin staat dat ieder kind recht heeft op onderwijs in zijn eigen taal. Dat heeft Kroaten, Bosniaken en Serven, die vroeger allemaal het Servo-Kroatisch spraken en schreven, gesterkt in het geloof in een eigen taal en, helaas, de integratie in het onderwijs niet vergemakkelijkt.

De OVSE werkt in Bosnië met veertien veldkantoren en een breed mandaat aan beter en democratisch bestuur, aan geïntegreerd en kwalitatief goed onderwijs, aan hervorming van de rechtspraak en aan *community development*. De OVSE woont ook alle processen tegen oorlogsmisdadigers in Bosnië bij en houdt een mate van 'toezicht op afstand' op de praktijk van bestuur en rechtspraak. Sinds enige tijd delegeert het Internationaal Strafrecht Tribunaal voor Joegoslavië in Den Haag veel zaken tegen oorlogsmisdadigers naar

reisverhaal

de rechtbanken in de gebieden waar de misdaden werden gepleegd. Dat is nog een hele uitdaging voor de lokale rechters en officieren van justitie. De OVSE begeleidt en ondersteunt deze overdracht met workshops en trainingen.

De OVSE zal, denk ik, ter begeleiding van het transitieproces, een van de langst aanwezig blijvende internationale organisaties zijn. De EU kantoren zullen, na uiteindelijke toetreding van Bosnië tot de EU, organisch onderdeel worden van de Bosnische staatsstructuur. Met zijn vele toetredingsdossiers is de EU nu sterk gericht op de centrale instanties in Bosnië, hetgeen in het gefragmenteerde Bosnië met zijn vele verdeelde verantwoordelijkheden en middelpunt vliedende politieke krachten een nadeel kan zijn. Onlangs echter bracht de EU een studiebezoek aan Brcko District en een politiek bezoek op hoog niveau aan de hoofdstad van de Servische deelprovincie Banja Luka.

Bijeljina

Na met de plaatsvervangend supervisor in Brcko afspraken te hebben gemaakt over uitwisseling van informatie reizen we oostwaarts naar Bijeljina, de tweede grote stad van de Servische deelrepubliek van Bosnië. Buiten heeft de winter in dit nogal dichtbevolkte gebied alles bedekt onder een mooi wit kleed: de anders zichtbare kleine groentetuintjes, de vuilnishopen, de half-afgebouwde huizen en hier en daar nog onaantastbare – vanwege boobytrap gevaar – kapotgeschoten ruïnes. Eens per jaar zien we de Bosnische rotzooi niet, het afval, de verbrande auto's, een milieu gelardeerd met afgedankt plastic in bomen, langs rivieren en langs de weg, kortom de troep die wordt gecreëerd in ieder post-conflict gebied, waar de mensen nu eenmaal meer gericht zijn op economisch overleven, dan op een schoon

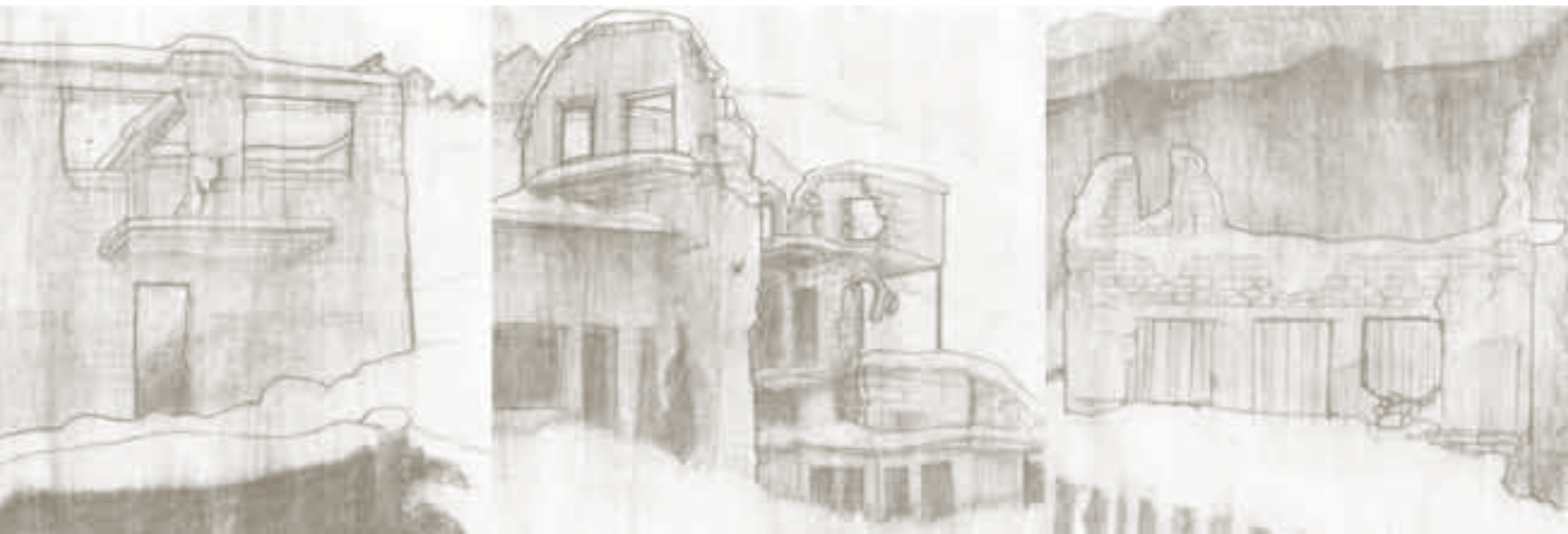
milieu. Een snelle nietsontziende en te vaag geregelde introductie van kapitalistische productie- en consumptiepatronen laat hier zeer zichtbare sporen na. Toch richten vooral veel jongerenorganisaties, tot in de kleinste dorpen, hun acties op een beter milieu en organiseren juist zij schoonmaakacties, roepen medebewoners op rommel op te ruimen. De jongeren van Bosnië gaan aanstekelijk wijs om met hun sociale omgeving en met het milieu. Ondanks het feit dat nog te veel jongeren in Bosnië les krijgen in op etnische basis gescheiden klassen, zijn ze driftig op zoek naar hun eigen nieuwe waarheid. En ook hier helpen de moderne media. Jongeren spreken meerdere talen en zuigen kennis op via de nieuwe media. Er is wel degelijk veel nationalistische ellende op internet, maar de invloed lijkt beperkt. Onder veruit de meeste jongeren zijn de positieve krachten sterk, ondanks de grote werkloosheid, de economische crisis hier opgetopt met corruptie. Op zekere dag, zo denk ik, zullen hun meer open en inclusieve ideeën de conservatieve gedragspatronen van velen van hun ouders overspoelen.

Vriendschappen onder de jongeren zijn veelal mono-etnisch, door de niet geïntegreerde scholen en universiteiten. Maar er zijn hoopvolle signalen. Het kleine in meerderheid Bosnië stadje Teocak weerstond in de oorlog in zijn eentje de Servische aanvallen, zonder hulp van Sarajevo, en wordt nu aan bijna alle zijden omringd door de Servische deel-provincie, de Republika Srpska. De jeugdclub van Teocak zocht op eigen initiatief en over de etnische scheidslijn heen de jeugdclub in het naburige en in meerderheid Servische Ugljevik op. Er is nu regelmatig contact in de disco's van beide plaatsen.

Nog een voorbeeld: onlangs woonde ik een afsluitende bijeenkomst bij van

scholen en burgemeesters in een grensgebied tussen de Federatie en de Republika Srpska. De OVSE had uitwisselingen georganiseerd, workshops en uitstapjes naar historische plekken in elkaars gebieden voor de leerlingen van de betrokken scholen, die ieder een Bosniëakse, Kroatische of Servische meerderheid hebben. De in de bijeenkomst aanwezige leerlingen drongen aan op voortzetting van de workshops en uitwisselingen, want ze hadden inmiddels *facebook*groepen opgezet, en vrienden gemaakt 'aan de andere kant'. De burgemeesters zeggen toe daaraan mee te zullen werken. Voor het eerst hoor ik hier een Servische burgemeester zeggen dat Servische kinderen ook eens op bezoek moeten naar de massa-begraafplaats in Srebrenica. Zelf was hij er onlangs ook geweest en, zo vertelde hij, "my hart froze". Dat hoor je een Bosnische Serviër op hoger bestuursniveau niet gauw zeggen; veel Bosnisch Servische bestuurders denken nog mee in de sterk Servo-centristische en hoofdstad Sarajevo afkerige oriëntatie van de heersende Bosnisch-Servische partijen.

We komen aan in Bijeljina. Het gaat Bijeljina zichtbaar goed, profiterend van de nabijheid van Servië en Kroatië en goed bestuurd door een burgemeester die lid is van de dezelfde partij die ooit werd gesticht door de in Den Haag terecht staande Karadzic, maar met een beter gevoel voor zijn burgers, zonder onderscheid van etnische of geloofsafkomst. Veel moslim Bosniëakse vluchtelingen keerden daarom terug naar deze gemeente. Voor we aankomen bij ons veldkantoor realiseer ik me nog eens de typische relatie tussen de twee steden, Bijeljina en Tuzla: lange tijd waren ze economisch sterk gericht op elkaar en op het oosten. In de 92-95 oorlog vormden ze centra van respec-

44 Een Bosnisch reisverhaal

tievelijk nationalisme en van multi-etnisch verzet en tolerantie. Maar nu, strevend naar betere economische omstandigheden, normalisering en modernisering, vinden Tuzla en Bijeljina de weg naar elkaar terug. In workshops en seminars over personeelsmanagement en onderwijs zie ik ze *best practices* uitwisselen en met andere gemeenten coördinerend optreden. Zolang het maar niet gaat over de oorlog of over oorlogsmisdaden. Want dat opent nog te veel wonden.

Zvornik

Niet ver na Bijeljina ligt Zvornik aan de rivier de Drina: de bloedgoot van de Balkan zeggen sommigen. Maar ook bron van leven voor boeren, vissers en de vele stadjes aan zijn oevers. Als zoveel Bosnisch landschap is de rivier in zijn canyon indrukwekkend en een beetje mysterieus. Ondanks de moeizame opbouw van een moderne rechtspraak en communicatieproblemen tussen bestuur en minderheden, keerden nergens in de Republica Serpska zoveel moslim Bosniaken (20.000) terug naar dit stadje tegen de grens met Servië.

Kalesija

Op weg terug naar Tuzla rijden we westwaarts richting het Bosniakse Kalesija. Het landschap is wijds. Links in de verte de bergen waarachter Srebrenica nog steeds 'vecht' voor een plaats onder de zon. Servische politici weigeren nog steeds de genocide van juli 1995 te erkennen. Hoopvolle projecten lopen vast in obstructie, etnische spanningen blijven de lokale politiek beheersen en de religieuze leiders doen weinig om verlichting te brengen, in tegendeel. In tegenstelling tot de Bosniakse bevolking van Zvornik twijfelt de oorspronkelijk overwegend Bosniakse bevolking van Srebrenica, nu wonend in Sarajevo of elders in de Federatie, over

terugkeer. In het huidige moeilijk herlevende Srebrenica, met vijftig procent moslim Bosniaken en vijftig procent orthodoxe Serven, zijn het weer jongeren- en vrouwen groepen die als jonge planten, met een hardnekkig geloof in nieuwe kansen, positieve acties ondernemen met theater en muziek voor meer werk en een beter milieu.

We rijden door Kalesija met veel cafe's, maar te weinig werk: het stadje hunkert naar investeringen. Tijdens een koffiepauze komt het initiatief ter sprake van veel Bosnische gemeenten om waardepapieren uit te geven. De toekomstige toetreding tot de EU, de relatieve financiële stabiliteit van Bosnië (de Bosnische mark – KM – is gekoppeld aan de Euro) geeft ze moed. De Bosnische economie groeide in 2010 immers met 0.2% en voor 2011 voorziet het IMF een groei van 2.2%. Bosnië is potentieel een energie exporteur! Maar de politieke verlamming, een oneerlijk sociaal systeem, bureaucratie en een tomeloze corruptie frustreren de welvaart. Formele registratietarieven voor verenigingen en bedrijven staan glashelder beschreven in de relevante regelingen, soms hoog (30.000KM=15.000 Euro voor een bedrijfsvestiging). Maar onberekenbaar en soms fataal is de garnering van informele onderhandse tarieven die burgers, ondernemers, studenten en sollicitanten (2000-5000 KM voor een baan) moeten betalen voor een vergunning, diploma of werkplek in deze samenleving die veelal nog wordt beheerst door politieke, etnische en familie-clans.

Maar denkend aan het effect dat toekomstige investeringen vanuit de EU in de Balkanlanden zal hebben op werkgelegenheid en een optimist als ik geloof dat uiteindelijk juist meer welvaart de bizar scherpe etnische scheidslijnen zal doen verdwijnen. Het Bosnische dilemma ligt echter besloten in zijn door de internatio-

nale gemeenschap opgelegde grondwet met vastgelegde etnische scheidslijnen. De grote vraag is of we eerst de praktijk zijn gang moeten laten gaan, dat wil zeggen moeten rekenen op steeds betere economische leefomstandigheden, waardoor geleidelijk de angst voor elkaar plaats zal maken voor profijt van elkaar en geloof in de gezamenlijke belangen en exploitatie daarvan, zoals we in de EU leerden. Of dat toch beter eerst de grondwet wordt aangepast om, zoals de EU wil, van Bosnië een *functional state* te maken. Want, zoals wel wordt gezegd, voor een land van vier miljoen inwoners is een staatsstelsel met veertien ministers van onderwijs, economie, binnenlandse zaken, justitie etc., niet functioneel. Of juist wel, en kan een staatsstelsel best complex zijn als je er maar in gelooft. Wat ze in Bosnië, dat is duidelijk, nog niet doen.

Verzoening heeft tijd nodig. Een mooi voorbeeld van verzoening *on the job* biedt een textiel-ondernemer uit Olovo. Wetten en het politieke schaakspel in Bosnië interesseren hem niet zo, hij maakt in enkele fabrieken textiel voor de goedkopere Europese warenhuizen en deed onderwijl een meesterzet. In zijn vestiging in Srebrenica, maar ook elders, werken Servische en Bosniakse vrouwen in goede werkomstandigheden naast elkaar aan kledingproducten voor de export. Deze vrouwen werken niet alleen naast elkaar, maar delen ook dezelfde geschiedenis van gebroken gezinnen en van nog steeds vermiste zonen, echtgenotes, broers en vaders. Ze praten er met elkaar, kunnen hun verhaal kwijt en accepteren elkaar geleidelijk. Een soort 'verzoening op de werkplaats' die, denk ik, bijdraagt aan 'normalisering', voorzover dat ooit kan in een mensenleven, na zo'n geestelijk en moreel diepsnijdende oorlog.

Tuzla

Na Kalesija komen we geleidelijk in de bebouwde omgeving van Tuzla. Ik peins na over alle ontmoetingen en gesprekken. Mijn gedachten gaan naar de integratieproblemen in Bosnië en Nederland. Grote verschillen. Maar er zijn aspecten die een vergelijking onvermijdelijk maken. Zo maakten we enkele maanden geleden een ronde tafel discussie mee in een stadje met een Kroatische meerderheid. Het stadje ligt echter in een provincie, met een Bosniakse meerderheid; er is in de oorlog hevig gevochten. De ronde tafel van zo'n vier uren met een afsluitende gezamenlijk maaltijd bracht rechters, officieren van justitie, politiecommissarissen, onderwijzers, gemeentebestuurders en media vertegenwoordigers bijeen om te praten over het begrip *hate crime*. Onze inleiders leggen uit wat de Bosnische wetten daarover zeggen, het begrip werd onlangs in enkele Bosnische strafwetten verscherpt. Hoe herken je een *hate crime*? Wat is de precieze definitie?* Wat kun je in een gemeente doen om *hate crimes* te voorkomen. We wijzen op de mogelijkheden die de organisatie van een gemeentelijk 'veiligheidsforum' kan bieden, waarin politie, burgers en religieuze leiders samenwerken en elkaar inlichten. We vragen bestuurders om *hate crimes* zodra door politie en justitie herkend, ook meteen krachtig en publiekelijk te veroordelen. Alle deelnemers dragen vanuit hun hoek en visie bij aan de discussie.

De priester en de imam slaan in deze ronde tafel de juiste toon aan; weer terug in hun eigen omgeving vergeten ze vaak wat ze eerder zeiden. Rechters houden zich op de vlakke, de politie blijkt in deze gemeente een goede verstaander, ze leggen hun acties uit en krijgen bijval. In sommige gemeenten willen jongerengroepen het fenomeen aanpakken, ze organiseren zich om beledigende graffiti weg te poetsen. Ik denk aan de minderheden in Nederland. Onze regering wordt nu in het parlement gesteund door een partij waarvan de politiek leider – als je de Bosnische strafwet erbij neemt – aan de lopende band *hate crimes* lijkt te plegen. Hij werd daarvoor vervolgd. Een Marokkaanse studente zei in een interview in de *Volkskrant* (eind 2010) precies waar het om ging: “deze partijleider overschrijdt juridische grenzen, die gemaakt zijn om bevolkingsgroepen te beschermen en een splijting in de samenleving te voorkomen”. Een dergelijke zinsnede gebruik ik hier nu ook. Het rechtbankvonnis van 23 juni bevredigt niet.

Nederland is Bosnië niet, maar het lijkt me dat het vonnis het onderhuidse ontstekingsgevaar dat alle *hate crimes* in zich dragen, miskent.

Maar de onvoltooide politieke en constitutionele context waarin de drie Bosnische *constituent people* en de nationale minderheden verkeren is anders dan in Nederland. Ze ligt dicht bij de Belgische situatie of, beter, is eigensoortig en nadert een risikante fase.

Het akkoord dat in 1995 een einde maakte aan de oorlog, had het karakter van een wapenstilstand: de recente frontlijnen dienden als nieuwe grenzen tussen de partijen en deze grenzen zijn in de vorm van verplichte etnische quota terug te vinden in veel bestuursfora. Gevolg is een heel ingewikkeld bestuursstelsel met wetten en instellingen, waarin een etnische verdeling van taken en verantwoordelijkheden is vastgelegd. Dit is weerspiegeld in het kiesstelsel, wat al direct na de oorlog resulteerde in partijleiders met een nationalistische boodschap. Maar na ongeveer tien jaar modderen met dit systeem kwam daar de klad in doordat leiders naar voren traden waarvan de persoonlijke boodschap door henzelf, maar ook door de kiezers, belangrijker werd gevonden dan hun etnische achtergrond. Het zijn er nog maar enkele, maar het worden er meer. En ze beïnvloeden hun medebestuurders.

De mede door de internationale gemeenschap opgelegde bestuursvorm die de etnische scheidslijnen bevestigt, komt nu in de knel doordat partijen als de Socialistische Democratische Partij (SDP, ex-communisten, aanvankelijk vooral Bosniaks) hardnekkig een multi-etnische toon blijft aanslaan. Er komen andere nieuwe nog kleine politieke partijen die andere, bijv. economische, doelstellingen voor Bosnië belangrijker vinden dan het bewaren van de etnische band. Wat je dan ziet is dat twee oorspronkelijk nationalistische Kroatische partijen (HDZ en HDZ-1990) opgezet als politiek tehuis voor de Kroatische minderheid in Bosnië ter bescherming van hun belangen en geent op het in het Dayton akkoord gecreeerde quota systeem in bestuursinstellingen, zich bedreigd gaan voelen door een partij als de SDP, die nu net zo goed en steeds meer – vooral jongere – Kroaten en Serviers als Bosniaken aantrekt. De HDZ'ers blijven uiteraard stellen de enige werkelijke en authentieke stem van de Kroaten te zijn. Enerzijds begrijpelijk want in het grondwettelijk vastgelegde

* *Hate Crime* in de Bosnische strafwet:

- The hatecrime must have been committed with a bias motivation;
- the target must be a person, people or property associated with a group that shares a protected characteristic;
- a protected characteristic is a fundamental or core characteristic shared by a group such as 'race', religion, ethnicity, language or sexual orientation.

bestuurssysteem moeten functies verdeeld worden tussen de drie etnische SDP groepen, waarvoor de multi-etnische SDP alle vertegenwoordigers kan leveren, ten koste van het 'zuiver' Kroatische HDZ. En de onzin die je dan krijgt is dat een SDP politicus als de Kroaat Zjelko Komsic, verkozen als SDPer in een hoge positie, door de HDZers wordt uitgemaakt voor een niet-authentieke Kroaat. Een gevaarlijke bewering veroorzaakt door de door de oorlog ontstane argwaan en de inrichting van het vredesakkoord.

Het is donker als we terugkomen in Tuzla bij ons OVSEkantor in een oude stevige barak - ooit onderdeel van de oude zoutfabriek van Tuzla. Door mijn raam aan de achterkant zie ik de laatste zoutwerkploeg naar huis vertrekken, tussen de stapels zoutzakken klaar voor vervoer. Weer buiten hoef ik niet lang op de bus te wachten. Het doet vreemd aan om in Tuzla in de voor mij zo bekende giftig-groen-gele Connexion bussen mee te rijden. Een goede transfer van gebruikte bussen voor een stad met begrotingsproblemen, al denk ik dat deze oude bussen geen bijdrage leveren aan het milieu van Tuzla. De bordjes 'uitgang', 'zitplaats voor invalide' en de Nederlandstalige reclames voor openbaar vervoer zijn niet vervangen door Bosnische teksten. Zouden ze het begrijpen of interesseert het ze niet? Het is vol in de bus en als een oude vrouw binnenstapt staat voorin een jong meisje op om haar plaats aan te bieden. Dat is mooi, hoffelijkheid kent geen grenzen.

Na de bus loop ik door een buurtje met families van Albanese afkomst en als ik het hek binnenga van de tuin bij mijn appartement komt de *landlady* op het balkon van haar naastgelegen huisje en zwaait me toe: “hello!” roept ze. Ze is een telg van families die in 1882 vanuit het Duitssprekende Noord-Italië emigreerden naar dit deel van Bosnië, aangespoord met gunstige financiële regelingen door het toenmalige Oostenrijks-Hongaarse bestuur in dit deel van Europa. Ze gaat elke zondagochtend naar haar eigen katholieke kerk beneden in de stad. Onder de vieze winterse nevel van deze industriestad leeft nu een van de meest multi-etnische gemeenschappen in Bosnië en Herzegovina, wachtend om toe te kunnen treden tot die andere, grotere multi-etnische Unie, waar sinds de tweede wereldoorlog de integratie meer vrucht lijkt te hebben afgeworpen.

=

Dit artikel werd geschreven op persoonlijke titel.

THE DAILY THINGS

Elke dag worden we geconfronteerd met nieuwsbeelden van over de hele wereld. Welk verhaal ontstaat er als die beelden met elkaar in contact worden gebracht?

Tussen 15 oktober 2010 en 7 augustus 2011 maakte illustrator Joost Stokhof elke dag een collage op basis van *de Volkskrant*. Hij gebruikte alleen beelden en teksten die in de krant van die dag stonden.

Zie <http://dailythings.tumblr.com> voor meer voorbeelden.

15 juni 2011

De Figuranten verwachten niets meer van de politiek

28 juni 2011

De beschaving eindigde maandag op het Malieveld in Den Haag.

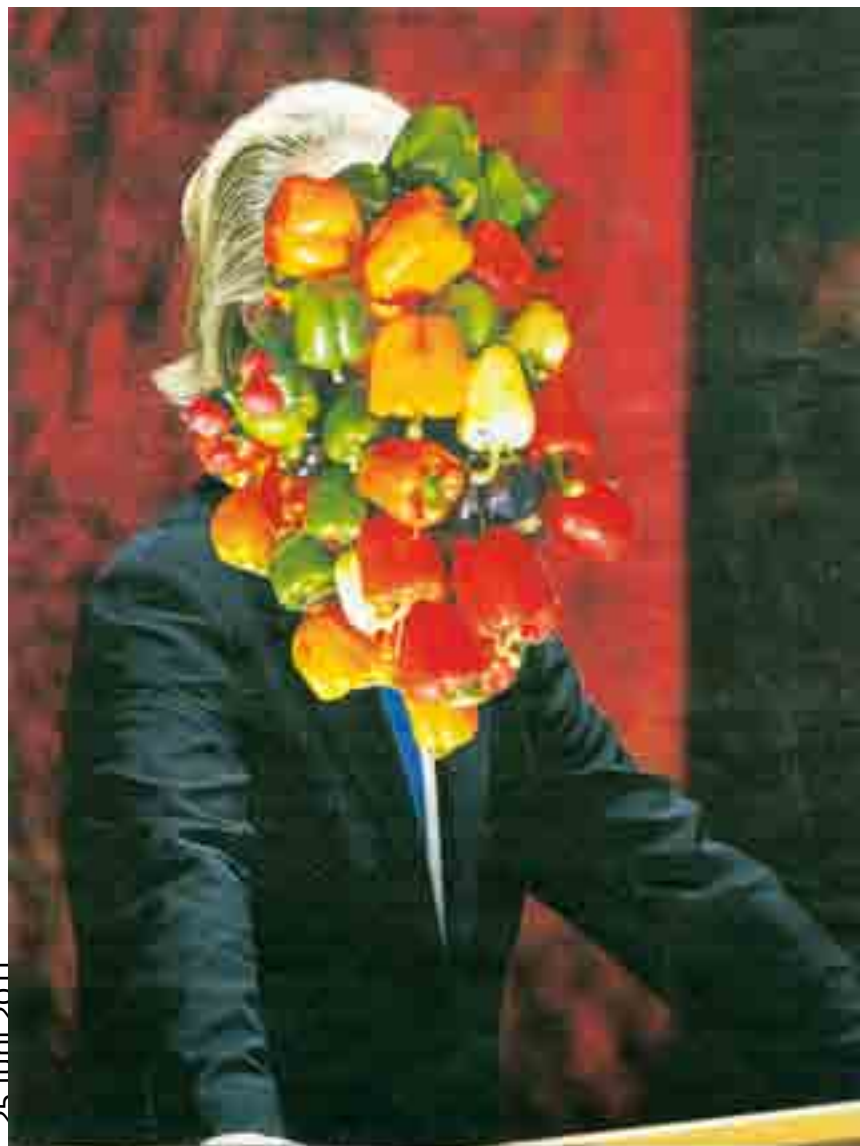

8 juni 2011

De leiders spraken uitvoerig over het aftreden van de Demonstranten

25 juni 2011

de bacterie is koning in het land van de groenten

21 juni 2011

de journalist worstelt met zijn speelruimte

2 april 2011

Wij kijken toe hoe de Wereld Ons huis passeert.

22 april 2011

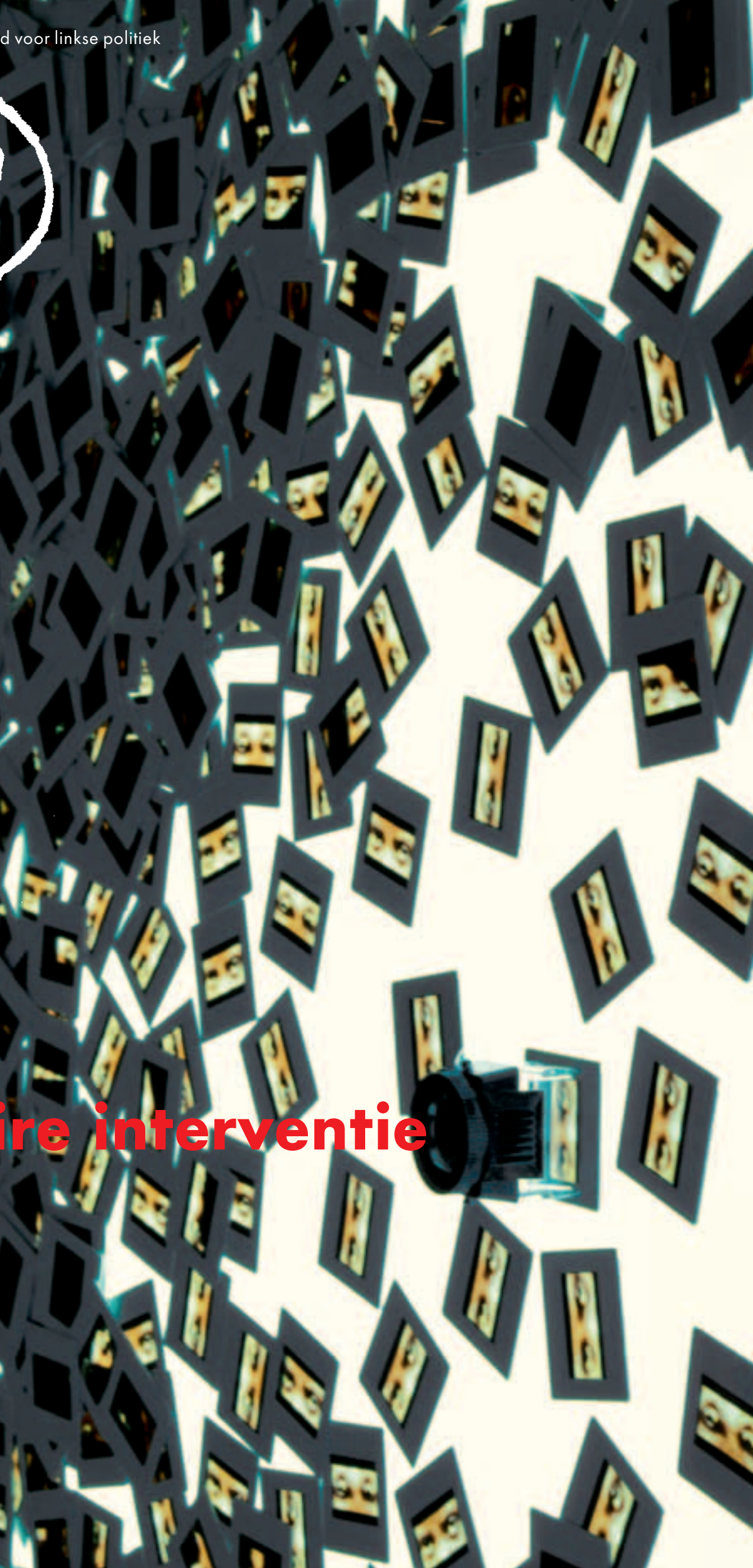
asielzoekers onderstreepten de goede relatie met Nederland.

DE LIEDE DE LIEDE DE

humanitaire interventie

Ntarama in Rwanda, augustus 1994

De dertigjarige Gutete Emerita wijst kunstenaar Alfredo Jaar op de rot-
tende lichamen om hen heen. Zij
wist te ontsnappen, maar haar man
en zoons waren onder de 500 Hutu's
die drie maanden daarvoor tijdens
de zondagochtendmis werden afge-
slacht door een doodseskader.

Kunstenaar Alfredo Jaar maakt ter
plekke vele foto's, maar toont ons
uiteindelijk in 'Field, road, cloud' dit:
een zijpad van de hoofdweg richting
de kerk in Ntarama; de overvloedige
theeplantages; een eenzame wolk;
een schets van wat hij aantreft.

LONELY CLOUD

AV6 29, 541

SHOT #28

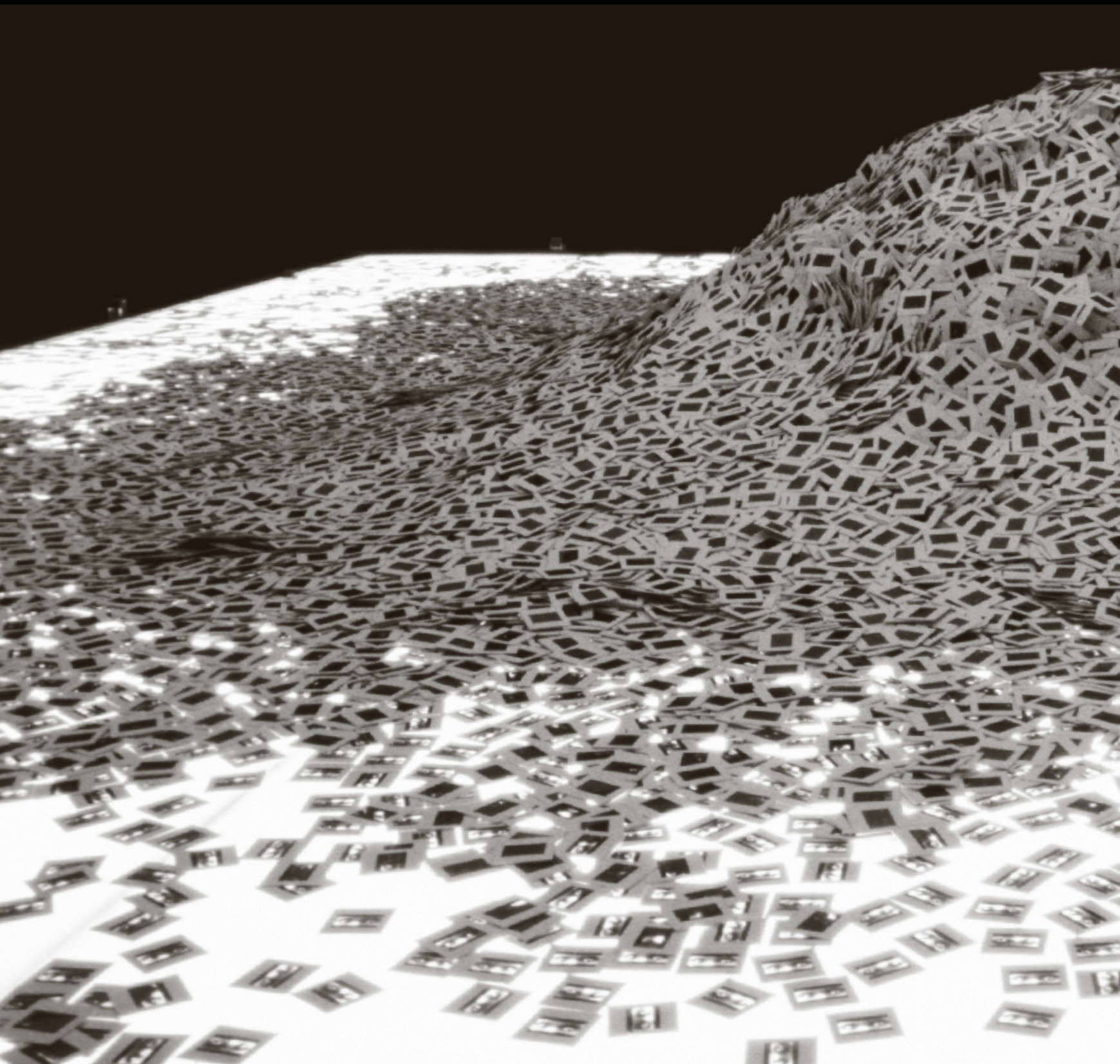
↑
BODIES
500?

NTARAMA CHURCH

NYANZA

40 km SOUTH OF KIGALI

Rwanda

Toen in Rwanda in 1994 bijna een miljoen mensen op gruwelijke wijze werd vermoord, greep de wereld niet in.

De ontzetting hierover heeft er toe bijgedragen dat men in later conflicten eerder tot interveniëren bereid was.

In een proloog op deze Helling over interventie twee kunstenaars die de verbijstering over het internationale zwijgen tot uitdrukking hebben gebracht.

Alfredo Jaar: The Rwanda Project

Alfredo Jaar is een kunstenaar uit Chili. In september 1994, direct na de genocide, reisde hij rond in Rwanda. Hij sprak vele nabestaanden en maakte duizenden foto's. In de jaren daarna maakte Alfredo Jaar over de hele wereld een serie installaties onder de naam 'The Rwanda Project – Let there be light'.

Een centrale vraag voor hem was hoe je deze tragedie kunt overbrengen. Wat is de zin van gruwelijke beelden die achteraf en te laat worden getoond, aan een publiek dat enkel kan beamen hoe gruwelijk het allemaal is? Via omtrekkende visuele bewegingen poogt Jaar ons in contact te brengen met de Rwandese tragedie, en wil hij ons ertoe brengen onze medeverantwoordelijkheid onder ogen te zien.

Voorop en op deze pagina's:

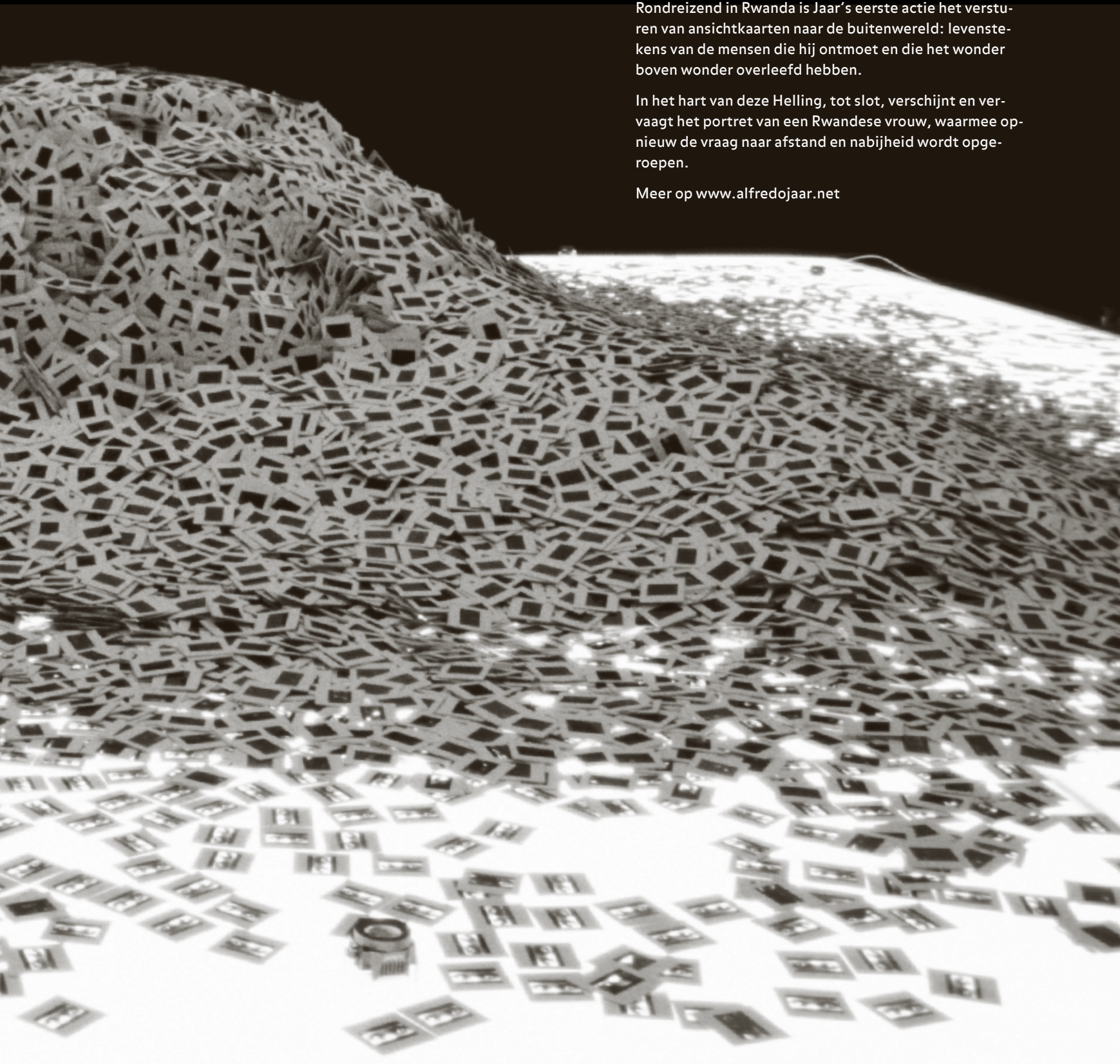
'The eyes of Gutete Emerita' toont de massamoord door de ogen van mevrouw Emerita. Een installatie met een miljoen dia's.

Op pagina 8:

Rondreizend in Rwanda is Jaar's eerste actie het versturen van ansichtkaarten naar de buitenwereld: levenstekens van de mensen die hij ontmoet en die het wonder boven wonder overleefd hebben.

In het hart van deze Helling, tot slot, verschijnt en verwaagt het portret van een Rwandese vrouw, waarmee opnieuw de vraag naar afstand en nabijheid wordt opgeroepen.

Meer op www.alfredojaar.net

Guido Kleene: Generaal D

Theatermaker Guido Kleene maakte in 2004 de voorstelling *Generaal D.*, die werd opgevoerd door zijn gezelschap Compagnie Dakar in samenwerking met De Balie in Amsterdam. Het toneelstuk is gebaseerd op interviews met VN militairen en ondermeer op het boek *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (2003, Toronto: Random House Canada), waarin de Canadese VN-generaal Romeo Dallaire verslag doet van zijn traumatische ervaringen in Rwanda tijdens de genocide. Drie fragmenten.

/ 1 /

Onderzoeker 1

Toen u in oktober '93 in Rwanda aankwam, werd u met open armen ontvangen. Maar de missie waaraan u leiding gaf bleek op een catastrofe af te stevenen. Met nog geen 2000 man moest u een wankele vrede bewaren tussen enerzijds de Hutu regering en anderzijds de Tutsi rebellen – een van de meest explosieve etnische conflicten in Afrika.

Al snel kreeg u bewijzen in handen dat er in het geheim moordpartijen werden voorbereid. Daarop stuurde u een telex naar uw superieuren bij de VN in New York waarin u aankondigde actie te willen ondernemen tegen de vermeende moordenaars. Meteen – nog geen twee uur later – kreeg u een fax terug waarin het u uitdrukkelijk werd verboden om in te grijpen.

Dallaire

Ik ben nog steeds gefrustreerd over mijn niet ingrijpen. Ik kan niet zeggen dat ik verbitterd ben, maar op dat moment was dat heel moeilijk te accepteren. Ik werd geconfronteerd met een plan ter voorbereiding van een massamoord en ik moest erop reageren met overleg in plaats van handelen. Mijn grootste frustratie is dat ik de internationale gemeenschap nooit heb kunnen overtuigen van de noodzaak om in te grijpen.

Onderzoeker 1

Uw superieuren in New York vroegen u om de ambassades van de VS, Frankrijk en België te informeren over de op handen zijnde moordpartijen. Die landen hebben later ontkend dat ze hier iets van wisten. Heeft u ze op de hoogte gebracht?

Dallaire

Natuurlijk.

Onderzoeker 1

Dus die landen liegen?

Dallaire

Ik wil hier niet verder op in gaan – ik moet nog nadenken wat ik hier precies over wil zeggen.

Maar natuurlijk heb je gelijk als je zegt dat de wereldmachten uitgebreide informatie hadden over wat er stond te gebeuren. Hoe ze speelden met de VN, hoe ze de VN als een dekmantel gebruikten om zelf niets te hoeven doen.

Maar wat echt belangrijk is, zijn de reacties op het moment dat de genocide uitbrak. In die drie vier maanden dat ik geen enkele steun kreeg...dat is het moment waarop het koude hart van het gebrek aan humanisme aan het licht kwam.

Onderzoeker 1

U noemt het een koud hart: omdat u geen materieel noch manschappen kreeg om in te grijpen.

Dallaire

En de genocide ging gewoon door. Kijk... ik wil me hier niet vanaf te maken. Maar op het moment dat de genocide uit-

brak, kwamen er mensen van ambassades in Rwanda naar me toe en die vroegen me ijskoud om een ruwe schatting te geven van het aantal potentiële slachtoffers. Want naar hun maatstaven zouden ongeveer 85.000 Rwandese slachtoffers opwegen tegen één dode Westerse soldaat. Ik zei: als ik één Rwandees kan redden, dan blijf ik.

Onderzoeker 1

Wie vroegen dat? Wie vroegen u om zo'n schatting te maken?

Dallaire

Landen die overwogen in te grijpen.

Onderzoeker 1

De VS?

Dallaire

Landen die overwogen in te grijpen. Ik bedoel, tel maar na: hoeveel grote jongens zijn er?

Onderzoeker 1

Frankrijk, België, vrienden van de VS.

Dallaire

Ja, en zij hebben de middelen. Maar als de politieke wil er niet is, kan een militair niet veel doen.

/ 2 /

Special Forces Peter

Onze generaals...Zij komen nog uit de koude oorlog. Hebben nooit iets meege-

maakt. Dat hele dilemma van zonder mandaat ingrijpen of niet. Ik heb daar zelf heel veel over nagedacht, als ik dat mag zeggen. Volgens mij bestaat er zoiets als... categorieën zoals goed en kwaad, ingrijpen of niet en daarmee verbonden zijn...

Heeft hij het goed gedaan of niet goed gedaan?

Er zijn evenveel argumenten om te zeggen: hij had zijn bevelen moeten opvolgen, als dat er argumenten zijn om te zeggen: hij had ze naast zich neer moeten leggen.

Maar ik denk dat er zoiets bestaat als... ethisch geluk of zoiets, er zit een element in van onvoorspelbaarheid.

Mocht je nu die case krijgen en je bekijkt dat academisch: dan zeg je ingrijpen, of je zegt categorisch niet ingrijpen. Maar als je in de situatie zelf zit dan redeneer je helemaal niet zo. Dan reageer je vanuit een andere dimensie, noem het gevoelsmatig, noem het vanuit the *guts*, en of dat nu goed of kwaad is doet hier niet terzake, het is een onvoorspelbaar karakter, het onvoorspelbaar karakter van het ethische.

Onderzoeker 2

Vind u persoonlijk dat Dallaire had moeten ingrijpen?

Special Forces Peter

Kijk, als je het academisch bekijkt, dan is het duidelijk: ingrijpen. Maar wat ik wil zeggen, dat is: het morele handelen is af-

hankelijk van een aantal factoren, van een aantal onvoorspelbare elementen...

Onderzoeker 2

U wil zeggen het morele handelen is altijd pas achteraf goed of kwaad?

Special Forces Peter

Precies.

Dat hele vraagstuk waar u over nadenkt: of u als getuige van geweld de morele verplichting hebt om in te grijpen of niet, dat doet er op dat moment niet toe. *War is not about dying, its about killing.* Over dat aspect doden, met al zijn ethische... de zwaarte van dat probleem...wordt nooit gesproken. Het doden. En eh ik ...Ik zit met heel veel verwrongen ideeën met mezelf daarover... Ik bedoel, Je hebt mensen gedood, hè...dat is heel moeilijk om te dragen, vind ik persoonlijk.

Onderzoeker 2

Wat bedoelt u? Vindt u het moeilijk dat u mensen heeft gedood?

Special Forces Peter

Kijk: als er op straat iemand in elkaar geslagen wordt, dan grijpt negen van de tien keer niemand in, en één keer wel iemand. Is dat dan een held?

Onderzoeker 2

Ja, dat is een held.

Special Forces Peter

Of een dommerik?

Onderzoeker 2

In de ogen van de maatschappij is het een held. Anders hoeven we niet meer over helden te spreken.

Special Forces Peter

Akkoord, daar zijn we het over eens.

Maar dan komen we tot een volgende vraag: hoe komt zo iemand tot zo'n daad?

De beweegredenen zijn niet helder, en die zijn niet heldhaftig.

Onderzoeker 2

Nee, die zijn misschien intuïtief.

Special Forces Peter

Intuïtief. Slecht ingeschatte situatie. Dat kan evengoed intelligentie als domheid zijn. Gewone mannen... zijn in staat om een genocide te plegen...

Onderzoeker 2

Hoe bedoelt u?

Special Forces Peter

Niet zoals die gewone mannen in staat zijn tot een heldendaad. Het staat niet vooraf geschreven wat je zal doen.

131

Dallaire

Toen iedereen zich terugtrok, ben ik gebleven. Ik heb de genocide in alle hevigheid meegemaakt. Ik had nog driehonderd man onder me. Ik hield mijn mannen aan het werk om niet in elkaar te storten. We sliepen 4 à 5 uur per nacht, we gingen alsmaar door om mensen te redden, konvooiën te begeleiden, hulpgoederen te verde-

len, onderhandelingen te voeren. Toen de VN me beval me terug te trekken, heb ik dat geweigerd. Ik heb die orders naast me neergelegd.

Er zwierf vaak een hond bij het hoofdkwartier. De genocide was een paar weken aan de gang. Het beest scharrelde daar zo'n beetje elke dag. Toen ik hem een keer goed bekeek, zag ik dat het geen hond was, maar een rat. Een rat met de afmetingen van een hond. Dat beest had zich zo volgegeten aan al die lijken, die was totaal opgezwollen.

[...]

Ik stond een keer bij het raam op het hoofdkwartier. En plotseling hoorde ik een zacht gezang. En tot de dag van vandaag weet ik niet zeker of het nou het zingen van de wind was dat dit magische geluid voortbracht, of het geluid van mannen, vrouwen en kinderen die in de verte werden afgeslacht.

[...]

Het enige dat me op dit moment in staat stelt te antwoorden en dat me enige rust geeft, is het feit dat ik per dag negen tabletjes slik. Los daarvan kan je niet je handen wassen in onschuld wanneer 800.000 mensen, waarvan 300.000 kinderen worden vermoord – wanneer kindsoldaten hun ouders doden.

[...]

Je kan niet zomaar zeggen van luister even – het is acht jaar of negen jaar geleden en je deed zoveel als je kon. Heb ik alles gedaan wat binnen mijn vermogen lag? Had ik alle middelen ter beschikking? Ben ik of had ik naar Kofi Anan of naar Boutros Ghali moeten gaan en mijn opdracht voor hun voeten moeten smijten en moeten zeggen: Loop naar de hel – jullie. Als er niemand komt helpen dan ga ik toch gewoon weg? Had ik het vuur moeten openen? Die eerste morgen is meteen luid en duidelijk te verstaan gegeven, dat wanneer ik zou beginnen met schieten – dat ik de derde oorlogspartij zou zijn. Dan zou het jachtseizoen geopend zijn verklaard.

Maar met de manschappen die ik ter beschikking had was het onmogelijk om een vuurgevecht aan te gaan en tegelijkertijd hun veiligheid te garanderen. Er was niet genoeg munitie om het langer dan een half uur uit te houden in een vuurgevecht. De landen die de troepen leverden hadden niets meegegeven. Die waren aan het ruziën met de VN wie dat zou betalen terwijl wij temidden van de strijd niks hadden. Nee – er is geen aanvaardbare manier om weg te lopen van de onvoorstelbaarheid die daar heeft plaatsgevonden. Je kunt je geen voorstelling maken van de geur – het geluid van honderd jankende honden die de hele nacht door aan lijken vreten. Om kinderen te zien die tussen de lijken van hun ouders leven omdat ze nergens anders heen kunnen. Er zijn geen weeshu-

zen en niemand kon iets voor ze doen. Om vrouwen te zien die in veiligheid waren gebracht en opeens door het hoofd werden geschoten door een scherpschutter... Dan kun je niet zeggen dat je dat achter je moet laten.

Stel je de morele dilemma's voor waarmee we te maken kregen die morgen, toen al die mensen ons belden – schreeuwend aan de andere kant van de lijn – om ze te komen helpen. Hoe we hoorden dat de deur werd ingetrapt en hoe ze werden doodgeschoten en dat wij moesten beslissen wie we konden redden en wie niet. Het morele dilemma van een soldaat die ziet hoe een groep mensen een meisje van vijftien met een machete en een kind op haar rug aanmoedigt om een ander meisje van vijftien met een kind op haar rug dood te maken. Wat moeten mijn soldaten dan doen?

Dat gebeurt allemaal aan de rand van een dorp en er staan honderden mensen omheen die dat meisje opjatten om die ander te doden. Moeten ze op die menigte schieten en dan maar afwachten hoeveel mensen er doodgaan of geraakt worden om dat ene meisje te redden? Die korporaal die de leiding heeft is 19, 20 of 21 jaar en heeft op dezelfde school gezeten als wij. Moet die een scherpschutter vragen om dat meisje met die machete neer te schieten met het risico dat haar baby ook geraakt wordt? Of moet hij gewoon weglopen. Wat is het antwoord? Wat is het goede antwoord?

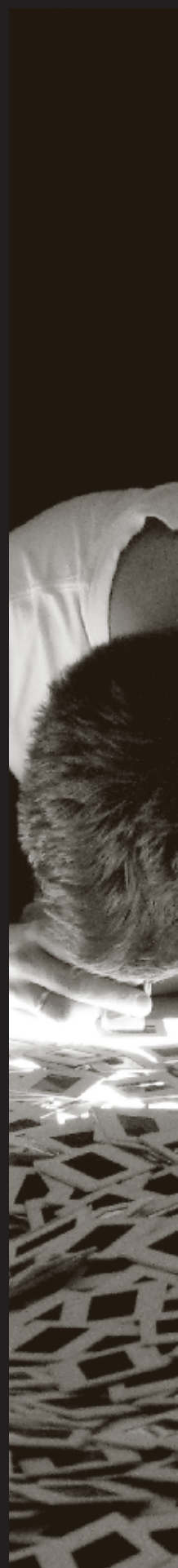
Wat houd je moreel voor mogelijk en wat houd je technisch voor mogelijk. Als hij op dat moment had laten schieten was dat tegen het mandaat in gegaan en alleen god weet wat dan de reactie was geweest. Hij heeft niet geschoten. Die korporaal ging onderhandelen – praten en nog eens praten en terwijl hij praatte werd dat meisje in stukken gehakt en dat kindje werd ook in stukken gehakt en die mensen stonden te juichen en dat was dat.

[...]

Je moet beginnen met jezelf af te vragen wat de waarde is van je geloof in morele waarden – ethische waarden en je geloof in menselijkheid. Alle mensen zijn mens. Er bestaan geen mensen die meer mens zijn dan andere mensen. Dat is het.

Einde

De première van *Generaal D.* vond plaats op 5 maart 2004 in de Toneelschuur in Haarlem. Jack Vecht vervulde de rol van generaal Dallaire. Verder speelden mee: Koen Jantzen (onderzoeker 1, kapitein de Kant en intervieweer), Maarten Boegborn (onderzoeker 2 en kapitein van Putten) en Vincent Moes (onderzoeker 3 en *Special Forces Peter*).

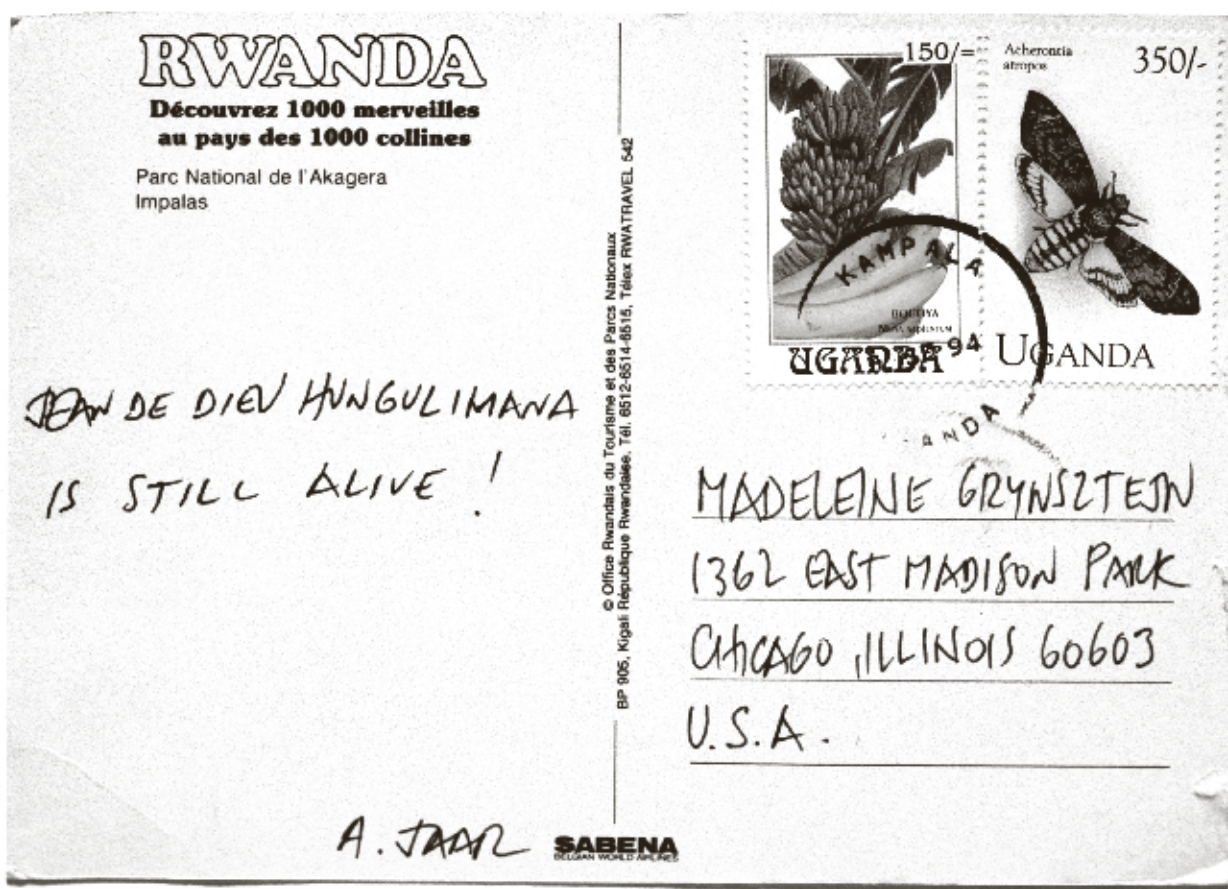
Als kind uit een links nest droomde ik er vroeger van naar Latijns-Amerika te gaan en 'il pueblo' te helpen bij de strijd tegen tirannen als Somoza, Baby Doc en Duarte. Later las ik met rooie oortjes verhalen over de internationale Brigades, die naar het door burgeroorlog verscheurde Spanje togen om tegen Franco te vechten. En, politiek volwassen geworden, liep ik mee in demonstraties om sancties en boycotacties te eisen tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Mensenrechtenschendingen zijn voor links van oudsher een reden om op te roepen tot bescherming van slachtoffers, desnoods gewapend.

Met de komst van de *Responsibility to Protect* (R2P) bij de VN, lijkt links op zijn wenken bediend: wanneer landen de mensenrechten van hun eigen burgers op forse wijze schenden, mag de internationale gemeenschap ingrijpen. Maar hoe werkt dat in de wereld van na de val van de Berlijnse muur en van na 9/11? Als radiojournalist maakte ik de jaren van het gewelddadige uiteenvallen van Joegoslavië, de genocide in Rwanda en de golfloorlogen van nabij mee. Toen verging mij iedere neiging oorlog, al heet die een bevrijdingsstrijd, te romantiseren: de complexiteit van conflicten maakt het idealiseren van één partij onmogelijk en zelfs gevaarlijk. Bovendien is het moeilijk je te identificeren met verzetsstrijders met religieus-extremistische ideeën.

De romantiek mag verdwenen zijn; het gevoel voor verantwoordelijkheid is gebleven: GroenLinks steunde de politiemissie naar Afghanistan met het argument dat we de men-

sen daar niet in de steek kunnen laten. De door sommigen luid geuite twijfel over het vreedzame karakter verstomde snel op het congres. De vredesbeweging, die decennia-lang de verwoestende werking van elke oorlog aan de orde stelde, is als politieke factor verdwenen. Voor een kritisch geluid kan men nog terecht bij enkelingen, zoals de Franse filosoof Jacques Rancière, die in een artikel over R2P stelt dat mensenrechten er tegenwoordig vooral voor de rechtenlozen, de opgejaagden en door genocide bedreigden zijn. En aangezien deze niet zelf voor hun rechten kunnen opkomen, moeten anderen dat doen. Dat gebeurt in de naam van een nieuw recht op interventie, dat wat betreft Rancière uiteindelijk neerkomt op het recht van invasie. Rancière ontdekt de 'helpers' van hun laatste spoortje romantiek en ontmaskert ze als najagers van eigenbelang.

De vraag is nu: werpt links zich op als de voorvechter van R2P als een principe waarvoor ze altijd al heeft geijverd? Of kritiseert ze R2P als een mooi geborduurde schaamlap voor de bescherming van geopolitieke en economische belangen door rijke landen? Dit debat is nog onbeslist, al neigen de meeste auteurs in deze Helling naar het eerste standpunt. Wellicht is er een derde positie mogelijk, zoals van iemand die zich, diep doordrongen van de precare positie van mensenrechten, de complexiteit van conflicten en de eigen onvermijdelijke partijdigheid daarbinnen, toch engageert. Maar of zo'n houding mogelijk is in de huidige politieke verhoudingen? – Erica Meijers

de Helling

NR 4 · WINTER 2011 · € 7,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

de Helling 9 winter 2011

THEMA: INTERVENTIE

Proloog Rwanda

— Alfredo Jaar en Guido Kleene

R2P beste optie tegen wreedheid¹⁰

Voorstellen van de werkgroep Internationale Samenwerking GroenLinks

Mariko Peters: "Opereer ook als Realpolitiker"¹²

Interview met GroenLinks Tweede Kamerlid — Herman Meijer en Erica Meijers

Van Koude Oorlog naar humanitaire interventie¹⁶

De werdegang van GroenLinks — Joost Lagendijk

GroenLinks moet voortouw nemen in R2P²⁰

Wacht niet tot de vliegtuigen de lucht in zijn — Martijn Dadema

R2P – R.I.P.²⁶

Libië markeert falen R2P — David Rieff

Oorlog met een menselijk gezicht?²⁸

R2P in het internationale recht — Thomas Mertens

Mensenrechten: universeel of nationaal?³²

R2P dwarsboomt vluchtelingen — Nanda Oudejans

& VERDER:

GroenLinks en de gemeenschap³⁸

Over de grenzen van het individu — Ger Groot

Paternalisme revisited⁴⁰

Recensie van Vrijzinnig Paternalisme — Marius Ernsting

Links en Religie⁴²

Nieuw boek over beeldvorming islam — Theo Saleminck

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp uit Moskou 15 Verder lezen 36 Bureau de Helling 45

COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 24 · nr 4 · winter 2011

Losse nummers: € 7,50
Jaarabonnement: € 29,50
Jongerenabonnement (t/m 27): € 15,00
Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.
Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen
worden automatisch voor één jaar verlengd.
ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijntje Denters
Iris van Domselaar
Bas Eickhout
Marius Ernsting
Aetzel Griffioen
Heleen de Jonge van Ellemeet
Herman Meijer
Farid Tabarki

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk
Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht
tel 030 239 99 07
dehelling@gmail.com
www.bureaudehelling.nl

R2P beste optie

De *Responsibility to Protect* (R2P) is een politieke norm van de VN: staten behoren hun burgers te beschermen. Zo niet, dan kan de internationale gemeenschap bij grove mensenrechtenschendingen ingrijpen. Omdat GroenLinks zich inzet voor mensenrechten, zou zij het initiatief moeten nemen voor duidelijkere internationale richtlijnen voor R2P.

De wreedheden die in de jaren negentig van de vorige eeuw in Rwanda, Kosovo en Bosnië plaatsvonden, hebben in de internationale politiek geleid tot een debat over de noodzaak van staten om haar burgers te beschermen. Met de komst van R2P worden staten verantwoordelijk voor de bescherming van haar eigen burgers, op straffe van internationaal ingrijpen. Hierdoor is het beginsel van staatssoevereiniteit ter discussie komen te staan. Sinds de Vrede van Westfalen in 1648 is deze soevereiniteit een onaantastbaar begrip in het internationaal recht, en een onvoorwaardelijke verworvenheid van staten. Vooral nog blijft dat zo. R2P is nadrukkelijk buiten het internationaal recht gehouden. Alleen een politiek orgaan, de VN Veiligheidsraad, heeft de autoriteit om te bepalen wanneer R2P wordt toegepast. Hierdoor is de toepassing van R2P, net zoals alle VN instrumenten en besluiten, altijd afhankelijk van een combinatie en compromis tussen recht en politiek.

Kofi Annan, toenmalig secretaris-generaal van de VN, stuurde in 2000 aan op een consensus binnen de internationale gemeenschap om te handelen op basis van 'soevereiniteit als verantwoordelijkheid'. In reactie hierop publiceerde het ICISS (de *International Commission on Intervention and State Sovereignty*) in december 2001 een rapport getiteld *The Responsibility to Protect* (ICISS, 2001). Uitkomst van het rapport is dat R2P geïmplementeerd dient te worden als norm die mensen beschermt tegen de zwaarste vormen van mensenrechtenschendingen: oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid, genocide

en etnische zuiveringen. De norm dicteert dat staten in eerste instantie zelf de verantwoordelijkheid dragen om hun eigen bevolking te beschermen tegen deze meest ernstige wreedheden. Maar mochten staten deze verantwoordelijkheid niet kunnen of willen nemen, dan verplaatst de beschermingsplicht zich naar de internationale gemeenschap. Preventie, het voorkomen van dergelijke mensenrechtenschendingen, is de meest belangrijke dimensie van de norm, en de internationale gemeenschap dient in geval van crisis eerst diplomatieke en economische middelen in te zetten. Militaire interventie is slechts een uiterst redmiddel en mag alleen plaatsvinden als de primaire intentie de bescherming van burgers is.

In 2005 is R2P door 170 landen binnen de Algemene Vergadering van de VN aanvaard, en in de jaren daarop is de norm bevestigd doordat de Veiligheidsraad er in meerdere resoluties naar heeft verwezen, onder andere in het geval van Darfur. Hieruit blijkt dat de fundamentele rechten van burgers in toenemende mate boven de belangen van staten gesteld worden, en er een impliciete norm ontstaat dat staten hun soevereiniteit tegenwoordig moeten 'verdienen' door verantwoordelijkheid te nemen voor de bescherming van hun eigen burgers.

Legitimiteit

De meest recente implementatie van R2P door de internationale gemeenschap betreft Libië. Begin dit jaar nam de VN Veiligheidsraad resolutie 1973 aan die opriep tot de bescherming van de Libische burgers middels verschillende vormen van politieke, militaire en economische interventie. De interventie in Libië was ingegeven door de steeds verdergaande dreigementen van het Kaddafi-regime, bijvoorbeeld om de stad Benghazi 'schoon te vegen'.

Of we deze R2P-interventie nu succesvol kunnen noemen moet nog blijken. Dat uiteindelijk gekozen is voor het zwaarste R2P instrument, militaire interventie, maakt dat er hevige discussies over zijn ontstaan. Ondanks de humanitaire argumentatie blijft het een feit dat R2P een *politieke* norm is. Een dergelijke dreiging vanuit andere staten zal niet per definitie tot eenzelfde inzet van de internationale gemeenschap leiden. Er lijken

vooral nog geen intenties te bestaan om in te grijpen in bijvoorbeeld Syrië of Jemen. In het geval van Syrië wordt de oppositie van het regime als te verdeeld geacht. Bovendien is een ingrijpen daar waarschijnlijk politiek niet haalbaar vanwege weerstand van China en Rusland binnen de VN Veiligheidsraad.

Internationale machtsverhoudingen hebben per definitie een significante invloed op de (in)effectiviteit van R2P. Wanneer er namelijk weinig draagvlak onder staten bestaat voor een interventie in een andere staat, biedt R2P onvoldoende juridische houvast om op terug te vallen, en er bestaan geen objectieve criteria voor de toepassing van deze politieke norm. Dit kan tot gevolg hebben dat het aanroepen van R2P willekeurig wordt, afhankelijk van de grillen van een internationaal machtsspel. En een dergelijke selectieve toepassing van R2P ondermijnt de geloofwaardigheid en legitimiteit ervan.

De discussie over de legitimiteit van R2P is een principiële. De politicoloog Belloni betoogde in 2006 dat een diffuus begrip van R2P door sceptici gezien kan worden als een middel van legitimatie van sterkere (met name Westerse) staten om de zwakkere (vaak niet-Westerse) staten te domineren. Zolang R2P selectief wordt toegepast en niet voldoende wordt uitgewerkt, zal het idee overheersen dat het een machtsmiddel is ten gunste van sterkere staten. Een journalist van de *Asia Times Online* verbastert de afkorting R2P naar *the Right to Plunder*, als reactie op de interventie in Libië. De militaire interventies in Afghanistan en Irak, ook al vonden deze niet plaats op basis van R2P, hebben veel wantrouwen voortgebracht jegens externe interventie in het algemeen omdat ze duidelijk ingegeven werden door het eigenbelang van degenen die ingrepen (zie bijvoorbeeld Noam Chomski in 1999). Het feit dat Rusland het R2P beginsel aanriep voor haar interventie in Georgië in 2008 vergrootte de scepsis des te meer.

De perspectieven van niet-Westerse staten (waarvan velen zich al hebben uitgesproken voor R2P) moeten in de internationale discussie met nadruk worden meegenomen, evenals de bijdragen die zij kunnen leveren aan het bevorderen en implementeren van R2P. Er zijn staten met repressieve regimes (zoals Soedan) die R2P als bedreiging zien. Maar ook

tegen wreedheid

met tegenstanders van R2P moet een open discussie worden gevoerd om R2P tot breed gedragen norm te kunnen verheffen.

Spanning

GroenLinks wil dat Nederland het internationaal recht en mensenrechten centraal stelt in het buitenlandse beleid. Hiermee wordt de bescherming van mensen voorop gesteld, boven de soevereiniteit van staten. Daarom zou GroenLinks het voortouw moeten nemen in de discussie over R2P, een discussie die in de Nederlandse politiek tot dusverre nauwelijks gevoerd is.

Uit het verkiezingsprogramma blijkt dat GroenLinks wil inzetten op crisispreventie, vredesopbouw en diplomatieke interventie. Dit is zeker een goede inzet, en misschien wel het belangrijkste R2P aspect om ons hard voor te maken. Behalve de bovengenoemde directe vormen van preventie moeten we hierbij ook denken aan de meer structurele vormen van preventie middels het bevorderen van gelijkwaardige en duurzame ontwikkeling. Preventie is natuurlijk altijd beter dan reactie, en dit aspect van R2P ligt nu eenmaal minder gevoelig en kan dus als een goede ingang worden gebruikt om de discussie rondom R2P aan te moedigen.

Lastiger is echter hoe GroenLinks om moet gaan met het spanningsveld tussen R2P als norm gebaseerd op mensenrechten en de politieke motivaties die in de praktijk onvermijdelijk ook een rol spelen, met name in het geval van (militaire) interventies. Terecht bepleit GroenLinks "een hervorming van de Verenigde Naties, die de Veiligheidsraad besluitvaardiger en representatiever maakt en de positie van de secretaris-generaal versterkt" (verkiezingsprogramma). Dit zal R2P als internationale, politieke norm meer uitvoerbaar maken, en een selectieve en inconsequente toepassing van de norm wellicht (tot op zekere hoogte) kunnen vermijden.

Verder zou GroenLinks moeten pleiten voor duidelijkere richtlijnen voor de toepassing van de norm, gebaseerd op de lessen die nu geleerd zijn bij het ingrijpen in Libië en Ivoorkust. De richtlijnen moeten geen keiharde criteria worden, omdat de toepassing van R2P volledig afhankelijk is van diverse lokale omstandigheden die per context verschillen,

maar wel richtlijnen voor wanneer (militair) ingrijpen geoorloofd is.

Een grotere rol voor lokale en regionale actoren is essentieel om draagvlak voor R2P te garanderen. GroenLinks zou dan ook moeten inzetten op stemmen en informatie vanuit de burgerbevolking, samenwerking zoeken met lokale groeperingen en regionale politieke organisaties etc. Een goed voorbeeld van een grote rol van een regionale actor, is de bemiddelende rol die de Afrikaanse Unie (AU) in eerste instantie speelde in zowel Libië als Ivoorkust. Ook al hebben de pogingen van de AU in deze gevallen niet tot succes geleid, eerder heeft dit regionale orgaan wel succes behaald met bijvoorbeeld het bezweren van verder verkiezingsgeweld in Kenia begin 2008 door diplomatieke bemiddeling. In een recent rapport van de VN Secretaris Generaal wordt verwezen naar het belang van lokale context bij het operationaliseren van R2P en worden regio's aangemoedigd om in hun eigen tempo en op hun eigen manier de norm op te pakken en zich eigen te maken, op voorwaarde dat er daadwerkelijk vooruitgang gemaakt wordt in het bieden van bescherming aan burgers.

Tandeloos

GroenLinks ziet een duidelijke rol weggelegd voor het Nederlandse leger in "conflictbeheersing, vredesbewaring, vredesafdwinging en ondersteuning van crisisbestrijding, mits deze missies gesteund worden door de VN en uitzicht bieden op verzoening en wederopbouw" (verkiezingsprogramma). Militair ingrijpen moeten we natuurlijk als allerlaatste redmiddel blijven zien. Toch is het goed dat GroenLinks zich wel duidelijk uitspreekt voor de mogelijkheid om dit middel in te zetten. Sluiten we dit namelijk op voorhand uit, dan wordt R2P een tandeloos begrip en zullen diplomatieke en economische drukmiddel ook minder kans van slagen hebben. Maar als we militaire interventie als een optie zien, moeten we als Nederland ook bereid zijn om troepen te leveren, of op zijn minst steun te leveren om de capaciteiten van internationale vredesmissies te vergroten.

R2P hoort bij de krachtige internationale aanpak van conflicten en mensenrechtenschendingen die GroenLinks nastreeft. De discussies over R2P zijn

ingewikkeld, op het spanningsveld van recht en politiek en alle verschillende economische en geopolitieke belangen. Het is dus naïef te denken dat R2P ooit op volledig objectieve wijze en uitsluitend gebaseerd op mensenrechten zal worden toegepast.

Maar dit moet GroenLinks er niet van weerhouden om de discussie te voeren over de toepassing van R2P, de rol van lokale en regionale actoren, preventie, conflictbemiddeling en militair ingrijpen. Want R2P is momenteel de beste optie die we hebben om vorm en richting te geven aan het veiligstellen van burgers tegen de meest ernstige wreedheden.

=

Literatuur

- R. Belloni, "The Tragedy of Darfur and the Limits of the 'Responsibility to Protect'", in: *Ethnopolitics*, 2006, 5, 4, p. 327-346.
- N. Chomski, *The New Military Humanism: The Lessons from Kosovo*, London: Pluto 1999.
- C. Homan, *Responsibility to protect in Libië*, Armex/Instituut Clingendael, oktober 2011.
- Kamerbrief artikel 100 aan de Tweede Kamer. Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 inzake Libië, 22 maart 2011.
- D. Rothchild D., F. Deng, I.W. Zartman S. Kimaro en T. Lyon, *Sovereignty as Responsibility – Conflict Management in Africa*. Washington D.C.: Brookings Institution 1996. (Hieraan ontleende Kofi Annan in 2000 de term R2P).
- The role of regional and sub-regional arrangements in implementing the responsibility to protect*, Report of the Secretary-General, 27 juni 2011.

“Opereer ook als

de Helling
12
winter 2011

Voor Mariko Peters was de grote betrokkenheid van GroenLinks bij internationale kwesties reden om lid te worden van de partij. Maar die liefde van de partij voor internationale politiek zorgt er ook voor dat de gemoederen in de partij soms hoog oplopen. Daarom is het wat betreft Peters zinnig van tijd tot tijd je uitgangspunten voor veiligheidsbeleid te toetsen aan de veranderde internationale inzichten en omstandigheden.

Peters: “Er is veel veranderd. Het feit dat de hele VN de doctrine *A Responsibility to Protect* (R2P) heeft aangenomen, betekent een historische omwenteling wat betreft de kijk op internationale samenwerking en soevereiniteit. R2P is een keuze voor de veiligheid van burgers, in plaats van alleen tussen staten. Aan dat laatste was behoefte na de Tweede Wereldoorlog, maar gezien de aard van de huidige conflicten is deze benadering nu verouderd. Er zijn minder oorlogen tussen staten en minder burgeroorlogen met een duidelijk begin en eind, maar meer lang slepende conflicten. Zo’n anderhalf miljard mensen is gevangen in een vicieuze cirkel van geweld, ontwikkelingsachterstanden, etc. Circa negentig procent van de huidige conflicten zijn dergelijke cyclische conflicten in gebieden die al lang kampen met een grote mate van criminaliteit, chaos en straffeloosheid, met alle economische gevolgen van dien. Hele generaties groeien op zonder baan of toekomstperspectief. Dat wordt opnieuw een bron van conflict. Ook ontstaat een domino-effect op een regio. Vluchtelingenstromen kunnen een heel gebied ontwrichten. Er zijn nu drie keer zoveel vluchtelingen dan ooit tevoren.”

Is R2P een vooruitgang in vergelijking met de interstatelijke ordeningen?

“Ja, ik vind het echt winst. Want de huidige conflicten vragen om een andere benadering. Dat is niet altijd gemakkelijk. We zijn opgevoed met de concepten en instrumenten uit het interstatelijke tijdperk, met de VN Veiligheidsraad als hoogste orgaan. We weten nu hoe ineffectief, politiek gekleurd en onevenwichtig die is. Voorlopig zullen we het er nog mee moeten doen, want een alternatief krijgt moeilijk vorm. We zijn gewend ons te verlaten op gouvernementele instrumenten en maatregelen, terwijl die maar heel beperkt effectief zijn. Onze reactie op de Arabische Lente leunt bijvoorbeeld veel meer hebben op informatie van de *civil society* dan diplomatieke. Ik hoop dat we aan het eind van deze politieke termijn, na alle heftige discussie over Kunduz, weten wat voor veiligheidspolitiek we in de 21e eeuw willen voeren.”

“Gemakkelijk is het niet. R2P gaat uit van een breed veiligheidsbegrip. Daarmee worden verwachtingen gewekt die de internationale gemeenschap vrees ik niet waar kan maken. Daarnaast is het een heel subjectief begrip. Waar begint de veiligheid van burgers? Misschien wel bij ecologie en klimaatverandering. Ik bedoel: wat is veiligheid, wat rechtvaardigt internationale zorg en hoe

weet je wanneer sprake is van een aanloop naar een etnische zuivering. Bovendien kan R2P op zoveel situaties en groepen van toepassing zijn, terwijl je weet dat de middelen te schaars en de politieke mogelijkheden om het eens te worden zo beperkt zijn, dat het nooit consequent en consistent, aan de hand van betrouwbare en transparante criteria kan worden toegepast. R2P is een heel fragiel begrip.”

Betekent R2P een verschuiving van gemeenschapsdenken naar een meer individualistische manier van denken?

“Voordat ergens wordt ingegrepen, moet in ieder geval sprake zijn van structurele en grootschalige schendingen van mensenrechten. Die massaliteit is wel van belang voor R2P. Want het gaat nogal ver, dat je verantwoordelijkheid zich uitstrekt over de burgers van andere landen. Dat staat haaks op het tot dan toe gehanteerde principe van niet bemoeienis met de interne huishouding van andere landen.”

Met een interventie haal je je een aantal vraagstukken van politieke ordening op de hals die door R2P niet zijn gedekt, die überhaupt niet zijn gedekt, omdat niemand weet hoe je een staat vormt in een gebied dat een heel andere historie heeft dan de Westerse.

“Ik zou het nog ingewikkelder willen maken: behalve met de politieke ordening heb je ook te maken met de economische en de rechtstatelijke ordening. R2P wijst ons erop dat veiligheid veel meer dimensies heeft. In combinatie met de schaarse middelen sluipt er dan onvermijdelijk een aspect van – als je het kwaad wilt zeggen – willekeur, of als je het positief wilt formuleren, van beperktheid in. Bij ingrijpen gaat het overigens niet altijd om militaire interventie, er is een heel scala aan denkbare maatregelen. Maar soldaten zend je gemakkelijker uit dan ontwikkelingswerkers, bemiddelaars of versterkers van *civil society*. Dus het gevaar is ook weer dat toch het accent op militaire actie komt teliggen, omdat dat nu eenmaal het meest tastbaar is. Het is vreselijk moeilijk om goed in zo’n conflict met al zijn complexiteit in te grijpen. De dromen en wraakzucht waarmee de wereld Afghanistan introk – overigens waren het ook de dromen van de Afghanen zelf – waren heel simpel: Taliban eruit en democratie erin. Nu is iedereen wel teruggekomen van die grootheidswaan, die maakbaarheidsgedachte. Veel mensen hebben ook hun buik vol van dat soort grote megalomane projecten als Irak en Afghanistan. Aan de andere kant: als je belang hebt bij

Realpolitiker”

FOTO: PETER VALCKX

een soort van wereldstabiliteit, welvaart etc., dan kun je niet genoeg nemen met die voortwoekerende conflicthaarden.”

Welke lessen zijn er te leren voor toekomstige interventies?

“Voor alles moet je een lange adem hebben. Het is een riskante onderneming om mensen uit een fragiele en conflictueuze situatie te helpen: het is misschien niet succesvol en levert niet meteen resultaat op. Je hebt met onvoorspelbare ontwikkelingen te maken. Logge organen als de VN, de EU en de Wereldbank proberen wel lessen toe te passen, hoe imperfect ook. In Libië is meteen toen de luchtaanvallen begonnen, aan lange termijn *postconflict* planning gedaan. Het belang van lokaal draagvlak is onderkend. Er zijn *pools* van diplomaten en deskundigen opgeleid en uitgestuurd.

Maar daarvan zijn er nog veel te weinig. Politietrainerscapaciteit is er bijvoorbeeld nauwelijks, terwijl de Wereldbank en VN er om schreeuwen.

Ten tweede moet je werken aan preventie en *early warning mechanisms*. Je moet informatie verzamelen, investeren in vrije media, gebruikmaken van lokale en regionale partners. De VN raadpleegt al vaker civil society rapporteurs en maakt gebruik van regionale netwerken zoals de Afrikaanse Unie. Ook diplomaten moeten er veel meer op uit gaan. Er moet een transparante ‘handen en voeten en ogen en orendiplomatie’ van de straat worden opgebouwd. Je moet weten met wie je kunt onderhandelen, en waarover. Hieraan kan progressieve politiek veel bijdragen. Wij leggen immers graag de nadruk op preventie. En daar is nog een wereld te winnen.”

De internationale gemeenschap let natuurlijk vooral op de strategisch belangrijke gebieden. Hoe krijg je aandacht voor vergeten uithoeken?

“Daar raak je aan een belangrijk punt. Progressieve politici hebben meer moeite met de irrationele en lelijke kanten van interventie. Keiharde opportunistische overwegingen, geopolitiek en handelsbelangen spelen een rol, geweldsmiddelen zijn slordig. En vergeet niet de emotionele kant: zodra de wapperende boerka’s en de huilende vluchtelingenkinderen in beeld verschijnen, heeft dat een effect op mensen. Alles wat niet strookt met de mooie humanitaire plaatjes, ligt bij ons traditioneel lastig. Gelukkig maar. Maar als je een actieve rol wilt blijven spelen in het buitenland, dan moeten we met dat soort zaken leren omgaan. Ik zou graag willen dat er niet alleen actie te mobiliseren was voor Libië, maar ook voor Syrië of de

Palestijnen. Maar zo ligt het niet. Voor sommige mensen is dat reden om hun handen maar niet aan de politiek te willen branden. Ik ben niet van die school. We moeten gelijktijdig werken aan een wereld waarin allerlei belangen veel transparanter worden en op de korte termijn proberen situaties te beïnvloeden met de riemen die we hebben. De doctrine van de mensenrechten is niet voldoende om actie te mobiliseren. Wij willen het graag zuiver houden, maar dat gaat nu eenmaal niet. We moeten tussen al die belangen ook als *Realpolitiker* opereren.”

Moet je je niet blijven afvragen wie er profiteert van een bepaalde interventie en of je praktijken steunt waar je helemaal niet bij betrokken wilt worden.

“Inderdaad, dat lijkt me typisch de taak van progressieve politici om hiervoor te waken. Maar stel nu dat het resultaat van dat doorvragen is: het belang van (bijvoorbeeld) de militaire inzet tegen piraten voor de kust van Somalië is keihard het beschermen van de Nederlandse koopvaardij, terwijl je weet dat te weinig gebeurt met de dieperliggende oorzaken van de piraterij. Toch zeg ik dan geen nee. Wel weet ik dan op welke merites ik de acties – en de rekening daarvan! – kan beoordelen. Op den duur krijgt dat effect. Kostbare, korte termijn bescherming van de koopvaardij wint aan rechtvaardiging als ook aan duurzame oplossingen wordt gewerkt.”

Hoe beslis je als parlementariër of je een bepaalde interventie al dan niet steunt? Er is altijd sprake van gebrek aan informatie en onzekerheid. Moeten er een lijstje criteria komen of is elke situatie zo anders dat dat zinloos is?

“De bedenkers van R2P hebben een aantal criteria opgesteld die wij kunnen onderschrijven: het doel van een interventie – en dan heb je het vooral over een militaire – moet duidelijk zijn, het moet haalbaar zijn met de beschikbare middelen, er moet een plan liggen voor na de interventie, en er moet een mandaat liggen, het liefst van de Veiligheidsraad en anders in elk geval zo legitiem en breed mogelijk, en tenslotte moet er regionaal draagvlak zijn. Dat zijn nuttige criteria, al zijn ze wat abstract. Maar dat is onvermijdelijk, want ieder conflict is uniek en gebonden aan lokale geschiedenissen en omstandigheden. Je kan nooit simpelweg het lijstje aftikken en dan ja of nee zeggen. Je moet het per geval secuur bekijken, met veel lokale informatie van zoveel mogelijk kanten. Je moet dus wel zorgen dat je de netwerken

hebt klaarstaan om dat soort informatie te krijgen.”

Hoe verklaar je de onenigheid in de partij over de politietrainingsmissie in Kunduz?

“Ik heb de pijn en passie hierover in de partij onderschat. Vooral omdat eerdere missies die wel gesteund werden, zoals Kosovo en andere NAVO-missies in Afghanistan. Nu hebben we te maken met een een gemengde EU/NAVO-missie met civiele doelstellingen die vrij letterlijk vermeld stonden in het verkiezingsprogramma. Misschien is er sprake van een verschillend historisch besef in de partij, of is het heel moeilijk om een eensgezinde mening te vormen te midden van alle opruiende media-aandacht. Ik vraag me ook wel eens af of het werkelijk om Kunduz ging, of ook om de pijnlijke politieke verhoudingen waarbinnen we moesten opereren.”

Twijfelden sommigen niet aan de mogelijkheid om in Afghanistan opbouwwerk te doen, zoals de oorspronkelijke bedoeling van GroenLinks was en vreesden ze daarom niet dat ook deze missie een verkapt militaire missie was? Daarnaast speelde achterdocht tegen de internationale coalitie die de interventies in Afghanistan leidt.

“Die kritische houding legt terecht de vinger op de zwakke plekken van interventies in conflictlanden. Er zijn in Afghanistan veel dromen gedroomd die ook weer in scherven zijn gegaan. Er zijn fouten gemaakt. De belangrijkste les is dat je het niet even in een paar jaar fikst. Zeker in Afghanistan is een langdurige betrokkenheid nodig, niet alleen op veiligheidsniveau, maar ook op het niveau van het bestuur, de rechtstaat en de economie. Maar ook een intelligente, op maat gesneden betrokkenheid, die van tegenslag leert.”

R2P leidt dus tot duurzame betrokkenheid bij het creëren van orde in een niet functionerende staat. Speelt het GroenLinks geen parten dat, als gevolg van de eigen geschiedenis, het belang van orde in het algemeen wordt onderschat?

“Ja, we hebben moeite met uniformen en gezag. Daar moeten we echt een slag slaan, want het is in het belang van onze eigen veiligheid dat we daarmee leren omgaan. Orde is belangrijk. Als je dan de vraag stelt welke orde, ben ik er ten diepste van overtuigd dat de meest duurzame en stabiele orde een democratische orde is, waarin mensen en minderheden hun eigen stem vertegenwoordigd zien en waar geweldloze besluit-

vormingsprocessen plaatsvinden.

Dat roept dilemma's op. Bijvoorbeeld: accepteer je uit behoefte aan orde en veiligheid een religieus getinte orde in plaats van een seculiere? Het feit dat de Afghaanse autoriteiten falen een werkend rechtssysteem op te zetten, is een perfecte voedingsbodem voor parallelle sharia-rechtbanken van Taliban op motoren, die de verre dorpen weten te bereiken, maar wel hardhandig recht spreken. Sommige dorpelingen geven daar dan toch de voorkeur aan, want het is tenminste iets. Hoe ga je daarmee om? In ieder geval geloof ik niet in het opstellen van dichtgetimmerde interventiemodellen, omdat het enorm kan verschillen wat in een bepaalde situatie van buitenaf werkbaar en mogelijk is.”

Nog een dilemma. Links had vaak kritiek op het Westerse optreden in het Midden-Oosten en ook in Afghanistan: onderdrukkende regimes werden in het zadel geholpen, gesteund of ten val gebracht, omdat dat goed uitkwam. Actuele interventies worden ook meestal in een Westerse coalitie uitgevoerd. Daar maak je dan deel van uit. Hoe ga je als linkse partij dan met je kritische positie om?

“Daar komt de politiek om de hoek kijken. Hoe ga je om met de erfenis van het bloedige en slordige Westerse optreden en in hoeverre laat je dat je visie op de toekomst kleuren? Dan ben ik van het optimistische slag. Ik denk dat het de opdracht van de progressieve politiek is om mensenrechten, burgerbescherming, maatschappelijk verantwoord ondernemen en brede legitimiteit en lokale betrokkenheid zoveel mogelijk in ons buitenlandbeleid te vertalen.”

Waar is dat optimisme op gebaseerd?

“We leven op deze aardkloot ook gewoon met de mensen die we hebben. Je moet het streven niet opgeven om de fouten uit de geschiedenis voor de toekomst te overwinnen. Een beschaafde wereld met iets meer vrede, welvaart en schoonheid is de stip op de horizon waar je met zijn allen op af wil. En zo'n wereld is mogelijk: meer duurzaamheid is mogelijk, beter met conflicten omgaan is mogelijk. Je vindt in elk land wel mensen die ook bereid zijn de schouders eronder te zetten.”

=

Van een gezaghebbende politieke analist vernam ik onlangs het volgende: de Dood komt op bezoek bij Poetin, ex president van Rusland, nu eerste minister van Rusland en straks vermoedelijk weer president van Rusland. Met z'n zeis en met die rare pij staat de Dood daar in het Kremlin. En hij zegt: "Vladimir Vladimirovitsj, je tijd is daar." Maar Poetin drukt op een knop en twintig kale vechtjassen springen tevoorschijn. Ze tuigen de Dood af, breken z'n zeis en smijten hem in de Lubljanka, de gevangenis van de geheime dienst. Daar meppen ze nog een tijdje flink op hem in. Alleen vergeten ze de deur van de cel te sluiten. De Dood ontkomt en zoekt hinkend en bont en blauw via wat sluiptwegen de weg terug naar God. In de hemel aangekomen doet de Dood jammerend zijn verhaal. God luistert bezorgd toe, dan vraagt hij handenwringend: "Zeg, Dood, niet om het een of ander, maar je hebt toch niet verteld wie je gestuurd heeft, hoop ik?"

Het aantal meldingen van de daling van de populariteit van Poetin groeit. Boegeroep wan-

neer hij opduikt bij sportwedstrijden, parlementsleden die het vertikken op te staan als hij binnenkomt, dreigende opiniecijfers. Omdat de sterke en stoere man van Rusland inmiddels zo lang in het zadel zit dat zelfs Russen hem een beetje zat worden, is het niet zo moeilijk om berichten of zelfs peilingen te produceren die aannemelijk maken dat hij het onderspit gaat delven.

Maar het drama dat achter alle terechte kritiek op de regering van Rusland schuilt, is dat je iedere Rus een betere regering wenst, maar geen enkele Rus een slechtere regering. En wanneer Poetin vervangen wordt, is zijn opvolger een minder aantrekkelijk figuur.

Wie de programma's van de oppositiepartijen onder elkaar zet krijgt niet zo veel greep op wat men nu echt anders wil. Minder corruptie, meer banen, goedkopere huizen en dat soort dingen klinken heel verstandig. Wie wil het niet? Hoe dit alles tot stand moet komen en met steun van welke van de vele concurrerende partijen, daarover zwijgt iedereen. Met een iets sceptischer blik lijkt het dat veel tegen-

standers van Poetin vooral graag zelf eens een lik uit de pan willen nemen. Veel invloed verzamelen ze daar niet mee.

Voor zover er strijd om de macht is, speelt die zich elders af, buiten ons gezichtsveld. Mocht de baas van Rusland zijn kaarten de komende maanden erg onhandig spelen, dan komt zijn opvolger eerder uit de boezem van het Kremlin dan uit de rijen van de verlichte democraten. En omdat dit gepaard zal gaan met chaos, heeft die opvolger dan hetzelfde ticket als Poetin ooit had: het herstellen van rust en orde, niet het invoeren van frivoliteiten als transparantie en inspraak. Minder Poetin betekent vermoedelijk meer puinhoop. Dan maar de duivel die je kent. Minder Poetin betekent vermoedelijk meer puinhoop, meer gedonder voor de paar activisten en journalisten die nog kritiek durven te uiten, om over de hemel maar te zwijgen.

=

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Duivvel

Van Koude Oorlog

© Spandilker

**NAVO
BROEDPLAATS VAN TERRORISTEN**

naar humanitaire interventie

GroenLinks heeft vanaf het begin hevig gedebatteerd over buitenlandse interventie. In het begin volgde de partij het denken uit de Koude Oorlog, maar stap voor stap werd dat ingeruild voor een visie die interventie om humanitaire redenen omhelst. Verslag van een ontwikkelingsgang.

Een jaar na het einde van de Koude oorlog werd GroenLinks officieel opgericht, maar in het voorjaar van 1989, toen GroenLinks daadwerkelijk tot stand kwam, stond de Berlijnse muur er nog. De Koude Oorlog speelde dan ook aanvankelijk een dominante rol in het denken over vrede en veiligheid binnen GroenLinks. In feite bestond er tot 1990 een bevroren wereld, met bevroren conflicten, waarbij ingrijpen ondenkbaar was. Zou het Westen ingrijpen, dan zouden de Russen immers hun nucleaire arsenaal in stelling brengen en *vice versa*. Vandaar dat de frustraties hoog waren toen bijvoorbeeld in 1968 in Praag de Tsjechen, toen nog de Tsjecho-Slowaken, in opstand kwamen tegen de Russen. Iedereen wilde hen wel steunen, maar omdat het aan de andere kant van het IJzeren Gordijn gebeurde, was ingrijpen ondenkbaar. Datzelfde gold voor de oorlog tussen Irak en Iran van 1980 tot 1988 waarin naar schatting twee miljoen doden vielen. Het Westen steunde het Irak van Saddam, omdat het Iran van Khomeini nog minder werd vertrouwd. De Navo in het Westen en het Warschaupact in het Oosten hielden elkaar in een houdgreep, niet in de laatste plaats door hun kernwapens. Die kernwapenstrategie was een belangrijke reden voor het anti-Navo standpunt van de PSP, de CPN en de PPR. Niet lang na de grote kernwapendemonstraties in de jaren tachtig werd GroenLinks geboren. In de partijen die GroenLinks vormden dacht men al circa dertig jaar als volgt: de Navo is niet onze Navo. Kernwapens willen we niet. Ingrijpen wilden we af en toe misschien wel, maar dat kon niet.

Omslag

In 1990 begint de wereld te ontdoeien en dat krijgt een grote invloed op het denken van GroenLinks. Al meteen in augustus 1990 is er de inval van Irak in Koeweit: de eerste Golfoorlog is een feit. Een paar maanden later

vallen Westerse troepen, onder VN-mandaat en gesteund door onder ander Egypte, Irak aan in Koeweit. Tegen die operatie was GroenLinks fel gekant. Ik ben zelf nog, ik durf het amper te bekennen, voorzitter van het anti-golfoorlogcomité geweest. De algemene gedachte was dat die oorlog werd gevoerd om de oliebelangen van Amerika veilig te stellen, niet vanwege mensenrechten. Eerlijk gezegd denk ik dat deze oorlog nog te vroeg kwam voor GroenLinks om toen al een nieuw standpunt over ingrijpen en humanitaire interventie te hebben.

Maar de eerste echte omslag kwam redelijk snel daarna. Na de bevrijding van Koeweit begon het optreden van Saddam Hussein steeds problematischer te worden. De in Noord-Irak levende Koerden steunden de inval in Koeweit en werden nu door Saddam bedreigd. Toen deed het Westen iets nieuws: het stelde een no-fly zone in. Het was een van de lange tijd ongebruikte instrumenten die na de Koude Oorlog opeens beschikbaar kwamen voor de internationale gemeenschap. De Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië garandeerden dat er vanaf een bepaalde hoogte- en breedtegraad niet gevlogen mocht worden, zodat de Koerden daar niet gebombardeerd konden worden. Met militaire middelen werd een soort bestand afgedwongen: Saddam werd op afstand gehouden. Het nog maar net opgerichte GroenLinks, dat van oudsher weinig op had met militair optreden, dat tegen de Navo was, moest een besluit nemen. En ondanks enige twijfel, werd besloten om die militair afgedwongen no-fly zone te steunen. De redenen waren humanitair: de Koerden vroegen er om en het gevaar dat ze door Saddam zouden worden uitgeroeid, was niet denkbeeldig. Dat was voorjaar 1991.

Dan ontstaat er een tweede conflict. Dit heeft naar mijn mening uiteindelijk geleid tot een fundamentele verandering in het denken van GroenLinks. We schrijven juni 1991 en Joegoslavië begint uit elkaar te vallen: Slovenië en Kroatië verklaren zich onafhankelijk, waarna er in het najaar oorlog uitbreekt tussen Servië en Kroatië. De stad Vukovar wordt met de grond gelijk gemaakt door de Serven. De beelden gingen de hele wereld over: voor de ogen van Europa werd een hele stad aan puin geschoten, met duizenden slachtoffers als gevolg. De Europese Unie wist niet wat te doen, de hele wereld wist eigenlijk niet wat te doen. Ook GroenLinks wist niet goed wat ze met de situatie aanmoest: moet er ingegrepen worden? Zo ja, hoe? Onder wiens vlag moet dat dan gebeuren? Uiteindelijk werd er

niet ingegrepen.

Twee maanden later, in december 1991, stelde GroenLinks haar eerste beginselprogramma vast. De buitenlandparagraaf onder het kopje 'Vrede en veiligheid' is een tamelijk onschuldig pleidooi voor een geweldloze vredespolitiek en, en dat is opvallender, voor steun aan veel pan-Europese niet-militaire organisaties zoals de OVSE, de organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, de Raad van Europa en de VN. Op die organisaties vestigde GroenLinks zijn hoop als het gaat om gewapende conflicten. Er lagen nog andere voorstellen op tafel, maar het congres was zeer rumoerig en kwam er niet uit; na twee dagen vergaderen werd uiteindelijk besloten om uitspraken over vrede en veiligheid uit te stellen. De partij gunde zichzelf nog een jaar tijd om naar een compromis te zoeken tussen de radicale en pragmatische voorstellen over vrede en veiligheid. In oktober 1992 worden een aantal stellingen toegevoegd die een eerste doorbraak laten zien in wat GroenLinks nu wel of niet bereid is te accepteren. Er wordt gesteld dat het bewaken van de vrede, *peacekeeping*, na een conflict acceptabel is wanneer het onder VN-vlag gebeurt. Voor het eerst wordt hier geaccepteerd dat er soms militaire middelen nodig zijn om de vrede te handhaven na afloop van een conflict, of voordat een conflict losbarst. *Peacekeeping* mag. En ook *peace-enforcing*, dat wil zeggen dat je gewapenderwijs vrede afdwingt, mag ook onder bepaalde omstandigheden. Met name het voorkomen van genocide wordt als een voorwaarde genoemd. Twee jaar na het ontstaan van GroenLinks werd erkend dat een totaal geweldloze vredespolitiek wel wenselijk is, maar niet altijd haalbaar. De Navo wordt in dezelfde uitspraak nog altijd niet geaccepteerd: die moet worden opgeheven. Eigenlijk is hier sprake van een vreemde contradictie, want de Navo is de enige organisatie die een opdracht van de VN tot *peacekeeping* zou kunnen uitvoeren. Hier klonk nog een echo uit het verleden.

Zeer opvallend is ook dat er een vernieuwende visie gegeven wordt op de rol van het leger, in een tijd dat Nederland nog een dienstplichtig leger heeft. Dat wordt na de Koude Oorlog overbodig geacht. We moeten de dienstplicht afschaffen en omschakelen naar een klein, professioneel leger met als belangrijkste taak optreden in vredesmissies, aldus de tekst uit 1992. Achteraf gezien toont GroenLinks hier een vooruitziende blik op de ontwikkeling van conflicten en de rol van legers.

Deze uitspraken worden aangenomen met meerderheden van 60 procent voor, 40 procent tegen. Er is nog altijd veel verzet tegen de erkenning dat militair optreden soms noodzakelijk is.

Dit nooit meer

Intussen gaat het conflict in Joegoslavië door. Dat concentreert zich dan niet meer in Kroatië, maar is verschoven naar Bosnië-Herzegovina, waar tussen 1992 tot 1995 een burgeroorlog woedt. Naar schatting komen daarbij tweehonderdduizend mensen om het leven. De Bosnische Serviërs jagen de Moslims en de Kroaten weg en die doen, als ze de kans krijgen, hetzelfde in gebieden waar de Bosnische Serviërs de meerderheid vormen. Etnische zuivering is het woord van die dagen. Er kwamen beelden van kampen: vermagerde gevangenen die tegen prikkeldraad aanstonden. De herinnering aan de concentratiekampen uit de Tweede Wereldoorlog werd door die beelden gewekt. En dan waren er de beschietingen van Sarajevo: de hoofdstad van Bosnië ligt in een dal en werd vanuit de heuvels beschoten door sluipschutters en door grofgeschut. Mensen konden hun eigen straat niet meer oversteken zonder gevaar voor eigen leven. Die beelden werden ons bijna dagelijks voorgeschoteld en velen zullen ze ook vandaag nog op hun netvlies hebben staan. Niemand wist wat er aan gedaan moest worden. De Europese Unie was totaal verdeeld: Duitsland wilde één ding, Frankrijk wilde een ander, Groot-Brittannië wilde weer wat anders, maar er gebeurde niets en de oorlog ging maar door. Uiteindelijk hebben de Verenigde Staten in 1995 ingegrepen: ze bombardeerden de stellingen rond Sarajevo, waardoor de Bosnische Serviërs zich terugtrokken.

Het algemene gevoel na deze drie jaar was: Dit nooit meer! Het kan niet zo zijn dat we in een vreedzaam Europa leven na de val van de Muur en dat op de deurmat van Europa mensen elkaar afmaken, dat er concentratiekampen zijn zoals vijftig jaar geleden: dat mogen we nooit meer accepteren.

Dat gevoel werd nog versterkt door de gebeurtenissen in de zomer van 1995 in Srebrenica. Het kampement van de VN waar veel Bosnische mannen, vrouwen en kinderen hun toevlucht hadden gezocht. De VN-troepen – op dat moment Nederlandse soldaten – waren klein in aantal, maar wekten desondanks de indruk dat ze de mensen in dat kamp zouden beschermen. Toen rukten de Bosnische Serviërs onder leiding van generaal Mladic naar Srebrenica op; de Nederlandse

troepen vroegen om luchtsteun om die troepen te bombarderen, maar kregen die niet en uiteindelijk werden mannen en vrouwen gescheiden en werden 8000 mannen en jongens koelbloedig vermoord.

In dezelfde tijd speelde zich in Afrika eveneens een drama af. In 1994 breekt in Rwanda een buitengewoon bloedige burgeroorlog uit tussen de Tutsi's en de Hutu's. In een paar maanden tijd worden achthonderdduizend mensen omgebracht. Aanwezige VN soldaten staan machteloos en vluchten. In korte tijd werden in de wereld enorme aantallen mensen omgebracht terwijl de internationale gemeenschap werkeloos toekeek. Dit heeft grote invloed gehad op de standpunten van GroenLinks, net als op andere partijen en internationale organisaties.

In 1999 wordt dit zichtbaar. Sinds een paar jaar wordt er niet meer gevochten in Bosnië, maar dan laait het conflict weer op in Kosovo. Serven proberen de Kosovaren, een overwegend Albanese meerderheid in het zuiden van Servië, massaal te verdrijven. Ze schrikken daarbij niet terug voor moordpartijen. Er vielen ongeveer tienduizend doden. Er kwamen beelden van chaotische taferelen aan de Kosovaars-Macedonische grens, waar honderdduizend Kosovaren door de Serven uit hun eigen land verdreven worden. Er ontstaat een enorme discussie in de VN, maar de VN is verlamd: de Russen en Chinezen (niet toevallig de tegenstanders uit de tijd van de Koude Oorlog) zijn tegen en er is dus ook geen VN-uitspraak die ingrijpen legitimeert. Maar dan begint het kwade geweten van Europa en de wereld op te spelen. De Navo wil ook zonder VN-mandaat ingrijpen. Na Bosnië en Rwanda kunnen we niet accepteren dat er opnieuw tienduizenden doden vallen terwijl we dat zouden kunnen voorkomen. In maart en juni wordt eerst Kosovo gebombardeerd, en later ook delen van Servië, om de Serven te dwingen de verdrijving van de Kosovaren te stoppen.

Binnen GroenLinks leidt dit tot een buitengewoon heftig debat. De ene helft zegt: "ja, na Bosnië en Rwanda moeten we deze keer wel ingrijpen" en de andere helft zegt "er ligt geen VN mandaat en we vertrouwen de Navo niet. Bovendien gaat er zoveel meer kapot dan alleen militaire Servische doelen: dit kunnen we niet voor onze rekening nemen." Uiteindelijk kiest de meerderheid van GroenLinks ervoor om de bombardementen toch te steunen. De Duitse Groenen voeren op dat moment precies hetzelfde debat. Joska Fischer, dan zo'n half jaar minister van

Buitenlandse zaken, moet de verantwoordelijkheid nemen: Fischer is voor Duitse steun aan de Navoactie. Daarop wordt hij heftig aangevallen in zijn eigen partij, waarbij Fischer door zijn eigen partijgenoten met verf wordt bekogeld. Maar Fischer houdt voet bij stuk en Duitsland doet mee aan de operatie. En ook Nederland doet mee, mét steun van GroenLinks. Het is de eerste militaire interventie, én het eerste Navo-optreden dat GroenLinks steunt.

Na elf september

De veranderingen in de wereld gaan door en GroenLinks verandert mee. Na de aanslag op de Twin Towers in 2001, besluiten de Verenigde Staten om Afghanistan binnen te vallen, dat al jarenlang fungeert als een vrijhaven van waaruit Al Qaida opereert en waar de Taliban al jarenlang een schrikbewind voeren.

De eerste twee weken van de Amerikaanse operatie in Afghanistan worden door GroenLinks gesteund vanwege terrorisme en vanwege de Taliban, die vooral vrouwen zwaar onderdrukken. Maar dan ontstaat er al snel een debat. Zoals wel vaker bij GroenLinks verloopt het debat in golfbewegingen: na Kosovo in 1999 laait toch de twijfel weer op, ook omdat, zoals in elk gewapend conflict, de eerste burgerslachtoffers vallen: er vallen doden bij aanvallen van de Amerikanen en er worden doelen getroffen die niet getroffen hadden mogen worden. Er komen steeds meer berichten dat er in Noord-Afghanistan gruwelijkheden plaatsvinden onder de mantel van die interventie. En dan, op de dag dat Kabul bevrijd wordt, trekt GroenLinks zijn steun in. Achteraf was dat geen handig moment. Net op het moment dat de missie succesvol is, het land is bevrijd van de Taliban en Bin Laden het land heeft verlaten, weet GroenLinks het even niet meer. De partij wordt verscheurd door enerzijds de wens een einde te maken aan het bewind van de Taliban en anderzijds de ontzetting over de *collateral damage*, de burgerslachtoffers die bij dat ingrijpen vallen.

In 2003 vallen de Verenigde Staten, gesteund door Groot-Brittannië en een deel van de Europese Unie, Irak aan. Europa is verdeeld, vooral over de vraag of Saddam Hussein inderdaad massavernietigingswapens heeft ontwikkeld, het officiële argument voor ingrijpen. Ook GroenLinks heeft er zware twijfels bij en is tegen de inval, net als vrijwel alle Groene partijen in Europa. Achteraf blijken alle zogenaamde bewijzen gefingeerd te zijn. Nederland doet mee, maar dat heeft eigenlijk tot weinig discussie geleid. Voor

GroenLinks is het relatief gemakkelijk om nee te zeggen tegen deze oorlog, al zijn er ook mensen die zich afvragen hoe je dan wel van Saddam af moet komen? Want het is bekend dat er gemiddeld elk jaar onder Saddam zo'n twintigduizend doden vallen: mensen worden gemarteld, verdwijnen en worden geëxecuteerd en dat al jarenlang. Maar uiteindelijk is iedereen het erover eens dat een oorlog, zeker zonder VN-mandaat, hiervoor geen oplossing is.

In 2008 neemt GroenLinks een nieuw beginselprogramma aan. Dat is een stuk korter als het gaat om vrede en veiligheid. Het is waarschijnlijk een weerspiegeling van het feit dat er op dat moment minder geworsteld werd binnen GroenLinks. De OVSE wordt niet meer genoemd; de gedachte dat die de Navo zou kunnen vervangen is verlaten. Ook over de Navo zelf wordt met geen woord meer gerept, ondanks pogingen om er wel iets over te zeggen. De gedachte overweegt: de Navo is er nu eenmaal, al vinden we dat niet altijd leuk. In Kosovo waren we wel blij dat er een bondgenootschap was dat de bombardementen kon uitvoeren die ook wij wilden. Dus de Navo laten we maar even links liggen. Blijft over de VN. Dat is nog altijd de organisatie die wat betreft GroenLinks in zaken van vrede en veiligheid gezaghebbend is. De voorwaarden voor militaire interventies zijn niet veranderd: die zijn acceptabel als er genocide dreigt en als alle niet-militaire middelen zijn uitgeput of niet effectief zijn gebleken.

In twintig jaar tijd heeft GroenLinks leren accepteren dat militaire interventies onder bepaalde voorwaarden soms noodzakelijk zijn, maar we blijven ons daar toch een beetje ongemakkelijk bij voelen. Als we eens ja hebben gezegd bestaat bij het volgende conflict altijd de neiging om nee te zeggen of zeer sceptisch te zijn. Wel is het debat in de loop der tijd minder ideologisch geworden en pragmatischer: helpt het, is het redelijk, is alles geprobeerd? Recentelijk hebben we dat weer meegemaakt in het debat over Kunduz en Libië.

R2P

Wat mij betreft vloeit de steun aan de missie in Kunduz op een logische wijze voort uit de ontwikkeling van het denken van GroenLinks over vrede en veiligheid. Het past in de aanvaarding van *peacekeeping* in 1991. Het trainen van politie is in meerdere documen-

ten uit 2007, 2008 en 2010 genoemd als een voorbeeld voor een soort alternatief voor militair ingrijpen. Dat het een moeilijk dossier zou worden, was wel duidelijk. Het was een loffelijk streven van de fractie om te eisen dat de door Nederland opgeleide politieagenten nooit en te nimmer militair zouden worden ingezet, maar je kon op je vingers natellen dat dat wel eens heel erg lastig zou gaan worden. Mocht blijken dat dit toch gebeurd en er toch politieagenten militair worden ingezet, dan kan GroenLinks niet anders dan haar steun aan de missie intrekken. De Kunduz missie is een beetje teveel een GroenLinks missie geworden, terwijl het natuurlijk een regeringsmissie is, die GroenLinks moet controleren. Als je teveel op de stoel van de uitvoerende macht gaat zitten, loop je het gevaar dat je zelf wordt aangesproken op alles wat er daarna mis gaat.

Het optreden van de fractie met betrekking tot Libië heeft me enigszins verbaasd. Ik vond dat GroenLinks terecht de resolutie van de Veiligheidsraad met instemming begroette, en ook het gewapend optreden dat daarmee gelegitimeerd werd, omdat Khaddafi op dat moment in Benghazi – dat zal niemand betwijfelen – op het punt stond om tienduizenden mensen om te brengen. Hij beschreef zijn eigen burgers als honden en ratten, die moesten worden uitgeroeid. Wat mij betreft werd er terecht ingegrepen, zeker omdat er een VN-mandaat lag, de Arabische Liga voor was en de Libische oppositie erom smeekte. Maar GroenLinks trok vervolgens haar steun weer in toen de missie werd overgenomen door de Navo en dat is wat mij betreft een beetje wankelmoedig: eerst ja zeggen, dan nee, omdat de Navo er niet helemaal één standpunt op nahield. Dan had je in het begin ook niet moeten steunen, want toen was er een losse coalitie, waarin de Fransen iets anders wilden dan de Amerikanen en de Turken. Natuurlijk had niemand echt een helder beeld van wat er na het ingrijpen moest gebeuren. Maar is dat nou een reden om de steun terug te trekken? En dan wel te accepteren dat er moordpartijen plaatsvonden, alleen misschien elders, in Misrata? Bij Libië weten we natuurlijk dat het niet van de GroenLinks stem afhangt, dat maakt het gemakkelijker dan Kunduz. Maar in mijn ogen past ook de interventie in Libië in de ontwikkeling van het denken van GroenLinks.

Het denken van GroenLinks is voor een groot

deel terug te vinden in de filosofie van die de VN de laatste jaren heeft ontworpen en die bekend staat als de *Responsibility to Protect* (R2P). De Veiligheidsraad en de Algemene Vergadering van de VN hebben ermee ingestemd. En ook daar speelde Rwanda en Joegoslavië een belangrijke rol. In het kort zegt men: ja, er zijn situaties denkbaar waarin de internationale gemeenschap de plicht heeft om burgers te beschermen als hun eigen overheid dat niet meer kan. Daar zijn alle voorwaarden bijgezet om te voorkomen dat iedereen die *triggerhappy* is die filosofie snel kan gebruiken om maar overal in te grijpen. Dat is een radicale breuk met het denken over soevereiniteit waarbij de internationale gemeenschap zich niet binnen de grenzen van een land mag begeven. R2P beantwoordt aan het sterke gevoel van verantwoordelijkheid dat ook binnen GroenLinks wordt gevoeld, dat je niet langs de kant kan blijven staan als er verschrikkelijke dingen gebeuren of op het punt staan te gebeuren. Het zou goed zijn voor GroenLinks om zich te profileren als een partij die zich beroept op de *Responsibility to Protect*.

Militaire interventies zijn binnen GroenLinks nog altijd omstreden en misschien is dat ook helemaal niet slecht. Ik zou mezelf niet prettig voelen in een partij die heel automatisch zegt: natuurlijk, schiet ze allemaal maar neer. Wel denk ik dat het een positieve ontwikkeling is dat GroenLinks meer pragmatisch van geval tot geval bekijkt of men bereid is het gebruik van militaire middelen toe te staan.

=

Dit is de licht bewerkte tekst van een lezing van Joost Lagendijk in maart 2011 voor de GroenLinks academie.

Vluchtelingen uit Libië lopen naar een kamp van de UHNCR vlak over de grens in Tunesië.
Fotograaf Chris Bode: "Ik zag een onafzienbare stroom mensen langskomen, voornamelijk Bengaalse arbeidsmigranten uit Libië, die niet terug wilden naar hun eigen land. Het drama voltrok zich voor mijn ogen. Ik stond stil en drukte af, de ene foto na de andere."

GroenLinks moet voo

Als een partij met weinig hang naar geopolitiek, is GroenLinks geschikt om R2P een centrale plek te geven in de internationale besluitvorming. De partij kan aanjager zijn van discussies over vergeten landen, dilemma's rondom interventie en zich sterk maken voor conflictpreventie en grotere deelname van Nederland en EU-landen in VN-vredesmissies.

Nooit meer Cambodja, Rwanda, of Srebrenica. Het falen van de internationale gemeenschap bij massamoorden moest worden gestopt. In 2005 werd een antwoord gevonden in *Responsibility to Protect* (R2P), dat werd omarmd door alle wereldleiders tijdens de VN top in 2005. Daarna werd het echter stil rondom R2P, vooral in de internationale politiek en media. Veel NGO's hadden het hele principe al afgeschreven. Tot de interventie van de NAVO in Libië. Nu staat R2P ineens weer midden in de aandacht: de wereld denkt weer na over *Never Again*. Wat kan dit betekenen voor GroenLinks?

Als gevolg van Libië wordt de kern van R2P tegenwoordig teruggebracht tot militaire interventie. Onterecht en jammer, want R2P is veel meer dan dat. *Responsibility to Protect* is bedoeld om bevolkingen structureel te beschermen tegen de ergste mensenrechtenschendingen als genocide, oorlogsmisdrijven, etnische zuiveringen en misdrijven tegen de menselijkheid. Daarvoor is veel meer nodig dan sporadische militaire interventies.

R2P bevat drie pijlers. Ten eerste de primaire verantwoordelijkheid van een staat om zijn eigen mensen te beschermen. Vervolgens ondersteuning van de internationale gemeenschap via ondermeer capaciteitsopbouw, ontwikkelingsamenwerking en de opbouw van een veiligheidsapparaat. De derde pijler behelst dan adequate reactie van de internationale gemeenschap indien een staat niet bereid of in staat is om zijn bevolking te beschermen, inclusief militaire interventie. R2P herdefinieert hiermee soevereiniteit van een recht om onderdanen naar eigen denken te behandelen tot een collectieve verantwoordelijkheid om de bevolking te beschermen.

Niet sexy

Het preventieve deel in pijler twee van R2P heeft zich in de praktijk al deels bewezen. De bemiddeling in Kenia door Kofi Annan in 2008 en het snelle preventieve ingrijpen in Guinea en Kirgizië in 2009, mede op basis van R2P, voorkwam verdere moordpartijen. Steeds vaker hebben ook VN-vredesmissies omvangrijke mandaten om burgers te beschermen, zelfs met stevig geweld.

Met het oog op R2P heeft de Secretaris-Generaal het VN-apparaat voor preventieve diplomatie de laatste jaren sterk uitgebouwd met regionale speciale gezanten, bemiddelaars, *rapid-response teams*, uitwisseling van

informatie, extra steun voor politiek lastige verkiezingen en capaciteitsopbouw. De bemiddeling door de VN in Jemen door Jamal Benomar is een recent succes. Ban Ki-moon geeft daarmee heel consequent invulling aan de preventiepijler van R2P.

Preventie steunt iedereen, en dus lijkt het logisch dat deze vooruitgang wordt geboekt. Dat valt in de praktijk helaas erg tegen. Preventie wordt inderdaad door iedereen politiek gesteund, maar woorden en daden lopen uit de pas bij de lidstaten van de VN. Directe preventie is simpelweg niet sexy, het haalt geen krantenkoppen en is lastig in resultaten te vangen. Hierdoor is er chronisch te weinig geld voor preventie, waardoor de Secretaris-Generaal zijn preventieve strategie maar voor een deel kan uitvoeren en de mogelijkheden voor succes niet maximaal worden benut.

Politieke aandacht voor preventie ontbreekt ook in de Veiligheidsraad, die veel te weinig spreekt over landen die een risico vormen vanuit het oogpunt van R2P, maar nog geen directe dreiging voor de internationale vrede en veiligheid zijn. Sommige leden als China, Rusland en India vinden dit een inmenging in binnenlandse aangelegenheden en willen geen agendering van een bepaald land, zoals recentelijk Syrië en Jemen. Het is echter ook een praktisch gevolg van het feit dat de huidige Veiligheidsraad volstrekt overweldigd is door de bestaande agenda van dertien vredesmissies, twaalf politieke missies, ad hoc crises en beleidsdiscussies.

Preventie kan dus meer vrienden gebruiken, inclusief GroenLinks. Op dit moment is de partij al jaren bezorgd over Afghanistan en Palestina, maar heeft weinig oog voor andere landen. Soedan, DR Congo, Kirgizië, Nigeria en Ivoorkust hebben allemaal te maken met massale schendingen van mensenrechten en mogelijke R2P-situaties; maar geen woord hierover vanuit GroenLinks. GroenLinks zou structureel aandacht moeten vragen voor dit soort landen en de Nederlandse regering en de Hoge Vertegenwoordiger van de EU moeten aansporen om actie te nemen. Deze politieke steun moet gepaard gaan met financiering en praktische ondersteuning aan de VN en de Afrikaanse Unie. De Europese Unie speelt hierin een cruciale rol gezien het enorme apparaat en de middelen. Daarmee zou de partij duidelijk maken dat ze mensenrechten echt serieus neemt.

rtouw nemen in R2P

Een tweede belangrijk aspect van acute preventie is de verbetering van VN-vredesmissies die steeds vaker met een stevig mandaat voor de bescherming van burgers naar een land worden gestuurd. Deze VN-missies worden daardoor regelmatig partij in conflicten en leveren strijd met rebellen of losgeslagen militairen. Op dit moment zijn er zestien vredesmissies met meer dan honderdduizend militairen, met een budget van slechts zeven miljard dollar, aanzienlijk minder dan de begroting van ons Ministerie van Defensie. Voor dit bedrag doet de VN het eigenlijk nog erg goed, maar helaas zijn de meeste missies onvoldoende in staat om de mandaten in complexe omgevingen goed uit te voeren. Dit komt door gebrekkige kwaliteit en motivatie van de soldaten en politie, en gebrek aan zaken als training, inlichtingen en helikopters en andere *hightech* oorlogsvoering. Dit is een direct gevolg van het ontbreken van directe steun van Westerse landen aan VN-missies en hun keuze om deze steun via de Navo of de EU te organiseren. GroenLinks zou zich sterk kunnen maken voor veel grotere deelname van Nederland en EU-landen in VN-vredesmissies, inclusief bijbehorende capaciteiten. Nederland had dertien manschappen in VN-vredesmissies op 31 oktober 2011 en staat op dit moment op nummer 95 van de 114 troepen leverende landen.

Criteria

Helaas kan ondanks alle preventieve maatregelen niet worden uitgesloten dat niet-militaire drukmiddelen en militaire ingrijpen wederom nodig zullen zijn. GroenLinks is terecht terughoudend met militair ingrijpen, gezien de menselijke kosten, maar is zich door de jaren meer ontspannen gaan opstellen als het gaat om militaire interventies in R2P-situaties. De partij heeft veel gesproken over de invulling van militaire interventies en voortgang geboekt in de verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010, maar nog nooit een omvattend idee ontwikkeld. R2P-interventies bieden zo'n mogelijkheid. Hierbij enkele ideeën.

Ingrijpen op basis van R2P is tot op heden vooral een uitzondering en geen regel. Kosovo in 1999 was R2P avant la lettre en onlangs hadden we Libië. Andere interventies zoals in Irak en Afghanistan gebeurden op geheel andere gronden. In R2P-situaties wordt juist te vaak besloten om niet in te grijpen. In

Cambodja, Rwanda, Srebrenica, maar ook recentelijk Sri Lanka, Darfur, Somalië, en nu Zuid-Kordofan was voldoende reden om niet-militaire drukmiddelen en zelfs militair interventies te overwegen. R2P speelt helaas een te weinig dominante rol. Iedereen beschermt vooral zijn eigen vrienden vanwege politieke en economische belangen, is niet bereid om R2P daadwerkelijk centraal te stellen en menselijke en economische kosten te maken voor politiek onbeduidende landen en/of hun bewoners. Somalië kwam bijvoorbeeld pas terug op de mondiale agenda nadat piraterij een economische kostenpost bleek te worden.

Aan de andere kant spelen R2P-argumenten gelukkig soms wel degelijk een belangrijke rol. De snelheid van besluitvorming rondom Libië had zeker met R2P te maken. De genocide in Rwanda resoneerde door de 'kakkerrakken'-uitspraak van Khaddafi en zijn dreiging om huis aan huis in Benghazi iedereen af te slachten. Dit was een belangrijke overweging van China en Rusland om niet tegen resolutie 1973 te stemmen. Natuurlijk speelde ook andere belangrijke redenen een rol in de eendrachtigheid van de Veiligheidsraad. Khaddafi had amper vrienden over in de Arabische Liga (AL) en de AL riep de Veiligheidsraad op tot actie, incl. een *No-Fly Zone*. Zijn overgebleven vrienden in de Afrikaanse Unie werden aan de kant geschoven. Enkele Europese politieke leiders hadden ook baat bij politieke daadkracht in een land dat om de hoek ligt van ons continent. Maar R2P stond voor het eerst centraal in de discussies.

Militair ingrijpen is echter het uiterste instrument voor de internationale gemeenschap en wordt zoals gezegd niet consistent toegepast. GroenLinks is als een progressieve partij met weinig hang naar geopolitiek goed geplaatst om R2P een centralere plek te geven in Nederlandse en EU-besluitvorming. Consistentie en politieke wil om op basis van R2P in te grijpen moet namelijk worden aangewakkerd door maatschappelijke organisaties, de media, en enkele landen die politiek leiderschap tonen, want het gaat niet vanzelf.

Het aanwakkeren van zulke discussie zou gebaseerd moeten zijn op een solide fundament. Heldere richtlijnen voor militaire interventies op basis van R2P zijn nodig. De *International Commission on Intervention and State Sovereignty* (de wieg van R2P in 2001) adviseerde om een uitgebreide set van cri-

teria te gebruiken om te bepalen of een militaire interventie noodzakelijk en wenselijk is. Internationaal bestond hierover echter geen overeenstemming en dus zijn deze criteria in 2005 geen officieel onderdeel van R2P geworden.

Deze criteria kunnen goed leidend zijn voor de bepaling door GroenLinks en Nederland in de afwegingen rondom militaire interventie. De criteria zijn:

- rechtvaardig doel: de intentie van ingrijpen moet zijn om massale gruwelijkheden te stoppen of acute gruwelijkheden te voorkomen.
- juiste motief: het primaire motief moet het stoppen van menselijk lijden zijn.
- laatste redmiddel: alle niet-militaire opties moeten onderzocht zijn en als onwerkbaar beoordeeld zijn.
- proportionaliteit: militaire actie moet in verhouding staan tot de doelen die beoogd worden en de schaal, duur en intensiteit van de geplande militaire interventie moet tot een minimum beperkt worden.
- redelijke kans van slagen: de consequentie van de actie moet minder slecht zijn dan de consequentie van geen actie.
- legitieme autoriteit: de Veiligheidsraad bepaalt of wordt ingegrepen of niet, maar moet ook beter functioneren.

Aanjager

Het gebruik van zulke criteria biedt een raamwerk voor een politieke afweging. Het is geen automatisme, omdat vaak informatie ontbreekt, informatie niet eenduidig is en landen een eigen interpretatie van de situatie hebben die wordt gekleurd door andere belangen. De analyse van elk criterium zal dan ook politiek blijven. Zij bieden echter handvaten om een mogelijke militaire interventie in de juiste context te beschouwen. GroenLinks zou ernaar kunnen streven om deze criteria onderdeel te maken van het toetsingskader voor militaire uitzending. Het politieke initiatief voor militaire uitzending kan dan ook veel meer bij het parlement komen te liggen. Discussies over militair ingrijpen beginnen in Nederland, en bij GroenLinks, namelijk altijd pas als de eerste Amerikaanse vliegtuigen in de lucht zijn. Dit is altijd te laat en de keuze die overblijft is nog slechts om al dan niet aan te sluiten bij de agenda van een ander, zoals in Afghanistan of Libië, of niet meedoen. De criteria bieden een kader dat het parlement dwingt

veel actiever naar landen te kijken, actie te eisen van de regering en niet alleen te reageren op het initiatief van de regering via een Artikel-100 brief. GroenLinks kan in Nederland en de EU juist aanjager zijn van discussies over landen die vergeten zijn maar waar wel R2P-achtige situaties aan de orde zijn.

Dit betekent ook dat GroenLinks zelf consequenter om moet gaan met militaire interventie, en deze criteria ook zelf moet toepassen. De besluitvorming rondom Libië verdient namelijk geen schoonheidsprijs. Nederland en GroenLinks werden pas wakker toen ons land een paar vliegtuigen en een boot in de strijd wilde gooien. De GroenLinks Tweede Kamerfractie was eerst voor beperkte Nederlandse steun, toen tegen en daarna ineens voor troepen op de grond. Gelukkig maakte het allemaal niets uit, want landen als Frankrijk, UK en de VS namen hun verantwoordelijkheid in Libië. Een partij die R2P serieus neemt dient echter zorgvuldiger om te gaan met dit vraagstuk.

De criteria bieden een raamwerk voor besluitvorming, maar Libië brengt ook duidelijke dilemma's naar boven die op dit moment in New York worden besproken rondom de criteria 'rechtvaardig doel' en 'juist motief'. In de kern was de interventie in Libië een succesvolle bescherming van de bevolking van Benghazi en andere steden met militaire middelen, en zij was in overeenstemming met resolutie 1973. Hoe langer de interventie duurde, hoe meer de *National Transitional Council* (NTC) ging meevechten en hoe meer voortgang werd geboekt door de NTC, hoe minder geneigd Khaddafi en zijn omgeving waren om veranderingen door te voeren in het regime. Ze gaven geen enkel gehoor aan staakt-het-vuren of terugkeer naar de barakken.

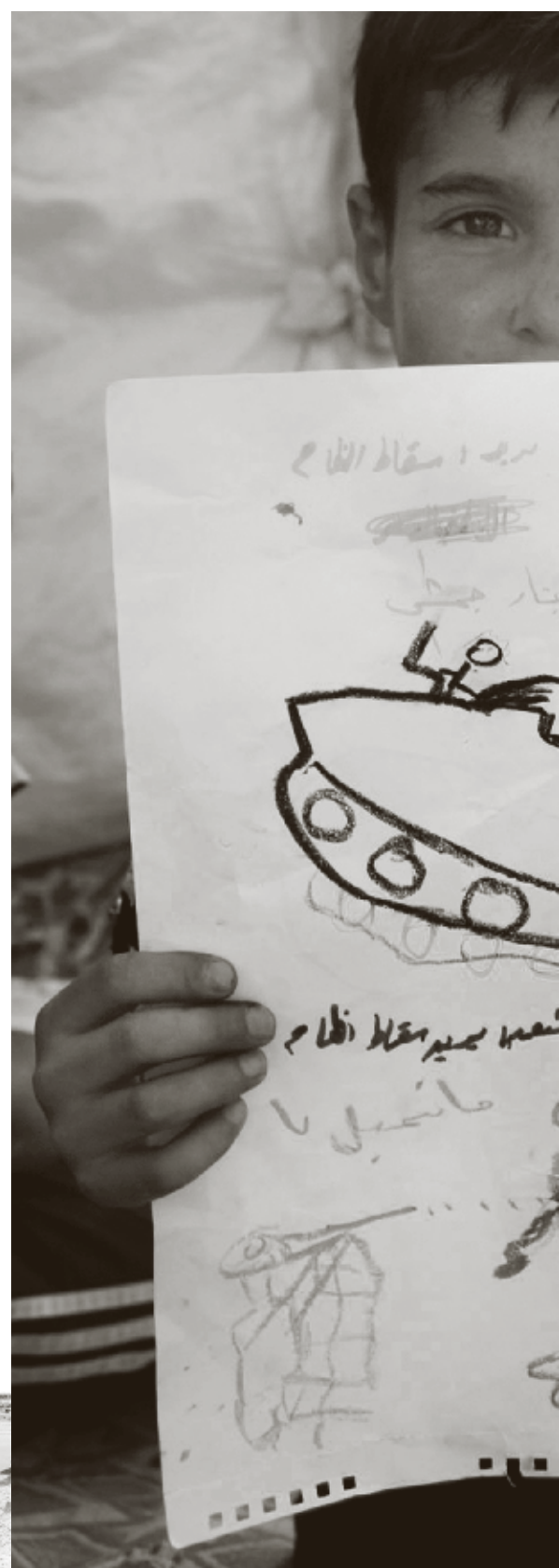
Op zo'n moment wordt *regime change* haast onvermijdelijk als middel van het gemandateerde *all necessary measures* om burgers te beschermen. En dat is niet zo gek, aangezien veel genocides, zoals in Duitsland, Rwanda en Cambodja, eindigden met een verandering van het regime. Landen als Zuid-Afrika, India en China, maar ook linkse activisten staan altijd met het argument klaar dat het doel van de missie tijdens de missie veranderde en dat de onderliggende

motieven altijd al gericht waren op *regime change*. Daarbij zou het dan gaan om olie, gas of antiterrorisme. Volgens deze redenering werden de grenzen van het mandaat overschreden zonder akkoord van de Veiligheidsraad, en was de interventie dus niet legitiem. Lastige discussies, ook al omdat politieke leiders in sommige Westerse landen wel heel snel op de mantra van *regime change* overgingen. Het is in zulke situaties zeer belangrijk dat degenen die interveniëren hierover open en transparant zijn en dat *all necessary measure* ook kan betekenen dat een regime moet veranderen.

Een tweede dilemma dat veelvuldig wordt genoemd is het dilemma tussen actie en geen actie. De voorstanders van de interventie in Libië stellen dat de gevolgen van geen actie veel erger waren geweest dan de consequenties van deze NAVO-acties. De tegenstanders bedoelen het tegenovergestelde, maar beide zullen nimmer in het gelijk kunnen worden gesteld, omdat alleen het actiescenario in de praktijk is gebracht. De scenario's van geen actie kennen we helaas ook voldoende, en juist hiervoor is R2P ontwikkeld. Het is dus voor de interveniërende partij altijd '*you are damned if you do and damned if you don't*'. Het is van belang dat dit wel aan de orde komt, omdat veel tegenstanders van interventie niet ingaan op de vraag wat Khaddafi mogelijk met de 670.000 inwoners van Benghazi zou hebben gedaan. Benghazi had een volgende naam op het lijstje van internationale gruweldaden kunnen zijn.

Afsluitend kan worden geconcludeerd dat R2P een goede leidraad kan vormen voor een progressief buitenlands beleid, en de dagelijkse GroenLinkse politiek biedt genoeg aanknopingspunten. Een stevige focus op preventie moet de basis zijn, maar niet-militaire drukmiddelen en militaire interventie zijn soms noodzakelijk om burgers te beschermen. Beide dilemma's maken duidelijk dat een raamwerk van criteria geen panacee zal zijn voor politieke verschillen van mening, maar wel richting kan geven aan moeilijke discussies. *R2P is here to stay*, en GroenLinks moet dat in haar politiek ter harte nemen.

=

Syria: Displaced Children Speak Through Art

De Rotterdamse filmmaker Rosh Abdelfatah vluchtte twaalf jaar geleden uit Syrië. Omdat hij in de huidige situatie toch iets wilde doen, bezocht hij in het geheim een vluchtelingen-kamp op de grens met Turkije en gaf kinderen tekenspullen met de vraag hun wereld te tekenen. De naar buitengesmokkelde resultaten werden deze zomer met steun van de SP, PvdA en GroenLinks geveild en de opbrengst van 4000 euro ging terug naar de kampen, samen met tekeningen van Nederlandse kinderen. Veel kinderen zijn tijdens de protesten in Syrië opgepakt en zelfs gemarteld. "Weten dat er ergens op de wereld mensen zijn die aan hen denken en proberen helpen, herstelt misschien een beetje hun vertrouwen in de mensheid", aldus Rosh Abdelfatah.

Alfredo Jaar – uit: *Let there be light* (zie p.5)

R2P

Velen wijzen op de interventie in Libië als een eerste succes voor R2P. Maar dit ingrijpen heeft juist duidelijk gemaakt dat machtige landen opnieuw het recht claimen om zwakkere te bombarderen – dit keer uit naam van mensenrechten.

Dit artikel verscheen eerder in de *New York Times*.

Beeld: Rogier Klomp
Zie ook: www.ditispropaganda.nl

Op 31 oktober beëindigden de VN Veiligheidsraad en de Navo de militaire operatie in Libië. Daarmee kwam een einde aan wat de meest succesvolle internationale humanitaire interventie lijkt te zijn sinds door de oorlogen in Afghanistan en Irak het Westerse publiek grotendeels verbitterd is geraakt over dergelijke ondernemingen. Op het eerste gezicht is de interventie in Libië een schoolvoorbeeld van de nieuwe VN-doctrine van *Responsibility to Protect* (R2P). Voorstanders van R2P hoopten dat de doctrine staten zou verplichten in te grijpen – waar mogelijk vreedzaam, maar waar nodig met dodelijk geweld – als elders een tiranniek regime op het punt staat de eigen bevolking af te slachten.

Khaddafi's dreigement in maart om een bloedbad aan te richten in rebellenstad Benghazi was precies het soort extreme situatie waar de architecten van R2P op doelden. En de door de VN toegestane Navo-interventie heeft een slachting voorkomen. Maar het had meer gevolgen. Niet alleen zijn de inwoners van Benghazi gespaard gebleven, de daarop volgende operaties van de Navo maakten een einde aan de 42 jaar oude dictatuur van Khaddafi. Libië werd een onderdeel van de Arabische lente.

Het Witte Huis, Downing Street en bovenal het Elysée kloppen zich nu op de borst. Maar een genuanceerdere reactie is op zijn plaats. Al was het maar omdat onduidelijk is of de val van Khaddafi in Libië een beter of democratisch bestuur inluidt; tot nu toe beloven de revoluties van de Arabische lente wat dat betreft niet veel goeds. Bovendien was R2P, anders dan eerdere varianten van humanitaire interventie, bedoeld om burgers te beschermen, en uitdrukkelijk niet om een machtswisseling in gang te zetten. De resoluties waarmee de VN Veiligheidsraad zijn zegen gaf aan de R2P-interventie om Benghazi te beschermen, machtigden de geallieerden niet om luchtsteun te geven in de verdere opstand tegen Khaddafi. Het is vrijwel zeker dat hij zonder die steun niet zou zijn gevallen.

Sceptici zoals ik moeten erkennen dat zonder het door hun gevreesde interventionisme dictators als Khaddafi aan de macht zouden kunnen blijven. Maar de voorstanders moeten onder ogen zien dat het tijdens opstanden zoals die in Libië niet mogelijk is om mensen te beschermen zonder *regime change*. Dit erkennen zij echter niet en mede daardoor zijn de kansen dat R2P zich ontwikkelt tot universele norm

ernstig verkleind, zo niet verkeken.

Zelfgenoegzaamheid

Zij die geloven dat het laatste wat de wereld nodig heeft, is dat machtige landen opnieuw het recht claimen om zwakkere te bombarderen – dit keer uit naam van mensenrechten en internationaal humanitair recht –, zullen opgelucht zijn. De supporters van R2P hebben niets te vieren.

Hoewel op overtuigende militaire overwinningen vaak uitgelatenheid volgt, is dat zelden gerechtvaardigd. Te kort na de val van Saddam Hussein in 2003, verklaarde president Bush aan boord van een Amerikaans vliegdekschip op rampzalige wijze: *Mission Accomplished*. De Amerikanen hebben een hoge prijs betaald voor dit ondoordachte triomfalisme.

Op dezelfde manier verhult de overhaaste zelfgenoegzaamheid over de missie in Libië nu dat de Navo's interpretatie van R2P oude wijn in nieuwe zakken is: humanitair-militair ingrijpen zoals in Kosovo in een nieuw, door de VN goedgekeurd jasje. Er is een rechtstreekse lijn te trekken tussen liberale interventionisten zoals Samantha Power en Bernard-Henri Lévy, beiden uitgesproken voorstanders van ingrijpen in Libië, en de Britse premier Blair, die tijdens de Kosovo-oorlog claimde dat het Westen in de 21e eeuw oorlog zou moeten voeren om waarden te beschermen in plaats van belangen. Blair en zijn ambtgenoten in Parijs en Washington hadden er geen moeite mee hun verklaarde waarden te negeren en de misdaden van Khaddafi oogluikend toe te staan, wanneer dat hun zo uitkwam. Tot ze besloten dat hun belangen het best gediend zijn bij steun aan de Libische opstand. Het Westerse beleid richtte zich op een nieuwe regering, en het R2P-mandaat was de dekmantel.

Voorstanders van de interventie in Libië stappen vaak eenvoudig over deze bezwaren heen – alsof we het er allemaal over eens zijn dat het belangrijkste doel van R2P altijd al was iedere gewenste humanitaire oorlog moreel en politiek te rechtvaardigen, ongeacht de rechtmatigheid. Het is toch goed dat Khaddafi is uitgeschakeld en vervangen door een democratisch gezind regime? De Navo heeft zich weer bewezen; de operatie was werkelijk multilateraal. Win-win alom.

Business as usual

R2P komt voort uit goede bedoelingen, maar één van de grote nadelen is dat het

van oorlog een uit de kluiten gewassen politiekus maakt, vergezeld van fabeltjes over onschuld en rechtschapenheid. Iedere oorlog, ook als die gevoerd wordt voor de goede zaak en met oprecht respect voor internationaal humanitair recht, betekent afdalen in barbarisme (denk aan de wijze waarop Khaddafi aan zijn eind is gekomen). Zelfs aan R2P in zijn zuiverste vorm kleven dus morele risico's. En wanneer het wordt verdraaid, zoals in Libië, vormt R2P een bedreiging voor de legitimiteit van internationale betrekkingen.

Toen R2P-voorstanders halverwege het vorige decennium de doctrine bij de VN bepleitten, hielden zij vol dat gebruik van geweld een uiterste maatregel zou zijn. Toch volgde in Libië het geweld vrijwel meteen op de ultimatum aan Khaddafi; R2P werd een speeltje van de Navo. Daardoor verliest R2P buiten West-Europa en Noord-Amerika het kleine beetje ethische geloofwaardigheid waarover het ooit beschikte.

Een interventiedoctrine die pretendeert moreel superieur en universeel te zijn, terwijl degenen die ingrijpen altijd uit het Noorden komen en de degenen die de interventie ondergaan altijd in het Zuiden wonen is geen vooruitgang, maar geopolitieke *business as usual*.

Terwijl men in Parijs, Londen en Washington elkaar feliciteerde met het Libische succes, vetoden China en Rusland en onthielden Brazilië en India zich van stemmen over veel mildere, niet-militaire sancties tegen Syrië in de Veiligheidsraad. Het is duidelijk dat op R2P-gebaseerde interventies, zoals die in Libië, in de nabije toekomst geen goedkeuring zullen krijgen in de VN.

Het Westen kraait victorie, maar de Navo-interventie markeert eerder de neergang van R2P dan dat het de doctrine heeft versterkt.

=

© 2011 The New York Times

Vertaling: Heleen de Jonge van Ellemeet

Andere publicaties van David Rieff

David Rieff auteur van o.a. *A Bed for the Nighth:*

Humanitarianism in Crisis, New York: Simon & Schuster 2002.

Een langer essay van Rieff over R2P, "Saints Go

Marching In" is te lezen op www.bureaudehelling.nl

Vandaag de dag krijgt men wel eens de indruk dat het internationale recht er vooral is om individuen te beschermen, maar historisch gezien was het Handvest het resultaat van een verdrag tussen staten ten behoeve van het vestigen van een vreedzame orde tussen staten.

In artikel 28 van de Universele Verklaring van de rechten van de mens uit 1948 staat te lezen: "Een ieder heeft recht op het bestaan van een zodanige maatschappelijke en internationale orde, dat de rechten en vrijheden, in deze Verklaring genoemd, daarin ten volle kunnen worden verwezenlijkt". Dat is een krachtige bewering. De rechten en de vrijheden van de Universele Verklaring vragen dus niet enkel om een bepaalde nationale ordening, maar blijkbaar ook om internationale orde die het bestaan van nationale ordeningen garandeert waarbinnen die rechten en vrijheden gewaarborgd zijn. Er is dus een mensenrecht op een bepaalde institutionele internationale orde. Ook de preambule van de Universele Verklaring spreekt over rechten die aan alle leden van de mensengemeenschap toekomen, waarmee de idee van een bepaalde internationale rechtsorde wordt ingeroepen waarvan alle mensen 'lid' zijn. Daarentegen zijn de welbepaalde verplichtingen die staten hebben ten opzichte van de burgers van andere staten op grond van de tekst van de Universele Verklaring tamelijk beperkt, namelijk om hen asiel te verlenen als ze vervolgd worden (art. 14) en om internationaal samen te werken om de economische, sociale en culturele rechten van alle wereldburgers te verwezenlijken (art. 22).

Laatste utopie

De krachtige taal van artikel 28 staat niet in verhouding met de bescheiden aanspraken die burgers op grond van diezelfde Verklaring op andere staten mogen maken. Daarom wordt wel de vraag gesteld of de verplichtingen die op staten rusten vanwege artikel 28 niet veel verder gaan dan hetgeen in de artikelen 14 en 22 staat genoemd. Hebben staten, individueel of in collectief verband en uit naam van de internationale orde, niet met name de plicht om op te treden wanneer centrale mensenrechten, zoals het recht op leven of het recht om gevrijwaard te zijn van marteling, in een bepaalde staat geschonden worden? Met andere woorden, volgt niet uit artikel 28 dat mensen binnen de ene staat een recht hebben op bescherming van hun (centrale) rechten door een andere staat of door andere staten wanneer hun eigen staat die rechten schendt, zelfs als dat in bepaalde gevallen vraagt om een militair ingrijpen?

Dat is in een notendop het vraagstuk van de humanitaire interventie. Een dergelijke interventie zou dan een gevolg zijn van een *Responsibility to Protect*, zoals dat tegenwoordig heet. Uiteraard moet een ingrijpen van buitenaf in eerste instantie de vorm aannemen van diplomatieke en economi-

sche druk, maar in het uiterste geval mag, zo luidt de redenering, militair geweld tegen staten die op ernstige wijze de mensenrechten schenden, niet worden uitgesloten. Er zou dan sprake zijn van een gerechtvaardigde oorlog ter wille van het stoppen van schendingen van centrale mensenrechten.

Een dergelijke redenering verdraagt zich evenwel slecht met de letter van het Handvest van de Verenigde Naties. Want daarin staat het verbod om oorlog te voeren juist centraal. art. 2 lid 4 zegt: "In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties". En art. 2 lid 7 voegt daaraan toe: "Geen enkele bepaling van dit Handvest geeft de Verenigde Naties de bevoegdheid tussenbeide te komen in aangelegenheden die wezenlijk onder de nationale rechtsmacht van een staat vallen (...)". Dat die bepalingen zo zijn opgenomen, is niet verwonderlijk. Vandaag de dag krijgt men wel eens de indruk dat het internationale recht er vooral is om individuen te beschermen, maar historisch gezien was het Handvest het resultaat van een verdrag tussen staten ten behoeve van het vestigen van een vreedzame orde tussen staten. Dat werd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog als echte prioriteit ervaren. En dat betekende dat de gronden om een oorlog te mogen voeren tot een absoluut minimum zouden worden beperkt. Aan het feit dat er binnen het kader van de totstandkoming van de internationale rechtsorde van de Verenigde Naties ook nog een Universele Verklaring van de mensenrechten tot stand kwam, wordt vandaag de dag meer waarde gehecht dan indertijd. Maar dat komt omdat de mensenrechten zich inmiddels, min of meer toevallig, hebben ontwikkeld tot de laatste utopie, zoals Samuel Moyn in een recente monografie betoogt. De Organisatie van de Verenigde Naties wilde vooral een orde instellen die de oorlog zou beteugelen. Dat doel zou alleen maar bereikt kunnen worden wanneer, zoals gezegd, de gronden voor een oorlog tot een absoluut minimum beperkt zouden zijn. Daarom staat de waarde van het wederzijds respect van staten voor elkaars recht op zelfbeschikking bovenaan en werd er een lichaam in het leven geroepen om die veiligheid van staten te garanderen, te weten de Veiligheidsraad.

Geweldverbod

In principiële zin heeft die Raad het monopolie op internationale machtsuitoefening, of technisch gezegd op dwangmaatregelen. Aldus voorziet het Handvest in zijn hoofdstuk VII niet alleen in maatregelen met betrekking tot bedreigingen van de vrede, vredesbreuk en daden van agressie, maar bepaalt dat hoofdstuk ook wie tot de constatering ervan bevoegd is. Daarom luidt art. 39: "De Veiligheidsraad *bepaalt* (cursivering toegevoegd) of er sprake is van een bedreiging van de vrede, vredesbreuk of daad van agressie, en doet aanbevelingen, of beslist welke maatregelen er zullen worden genomen overeenkomstig het in de artikelen 41 en 42 bepaalde, tot handhaving of herstel van de internatio-

nale vrede en veiligheid.” art. 41 behelst dan de geweldloze maatregelen die genomen kunnen worden tegen een staat of tegen staten die volgens de Veiligheidsraad de vrede bedreigen. Op grond van art. 42 kan de Veiligheidsraad indien de acties onder art. 41 onvoldoende zijn, “die maatregelen nemen die nodig zijn voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid, door het inzetten van lucht-, zee- of landstrijdkrachten.”. Op die regel dat de Veiligheidsraad *bepaalt* wanneer de vrede wordt bedreigd of aangetast, bestaat maar één uitzondering, namelijk wanneer zich de situatie voordoet dat een staat wordt aangevallen en hij onmiddellijk moet reageren omdat er geen tijd is om de assistentie van de Veiligheidsraad in te roepen. Het Handvest, zoals dat is ingesteld, kan uiteraard geen afbreuk doen aan het natuurlijke recht van staten op zelfverdediging. Zo immers wordt in artikel 51 gesproken over “het *inherente* (cursivering toegevoegd) recht tot individuele of collectieve zelfverdediging in geval van een gewapende aanval”.

Men hoeft geen pessimist te zijn om te constateren dat dit veiligheidsregime niet erg goed heeft gewerkt. Art. 42 leidde, ten gevolge van de Koude Oorlog, een slapend bestaan en werd pas voor het eerst in de geschiedenis van de VN in werking gesteld nadat Koeweit door Irak was geannexeerd in 1991. Het recht op zelfverdediging dat bedoeld was als een soort eerste redmiddel tot het moment dat de Veiligheidsraad kon optreden, is geleidelijk aan opgerekt, in een beweging die loopt van een recht op pre-emptieve zelfverdediging naar een recht op preventieve zelfverdediging, wanneer er zich maar dreigingen voordoen, zoals door de Verenigde Staten opgeëist in de *National Security Strategy* van 2002. Wanneer een staat het – eenzijdige – recht opeist om preventief militair in te (mogen) grijpen wanneer hij bedreigingen van de eigen veiligheid constateert, is men van een ‘recht op oorlog’ niet ver meer verwijderd. Velen hebben dan ook gewaarschuwd dat dergelijke aanspraken van individuele staten een aantasting van het verbod op oorlog van het Handvest impliceren.

Die aantasting gaat verder wanneer de redenering dat men preventief kan optreden wanneer de eigen veiligheid in gevaar dreigt te komen, zich kruist met een redenering die men wel bij de klassieke auteurs van de traditie van de rechtvaardige oorlog aantreft. Zo wil de kerkvader Augustinus uiteraard de pacifistische boodschap van het Nieuwe Testament serieus nemen. Daarin leest men: “wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard omkomen”; “slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere aan”. Maar geldt dat gebod ook, zo vraagt hij zich af, wanneer men in de bres springt voor een ander? Omvat het geweldverbod van het Nieuwe Testament ook het verbod om anderen te beschermen tegen ongerechtvaardigd geweld? Augustinus meent van niet. Terwijl in het systeem van de internationale recht van het Handvest het recht van staten op externe veiligheid centraal staat, primair te garanderen door het supranationale orgaan van de Veiligheidsraad en subsidiair door het recht op zelfverdediging, vindt men in de morele traditie van de rechtvaardige oorlog die telkens levend is gebleven, een andere lijn. Soms mag een oorlog gevoerd worden

als er een rechtvaardigende reden voor bestaat, als er een bevoegde autoriteit is die een dergelijke oorlog kan afkondigen en als de oorlogvoerende partij er inderdaad op gericht is de onrechtvaardigheid die de aanleiding voor de oorlog was, weg te nemen. Gezien de waarde die tegenwoordig aan de mensenrechten, als een laatste utopie, wordt toegekend – waarden die bovendien niet vreemd zijn aan het systeem van de Verenigde Naties zelf – is het dus niet verwonderlijk dat er grote druk bestaat om het voorkomen of het stoppen van grove schendingen van mensenrechten ook internationaalrechtelijk als een gerechtvaardigde reden voor militair ingrijpen aanvaard te krijgen. Daarmee zou dus een derde uitzondering gemaakt worden op het internationale geweldsverbod van het Handvest, naast mandaat door de Veiligheidsraad en het recht op zelfverdediging.

Liberale waan

Over de vraag of dit een goede zaak is, wordt heel verschillend gedacht. En dat is niet verwonderlijk gezien wat er op het spel staat. In principiële zin gaat het om de waarde die men aan de politieke gemeenschap als geheel of juist aan het individu toekent. En een keuze tussen die twee is niet gemakkelijk. In het hedendaagse filosofische landschap zijn er niet velen meer die met Hegel de staat als de verwerkelijking van de vrijheid willen aanmerken en hem daarmee het primaat toekennen boven diens burgers. Maar volhouden dat het hele politieke leven enkel zou draaien om het veiligstellen van individuele, presociale rechten is een liberale waan die weliswaar breed wordt aangehangen, maar daarmee nog niet juist is. Het is dus een illusie om te menen dat er een eenvoudige keuze gemaakt kan worden tussen staatssoevereiniteit en mensenrechten. Ook als men de waarde van de mensenrechten in zijn algemeenheid onderschrijft, moet toch erkend worden dat de uitwerking van die rechten bepaald wordt door de maatschappelijke context waarin ze functioneren. In het jargon van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heet dat de *margin of appreciation*. De identiteit van individuen is niet volledig het resultaat van hun eigen autonome keuzes; eerder worden individuen gevormd worden door de gemeenschap waarin ze opgroeien en waarvan ze deel uitmaken. En dat proces bepaalt in belangrijke mate de concrete betekenis van die rechten. Daarom benadrukt het zogenaamde communitarisme terecht het belang van de gemeenschap. In het internationale verkeer moeten dus zowel de rechten van individuen worden gerespecteerd als die van de gemeenschappen waarvan ze deel maken. Buitenstaanders moeten die gemeenschappen in principe respecteren.

Mensen zoals Walzer, een van de belangrijkste auteurs op dit gebied, menen zelfs dat de waarde van de collectieve zelfbeschikking het zwaarst moet wegen, omdat mensen nu eenmaal deel uitmaken van verschillende, historisch en cultureel bepaalde staten. Die verschillen moeten worden gerespecteerd. Over de vraag of een bepaalde staatsvorm of regering bij een gemeenschap past, en dus legitiem is, kan in principe niet door buitenstaanders worden beslist. Enkel in extreme omstandigheden, zo meent Walzer, hoeven bui-

30 Oorlog met een menselijk gezicht?

tenstaanders niet langer te veronderstellen dat er tussen de leiding van een politieke gemeenschap en haar bevolking een zekere overeenstemming bestaat. Daarom accepteert Walzer interventie als legitiem enkel in het geval van een humanitaire catastrofe waardoor 'het geweten van de mensheid' gechoqueerd wordt. Volgens Walzer maakt het dan niet uit of een dergelijke interventie door één staat gebeurt, of door een groep van staten, of dat zij geschiedt onder de vlag van de Verenigde Naties. Want als het geweten van de mensheid wordt gechoqueerd, dan is er sprake van een noodsituatie en dan geldt het adagium dat wie kan helpen, ook moet helpen.

Echte wereld

Over het vraagstuk omtrent humanitaire interventie kan echter niet enkel op grond van dergelijke principiële overwegingen worden besloten. Ook pragmatische overwegingen moeten een rol spelen. Die rol spelen ze al wanneer we proberen de positie van Walzer in de praktijk te vertalen. Stellen we ons eens voor dat iedere staat een humanitaire oorlog zou mogen beginnen wanneer hij meent dat het geweten van de mensheid in het geding is. Uiteraard doen zich, jammer genoeg, instanties voor waarin dat geweten inderdaad in shock lijkt te verkeren, maar het geweten is ook een rekbaar begrip en het komt wel voor dat mijn geweten gechoqueerd is, maar dat van een ander niet. Als iedere staat een oorlog mag beginnen als hij ergens het geweten van de mensheid ziet aangetast, dan lijkt dat gevaarlijk voor de waarde van 'internationale vrede en veiligheid', het criterium van het Handvest. De pragmatische reden om voorzichtig te zijn met een 'recht' op interventie, is dus eerst en vooral gelegen in de moeilijkheid om aan een dergelijk recht fatsoenlijk vorm te geven. Kan iedere staat die zich uit gewetensnood geroepen voelt om te interveniëren, daar een beroep op doen? Vloeit uit dat recht ook een plicht voort, zodat een staat in wier nabijheid zich een humanitaire ramp afspeelt, niet de vrijheid heeft om van zijn 'recht' af te zien om hem moverende, interne redenen? Iemand merkte onlangs op dat het tegenwoordig een goede tijd is voor de mensenrechten. Maar, zo werd daar onmiddellijk aan toegevoegd, helaas alleen in de zin dat aanspraken op zulke rechten binnen het internationale discours veelvuldig worden gemaakt. In de echte wereld worden de mensenrechten met evenveel voeten getreden als vroeger, zowel op kleinere als op grotere schaal.

De pragmatische redenen om voorzichtig te zijn, gaan nog verder. Zelfs als er een recht zou zijn op humanitaire interventie, hoe kan dan worden gegarandeerd dat dergelijke menslievende motieven niet worden voorgewend, terwijl andere motieven, van strategische of economische aard, in feite doorslaggevend zijn? Historisch gezien, zoveel is intussen wel duidelijk, zijn gevallen van interventie die zuiver om humanitaire redenen hebben plaatsgevonden, zeldzaam. En dat is niet verwonderlijk gezien de risico's die met het voeren van elke militaire campagne verbonden zijn.

De laatste pragmatische reden die ik zie, om voorzichtig te zijn met humanitaire interventie is van een heel andere

aard. De reden waarom de idee van een 'humanitaire interventie' in sommige kringen populair lijkt te zijn, is de voorstelling die men ervan heeft. Dat is de voorstelling van een situatie waarin een crimineel regime een onschuldige bevolking terroriseert en waarin een humanitaire catastrofe gemakkelijk kan worden opgelost door middel van een militaire chirurgische operatie. Die voorstelling is uiteraard veel te eenvoudig. De politieke situatie 'op de grond' is in de meeste gevallen gecompliceerd. Dat geldt niet alleen wanneer we kijken naar een humanitaire interventie die met instemming van velen heeft plaatsgevonden, zoals in Kosovo in 1999, maar ook als we kijken naar een situatie waarin naar het oordeel van velen een humanitaire interventie op zijn plaats was geweest, zoals in Darfur. Er zijn inmiddels veel stemmen die beweren dat Kosovo een gevaarlijk precedent heeft opgeleverd, niet alleen in het licht van een eventuele internationale erkenning, maar ook in het licht van andere interventies, zoals die van Rusland in Zuid-Ossetië in 2008; er waren ook goed geïnformeerde stemmen, zoals die van deskundige Alex de Waal, die op het hoogtepunt van de publicitaire campagne ten behoeve van Darfur in 2006 zeiden: "I will not sign". In een zeer recente bijdrage in de *London Review of Books* over Libië na de val van het Khaddafi regime schrijft Rory Stewart met bewondering en verwondering over het feit dat het wegvallen van het regime in Tripoli niet geleid heeft tot anarchie op de grote schaal zoals die te zien was in de straten van Kaboel en Bagdad. Maar hij geeft aan geen antwoord te hebben op de vraag waarom niet. Zijns inziens kan de les die uit de interventies van na het einde van de Koude Oorlog getrokken wordt, niet luiden een hernieuwd vertrouwen in de *responsibility to protect* of in het recept van militaire luchtaanvallen. Wat er gebeurt nadat naar de wapenen is gegrepen, is 'inherent onvoorspelbaar'. Het is uiteraard een oude wijsheid dat de oorlog krachten in het leven roept die zich moeilijk laten beheersen. Dat geldt, zo blijkt, niet enkel voor klassieke oorlogen, maar ook voor die met een 'menselijk' gezicht.

=

Literatuur

- S. Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*, Harvard 2010.
 G.M. Reichberg et al (eds.), *The Ethics of War. Classic and Contemporary Readings*, Oxford 2006.
 G. Robertson, *Crimes against Humanity. The Struggle for Global Justice*, Penguin 2002.
 R. Stewart, 'Because we weren't there? In Tripoli', in: *London Review of Books*, 22 September 2011.
 A. de Waal, 'I will not sign', in: *London Review of Books*, 30 November 2006.
 M. Walzer, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York 1977.
 D. Zolo, 'Humanitarian Militarism?', in: S. Besson & J Tasioulas (eds.), *The Philosophy of International Law*, Oxford 2010.

FOTO: BERNICE SIEWE

Mensenrechten: uni

Responsibility to Protect dreigt een sluiproute te worden voor Westerse staten om zich te ontdoen van de last van vluchtelingen. Door de nadruk op veiligheid in eigen land, worden universele mensenrechten genationaliseerd. R2P is alleen geloofwaardig wanneer wordt vastgehouden aan het recht van vluchtelingen om op een nieuwe plek thuis te raken.

In de zomer van 2003 presenteerde de regering-Blair de nota *A New Vision for Refugees* waarin een radicaal nieuw regime voor de bescherming van vluchtelingen wordt ontvouwd. Het ontbrak Blair niet aan hooggestemde idealen. In een eerste ontwerpversie van de nota staat: "Als we proberen om ons het best mogelijke regime voor vluchtelingen voor te stellen moeten we ambitieus durven zijn. In deze gedroomde wereld zouden er helemaal geen vluchtelingen zijn. Niemand zou leven in vrees voor vervolging en mensenrechten zouden niet geschonden worden. Iedereen zou beschermd worden door zijn of haar eigen staat."

Blair realiseerde zich terdege dat de best mogelijke wereld niet de echte wereld is, en dat in de echte wereld miljoenen mensen huis en haard verlaten en de grens overgaan op zoek naar veiligheid en vrijheid. Maar zij zullen, zo redeneerde Blair, niet langer bescherming vinden in het Westen, maar opgevangen worden in hun regio van herkomst. Zodat zij, eens de oorlog over is en hun staat zijn verantwoordelijkheid hen te beschermen weer ernstig neemt, gemakkelijk kunnen terugkeren naar huis. In *A New Vision* wordt deze utopische wereld waarin geen vluchtelingen zijn, of waarin zij ten minste zo snel als mogelijk naar huis kunnen terugkeren, afgedwongen door – desnoods militaire – internationale interventie. Het voorgestelde nieuwe vluchtelingenbeschermingsregime, zo lezen we, behelst "de internationale erkenning van de noodzaak te interveniëren teneinde de stroom vluchtelingen in te dammen en vluchtelingen in staat te stellen terug te keren naar huis ... De echte oplossing voor vluchtelingenstromen maakt een einde aan de noodzaak te vluchten. Vluchten mensen toch, dan is het zowel voor hen als voor staten het beste als zij zo spoedig als mogelijk terugkeren naar het land van herkomst."

Uitholling

In de visionaire plannen van Blair, die enthousiaste bijval kregen vanuit Nederland, laat de *Responsibility to Protect* (R2P) zich van zijn meest verdachte kant zien: als sluiproute voor Westerse staten om hun internationaal-rechterlijke verplichtingen jegens vluchtelingen te omzeilen. Onder expliciete verwijzing naar R2P weet Blair het zo te draaien dat het afwenden van vluchtelingenstromen op zichzelf *good cause* is voor militaire interventie.

R2P verwijderd zich hier van het humanitaire ideaal om mensenrechtenschendingen niet langer met lede ogen aan te zien en wordt tot een oneigenlijk middel in handen van welvarende landen om zich te ontdoen van de last van vluchtelingen.

Blair droomde dan ook niet van een wereld zonder vluchtelingen, maar van een wereld waarin vluchtelingen niet hier, maar 'daar' zijn. Blair pleitte er onomwonden voor om de bescherming van vluchtelingen los te koppelen van hun migratie naar het Westen, waarvoor de fraaie slogan *pro refugee, anti-asylum* werd bedacht. De huidige praktijk van opvang in de regio laat echter op pijnlijke wijze zien dat 'daar' in vele gevallen nooit meer het thuisland is, maar het vluchtelingenkamp. Vluchtelingenkampen, waarin nu al tientallen miljoenen ontheemden gehouden worden, kunnen echter onmogelijke de humanitaire ambitie van de internationale gemeenschap verwezenlijken om vluchtelingen hun fundamentele rechten en vrijheden te verzekeren. Volgens harde cijfers van de UNHCR bevinden zich vandaag ruim zes miljoen vluchtelingen in een 'langdurige vluchtelingensituatie' waarin geen enkel basisrecht gewaarborgd is. De gemiddelde duur van het verblijf in een vluchtelingenkamp is zeventien jaar, wat de vraag oproept wat nog overblijft van de droom van terugkeer.

Deze preoccupatie met terugkeer kenmerkt niet alleen de discussie over een extra-territoriaal asielbeleid, maar domineert het verhitte asieldebat in het algemeen. Telkens is de vooronderstelling dat vluchtelingen niet hier, maar uiteindelijk 'daar' horen te zijn. Maar juist deze preoccupatie met terugkeer – die we zien van links tot rechts en die wordt uitgedragen door zowel staten als NGO's – is in belangrijke mate debet aan de uitholling van vluchtelingenbescherming. Gericht op terugkeer wordt bescherming eenzijdig beperkt tot slechts een bepaling uit het Vluchtelingenverdrag, namelijk het verbod vluchtelingen uit te zetten naar landen waar hun leven, vrijheid of veiligheid ernstig bedreigd wordt. Andere fundamentele rechten waarin het Verdrag voorziet en die vluchtelingen in staat stellen een nieuw begin te maken en door te gaan met hun leven – zoals het recht op vrijheid van beweging, huisvesting, scholing en werk – lijken geruisloos uit het bewustzijn te verdwijnen. De vooronderstelling is natuurlijk niet dat vluchtelingen deze fundamentele rechten niet zouden hebben. Alleen, zij behoren deze rechten 'daar' en 'later' uit te oefenen, als

verseel of nationaal?

ze zijn teruggekeerd, en niet hier en nu. De afgelopen jaren zijn we vluchtelingen steeds meer gaan zien als mensen die niet mogen worden uitgezet en die we slechts tijdelijk *opvangen* in plaats van hun fundamentele rechten en vrijheden te beschermen. Het land van asiel is amper nog een plek waar de vluchteling mag zijn – er *echt* mag zijn – en waar hij veiligheid, vrijheid en eigenwaarde hervindt door erbij te horen en mee te doen. Veeleer zit de vluchteling zijn tijd uit totdat hij weer kan terugkeren naar waar hij eens vandaan kwam.

Nationaliteit

De discussie over R2P kan niet los worden gezien van het schrijnende politieke ongemak met vluchtelingen, met als gevolg dat van het humanitaire ideaal vluchtelingen te beschermen in de praktijk niets overblijft. De kwestie is niet alleen dat R2P op oneigenlijke wijze een sluiproute kan verschaffen aan de politieke onwil van staten om vluchtelingen te beschermen. R2P roept ook fundamentele vragen op over mensenrechten, juist omdat het bekrachtigt dat mensen – en dus ook vluchtelingen – hun fundamentele rechten genieten in de staat waarvan ze onderdaan zijn. Met R2P loert het gevaar dat het recht om asiel te zoeken, geformuleerd als een fundamenteel recht in artikel 14 van de Universele verklaring van de Rechten van de Mens, wordt verdrongen door het ‘recht te blijven’, wat in artikel 13 verschijnt als een functie van nationaliteit.

Dit wordt op pijnlijke wijze blootgelegd met de nieuwe visie op mensenrechten van voormalig minister van Buitenlandse Zaken Verhagen. De nota *Naar een menswaardig bestaan* (2007) is minder uitgesproken dan Blair’s nieuwe visie en pleit er slechts bescheiden voor om het toezien op mensenrechten te integreren in het buitenlandbeleid. Het Nederlands belang wat hiermee gemeoid is, wordt uitdrukkelijk genoemd: mensenrechtenschendingen tasten de stabiliteit in de wereld aan en hebben gedwongen migratie tot gevolg. Nergens echter wordt de vergaande conclusie getrokken dat het voorkomen van vluchtelingenstromen internationale interventie legitimeert. De nota legt dan ook slechts een indirect verband tussen R2P en vluchtelingen. Niettemin biedt *Naar een menswaardig bestaan* een onthullende doorkijk op het huidige begrip omtrent mensenrechten. R2P opent weliswaar de ruimte voor internationale bemoeienis indien een staat in gebreke blijft of zijn eigen burgers

opjaagt, maar het legt niettemin de primaire verantwoordelijkheid voor bescherming bij de staat. “Mensenrechten”, schrijft Verhagen, “hebben betrekking op de relatie tussen de overheid en haar burgers.” Dit betekent omgekeerd dat mensen verzekert zijn van hun rechten in de staat waarvan zij onderdaan zijn. Maar dit roept de vraag op wat dan nog de betekenis is van het herhaalde mantra dat mensenrechten *altijd* en *overal* en *voor iedereen* gelden. Bewijzen mensenrechten niet juist hun belang en waarde buiten de context van nationale ordeningen om? Wanneer mensen ontdaan zijn van een duidelijke politieke en juridische status en op niets anders kunnen terugvallen dan hun menszijn? En is om die reden het recht asiel te zoeken niet het mensenrecht bij uitstek?

Met R2P dreigen mensenrechten hun kritisch potentieel te verliezen en bewaren zij slechts de status quo die betekent dat individuen slechts vrij zijn in de staat waarvan ze burger zijn. Mensenrechten weerspiegelen dan niet langer dat mensen “vrij en gelijk in waardigheid en rechten” geboren worden, maar bevestigen nog slechts een natuurlijke orde waarin mensen worden geboren in een land, waar ze leven en zullen sterven. Zoals al gezegd: het is niet ondenkbaar dat R2P het recht asiel te zoeken – opvallend afwezig in de nota van Verhagen – vervangt door het recht te blijven – veelzeggend genoeg reeds gepromoot door UNHCR onder druk van de hardnekkige weigering van staten hun verplichtingen jegens vluchtelingen ernstig te nemen.

Nergens thuis

Natuurlijk, rechten zouden slechts een abstractie zijn als het individu geen plek zou hebben waar vrijheden genoten en rechten uitgeoefend kunnen worden. Een cruciale gedachte uit de rechtsfilosofie leert dat rechten nooit zo maar de mens toevallen maar afhankelijk zijn van een status die (1) het individu identificeert in termen van rechten, vrijheden en plichten en (2) het individu toewijst aan een staat die verantwoordelijk is voor de waarborg ervan. Rechten zijn dus altijd ruimtelijk begrensd en veronderstellen een juridisch gewaarborgde plek waar ze genoten kunnen worden. De plek waar je vrij bent en in waardigheid leeft is natuurlijk nooit slechts een formeel gewaarborgde plek (de staat). Het is ook, en vooral, je *eigen plek*. Maar het is een misvatting te denken dat je eigen plek of je eigen land altijd en zonder meer samenvalt met het land waar je gebo-

ren bent of de staat waarvan je onderdaan bent. Dat rechten altijd begrensd zijn, en dat deze begrenzing mensen een eigen plek geeft, doet ons pas ten volle de wanhopige ervaring van de vluchteling beseffen. De vluchteling die de grens overgaat, verspeelt niet alleen de bescherming van zijn staat. Hij verliest bovenal zijn eigen plek. De wanhopige ervaring van de vluchteling tussen het vertrek uit het eigen land en de aankomst in het mogelijke gastland is precies dat hij, in juridische zin, nergens thuis is in de wereld.

In het licht van ernstige tekortkoming in de bescherming van vluchtelingen is het van belang reden en doel van het internationale beschermingsregime in herinnering te brengen en het wezenlijke verschil met R2P te onderstrepen. R2P en de internationale bescherming van vluchtelingen weerspiegelen beide een internationale bekommernis met mensenrechten; beide verlangen actie indien staten de rechten van hun burgers niet langer kunnen waarborgen of grofweg schenden. Diplomatieke, humanitaire, economische of militaire interventie wordt gemotiveerd door het gebrek aan bescherming dat mensen noodlottig dreigt te worden in hun eigen land. Het uiteindelijke doel van de interventie is om de beschermingsrelatie tussen de staat en zijn burgers te herstellen of af te dwingen. Internationale bescherming van vluchtelingen daarentegen gaat niet om mensenrechtenschendingen *in* een land, maar om de situatie waarin de vluchteling terecht komt *nadat* hij is gevlucht en zich *buiten* zijn eigen land bevindt. Natuurlijk, mensen vluchten omdat zij zich niet langer kunnen verlaten op hun staat voor de bescherming van hun leven, vrijheid of veiligheid en overgeleverd zijn aan de dreiging van een straffeloos (en willekeurig) geweld. Maar het dilemma waarop de internationale gemeenschap reageert is niet het gebrek aan bescherming ten gevolge van mensenrechtenschendingen, maar het gebrek aan bescherming dat de vluchteling overvalt zodra hij zich beweegt buiten de juridische band die hem verbindt aan een staat. Het dilemma van de vluchteling is niet alleen dat rechten die volgen uit zijn nationaliteit geschonden worden en dat hij gebukt gaat onder een ‘ineffectieve nationaliteit’. Het dilemma van de vluchteling is veeleer dat hij zich, door de grens over te gaan, buiten elke beschermingsrelatie bevindt. De vluchteling gaat niet alleen landsgrenzen over. Hij overschrijdt ook de grenzen van het recht en komt buiten het recht te staan. Zijn ellende

is niet dat zijn recht op leven in het geding is, – schending van dit recht informeert precies over de perverse verhouding tussen een staat en zijn burgers en kan aanleiding zijn voor internationale interventie. De wanhopige ervaring van de vluchteling is veeleer dat hij staat voor het fundamentele dilemma: *waar* heeft hij een recht te leven?

Historisch gezien bestaat er dan ook een belangrijk juridisch verschil tussen de vluchteling en de vreemdeling. De vluchteling verschijnt in de internationale rechtsorde niet als onderdaan van een vreemde natie – zoals de vreemdeling (of immigrant) – maar als onbeschermd persoon. Een beslissende brief uit 1949 van de *International Refugee Organization* aan de Sociaal Economische Raad van de VN stelde deze volslagen rechteloosheid van de vluchteling aan de orde: “De vluchteling is een vreemdeling in elk land waar heen hij zal gaan. Hem staat niet het laatste redmiddel ter beschikking wat een ‘normale vreemdeling’ heeft, te weten terugkeer naar het land van herkomst. De vluchteling is daarom niet alleen overal een vreemdeling, hij is bovenal een onbeschermd vreemdeling.” En als gezegd: de vluchteling ontbeert niet alleen de bescherming van zijn staat, een lot dat hij deelt met de ‘achterblijvers’, maar heeft ook de plek waar hij thuis en zichzelf is, verloren. Het internationale beschermingsbeleid berust daarom op het verschil tussen vluchtelingen en vreemdelingen (immigranten), en gaat veeleer uit van de overeenkomsten tussen vluchtelingen en statelozen. Op theoretisch niveau wordt de vluchteling dan ook als feitelijk stateloos gezien.

Tranendal

Het VN Vluchtelingenverdrag uit 1951 adreseert precies dit gebrek aan bescherming door het toekennen van de vluchtelingenstatus en de daaruit voortvloeiende internationale bescherming. Doel daarvan is niet, zoals bij R2P, om de beschermingsrelatie tussen individu en staat te herstellen, maar om de rechtspersoon van de vluchteling te herstellen opdat zijn rechten verzekerd zijn in het asielland.

Wanneer een vluchteling verschijnt aan onze grens en om asiel vraagt, zoekt hij niet alleen fysieke veiligheid en bescherming tegen uitzetting. Hij vraagt ook en vooral om een plek waar die bescherming genoten kan worden. Meer precies: het verzoek om asiel is

een verzoek om een eigen plek waar de uitoefening van rechten in de grootst mogelijke mate verzekerd is. Zo begrepen geeft asiel mensen de mogelijkheid opnieuw te beginnen, weer zichzelf te zijn in hun eigen huis en vrij te zijn door naar school te gaan, te werken en zich in vrijheid te bewegen. En ja, dat sluit de mogelijkheid in dat mensen opnieuw geworteld raken. En blijven. We kunnen ons niet langer laten misleiden door de bezwering dat het eigen land van de vluchteling het land van herkomst is, waar hij hoort te zijn en naar terug moet keren eens het veilig is.

Het internationale vluchtelingenbeschermingsregime heeft zich ontwikkeld vanuit het besef dat de vluchteling, niet langer beschermd door zijn eigen staat, een anomalie is in het internationaal recht. De filosoof Hannah Arendt verwoordde op krachtige wijze de existentiële betekenis van deze juridische anomalie. Vluchtelingen, schreef zij, weerleggen de gedachte dat we in een gemeenschappelijke wereld leven. In een gemeenschappelijk wereld komt aan ieder het zijne toe, en heeft ieder individu een plek waar hij vrij, vertrouwd en zichzelf is. Anders is dit geen wereld, zoals de Franse filosoof Jean-Luc Nancy zegt, maar hooguit een aardkloot of een tranendal. In een sterke internationale rechtsorde, waarin in toenemende mate aandacht is voor mensenrechten, zou plaats moeten zijn voor iedereen. In een sterke internationale rechtsorde is R2P complementair aan het verlenen van asiel aan hen die alles verloren hebben. De geloofwaardigheid van het streven om mensenrechtenschendingen niet langer met lede ogen aan te zien en ervoor te zorgen dat mensen vrij en veilig zijn in hun eigen land, is daarom afhankelijk van de politieke bereidheid om artikel 34 van het Vluchtelingenverdrag krachtig uit te dragen, dat staten vraagt om de integratie van vluchtelingen te faciliteren. In plaats van dat we ons blind blijven staren op de terugkeer naar ‘huis’, zouden we ervoor moeten zorgen dat vluchtelingen zich verzekerd weten van hun rechten om hier en nu in waardigheid te leven, en niet ‘later’ (nooit) en ‘daar’ (nergens).

=

Nanda Oudejans promoveerde onlangs cum laude op het proefschrift *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees*.

Timna van Dam en haar (inmiddels overleden) echtgenoot Zer'u Kehishen aan het strand. De Joodse moeder van Timna van Dam ontkwam in 1939 uit Oostenrijk naar Nederland en Zer'u Kehishen vluchtte in 1979 als oppositieleider uit het door burgeroorlog verscheurde Ethiopië. In Nederland ontmoetten zij elkaar en trouwden.

verder

de Helling
36
september 2010

Gied ten Berge 'Vredesbeweger'. Ervaringen in de vredesbeweging 1973-2008

Valkhof Pers 2008

Nog altijd gaan in links Nederland antimilitaristische en pacifistische stemmen op, maar ze klinken zwakker en het zijn er minder. De vredesbeweging, die gedurende de gehele twintigste eeuw een belangrijke rol heeft gespeeld in het politieke debat, is na het einde van de Koude Oorlog geen politieke factor van betekenis meer. Toch levert deze minderheid nog altijd een bijdrage aan het debat over vrede en veiligheid. Daarom één citaat uit bovenstaand boek, geschre-

ven door een vredesactivist die jarenlang voor IKV en Pax Christi werkte: "Goede of noodzakelijke oorlogen komen er bij mij niet in. In retrospectief vormen oorlogen steeds weer het bittere, maar soms ook onafwendbare einde van een fataal proces van gemiste kansen op vrede. [...] Natuurlijk wordt er tot het bittere einde militair doorgeredeneerd over strategieën en exitstrategieën, maar de logica van de oorlog is van een volkomen andere orde dan de ratio van de

vrede. Eenmaal begonnen moet een oorlog doorgaan, ze is ver-slaafd aan zichzelf." (p. 49)

Gied ten Berge houdt zich tegenwoordig bezig met Israël en Palestina. Recent verscheen zijn boek *Land van mensen, Christenen, Joden en moslims tussen confrontaties en dialoog*, Valkhof pers 2011. Hierin bespreekt hij de verschillende visies op het Joodse eigendomsrecht op 'het land'.

=
Erica Meijers

Werk in uitvoering; nieuwe wegen voor links.

Kritiek 2011. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse

Solidariteit is ouderwets. Eén Helling geleden raakte Tofik Dibi precies het probleem aan dat de redactie van het Jaarboek *Kritiek* ter discussie stelt met *Werk in uitvoering*. Links heeft te lang te weinig ingebracht tegen het leidende rechts-liberale ideaal van de vrijheid van de markt. Zowel maatschappelijk, politiek als electoraal is het belang van een eigen stellingname daarom groot. *Werk in uitvoering* is samengesteld door een overwegend jonge redactie en met teksten van enkele bekende politici, academici en activisten zoals René Cuperus, Detlef Hartmann, Eric Krebbers, Hans Pruijt,

Arjan Vliegthart en Merijn Oudenampsen. In vier delen – De ideologische crisis; organizing en empowerment; linkse samenwerking en landelijke politiek; en arbeid, inkomen, precariteit – bespreken de auteurs mogelijkheden voor links. Het Jaarboek benadrukt niet alleen de noodzaak om nieuwe 'vormen en gedachten' te vinden, maar gaat ook in op sprekende voorbeelden zoals de organizing methodes van de schoonmakerscampagnes van het FNV. Dat de redactie zich afkeert van stereotypingen en oude tegenstellingen en hun aanzet tot een nieuw verhaal ook een fikse dosis

realisme meegeeft, maakt het Jaarboek 2011 een periodiek van formaat. De strategische overwegingen maken het boek af. Links moet liberalistische politiek pareren met zowel polariserende als accomoderende tactieken en strategie. Dat betekent zich niet langer laten leiden door polderneigingen, maar, naar model van Englands Big Society, openstaan voor empowerment op de schaal waarop iemand verantwoordelijkheid en invloed kan uitoefenen, voor burgerparticipatie en economische democratisering.

=
Aetzel Griffioen

lezen

Duco Hellema, Mathieu Segers en Jan Rood (red.)

Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenslands beleid in een onzekere wereld

Instituut Clingendael, Den Haag 2011

In deze in november verschenen bundel komen de vragen rondom vrede en veiligheid aan de orde in de brede context van het Nederlandse buitenslands beleid. De auteurs stellen de vraag in hoeverre het bestaande buitenslands beleid van Nederland nog gebaseerd kan worden op de traditionele consensus rond de drie beginselen van (1) trans-Atlantisch veiligheidsbeleid, (2) Europese economische integratie en (3) ijveren voor versterking van de internationale (rechts) orde en haar multilaterale instellingen. Tegenwoordig bepalen

tegenstellingen het beleid. Aan de ene kant is er sprake van toenemende onderlinge afhankelijkheid tussen landen, aan de andere kant zijn er sterk uiteenlopende geopolitieke belangen. Volgens de auteurs is dit typerend voor het proces van globalisering in een multipolaire wereld. Oproepen tot Europese en Westerse samenwerking zijn hierop vaak het antwoord, maar erg reëel lijkt dat niet. Over de vraag of bijvoorbeeld de Navo ooit meer kan worden dan een opportunistische alliantie, zijn de auteurs niet bepaald hoopvol.

Splijting ligt meer voor de hand. "Hoeveel van de schoolmakende internationale dadendrang van de laatste decennia kan nog overeind gehouden worden in de veel moeilijker voorspelbare wereld van vandaag?", aldus de inleiding met de veelzeggende titel 'Tussen zelfbewustzijn en zinsbegoocheling'. Een analyse en heroverweging van de grondslagen – of waren het illusies – van het Nederlandse buitenslands beleid.

=
Erica Meijers

Politie-instructie in Kunduz.
Foto: Ton Koene/HH

Samantha Power

A Problem from Hell: America and the Age of Genocide

New Republic Books 2003

Men zegt dat Samantha Power Obama ervan overtuigde om eerder dit jaar militair in te grijpen in Libië. Wie Powers boek *A Problem from Hell* heeft gelezen, zal het niet verrassen dat zij als mensenrechtenadviseur van de Amerikaanse president voor de interventie pleitte. Het boek is namelijk een even schokkende als overtuigende analyse van de Amerikaanse apathie ten aanzien van dreigende genocides elders in de wereld.

Politici, juristen en diplomaten zijn het begrip genocide pas na de Tweede Wereldoorlog gaan gebruiken. Tot 1948 was het

stelselmatig vervolgen, verbannen en vermoorden van groepen mensen "a crime without a name". Maar het etiket noch het VN-genocideverdrag kon nieuwe volkerenmoorden voorkomen. Power bespreekt onder meer de geschiedenis van de Cambodjaanse killing fields, de afslachting van Tutsi's en gematigde Hutu's in Rwanda en de etnische zuiveringen in Bosnië. Zij heeft scherpe kritiek op de Amerikaanse reactie op deze en andere genocides. Die reactie bestond namelijk vaak uit een zo groot mogelijke afzijdigheid, hoewel grootschalig geweld tegen bur-

gers dreigde of al werd gepleegd. *A Problem from Hell* moet duidelijk maken dat Amerika als wereldmacht een morele plicht heeft om in te grijpen, wanneer daarmee een genocide kan worden voorkomen.

De materie is luguber en deprimerend, maar Power – die in de jaren negentig journalist was op de Balkan – beschrijft de gruweldaden en het politiek cynisme in een heldere en soepele stijl. Het boek werd dan ook bekroond met de Pulitzer Prize voor beste non-fictieboek in 2003.

=
Heleen de Jonge Van Ellemeet

GroenLinks en de gemeene

Emancipatie is bij GroenLinks geworteld in de individuele autonomie van de mens. Het resultaat is echter een samenleving van losse individuen zonder samenhang, met alle problemen van dien. Maar het dilemma van individu en gemeenschap dat hieruit voortvloeit, gaat GroenLinks uit de weg.

‘Gemeenschap’ is een van de centrale noties die aan de orde komen in de onlangs verschenen bundel *Onszelf voorbij: over de grenzen van verbondenheid*, samengesteld onder redactie van Joris Verheijen en Jonneke Bekkenkamp. Het begrip (en de praktische uitwerking ervan) wordt op vele manieren benaderd en al snel wordt duidelijk door hoeveel paradoxen het omgeven wordt. Bij de uitwerking van een van die paradoxen speelt het denken van GroenLinks een hoofdrol. In haar artikel ‘Geloven in de politiek. Een analyse van het vocabulaire van Groen Links’ legt Jonneke Bekkenkamp de vinger op een paar blinde vlekken in het GroenLinkse denken, precies waar het de ongemakkelijke status van het begrip ‘gemeenschap’ betreft.

Individu eerst

Zich baserend op een groot aantal programatische teksten van GroenLinks en discussiebijdragen op het internetforum van de partij, is Bekkenkamp nagegaan welke woorden in het discours daarvan in het afgelopen anderhalve decennium een hoofdrol hebben gespeeld. Met behulp van technieken die ontwikkeld werden door Edgar Meij en Maarten de Rijke, onderzoekers aan het Instituut voor Informatica van de Universiteit van Amsterdam, stelde zij vervolgens ‘woordwolken’ samen waarin de belangrijkste termen werden samengebracht. Door deze in corpgrootte te laten variëren, al naar gelang de frequentie waarmee de betreffende termen werden gebruikt, kon in één oogopslag zichtbaar worden gemaakt wat de dominante concepten daarbinnen zijn (geweest), hoe zij onderling samenhangen welke verschuivingen er in het denken van de partij hebben plaatsgevonden. Kijkt men naar de wijze waarop het begrip ‘gemeenschap’ daarin ter sprake komt, dan ziet men een scherp antagonisme optreden tussen de ideeën van het ‘wij’ en van het ‘ik’.

Vreemd is dat niet. De moeizame verhouding tussen deze beide begrippen is één van de belangrijkste paradoxen van de idee ‘gemeenschap’ in het algemeen. Want hoe men zich zo’n ‘wij’ ook voorstelt, het zal altijd tot op zekere hoogte ten koste gaan

van de autonomie van het ‘ik’. En juist die individuele autonomie blijkt een zeer belangrijke pijler van het denken van GroenLinks. Geheel in overeenstemming met de tijdgeest heeft deze partij in het afgelopen decennium niet alleen het liberalisme maar ook het individualisme omarmd. Het mensbeeld waaraan zij zich spiegelt is dat van de persoon die allereerst *zichzelf* is om zich pas *vervolgens* te begeven in sociale verbanden waarin het woord ‘wij’ zin zou kunnen krijgen.

Daarmee laat GroenLinks zien een door en door *modern* denken te omarmen – wat niet niet zonder problemen is. Het moderne denken over de mens kenmerkt zich immers – sinds pakweg de zeventiende eeuw, en misschien al eerder – door het feit dat het het ‘ik’ aan de basis van alles legt: kentheoretisch (denk aan Descartes *cogito*), metafysisch, moreel, politiek, etcetera. Het individu er er eerst, pas dan zijn er de anderen.

Het is echter zeer de vraag of deze visie op iets anders steunt dan een louter ideologisch wensdenken. Wie naar het concerte menselijke leven kijkt, ziet immers een heel ander beeld naar voren komen. Wie zou, om te beginnen, ooit op de gedachte kunnen komen dat een kind geheel vanuit zichzelf geboren zou worden, en dat daar pas vervolgens andere mensen (zoals een moeder en een vader, om maar iets te noemen) aan te pas zouden kunnen komen? En als we kijken naar de voorwaarden van ons bestaan op ieder willekeurig moment van ons leven, valt het idee dat het ‘ik’ de bron en basis van alles zou zijn al even moeilijk vol te houden. Wat ik ben, ben ik niet alleen op grond van wat ik *zelf* van mij gemaakt heb, maar minstens evenzeer dankzij datgene waartoe anderen mij hebben *bestemd*. De individuele autonomie speelt daarin wel een rol, maar slechts één temidden van andere, en waarschijnlijk niet eens als de belangrijkste.

Droom en feit

De antropologische misvattingen van het liberaal individualisme wreken zich in het denken van GroenLinks op een paar opvallende manieren, zo stelt Jonneke Bekkenkamp vast. Het is veelzeggend dat het slechts een ‘wij’ wenst te erkennen dat

nschap

uitdrukkelijk door het 'ik' gekozen wordt. Elke gemeenschap is dus altijd iets dat door de vrije wil van het individu gemaakt is, al was het maar omdat het gekozen is – zo zouden we met de existentialistische Jean-Paul Sartre kunnen zeggen. Het was dan ook te verwachten dat die laatste er nooit werkelijk in geslaagd is zijn vroege existentie-denken met zijn latere (marxistische) gemeenschapsdenken te verbinden. Wie de visie van de vroegere Sartre doordenkt, staat verrassend genoeg op een mensvisie die niet alleen opmerkelijk goed spoort met het liberalisme, maar in dat opzicht zelfs kan gelden als de bekroning van een moderniteit die zich om enig post-modern inzicht nog niet hoefde te bekreunen.

Maar zover hoeven we het niet eens te zoeken. Opnieuw volstaat een simpele blik op de wereld om te kunnen vaststellen dat de realiteitswaarde van een dergelijk uitgangspunt op zijn zachtst gezegd nogal gering is. De meeste sociale verbanden waarin wij verkeren hebben we niet gemaakt en vaak zelfs niet eens gekozen. Opnieuw geldt dat voor het primaire verband waarin wij ter wereld komen, dat van het gezin, op wel heel zichtbare wijze, maar ook bij het lidmaatschap van de andere verbanden waarin we onszelf later terugvinden spelen druk of raad van anderen, onwillekeurigheid en zelfs toeval gewoonlijk een veel grotere rol dan die van de bewuste individuele keuze.

In het moderne, GroenLinkse denken over 'gemeenschap' blijken droom en feit dus nogal hard op elkaar te botsen. Begrijpelijk is dat wel. GroenLinks beschouwt zich als een emancipatiepartij en vandaag de dag slagen we er zo langzamerhand nauwelijks nog in dit begrip anders te kunnen zien dan als een uiting van individuele zelfbestemming.

Zo sympathiek als de emancipatiegedachte in de afgelopen anderhalve eeuw ook mag hebben uitgepakt (van katholieken via arbeiders tot vrouwen), zo problematisch blijkt echter deze oriëntatie van dat begrip te zijn. Als het voor de emancipatie van al deze groepen nodig was aan te knopen bij de individuele autonomie van de mens, moet je niet verbaasd zijn wanneer aan het eind van dat

proces de samenleving inderdaad niet meer is dan een optelsom van dergelijke autonome enkelingen en – om de beruchte woorden van Margaret Thatcher nog maar eens aan te halen – *there is no such thing as society*. Althans: *not any more...*

Dat dilemma – zo laat Jonneke Bekkenkamp zien – gaat het denken van GroenLinks liever uit de weg. Wanneer het individualisering uitdrukkelijk laat voorafgaan aan gemeenschapszin, dan wordt de vraag naar de ont-aarding van individualisering in individualisme (en in het verlengde daarvan de nu zo heikele vragen van graaizucht, hufterigheid en een rechtendiscours dat tegelijk van plichten niets weten wil) heel prangend.

Maar een antwoord op die vraag blijkt Bekkenkamp in de door haar onderzochte teksten van GroenLinks niet te hebben gevonden. Wel een semantische strategie waarin het probleem eenvoudig wordt weggedefinieerd. 'Individualisering is altijd goed. De 'schaduwzijde' daarvan wordt [door Groen Links] incidenteel aangeduid met 'individualisme', zo schrijft ze. Zo blijken de groenlinkse partij-ideologen onverwacht goede leerlingen van het scholastieke *adagium* dat je bij onoplosbare problemen altijd een uitweg kunt vinden door in het vocabularium simpelweg een nieuwe *onderscheiding* aan te brengen.

Leren van religie

Zo 'middeleeuws' als GroenLinks op dit punt dus blijkt te zijn, zo krampachtig 'modern' betoont de partij zich dan weer wanneer het vraagstuk van de religie ter sprake komt. De verlichte emancipatietraditie waarop GroenLinks zich beroept kan met een zo 'onverlicht' verschijnsel als religie immers moeilijk uit de voeten. Maar ook dit modernisme is volgens Bekkenkamp niet zonder problemen. Want juist de godsdienst is van oudsher de *modus* geweest waarin zich het altijd enigszins onvatbare raadsel van de gemeenschap heeft uitgedrukt. Het onvermogen van GroenLinks het 'wij' het gewicht te verlenen dat het verdient zou dan ook wel eens kunnen samenhangen met de antireligieuze reflex die de partij inmiddels is gaan vertonen, zo concludeert zij voorzichtig.

Een nieuwe beschouwing op de oorsprong van de partij, die immers in een aantal van haar bloedgroepen expliciet op religieus georiënteerde partijen teruggaat, zou volgens Bekkenkamp een uitweg kunnen bieden uit de paradox waarin zij nu gevangen zit. Enerzijds wijst zij het individualisme waarin 'de ander' nooit meer in zicht komt immers resoluut af. Maar anderzijds is ze te benauwd voor de veronderstelde 'totaliserende' tendensen van het gemeenschapsdenken om individualiteit voor de individualistische verleiding te behoeden.

'Met de uitgesproken keuze voor het individu en het geloof in een open samenleving [...] wekt GroenLinks op zijn minst de schijn ons op te roepen aan onszelf voorbij te gaan zonder eerste de nodige gemeenschapszin te cultiveren,' zo concludeert Bekkenkamp aan het slot van haar bijdrage. Het onlangs verschenen essay *Religie voor atheïsten* van Alain de Botton maakt volgens haar duidelijk 'wat op dat punt nog te leren valt van religies'. Zij geven immers op onver-sneden wijze uitdrukking aan 'de behoefte om, ondanks onze diepgewortelde egoïstische en gewelddadige neigingen, op harmonieuze wijze in gemeenschappen te samen te leven,' zo citeert ze de Botton. Om daar onmiddellijk ont-nuchterend met de woorden van diezelfde de Botton aan toe te voegen: 'en van religies leren we ook "dat een goede gemeenschap inziet hoeveel er in ons schuilt dat eigenlijk niets van een gemeenschap weten wil."' =

Joris Verheijen en Jonneke Bekkenkamp (red.), *Onszelf voorbij. Over de grenzen van verbondenheid*. Uitg. Parthenon, Almere, 2011.

Het artikel van Jonneke Bekkenkamp is te lezen op www.bureaudehelling.nl/artikel-tijdschrift/geloven-in-politiek

Deze beschouwing vormt een onderdeel van de toespraak waarmee dit boek in de Amsterdamse Corvershof werd gepresenteerd. Terwille van dit stuk werd de tekst herschreven en aangevuld.

Paterw

Bureau de Helling publiceerde onlangs het boek *Vrijzinnig paternalisme*, dat op 24 oktober in het residentiële Dudok werd gepresenteerd. Het boek zadelt ons onnodig en onterecht met een duivels dilemma op.

Bestaat er zoiets als een vegetarische slagerij? Die vraag kreeg ik maar niet uit mijn hoofd toen ik begon in het boek *Vrijzinnig paternalisme*. De ondertitel van het boek luidt: naar een groen en links beschavingsproject. Ik dacht onwillekeurig: waarom niet meteen een offensief? Project, dat is zoiets als een grote gedachte in een klein doosje. En ja hoor, op de flaptekst wordt de bescheidenheid al afgeschud: “Het wordt tijd voor een groen en links beschavingsoffensief”. Na twee inleidende hoofdstukken, van de redacteurs Dick Pels en Anna van Dijk en van Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens, wordt deze opdracht in een tiental behartigenswaardige hoofdstukken door verschillende auteurs uitgewerkt op zulke uiteenlopende terreinen als religie, prostitutie, gezondheid, cultuur, publieke omroep, educatie, burgerschap, sociale zekerheid, klimaat en technologie.

Maar ik bleef, na wat grasduinen in de uitwerkingshoofdstukken, toch steken in het eerste hoofdstuk: “Wat is vrijzinnig

paternalisme?” Daarom is dit ook geen boekbespreking geworden, maar eerder een polemiek over dat eerste hoofdstuk.

Monsters

De meest eenvoudige en tegelijk doeltreffende analyse van een visie of project bereik je met je af te vragen: voor welk probleem is dit een oplossing? In dit geval leidt dat tot een overdadig antwoord. We moeten nadenken over paternalisme omdat...en dan volgen op de eerste vijftien bladzijden een serie typering van het huidige tijdsgewricht die zo donker en alarmerend zijn dat paternalisme (dat in mijn woordenboek omschreven wordt als “bevoogding, vaderlijk optreden”) bijna met open armen verwelkomd wordt.

Lees even mee: “Links is bekeld geraakt tussen de twee kwaden van de paternalistische bemoeizucht en de doorgeschoten vrijheidsdrang. Het dilemma is des te scherper omdat het antipaternalisme van de emancipatiebewegingen van de jaren zestig en zeventig naar rechts is verhuisd, en bovendien een rabiëte en xenofobe wending heeft genomen.” En even verder: “... heerst hier (bedoeld wordt bij GroenLinks en D66) een antipaternalistische reflex die het moeilijker maakt om de ontaarding van ‘onze eigen’ idealen van individuele autonomie en zelfontplooiing principieel onder ogen te zien.”

En weer twee bladzijden verder: “Het populisme drukt ons met de neus op de wortels van onze huidige cultuurcrisis. Het

toont in alle scherpte dat onze liberaal-democratische idealen in hun tegendeel kunnen verkeren als we ze niet weten te matigen en begrenzen. De emancipatie heeft monsters gebaard.” Het is niet moeilijk om de voorgaande citaten eindeloos aan te vullen met de meest inktzwarte, soms bijna apocalyptische beschrijvingen. Maar daarvoor moet je toch het boek zelf maar lezen. Waar het mij om gaat is dat de typering zo overdonderend zijn (en, toegegeven, in ieders omgeving ook incidenteel waarneembaar) dat je er niet meer toe komt om de vraag te stellen: is dat werkelijk het verhaal van de huidige tijd en van onze huidige samenleving? Klopt de uitgangstelling wel? Die vraag moet wel gesteld worden, zeker in een publicatie van het Wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Want GroenLinks, dat is toch bij uitstek het product én de hoeder van de emancipatiebewegingen? Hebben wij monsters gebaard? Dick Pels en Anna van Dijk hebben het er ook moeilijk mee: “Emancipatie is dus letterlijk: bevrijding van paternalisme, bevoogding en onmondigheid.” Precies, GroenLinks is de bevrijder van paternalisme, niet de vrijer ervan...Maar als het zo beroerd gaat in onze samenleving, als die doortrokken dreigt te worden van “egoïsme, narcisme, grotmondigheid en onbeschoft gedrag” van “moderne dikke ikken”, dan moet je misschien het grotere kwaad van verloedering met een kleiner kwaad van paternalisme bestrijden. Wie men lief heeft tuchtigt men, nietwaar? Ik wil niet met dit duivelse dilemma opge-

Paternalisme *revisited*

zadeld worden als de noodzaak daartoe niet overtuigend aangetoond is.

Fatsoenlijk land

En ik wil hier, al was het maar *for the sake of argument* de stelling poneren dat de Nederlandse samenleving anno 2011, in weerwil van het abjecte Wilders-populisme en het “u vraagt en wij draaien”-liberalisme van de VVD (dat bij elkaar naar mijn overtuiging niet verder reikt dan zo’n 30 % van het electoraat) overwegend een fatsoenlijk en sociaal land is, waarin eigen geluk, solidariteit, gemeenschapszin en hulpvaardigheid nog steeds de boventoon voeren. Ik heb daarvoor een overweldigende hoeveelheid argumenten verzameld uit publicaties van het CBS, het Sociaal Cultureel Planbureau, Motivaction, het 21 minuten onderzoek van McKinsey en de Publiek Zaak. In willekeurige volgorde, en niet uitputtend:

- 45% van de volwassen bevolking doet aan vrijwilligerswerk, 5,8 miljoen mensen gemiddeld een dagdeel in de week, samen een miljard uur onbetaald werk.
- Er zijn in Nederland drie miljoen mantelzorgers, waarvan er 800.000 meer dan acht uur per week voor een naaste zorgen: nog eens zo’n 500 miljoen uur onbetaald werk.
- Nederland behoort tot de top wat betreft geven aan goede doelen: 88% van de huishoudens geeft gemiddeld € 750. Samen met bedrijven zijn we goed voor 4,7 miljard euro particulier geefgeld voor

goede doelen.

- Nederland kent een hoge organisatie-dichtheid: er zijn ruim 26.000 algemeen nut beogende instellingen (ANBI’s), en daarnaast meer dan 200.000 clubs en verenigingen met een sociaal doel; een Nederlander is gemiddeld lid van drie landelijke organisaties.
- Door die hoge georganiseerdheid is er relatief veel vertrouwen in medeburgers en in instituties als politie, rechterlijke macht en zelfs de politiek; in de periode van 2002 tot 2008 groeide dat vertrouwen van 58% naar 64% (mensen die nergens lid van zijn hebben aanzienlijk minder vertrouwen, van Wilders kun je geen lid worden...)
- Het gevoel van onveiligheid daalt: van 27% in 2005 naar 20% in 2008.
- De tolerantie neemt toe: in 2000 vond meer dan 50% dat er teveel allochtonen zijn, nu is dat 39%.
- 65% van de Nederlanders doet aan sport, in 27.000 sportclubs met een miljoen vrijwilligers.
- Maar liefst 84% van de Nederlanders voelt zich (erg) gelukkig; we geven ons leven een 7,8.
- Meer dan 80% is ondanks de crisis positief gestemd over de eigen financiële toekomst.
- De consumentenbestedingen aan biologische voeding in de Nederlandse supermarkten zijn in het eerste halfjaar van 2011 met 29,1 procent gestegen naar 195 miljoen euro.

- Tegen 2020 zal Unilever, onder invloed van consumentenvoorkeuren en NGO’s, zijn milieuvoetafdruk halveren, meer dan een miljard mensen helpen in actie te komen om hun gezondheid en welzijn te verbeteren, en 100% van de landbouwgrondstoffen betrekken uit duurzame landbouw.

Als Dick Pels en Anna van Dijk de vraag stellen: “Welke technieken van overtuiging, sturing en verleiding kunnen worden ingezet om burgers aan te zetten tot gewenst, bijvoorbeeld milieubewust en solidair gedrag?”, dan denk ik eerst “god bewaar me”, en dan, indachtig het bovenstaande: het ergste wat je kan doen is burgers tot iets willen aanzetten wat ze uit zichzelf al doen. Ik stel de mijns inziens veel relevantere vraag: “Hoe komt het dat zoveel burgers zich solidair en milieubewust gedragen, zonder daartoe door overheid, politiek of professionals in een beschavingsoffensief overtuigd, gestuurd of verleid te zijn?” Dat is relevant omdat het antwoord op die vraag ons kan leren hoe we goed burgergedrag kunnen ondersteunen en versterken. Dan praten we ook niet meer over vrijzinnig paternalisme, maar over vrijzinnig voluntarisme. Kijk, daarover zou ik nou graag een boek willen lezen!

=

Vegetarische slager Marco Westmaas (Spui 167a in Den Haag) neemt je graag te grazen

LINKS

Onlangs verscheen het boek *Van Harem tot Fitna, Beeldvorming over de islam in Nederland 1848-2010*, van Theo Salemink en Marcel Poorthuis. Een van de conclusies is dat oude beelden van de islam tegenwoordig in een vernieuwde versie opduiken. Ook links blijkt vatbaar voor deze beelden, want het weet zich hoe langer hoe minder raad met religie.

Links heeft een probleem met religie. Dat laat de geschiedenis zien en dat laat het huidige debat over de islam zien. Links is met name huiverig voor de publieke rol van religie, tenzij de religie linkse standpunten inneemt, hetgeen overigens mijn persoonlijke voorkeur zou hebben. Met een vrijzinnige religie is nog te leven, zo kan men vaak horen, met een orthodoxe religie niet, waarbij overigens in het linkse debat orthodox en fundamentalistisch vaak als synoniem gebruikt worden. De denkgeschiedenis van links met betrekking tot religie – daarbij gaat het om een brede beweging van sociaaldemocraten tot communisten en anarchist – kent vijf mentale frames die tot de dag van vandaag invloed uitoefenen.

Het eerste frame gaat natuurlijk terug op Karl Marx. Religie is opium van het volk. Met haar illusoire ‘verlossing’ in een bovennatuurlijke wereld remt de religie de sociale strijd op aarde. Religie is een gevaar voor de klassenstrijd of in sociaal-democratische woorden: een rem op sociale vooruitgang. Het tweede frame van denken gaat terug op de Verlichting. Religie is priesterbedrog en een ‘dompers’ wereldbeeld. Religie is een magische waarneming van de werkelijkheid, een projectie, die op gespannen voet staat met ratio en wetenschap, maar ook met de burgerlijke cultuur en de verlichte geest (Feuerbach). Een derde frame betreft de visie op de staat als morele opvoeder. De staat zou het maatschappelijk subject zijn dat ook binnen de kerken een humanistische dan wel socialistische beschaving kan en moet opleggen en zonodig afdwingen. Het vierde frame bevat een instrumentele visie op religie. In deze benadering heeft links zelf niets met religie, maar meent wel gebruik te kunnen maken van religie om zo het draagvlak van de socialistische beweging te verbreden, de confessionele arbeidersbeweging de wind uit de zeilen te nemen of de maatschappelijke vrede te bewaren (Job Cohen). Het vijfde frame komt voor in de kring van linkse christenen, in twee varianten. Religie is een extra, transcendente stimulans voor partijdigheid (religieus-socialisme en bevrijdingstheologie) of het is een extra bron voor kritiek op ‘versteende religies’ en seculiere ideologieën (Barth). Maar ook hier een grote huiver voor kerken als machtsinstuties en dogma’s als mentale gevangenissen. Deze vijf linkse frames van denken verhinderen een realistische kijk op religies in een moderne, pluralistische samenleving en op hun bijdrage

aan een maatschappelijke vrede.

Laat ik deze visie toelichten aan de hand van de linkse discussie over de islam in de afgelopen decennia.

Opium van het volk

Laten we beginnen met een voorbeeld van het eerste frame. In 1983 publiceerde de de Socialistische Partij de inmiddels beruchte brochure *Gastarbeid en kapitaal*. Hier geen keuze voor een islamitische zuil als voertuig van emancipatie, zoals bij het CDA toentertijd, en geen oog voor de religie als een positieve factor in de positie en integratie van minderheden, zoals bijvoorbeeld in het toenmalige rapport-Waardenburg (1983) bepleit werd. We zien hier veeleer een klassiek marxistische analyse van de samenleving met vooral oog voor de sociaal-economische positie van de ‘gastarbeiders’, die dan ook daarop worden beoordeeld. De partij pleit voor een premie van 75.000 gulden voor allochtonen die naar hun land van herkomst willen terugkeren; wie dat niet wil moet volledig integreren in de Nederlandse samenleving. In de brochure wordt in een aparte paragraaf ‘Geloof en cultuur’ aandacht besteed aan de islam als religie, maar de balans is voornamelijk negatief. De islam wordt gezien als de grote hinderpaal voor integratie in de Nederlandse samenleving. Om deze visie te onderbouwen wordt met instemming een artikel van de anarchist Anton Constandse uit *De Nieuwe Linie* van 2 april 1980 geciteerd, die benadrukt dat veel moslims *de facto* weinig aan hun godsdienst doen. Als ze wel actief hun geloof belijden, aldus Constandse en het SP-rapport, dan zijn het orthodoxe fundamentalisten en vallen ze in de categorie van Drentse, Veluwe en Zeeuwse gereformeerden, met taboes en bijgeloof van eeuwen geleden. Hier klinkt, hoe wonderlijk voor een anarchist, het tweede, ‘verlichte’ frame mee: het orthodoxe geloof bevordert taboes, bijgeloof, verouderd wereldbeeld, stamveten e.d. De sp zelf was niet erg gelukkig met de commotie, die het rapport toen veroorzaakte. Het verwijt van racisme was niet van de lucht. De visie op religie stond minder ter discussie. Jan Marijnissen noemde de affaire ooit een ‘kras op mijn ziel’.

Vijftientig jaar later komt de SP in het rapport *Gedeelde toekomst* (2008) opnieuw te spreken over de islam. De felle retoriek over fundamentalisme en opium van het volk klinkt niet meer. Intussen zijn ook utopische christenen als Huub Oosterhuis iconen van

& religie

de beweging geworden. Maar tegelijk benadrukt de SP in dit rapport dat religie slechts relatieve betekenis in het integratiedebat heeft. Het integratievraagstuk gaat niet over cultuur en religie, maar over sociaal-economische achterstand, over emancipatie en participatie. Integratie is vooral en in eerste instantie een 'sociale kwestie', niet een 'religieuze kwestie'. Het rapport spreekt dan ook vooral over 'samen leven, samen spreken, samen leren, samen wonen en zeker ook samen werken in Nederland'. Deze visie is ook terechtgekomen in het SP verkiezingsprogramma *Een beter Nederland voor minder geld* (2010). Overigens besteedt dit programma nauwelijks aandacht aan religie en komt het woord 'islam' er niet in voor.

Binden zonder binding

Hoe gaat de PvdA na 9/11 om met haar visie op de islam en haar traditionele huiver voor de publieke functie van religie? Tot dan hadden vooral oog voor de 'sociale kwestie' als het ging om de multiculturele samenleving. In het nieuwe millennium voltrekt zich in de sociaal-democratie bij sommigen een verandering in het denken over de islam. Voortrekker hierbij is Job Cohen (1947), in 2001 benoemd tot burgemeester van Amsterdam en in 2010 plotseling lijsttrekker van de PvdA bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 9 juni.

Opgevoed met de sociaal-democratische visie op de religie als privézaak en achterhaald wereldbeeld ontwikkelt hij als burgemeester van Amsterdam een nieuwe visie. Op 1 januari 2002, in zijn eerste nieuwjaarstoespraak als burgemeester van Amsterdam, benadrukt Cohen de noodzaak van de dialoog tussen verschillende groeperingen in de stad en doet hij, tot veler verrassing, de oproep ook gebruik te maken van de religieuze infrastructuur in de stad voor die dialoog. Zijn motto is 'binden' en daarbij kan de moskee ook een rol spelen, ook als het gaat om een orthodoxe moskee. Dat zijn nieuwe visie in progressief Nederland niet in goede aarde viel, vermeldt Cohen zelf twee jaar later in een toespraak in Leiden. Hij paraphraseert het commentaar aldus: 'Was Cohen helemaal gek geworden? Wilde hij dan "de religie" opnieuw op een voetstuk zetten, net nu velen zich aan de knellende banden ervan hadden ontworsteld? Wist hij dan niet dat godsdiensten niets dan ellende op de wereld hadden gebracht? Wilde hij de sociale cohesie van de stad op deze manier op spel zetten?

Was hij vergeten dat religie een achterhaald station was in de ontwikkeling van de mensheid? Zo ongeveer was de teneur van de reacties.' Daarmee geeft Cohen aan hoe zowel in linkse als in liberale kring over godsdienst gedacht werd. Religie als 'het bedrog der priesters' of als opium. Typerend is overigens dat Cohen keer op keer de behoefte voelt om te zeggen: "Zelf heb ik niets met geloof. Ik vind ook dat je je zekerheden in de eerste plaats uit jezelf moet halen. Dat vind ik een van de belangrijkste verworvenheden van de Verlichting." Bij Cohen gaat het eerder om een instrumentele visie dan om een positief oordeel over de religie als zodanig.

Femke Halsema

In 1989 gaan CPN, PSP, PPR en EVP samen in de nieuwe partij GroenLinks. Veel van de ideeën van de voorgangers werken door, met name de visie op emancipatie en anti-racisme, ook positieve aandacht voor de noodzaak van integratie en men herkent in racisme vooral de 'angst voor het onbekende' en 'onbehagen over de eigen situatie'. De aandacht voor de rol van religie is beperkt en gespleten. Femke Halsema maakt dat zichtbaar tijdens de conferentie *Godsdienstvrijheid of vrij van godsdienst*, van zaterdag 9 oktober 2010.

Wat is de lijn die Halsema volgt? Neemt zij afstand van de traditionele progressieve argwaan jegens een publieke religie en erkent ze de 'bindende kracht' van de religie, dus van de islam, in de huidige tijd, zoals Job Cohen doet? Dat is niet het geval. Ze neemt wel afstand van het oude marxistische oordeel over de religie als opium van het volk en roept de traditie van met name de PPR en EVP in herinnering waarin altijd sprake was van een 'verbondenheid met religie'. Maar daar verschijnt ook meteen een geheel eigen invulling. Halsema heeft enerzijds respect voor religie, spreekt zelfs positief over het islamitische vieren van de Ramadan, over het volgen van religieuze leefregels en het bij elkaar wonen in christelijke, joodse of islamitische bejaardenhuizen. Zij verdedigt ook het recht om een hoofddoek te dragen. Ze erkent en respecteert de betekenis van kerken en moskeën als 'samenbindend en richtinggevend'. Toch is dit niet de kern van haar betoog. Ze clauseert haar visie en laat de positieve woorden over de religie steeds volgen door een 'maar'. De voedingsbodem voor dat 'maar' is tweevoudig. Enerzijds grijpt ze terug op

de traditie van christelijke religiekritiek binnen de EVP en PPR, een religiekritiek die volgens haar weinig waardering heeft voor de 'georganiseerde religie', met instituten en dogma's als versteende vormen van religieuze beleving. Religie is voor Halsema een kwestie van persoonlijke beleving en geen instituut. Daarmee distantieert ze zich van een communautaire dimensie van de religie, waar de progressieve politiek juist raakvlakken zou kunnen vinden om het individualisme van de moderne samenleving te boven te komen.

Dan wordt ook een tweede voedingsbodem voor haar reserve zichtbaar. In haar ogen is godsdienstvrijheid louter een individueel recht, geen collectief recht. Hier toont zich paradoxaal genoeg een burgerlijke traditie die niet denkt in gemeenschappen of instituties, noch in collectiviteiten, maar uitgaat van een autonoom individu met zijn en haar rechten en beleving. Dit individuele recht op godsdienstvrijheid verbindt Halsema vervolgens met een specifieke opvatting over de staat. De staat, of de politiek in brede zin, heeft als opdracht deze vrijheid van het individu, van de individuele gelovige te beschermen. Deze beschermende functie gaat twee kanten op. De staat moet allereerst garanderen dat individuele gelovigen in onze samenleving de vrijheid krijgen en behouden om hun religie op hun eigen manier te uiten. Mensen mogen in onze maatschappij niet gediscrimineerd worden omdat ze gereformeerd zijn, een kruisje dragen, een keppeltje of een hoofddoek. En ouders mogen hun kinderen naar bijzonder onderwijs sturen als ze dat willen. Maar er is een tweede taak voor de politiek. Ze moet de georganiseerde religie dwingen om ook intern de individuele vrijheid van godsdienst en andere vrijheden van de gelovigen te respecteren. Dat impliceert, aldus Halsema, dat de geïnstitutionaliseerde religies in hun eigen kring geen 'vooroordelen' en 'uitsluiten van andersdenkenden' mogen praktiseren. Gelovigen mogen niet 'bekneld raken' in hun levensstijl of persoonlijke geloofsbeleving. Het collectief staat volgens haar niet boven het individu. En hier denkt zij met name aan de verdediging van rechten van vrouwen en homo's. Religies moeten verplicht worden om ook intern emancipatieve normen door te voeren. Kortom, het eerder genoemde frame van de staat als morele opvoeder. Maar het is niet aan de politiek/staat om ritueel slachten te verbie-

den of hoofddoekjes in de publieke ruimte te weren. En het is ook niet aan de staat om individuele gelovigen te doen emanciperen binnen de eigen religie, alsof de staat dat beter kan dan de individuele gelovigen en beter weet wat goed is voor een gelovige. De staat is geen moreel subject. De staat is een omheinde ruimte met grenspalen en een infrastructuur voor hulp en stimulans.

Orthodoxie

Links zet in de afgelopen decennia meerdere accenten, als het om de islam gaat. Ons boek *Van Harem tot Fitna* (2011) maakt dat duidelijk. Klein links en groot links zijn niet uni voce, maar in de kern delen ze een huiver voor de publieke rol van de religie en dus voor de publieke rol van de islam, met name de orthodoxe islam. Alleen Job Cohen lijkt een uitzondering met zijn filosofie over 'binden', maar hier spelen eerder pragmatische overwegingen een rol dan een principiële positieve visie op de bijdrage ook van een orthodoxe religie aan een vreedzame samenleving. Het gaat ons hier niet om de persoonlijke vraag of men een orthodoxe dan wel vrijzinnige religie de voorkeur geeft, dat is een andere discussie, het gaat om de politieke vraag of een orthodoxe religie vanuit links perspectief een probleem is voor emancipatie en vrijheid in de publieke ruimte. Op grond van de geschiedenis valt te verdedigen – en dat zou een nieuw frame van denken kunnen zijn – dat ook orthodoxe religies niet enkel een probleem voor emancipatie en vrijheid geweest zijn en nog steeds kunnen zijn, maar ook een bijdrage hebben geleverd aan emancipatie en vrijheid in de samenleving. Orthodoxe religies waren en zullen een stimulans zijn voor de sociale emancipatie van minderheidsgroepen, zie de rol van de verzuiling in Nederland. Orthodoxe religies hebben ook een bijdrage geleverd aan de legitimatie van sommige individuele vrijheidsrechten naast grote reserves tegenover andere vrijheidsrechten. In dat opzicht is er niet veel verschil met de traditie van links als brede beweging. Ook daar ging de sociale strijd voor emancipatie en vrijheid niet enkel incidenteel samen met een nieuwe intolerantie en nieuwe onvrijheid 'na de revolutie' en 'in de hitte van de strijd'.

De klassieke linkse benadering van religie wordt gekenmerkt door een essentialistische benadering. Ik verdedig hier een historische benadering. Niet uit het 'wezen' van de orthodoxe islam of christendom of

jodendom vloeien bepaalde onveranderlijke kenmerken en gedragingen voort. Godsdienst heeft geen 'wezen'. De orthodoxe islam, zo goed als christendom en jodendom, zijn historische verschijnselen die een meervoudig gezicht hebben, hoe 'anders' ook voor een modern levensgevoel of de cultuur van de grachtengordel. En in de huidige samenleving zijn godsdiensten sociologische factoren van gewicht, zeker na 9/11. Zonder de samenwerking met orthodoxe religies, zelfs als dat op individueel vlak zou conflicteren met een persoonlijke levensstijl, geen vrede in de wereld. Dat betekent niet dat we de ogen moeten sluiten voor de problematische kanten van de orthodoxe religies, zo goed als van vrijzinnigheid en van onze eigen linkse beweging. Maar de vrede in de samenleving na 9/11 is gediend met een politiek respect voor de publieke rol van de religies. En dat betreft niet enkel de rol van een weinig georganiseerde spirituele bewegingen of van een utopisch christendom of een mystieke islam, maar dat betreft politiek gezien ook de orthodoxe, geïnstitutionaliseerde religies, met hun dogma's, tradities en rituelen die vaak haaks staan op een verlichte, burgerlijke cultuur. Het persoonlijk onbehagen met deze vreemde orthodoxie van de islam, maar nu ook herlevend in jodendom en christendom, mag niet de politieke noodzaak tot respect en samenwerking en de hoop op een maatschappelijke vrede in gevaar brengen.

Deze visie is niet louter instrumenteel, zoals bij Cohen. Het gaat niet om een omgang en samenwerking van links met een externe partner, in dit geval de orthodoxe islam, maar het gaat er ook om aan de religie, ook de orthodoxe en ongemakkelijke religies, een plaats te geven binnen het interne linkse discours en beleid, bijvoorbeeld inzake ritueel slachten en de rechten van vrouwen en homo's.

=

Van Harem tot Fitna is onderdeel van een drieluik over de beeldvorming over de 'anderen' in Nederland: *Donkere Spiegel* (2006) over het jodendom, *Lotus in de Lage Landen* (2009) over het boeddhisme in Nederland en *Van Harem tot Fitna* (2011) over de islam. De boeken over jodendom en islam zijn uitgegeven door Valkhof.

The screenshot shows the website for Bureau de Helling, a scientific bureau of GroenLinks. The page features a navigation menu, a main article titled 'Tijdschrift de Helling Jrg. 24, nr. 3 Herfst 2011' with the theme 'Framing', and several other articles including 'Redactioneel' and 'Het nieuwe midden'. The website design is clean and professional, with a focus on text and images related to the journal's content.

Nieuw: www.bureaudehelling.nl

Het Wetenschappelijk bureau van GroenLinks heeft een nieuwe naam en een nieuwe website. Op de website van bureau de Helling treft u vrijwel elke dag nieuwe artikelen aan over politieke onderwerpen en blogs over actuele zaken. U vindt er dossiers over thema's waarmee het bureau zich langere tijd bezighoudt en informatie over lopende projecten, zoals vrijzinnig paternalisme, de ziel van Europa, groene vrijheid en populisme en democratie. U leest mee met de medewerkers van Bureau de Helling, die verslag doen van de boeken die zij lezen en ziet in één oogopslag welke debatten en bijeenkomsten er georganiseerd en bezocht worden door Bureau de Helling.

Onder het kopje *tijdschrift* vindt u de laatste Helling en zijn artikelen uit het archief van de Helling te raadplegen en nummers (ook oude) te bestellen. Wanneer u op de site de knop *nieuwsbrief* aanklikt, wordt u regelmatig op de hoogte gehouden van bureau de Helling en van nieuwe artikelen. Het geheel is vormgegeven in een voor Hellinglezers vertrouwde stijl. De ontwerper van de Helling, Mark Schalken, heeft met zijn bureau De Ruimte Ontwerpers ook de website ontworpen. Bureau de Helling wil niet alleen informatie geven over de eigen activiteiten en opvattingen, maar een platform bieden voor links en groen debat op hoog niveau. Wij verwelkomen u graag.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Annie van de Pas
Noortje Thijssen

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Ashkan Honarvar (1980) vluchtte op zesjarige leeftijd met zijn ouders uit Iran naar Nederland. Hij werkt als autonoom kunstenaar in Utrecht. "Wie de duistere kanten van het leven aan-

vaardt, ontdekt een onverwachte en onontkoombare schoonheid." Honarvar richt zich vooral op het geschonden menselijk lichaam. Hij probeert het in elk mens aanwezige kwaad op uni-

versele wijze te verbeelden, en biedt zo gelegenheid tot reflectie over de menselijke conditie. Juist de macabere schoonheid van zijn werk roept de kijker op om hierover na te denken.

Het beeld links komt uit het project *Ubakagi*, dat gaat over verkrachting als oorlogswapen in Congo. *Ubakagi* is Congolees voor het snijden van vlees, maar wordt ook gebruikt om

verkrachte vrouwen aan te duiden. Verkrachting wordt in oorlogen ingezet om de tegenstander te vernederen. Honarvar onderzocht in dit project de relatie tussen het slachtoffer en de

dader, de koloniale geschiedenis, rituelen rondom seksualiteit en het effect van verkrachting op zowel dader als slachtoffer.

Het beeld rechts maakt deel uit van de serie *Faces*, waarin Honarvar op zoek gaat naar de identiteitscrises, en de psychische en lichamelijke wonden die soldaten oplopen in een oorlog.

Hij maakte daarbij gebruik van bestaande foto's van jonge soldaten uit de Eerste Wereldoorlog met verwondingen in het gezicht. Zie ook www.ashkanhonarvar.com

VREDE

Komt een duif van honderd pond,
een olijfbom in zijn klauwen,
bij mijn oren met zijn mond
vol van koren zoete vrouwen,
vol van kirrende verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaalt ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

Sinds ik mij zo onverwacht
in een taxi had gestort
dat ik in de nacht een gat
naliet dat steeds groter wordt,
sinds mijn zacht betraande schat,
droogte blozend van ellende
staan bleef, zo bleef stilstaan dat
keisteen ketste in haar lenden,
ben ik te dicht en droog van vel
om uit te zweten in gebeden,
kreukels knijpend evenwel,
en 'vrede' knarsend, 'vrede, vrede.

Liefde is een stinkend wonder
van onthoofde wulpsigheden
als ik voort moet leven zonder
vrede, godverdomme, vrede;
want het scheurende geluid
waar ik van mijn lief mee scheidde
schrikt mij nu het bed nog uit
waar wij soms in dromen beiden
dat de oorlog van weleer
wederkeert op vilte voeten,
dat we, eigenlijk al niet meer
kunnend alles, toch weer moeten
liggen rennen en daarnaast
gillen in elkanders oren,
zo wanhopig dat wij haast
dromen ons te kunnen horen.

Mag ik niet vloeken als het vuur
van een stad, sinds lang herbouwd,
voortrolt uit een kamermuur,
rondlaait en mij wakker houdt?
Doch het versgebraden kind,
vuurwerk wordend, is het niet
wat ik vreselijk, vreselijk vind:
het is de eeuw dat niets geschiedt,
nadat eensklaps, midden door een huis,
een toren is komen te staan van vuil,
lang vergeten keldermodder,
snel onbruikbaar wordend huisraad,
bloedrode vlammen en vlammend
rood bloed, de lucht eromheen behangen
met levende delen van dode doch
aardige mensen, de eeuwlange stilte voor-
dat het verbaasde kind in deze zuil
gewurgd wordt en reeds de armpjes opheft.

Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

Kindertekening uit Syrië, zie p.23